

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Társadalomtudományi szakfolyóirat

22. évfolyam, 2. szám

Kolozsvár

2024

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Társadalomtudományi szakfolyóirat

22. évfolyam, 2. szám

Kolozsvár
2024

Erdélyi Társadalom

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézete
és a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány lektorált folyóirata.
Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók: Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő: Csata Zsombor

Szerkesztőbizottság

Benedek József, Berszán Lídia, Dávid-Kacsó Ágnes (főszerk.-h.),
Geambaşu Réka, Horváth István, Kiss Dénes, Magyarai Tivadar, Pásztor Gyöngyi, Péter László

Szerkesztőtanács / Advisory Board

Bárdi Nándor, Csepeli György, Kuczai Tibor, Lengyel György,
Mezei Elemér, Pászka Imre, Szabó Béla

Olvasószerkesztés, korrektúra: Dénes Gabriella

Honlapfelelős: Dániel Botond
Borítóterv: Módi István-Hunor

Szerkesztőségi titkár: Kürti Tünde
DTP: Virág Péter

A szerkesztőség postacíme

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Dostoievski/Plugarilor nr. 34, RO–400075 Cluj-Napoca/Kolozsvár
Telefon +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611. E-mail: szekesztoseg@erdelyitarsadalom.ro

Folyóiratunk a ProQuest, a CEEOL és az Index Copernicus nemzetközi adatbázisok által
jegyzett, és az MTA alábbi szakterületeinek a folyóiratlistáin szerepel: Demográfia
(C kategória), Politikatudomány (B), Regionális Tudományok (D), Szociológia (B).

A tanulmányok online letölthetők a CEEOL oldaláról.

A tanulmányok beküldésével kapcsolatos információk és a régebbi számok elérhetők
a www.erdelyitarsadalom.ro honlapon.

A kiadványhoz érkezett kéziratok megjelentetéséről két külső szaklektor anonim bírálata
(double-blind peer review) alapján a szerkesztőség dönt.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomda: Incitato

ISSN: 1583–6347

Támogató a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány.
A kiadvány megjelenését az MTA támogatta a Kolozsvári Akadémiai Bizottság pályázata keretében.

Tartalom

1. Tanulmányok

CRISTIAN POP – ANCA SIMIONCA: A társadalmi igazságossághoz és az újraelosztáshoz kapcsolódó attitűdök és értékek: társadalmi osztályok közötti különbségek.....	9
BÁRDI NÁNDOR: Kisebbségi magyar társadalmi pozíciók a két világháború között.....	35
GÁL KATALIN – PÁSZTOR RITA: Egy kisebbségi egyetem térségi beágyazódása: társadalmi hálózatok és gazdasági kapcsolatok	53
GERGELY ORSOLYA – SZÉKELY KINGA KATALIN: A ChatGPT az új Google? Mesterségesintelligencia-alkalmazásokkal kapcsolatos gyakorlatok, attitűdök egyetemi hallgatók és oktatók körében	77
TINCA RICHÁRD: Fiatalok dekonverziós narratívái.....	99
PAPP OLGA: Korkülönbségek a digitális függőségben: szisztematikus szakirodalmi áttekintés.....	121
TOLVALY REBEKA-ANGYALKA: Játékos prevenció: szabadulószoba technika az iskolai drogfogyasztás visszaszorításáért.....	147
LŐRINC INGRID – HÍRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA: Kárpátalja etnokulturális jellemzőinek értékesítése – elemzés és összehasonlítás.....	167

2. Recenziók

BODÓ JULIANNA: Életünk a térben	187
GERGELY ORSOLYA: Láthatatlan munka, látható egyenlőtlenség?	191
SÁRÁNDI TAMÁS: Kötet Kolozsvár város(i)politikájáról.....	195
ANCA SIMIONCA: Transznacionális család a migráció és a szolidaritás között: romániai perspektívák	201
VARGA LILLA ZSUZSANNA: A túlélés korlátai. Az erdélyi magyar szociológia 1945 után	205
A szerzőkről.....	211

Table of Contents

1. Studies

CRISTIAN POP – ANCA SIMIONCA: Social Class Perspectives on Social Justice and Redistribution. Insights from Contemporary Romania	9
NÁNDOR BÁRDI: Hungarian Minority Social Positions Between the Two World Wars.....	35
KATALIN GÁL – RITA PÁSZTOR: The Regional Embeddedness of a Minority University: Social Networks and Economic Relations.....	53
ORSOLYA GERGELY – KINGA KATALIN SZÉKELY: Is ChatGPT the New Google? Practices and Attitudes Toward AI Applications Among University Students and Faculty	77
RICHÁRD TINCA: Deconversion Narratives Among Hungarian Youth in Transylvania	99
OLGA PAPP: Age-Related Differences in Digital Addiction: A Systematic Review	121
REBEKA-ANGYALKA TOLVALY: Gamified Prevention: Using Escape Room Strategies to Address Adolescent Drug Use in Schools.....	147
INGRID LŐRINC – KORNÉLIA HIRES-LÁSZLÓ: Selling the Ethnocultural Characteristics of Transcarpathia – Analysis and Comparison	167

2. Reviews

JULIANNA BODÓ: Our Life in Space	187
ORSOLYA GERGELY: Invisible Work, Visible Inequality?.....	181
TAMÁS SÁRÁNDI: A Volume on Urban Policy and Politics in Kolozsvár/Cluj-Napoca	195
ANCA SIMIONCA: The Transnational Family Between Migration and Solidarity: Perspectives from Romania.....	201
LILLA ZSUZSANNA VARGA: The Limits of Survival: Hungarian Sociology in Transylvania After 1945.....	205
About the Authors.....	211

ET

TANULMÁNYOK

1

Cristian Pop¹ – Anca Simionca²

A társadalmi igazságossághoz és az újraelosztáshoz kapcsolódó attitűdök és értékek: társadalmi osztályok közötti különbségek

Fordította: Bodó Márta

Kivonat

Ez a tanulmány a társadalmi igazságossággal, bizalommal és újraelosztással kapcsolatos attitűdöket és értékeket vizsgálja Romániában, társadalmi osztály szerinti nézőpontból. A kutatás alapját egy 3666 fős, telefonos megkérdezéssel végzett, országosan reprezentatív felmérés képezi, amely 2021 decemberében zajlott. A tanulmány azt írja le, hogyan különböznek az emberek társadalmi igazságosságról alkotott nézetei attól függően, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartoznak. A vizsgált igazságossági dimenziók közé tartozik a vagyonhoz és jövedelemhez való egyenlő hozzáférés, a munkamennyiségen alapuló bérezés meritokratikus elve, a rászorulóknak feltétel nélküli támogatásának elve, valamint az oktatás társadalmi és munkaerőpiaci készségek fejlesztésében betöltött szerepének megítélése. Módszertani szempontból a kutatás egy olyan társadalmi osztályismét dolgoz ki, amely objektív társadalmi-demográfiai mutatókon (például foglalkozás és iskolai végzettség) alapul, és ezeket kiegészíti a válaszadók saját életszínvonalukról alkotott szubjektív értékelésével. Ez az osztályozás nemcsak társadalmi-gazdasági különbségeket, hanem nemi és életkori aránytalanságokat is feltár: például az idősebb alsó osztályokban a nők felülreprezentáltak. A tanulmány második része azt vizsgálja, hogy a kialakított társadalmi osztályismét különböző kategóriái mentén milyen okok húzódnak meg az attitűdök és ideológiai álláspontok eltérései mögött. Az eredmények azt mutatják, hogy az emberek társadalmi helyzete alapján eltérően válaszolnak arra a kérdésre, mit jelent számukra egy igazságos társadalom – jelentős különbségek figyelhetők meg a kedvezőbb és a hátrányosabb helyzetű csoportok között. Ezen eltérések ellenére a társadalomban széles körű konszenzus látszik kirajzolódni abban, hogy a szegénység oka egyéni tényezőkben keresendő – például abban, hogy az emberek „nem dolgoznak eleget”. Az eredmények rávilágítanak arra, milyen összetett kapcsolat van a társadalmi osztály, a társadalmi igazságosság észlelése és az értékek rendszere között a mai Romániában.

Kulcsszavak: társadalmi osztályok, társadalmi igazságosság, társadalmi értékek

- 1 Egyetemi adjunktus, PhD, Szociológia és Szociális Munka Kar, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, tudományos kutató, George Bariţiu Történeti Intézet, Román Akadémia. E-mail: cristian.pop@ubbcluj.ro
- 2 Dékán, egyetemi adjunktus, PhD, Szociológia és Szociális Munka Kar, Babeş–Bolyai Tudományegyetem. E-mail: anca.simionca@ubbcluj.ro

Abstract: Social Class Perspectives on Social Justice and Redistribution. Insights from Contemporary Romania

This study investigates attitudes and values related to social justice, trust, and redistribution from a social class perspective, in Romania. Employing a telephone representative survey of 3666 respondents, with data gathered in December 2021, this research describes how individuals' perspectives on various facets of social justice differ based on social class. These facets include the equality of access to wealth and income, the meritocratic principle linking remuneration with work volume, the principle of unconditional assistance to those in need, and the perception of education's importance in forming social and job-related skills. First, from a methodological perspective, the results reveal a social class schema predicted on a set of objective socio-demographic criteria such as occupation and education, merged with subjective parameters linked to individuals' self-perceptions of their living standards. This class schema reveals gender and age divides, with women overrepresented in aged lower classes. Second, the study provides insights into reasons behind variations in attitudes and ideological stances through the categories of the developed social class schema. Key findings reveal class-based responses to what a just society means, with significant differences between those in more privileged positions and those in less privileged positions. Despite these disparities, there appears to be a widespread societal consensus attributing the existence of poverty to individual factors such as people not working enough. These results underscore the nuanced interplay between social class, perceptions of social justice, and societal values in contemporary Romania.

Keywords: Social class schema, social justice, societal values

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Pop, C., & Simionca, A. (2024). A társadalmi igazságossághoz és az újraelosztáshoz kapcsolódó attitűdök és értékek: társadalmi osztályok közötti különbségek. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 9–34. <https://doi.org/10.17177/77171.294>

I. BEVEZETÉS: AZ OSZTÁLYSÉMA ALKALMAZÁSÁNAK INDOKAI

Ennek a tanulmánynak a célja a romániai lakosság társadalmi igazságossággal és újraelosztással kapcsolatos attitűdjeinek és értékeinek feltárása a „*Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában*” című kutatás adatainak felhasználásával, amelyet 2021 októbere és decembere között egy országos reprezentatív mintán (3666 válaszadó) végeztek. Az elsődleges gyakorisági elemzések arra utalnak, hogy meglehetősen magas a társadalmi igazságossághoz és újraelosztáshoz kapcsolódó elvek és értékek támogatottsága. Tanulmányunk célja annak bemutatása, hogy a társadalmi igazságosság különböző aspektusairól – mint például a vagyonhoz és jövedelemhez való egyenlő hozzáférés, a végzett munka mennyisége szerint differenciált díjazás meritokratikus elve vagy a szegények, rászorulóknak feltétel nélküli megsegítésének elve – alkotott álláspontok társadalmi osztályonként hogyan különböznek. E cél elérése érdekében az elemzési irányvonalat két egymást kiegészítő részre osztjuk. Az első, módszertani jellegű irány egy olyan társadalmi osztályséma kialakítására törekszik, amely objektív, tényszerű szociodemográfiai változókon (például foglalkozás, iskolai végzettség) alapul, és ezeket szubjektív, az egyének életkörülményeire vonatkozó önértékeléséhez kapcsolódó elemekkel egészíti ki. A második elemzési irányvonal

célja az értékek, attitűdök és ideológiai pozíciók közötti különbségek bemutatása, leírása és magyarázatok feltárása az általunk javasolt társadalmi osztályozási séma mentén.

Elemzésünk abból az általános hipotézisből indul ki, hogy a különböző társadalmi osztályokhoz való tartozás differenciáló hatással van ezekre az attitűdökre és értékekre. A szakirodalom több magyarázatot is kínál erre az összefüggésre. Először is, az alacsonyabb osztályokból származó, kevesebb erőforrással és kiváltsággal rendelkező emberek, akik nagyobb valószínűséggel tapasztalták meg a gazdasági, oktatási és társadalmi egyenlőtlenségek negatív hatásait, hajlamosabbak lehetnek az egyenlőbb jövedelemelosztást támogatni (pl. Lareau, 2011; Gillies, 2005; McCrory Calarco, 2014). A leginkább hátrányos helyzetű csoportoknak kevés beleszólásuk van a közpolitikák alakításába, ami hasonló értékorientációhoz vezethet (Gilens, 2012; Bartels, 2008). A politikai képviselet hiánya egy további, káros következménnyel is járhat: a demokrácia „felhígulásával” (Standing, 2011), amikor azok, akiknek nincsenek erőforrásaik, végül populista és antidemokratikus hangokat követnek. Harmadszor, az alsó és alsó középosztályba tartozó személyek nagyobb valószínűséggel részesíthetik előnyben a kollektív értékeket (Philips, 2001), például a társadalmi igazságosságot és egyenlőséget, ami arra készítheti őket, hogy olyan politikákat és rendszereket támogassanak, amelyek célja a társadalmi különbségek csökkentése.

A társadalmi egyenlőtlenségek és az egyének értékei, attitűdjei közötti kapcsolatot vizsgáló szakirodalom egyik központi témája az oktatás objektív szerepe az esélyegyenlőség biztosításában. Az egyik meghatározó magyarázó hipotézis szerint az alsóbb és alsó középosztálybeli csoportok korlátozott hozzáféréssel rendelkeznek az oktatási lehetőségekhez, ami csökkenti az esélyeiket a munkaerőpiacon való sikeres versenyre. Az Egyesült Államok esetében Carnevale és Strohl (2013) rámutatnak arra, hogy az oktatási rendszer úgy működik, hogy a magasabb erőforrásokkal rendelkező diákok számára elérhetőek a szelektív felvételi, nagyobb presztízsű egyetemek, míg az alacsony jövedelmű diákok többnyire csak nyílt hozzáférésű intézményekbe jutnak be. Ez a rendszer nemcsak újratermeli, hanem tovább is mélyíti a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket. Románia esetében Țoc (2016) hasonló eredményekre jut: az iskolai siker sokkal inkább a tanulók családjának anyagi és kulturális erőforrásaitól függ, mintsem az iskolai infrastruktúra minőségétől. Rotariu (2004) pedig arra mutat rá, hogy bár az iskolák valóban hozzájárulnak a felfelé irányuló társadalmi mobilitáshoz, ugyanakkor a társadalmi struktúrák és az egyenlőtlenségek újratermelésének is fontos mechanizmusai.

Empirikus elemzésünk célja a romániai társadalmi osztályok értékorientációinak bemutatása, amely kiindulópontként szolgálhat későbbi, magyarázó jellegű, akár egymással versengő hipotézisek vizsgálatához. Ebben a szakaszban elsősorban a vonatkozó szakirodalom meglátásaira támaszkodunk, amely többféle érvényes magyarázatot kínál a megfigyelt különbségek értelmezésére. Ennek megfelelően kutatásunk leíró jellegű célkitűzést követ: azt kívánjuk bemutatni, hogy az egyes társadalmi osztályok milyen értékpozíciókat foglalnak el. E különbségek feltárásához elsőként bemutatjuk az általunk alkalmazott osztályséma felépítésének a logikáját, ahogyan azt a kutatásban elérhető mutatók mentén lehetővé tették.

2. AZ OSZTÁLYELMÉLETEK

A társadalmi osztályhoz tartozás egyszerre szubjektív és objektív valóság. Az osztály egyfelől különbségtévő elvként működik a társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok terén, másfelől egyfajta tükröként is szolgál, amelyben ezek a különbségek visszaverődnek. A szubjektív megközelítés kiindulópontja lehet az a klasszikussá vált kérdés: „Ön melyik társadalmi osztályhoz tartozik?”, amely arra irányul, hogy feltárja, miként értelmezik és internalizálják az emberek az objektív társadalmi különbségeket. Az elméleti osztálybesorolás ezzel szemben elsősorban objektív mutatókon – például jövedelmen (legyen az fizetés, osztalék, bérleti díj stb.), iskolai végzettségen és foglalkozáson – alapul. Az ilyen típusú változók használata nemcsak a társadalmi, gazdasági és kulturális egyenlőtlenségek mérését teszi lehetővé, hanem rámutat arra is, hogy ezek az osztálykülönbségek eltérő bánásmódhoz vezethetnek. Hill és Maisuria (2022) rámutatnak, hogy a társadalmi osztály – akár tényleges, akár feltételezett – befolyásolja, hogyan észlelik az embereket mások: ez gyakran vezethet diszkriminációhoz, sztereotipizáláshoz vagy megbélyegzéshez, akár pozitív, akár negatív értelemben. Így tehát a társadalmi osztály egyszerre megélt tapasztalat és objektív realitás, és mindkét formájában kézzelfogható hatással van az egyének társadalmi helyzetére (Oesch és Vigna, 2023).

Az osztályozás során alkalmazott változók társadalmi, gazdasági és demográfiai jellegűek, amelyek önmagukban nem elegendők: szociológiai értelmezésre van szükség ahhoz, hogy ezekre építve egy érvényes társadalmi osztályséma létrehozható legyen. Első lépésként a szociológiai osztályozások gyakran az egyének foglalkozási pozícióira támaszkodnak, amelyeket a munkakörök ellátásához szükséges készségek szerint sorolnak be. A legelterjedtebb ilyen rendszer az ISCO-88 (a Foglalkozások Nemzetközi Szabványos Osztályozása), amelyet a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) dolgozott ki. Ahhoz azonban, hogy egy foglalkozási osztályozás szociológiailag releváns legyen, nem elegendő csupán a munkaköri feladatok tartalmát vagy a munkamegosztásban betöltött technikai szerepet figyelembe venni. Amint azt Domanski és szerzőtársai (2009) kiemelik, a szociológiai értelemben vett foglalkozás meghatározása az egyén társadalmi struktúrában elfoglalt helyének lényeges jellemzőit is vizsgálja. Ennek megfelelően egy szociológiai osztályozásban olyan tényezők is kulcsfontosságúak, mint a termelési eszközök tulajdonlása és az ezek feletti kontroll, a gazdasági szektor típusa, amelyben az illető foglalkoztatva van, más emberek munkaereje feletti irányítás, valamint az egyén szakmai jártassága, amelyet az iskolai végzettség és a szaktudás szintje tükröz (Pop, 2016).

Másodszor, Romániában az oktatás kulcsfontosságú változó a társadalmi osztályok szerinti besorolás szempontjából, különösen annak fényében, hogy az Eurostat adatai szerint 2023-ban a 25–34 évesek mindössze 22,5%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel – ez a legalacsonyabb arány az Európai Unióban (Eurostat, é.n.-a). Ugyanebben az évben a 25–64 éves korcsoportban nagyon jelentős regionális különbségek mutatkoztak az iskolázottság szintjében: a legmagasabb arányt a Bukarest–Ilfov régióban regisztrálták (39,4%), míg a legalacsonyabbat Dél-Munténiában (12,6%) (Eurostat, é.n.-b). Ezek az országos és regionális szinten jelentkező oktatási különbségek komoly társadalmi, gazdasági és politikai következményekkel járnak, ezért az oktatás központi szerepet kap az általunk javasolt osztályséma kialakításában. Ebben az összefüggésben Rilley és Brenner (2022) arra mutatnak rá, hogy az Egyesült Államokban a munkásosztály – amelyet azok alkotnak, akik nem rendelkeznek termelőeszközökkel, és jöve-

delmük kizárólag a munkabérükből származik – jelentősen megosztott az iskolai végzettség szintje szerint: a képzettebbek lényegesen magasabb jövedelemmel rendelkeznek. Ugyanerre a mintázatra korábban a romániai helyzet kapcsán is több kutató felhívta a figyelmet (Tomescu-Dubrow, 2010; Tufiş, 2011; Ban, 2015; Pop, 2016; Poenaru, 2017; Stoica, 2018; 2022).

Harmadszor, az anyagi jólétet leíró változókat is gyakran használják az osztálysémákban. Ezek olyan mutatók, amelyek a válaszadó vagy háztartása vagyoniát, jövedelmét objektív módon mérik, például konkrét anyagi javak vagy bevételek alapján. Ugyanakkor gyakran alkalmaznak olyan önértékelésen alapuló változókat is, amelyek azt mutatják meg, hogy a válaszadó miként ítéli meg saját jövedelmét a tisztességes megélhetéshez szükséges szinthez képest – ezek tehát látszólag szubjektívebbek. Ezek a különböző módon mért változók képezik leggyakrabban azt a fogalmi vázlatot, amelyre az osztálysémák épülnek. Ugyanakkor olyan elméleti elveken nyugszanak, amelyek hosszú múltra tekintenek vissza a társadalomtudományok történetében, és amelyek célja a társadalmi különbségek mélyebb megértése.

A társadalmi osztály kettős természete – mint objektív realitás és megélt tapasztalat – számos olyan osztálysémában tükröződik vissza, amelyek többnyire weberianus vagy (neo)marxista elméleti alapokra épülnek. Az első kategóriába tartozó, legszélesebb körben ismert és alkalmazott modell az EGP-osztályséma (Erikson et al., 1979; Erikson & Goldthorpe, 1992), amely a foglalkoztatási viszonyokon és azok feltételein alapul (Hill és Maisuria, 2022). E séma célja az, hogy feltárja azokat az osztálypozíciókat, amelyeket a társadalmi egyenlőtlenségeket meghatározó kapcsolati (relációs) és elosztási (disztributív) tényezők határoznak meg (Domanski et al., 2009). Az EGP-modell osztályozási elvei közé tartozik a foglalkozások ISCO-88 szerinti kódolása, a beosztottak meglétének figyelembevétele – amely lehetővé teszi a felügyeleti vagy vezetői pozíciók elkülönítését –, valamint a világos megkülönböztetés a munkavállalók és a munkáltatók között.

Egy fontos kritikai reakció és kiegészítés erre a sémára ugyancsak weberianus megközelítésből érkezik, de nagy hangsúlyt fektet az egyének által birtokolt és felhasznált tőketípusokra. Savage és munkatársai (2013) Bourdieu (1986) tőkeelméletét használják annak érdekében, hogy Nagy-Britannia lakosságát társadalmi osztályokba sorolják a társadalmi és kulturális tőke mennyisége alapján. Az elemzés alapjául egy, a BBC-vel közösen végzett országos felmérés szolgált, amely The Great British Class Survey (GBCS) néven vált ismertté. A kutatás a válaszadók fogyasztási szokásait vizsgálta, beleértve a szabadidős tevékenységeiket, kedvelt ételleiket, valamint kulturális preferenciáikat (Hill & Maisuria, 2022). Az eredmények alapján hét társadalmi osztályt különítettek el: 1. elit – a leggazdagabb és leginkább privilegizált csoport az Egyesült Királyságban, amely a három tőketípus mindegyikéből a legtöbbet birtokolja; 2. megalapozott középosztály – magas szintű társadalmi, kulturális és gazdasági tőkével rendelkezik, noha ezek mértéke elmarad az elitétől; 3. technikai középosztály – jelentős pénzügyi tőkével bír, és főként az új típusú, feltörekvő kultúra iránt mutat érdeklődést; 4. újonnan jómódúvá vált munkásréteg – közepes szintű gazdasági tőkével, de magas társadalmi és kulturális tőkével; 5. hagyományos munkásosztály – a legidősebb réteg, alacsony tőkemennyiséggel, de viszonylag stabil pénzügyi helyzettel; 6. a szolgáltatásban dolgozók feltörekvő osztálya – a legfiatalabb kategória, anyagilag bizonytalan, de jelentős társadalmi és kulturális tőkével rendelkezik, és 7. prekariátus – mindhárom tőketípusban a legalacsonyabb értékekkel bír, tartós bizonytalanságban élő társadalmi réteg (BBC, 2013; Savage et al., 2013).

A (neo)marxista kritika az ilyen típusú társadalmi osztályfelosztásokkal szemben elsősorban azok graduális jellegét bírálja, mivel ezek alapját jellemzően Weber státuselmélete képezi. Pontosabban némileg tisztázatlan, hogy melyek azok a kritériumok, amelyek alapján ezek a társadalmi kategóriák egymáshoz viszonyulnak, vagy ahogy Hill (2018) rámutat, ezekben a rendszerekben az egyének ugyan hierarchikusan szerveződnek, de hiányzik a leglényegesebb rendezőelv: a tőke és a munka közötti viszony. A Marx és Engels által inspirált szerzők számára a társadalmi osztályokat alapvetően a termelési eszközök feletti tulajdon határozza meg (Wright, 1997; 2006), amely szembeállítja a tőkével rendelkezőket azokkal, akiknek egyetlen megélhetési forrása saját munkaerejük eladása. E két csoport között a legalapvetőbb kapcsolat a kizsákmányolás, amelynek során a munka által termelt többletértéket a tőke kisajátítja. Marx (1849) szerint a munkások azt árúsítják a tőkés osztálynak, amit birtokolnak: saját munkaerejüket – ez pedig a kapitalista termelés körforgásában áruvá válik. Ennek megfelelően a termelési viszonyok döntően meghatározzák a társadalmi viszonyokat is. Hill és Maisuria (2022) amellett érvelnek, hogy a kapitalista kizsákmányoló termelési rendszer nem jelenik meg a graduális osztálysémákban, mivel azok nem ragadják meg a munka és tőke közötti alapvető viszonyt. Ez utóbbi pedig nemcsak azt határozza meg, hogyan érzékelik az emberek saját maguk és mások helyzetét a társadalmi hierarchiában, hanem azt is, hogyan cselekszenek ezekből az észlelésekből kiindulva.

Az általunk javasolt osztályséma mögött egy relációs logika áll, amely Wright (2006) azon megfigyeléséből indul ki, hogy mindkét nagy gondolkodási hagyomány (a marxista és a weberi) elutasítja az osztályrendszerek egyszerű, graduális definiálását, ehelyett a társadalmi viszonyokat a gazdasági kapcsolatokkal összefüggésben értelmezik, és ezekből kiindulva olyan osztályviszonyokat írnak le, amelyek potenciálisan konfliktusokban vagy épp szolidaritásban ölthetnek testet. Wright (2006) számára a kizsákmányolás a jogok és a hatalom egyenlőtlenségeinek következménye, amelyek a jólét egyenlőtlenségeihez vezetnek. Ugyanakkor Wright (1997) azt is hangsúlyozza, hogy a társadalmi osztály – még ha nem is minden társadalmi jelenség esetében – lényeges okként jelenhet meg különféle társadalmi folyamatok magyarázatában. Ennek alapján mi egy olyan osztálysémát dolgoztunk ki, amely képes megragadni a társadalmi egyenlőtlenségeket és azok következményeit. Ehhez egyszerre alkalmaztunk objektív mutatókat – mint az iskolai végzettség és a foglalkozási státusz –, valamint szubjektív, önpozicionáláson alapuló elemeket, például az egyének által észlelt anyagi jólétet.

Ennek az osztálysémának egy ideális változatában egy olyan foglalkozási státuszváltozót is használtunk volna, amely lehetővé teszi a foglalkozási pozíciók közötti még pontosabb különbségtételt. Egy ilyen standardizált megoldás lehetett volna például a Romániai Foglalkozások Osztályozásának (COR) használata, amely a foglalkozások nemzetközi standardizált osztályozásán (ISCO-08) alapul. A jövedelmi változó hiánya kevésbé problémás, mivel több kutatás is rámutatott (Oesch & Vigna, 2023; Stoica, 2022; Pop, 2016), hogy az anyagi szükségletek kielégítésének szubjektív értékelése is jól képes megragadni a társadalmi különbségeket. Ugyanakkor egy objektív, számszerűsíthető jóléti mutató megléte a jelenlegi változóval együtt még árnyaltabb képet adott volna a társadalmi differenciálódásról.

3. A JAVASOLT OSZTÁLYSÉMA

1. táblázat. *A társadalmi osztályozási séma kialakításához használt változók leírása (N = 3666, az érvényes válaszok százalékában)*

Table 1. *Description of the variables used in constructing the social class scheme (N = 3666, valid %)*

Iskolai végzettség (Utolsó befejezett ciklus)	Észlelt anyagi jólét (Hogyan értékeli háztartása jelenlegi jövedelmét?)	Foglalkozási státusz (Jelenlegi foglalkozási helyzete)
1. Legfeljebb szakiskolai végzettség (N = 1984, 54,2%)	1. Még az alapvető szükségletekre sem elég (N = 384, 10,6%)	1. Alkalmazott (N = 1512, 41,3%)
2. Középiskolai és posztliceális végzettség (N = 1098, 29,9%)	2. Csak az alapvető szükségletekre elég (N = 1362, 37,5%)	2. Szabadfoglalkozású (N = 174, 4,7%)
3. Egyetemi végzettség (N = 584, 15,9%)	3. Megfelelő a tisztességes élethez (N = 1617, 44,6%)	3. Vállalkozó/tulajdonos (N = 81, 2,2%)
	4. Kényelmes/bőséges megélhetéshez elég (N = 266, 7,3%)	4. Mezőgazdasági munkás (N = 28, 0,8%)
		5. Tanuló/hallgató (N = 170, 4,6%)
		6. Háztartásbeli (N = 315, 8,6%)
		7. Munkanélküli (N = 30, 0,8%)
		8. Nyugdíjas (N = 1266, 34,6%)
		9. Egyéb (N = 88, 2,4%)

Forrás: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

Az első táblázat azt a három rétegződési változót mutatja be, amelyeket a társadalmi osztály-séma kialakításához használtunk. Az első változó az egyének által elvégzett legmagasabb iskolai végzettségre vonatkozik. Bár az eredeti kérdőív hat kategóriát különböztetett meg, az elemzés során ezeket három csoportba vontuk össze: 1. legfeljebb szakiskola – ide tartoznak azok, akik legfeljebb általános iskolát, szakiskolát vagy szakmunkásképzőt végeztek; 2. líceumi és posztliceális végzettség – a líceumot vagy posztliceális képzést végeztek; 3. egyetemi – akik alap-, mesteri vagy doktori fokozattal rendelkeznek. Mivel a mintát ezzel a változóval súlyoztuk, a felmérésben szereplő gyakorisági eloszlások tükrözik a romániai lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlását. Egy másik fontos változó a válaszadók foglalkozási státusza, amelyet szintén felhasználtunk az adatok súlyozásánál. Az osztályséma kialakításához használt harmadik változó a válaszadók önbevalláson alapuló anyagi jólétére vonatkozik, amely a napi szükségleteket sem fedező jövedelmi szinttől a kényelmes megélhetést lehetővé tevőig terjed. Kezdeti elem-

zéseink világos, szisztematikus összefüggéseket tártak fel e három változó között. Különösen figyelemre méltó a kapcsolat az iskolai végzettség mint objektív mérőszám és az önbevallott jólét mint szubjektív mutató között: a felsőfokú végzettségűek jellemzően a kényelmes megélhetést biztosító kategóriába sorolták magukat, míg a legfeljebb szakiskolát végzettek aránytalanul nagy számban kerültek a legalapvetőbb szükségleteiket is alig kielégítő csoportba.

A módszertani újításunk lényege, hogy a társadalmi osztály méréséhez egyidejűleg használjuk fel az objektív és a szubjektív változókat. A nemzetközi összehasonlító osztályosémák – mint például az EGP (Erikson & Goldthorpe, 1992) vagy a GBCS (Savage et al., 2013) – hagyományosan objektív mutatókra, például az iskolai végzettségre és a foglalkozásra építenek az egyének osztályba sorolásakor. Az utóbbi évek kutatásai azonban azt mutatják, hogy a társadalmi osztály szubjektív megélése is megbízható előrejelzője lehet a háztartás anyagi helyzetének (Oesch & Vigna, 2023), sőt, az osztályhelyzetet mérő változók akár ugyanolyan jól – vagy bizonyos esetekben még jobban – is magyarázhatják más, társadalmilag releváns attitűdök vagy viselkedések alakulását, mint a kizárólag objektív mutatók. Számos empirikus példa támasztja alá ezt az összefüggést, és a következtetések érvényesnek bizonyulnak függetlenül attól, hogy olyan szubjektív sémákról van-e szó, ahol a kutatók előzetesen meghatározott osztálykategóriákba kérik az alanyokat önbesorolásra (Breen, 2004), vagy olyan eljárásokról, amelyek ideáltipikus társadalmi szerepeket mutatnak be (Evans et al., 1992), esetleg olyan mutatókról, ahol a válaszadók saját jólétüket a háztartási jövedelemhez viszonyítva értékelik (Bedük, 2020).

Stoica (2022) amellett érvel, hogy az objektív (tényalapú) és a szubjektív osztálybesorolások eredményeinek összevetése növeli az osztályosémák érvényességét. Ezt a megközelítést erősítik meg azok a kutatások is, amelyek szerint az emberek hasonló társadalmi osztálypozíciókba sorolják magukat, függetlenül attól, hogy az osztályozás objektív vagy szubjektív változókra épül (Pop, 2016). Következésképpen, e kétféle mérőeszköz együttes alkalmazása pontosabb és átfogóbb képet adhat az egyének társadalmi osztályba sorolásáról. Románia esetében ezeket a következtetéseket a hazai társadalomszerkezetet feltáró empirikus elemzések is megerősítették (Pop, 2016). Mindezen érvek és előfeltételek indokolják egy olyan osztályoséma kidolgozását, amely egyaránt figyelembe veszi az objektív és a szubjektív változókat.

2. táblázat. *A társadalmi osztályoséma konstrukciós logikája (N = 3666)*

Table 2. *Logic behind the construction of the social class scheme (N = 3666)*

Iskolai végzettség	Kapcsolat	Észlelt anyagi jólét	Eredmény	Társadalmi osztály
3	+	4	→	5. Felső osztály (N = 123, 3,4%)
2	+	4	→	4. Felső középosztály (N = 504, 13,8%)
3	+	3		
1	+	4	→	3. Középosztály (N = 727, 19,8%)
2	+	3		
3	+	2		
3	+	1		

Iskolai végzettség	Kapcsolat	Észlelt anyagi jólét	Eredmény	Társadalmi osztály
1	+	3		2. Alsó középosztály (N = 2000, 54,5%)
1	+	2	→	
2	+	1		
2	+	2		
1	+	1	→	1. Alsó osztály (N = 311, 8,5%)

Forrás: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

A társadalmi osztályok konstrukciójának alkalmazott szintaxisa olyan változók kombinációjára épül, amelyek közül az iskolai végzettség és az anyagi jólét központi szerepet tölt be, míg a foglalkozási státusz kiegészítő, megerősítő tényezőként szolgál. Konkrétan: a „felső osztályba” azokat a személyeket soroltuk, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, jövedelmük lehetővé teszi a kényelmes megélhetést, és különféle foglalkozási státuszokba tartoznak, kivéve a mezőgazdasági munkásokat. Az „alsó osztályba” azok kerültek, akik – a munkaadók és vállalkozók kivételével – különböző foglalkozási kategóriákba tartoznak, legfeljebb szakiskolai végzettséggel rendelkeznek, és jövedelmük nem fedezi még az alapvető szükségleteiket sem. A két szélső kategória között három középhéteg helyezkedik el, amelyeket az iskolai végzettség szintje, az anyagi jólét mértéke, valamint a foglalkozási státusz alapján határoztunk meg, a 2. táblázatban részletezett osztályozási rendszer szerint. Általánosságban fontos, hogy az osztályséma kialakításának módszertana átlátható és egyértelmű legyen, hogy más kutatók reprodukálhassák az eredményeket, és megfelelően értékelhessék azok helyességét. Ennek megfelelően két további módszertani pontosítást is érdemes megemlíteni. Először is, azon tanulók és diákok esetében, akiknek iskolai pályája még nem zárult le a felmérés időpontjában, a szülők legmagasabb iskolai végzettségét vettük figyelembe – függetlenül attól, hogy az édesanya vagy az édesapa végzettsége volt magasabb. Másodszor, a szintaxis alkalmazása után a válaszadók 1%-a (azaz 38 fő a 3666-ból) nem volt besorolható, mivel legalább egy kulcsfontosságú változóra nem adtak választ. Ezen esetekben manuális adatimputálást alkalmaztunk, amely során a rendelkezésre álló információk alapján osztottuk be ezeket a személyeket az öt társadalmi osztály egyikébe. Ez az eljárás – az imputálás nélküli verzióhoz képest – csupán minimális eltéréseket okozott az osztályok arányában, 0,1% és 0,3% közötti változásokkal.

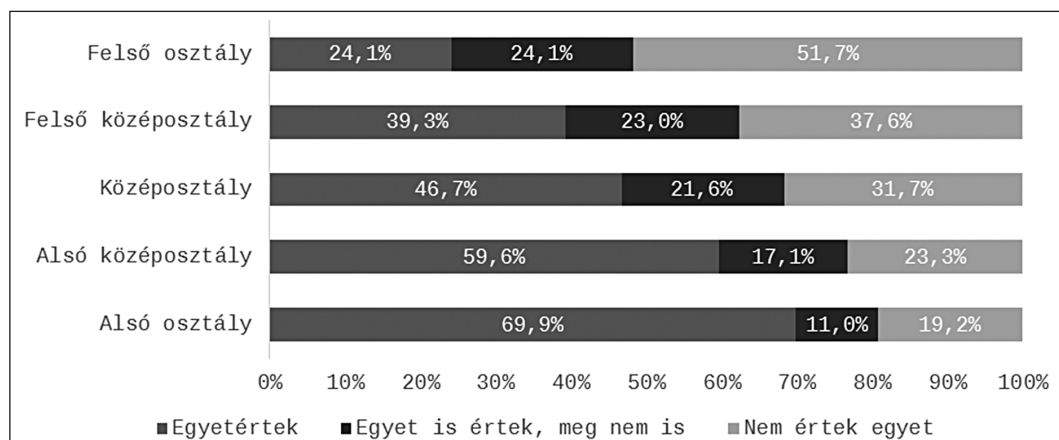
4. A TÁRSADALMI OSZTÁLY SZÁMÍT: PÉLDÁK

4.1. Társadalmi osztályok és az igazságos társadalom

A kérdőív három olyan változót tartalmaz, amelyek azt mérik fel, hogy a válaszadók szerint mi tesz igazságossá egy társadalmat: az első változó szerint a jövedelmek és a vagyon egyenlő elosztása, a második szerint az, hogy akik keményebben dolgoznak, többet is keresnek, a harmadik pedig az, hogy a szegényeket és a rászorulókat segíteni kell, függetlenül attól, hogy mennyire járulnak hozzá a társadalomhoz. A teljes mintán végzett kezdeti gyakorlati elemzés szerint a válaszadók több mint fele egyetért vagy erősen egyetért mindhárom állítással. Az utolsó állítás-

sal kapcsolatban – amely a rászorulókat segítése vonatkozik – különösen nagy az egyetértés: a válaszadók több mint 70%-a fejezte ki támogatását (egyszerű vagy erős egyetértés formájában). Az általunk kialakított osztályséma és a társadalmi igazságosságról alkotott fenti elképzelések között statisztikailag is jelentős összefüggést mutattunk ki. Az alábbi elemzésben az öt társadalmi osztály között fennálló különbségeket mutatjuk be.

A legszembevetőbb különbségek az 1. ábrán láthatók, ahol az alsó és az alsó középosztályba tartozók erősen hajlanak arra, hogy egyetértsenek azzal, hogy a jövedelmeket egyenlően kellene elosztani, míg a felső és a felső középosztály tagjai inkább nem értenek ezzel egyet. A 2. ábra olyan képet rajzol, amelyben a válaszadók legalább fele egyetért azzal a meritokratikus elvvel, amely szerint az emberek jövedelme a befektetett munka mennyiségétől kell hogy függjön. Ezzel az állítással leginkább a felső és a felső középosztályba tartozók értenek egyet. A 3. ábra tovább árnyalja ezt a képet, és rávilágít arra, hogy jelentős az egyetértés azzal az állítással is, miszerint egy társadalom akkor igazságos, ha gondoskodik a szegényekről és a segítségre szorulókról, függetlenül attól, hogy ők mennyire járulnak hozzá a társadalom működéséhez. Ennél a kérdésnél viszont éppen az alsó és az alsó középosztály tagjai fejezik ki a legerősebb támogatást.

1. ábra. *A társadalom akkor igazságos, ha a jövedelem és a gazdagság egyformán oszlik el minden ember között (N = 1156, % érvényes válasz)*

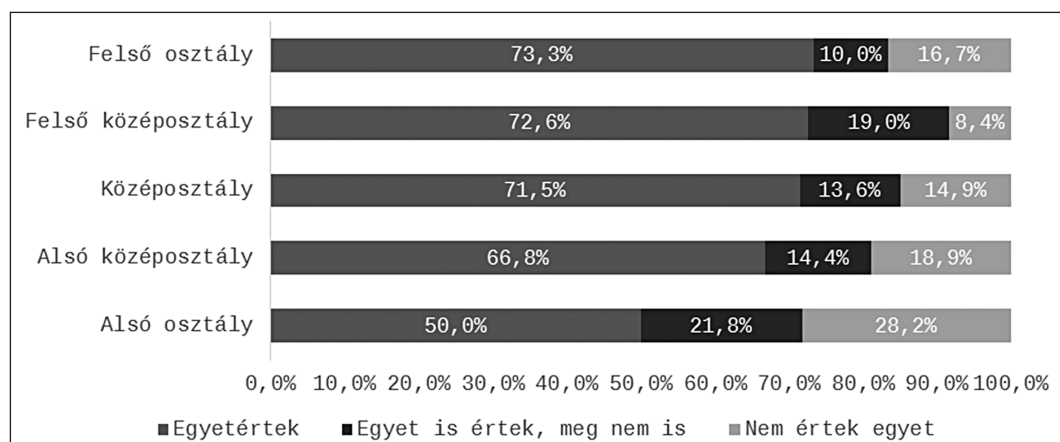
Figure 1. *A society is fair when income and wealth are distributed equally among all people (N = 1156, valid %)*

$X^2 = 42,229$, $p < .000$, Cramer's $V = .144$, Tau-c = .159, $p < .000$

Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

Az 1. ábrán jelentős különbségeket figyelhetünk meg a jövedelmek egyenlő elosztásához való viszonyulás tekintetében a különböző társadalmi osztályok között. Minél magasabb egy osztály pozíciója a hierarchiában, annál alacsonyabb az egyetértés mértéke (átlagosan): míg az alsó osztály 70 százaléka egyetért azzal, hogy az igazságos társadalom az lenne, amelyben a jövedelem egyenlően oszlik meg a tagok között, addig a felső osztály mindössze 24 százaléka gon-

dolja ugyanezt. A felsőbb osztályba tartozók fele nem ért egyet a társadalom igazságossága és a jövedelemelosztás egyenlősége közötti összefüggéssel. Az alsóbb osztályokon belül is jelentős azoknak az aránya, akik szerint a jövedelemelosztás egyenlősége nem az a tulajdonság, amely alapján az igazságos társadalmat meghatározzák (az alsó osztály 19,2%-a, illetve az alsó középosztály 23%-a). A 2. ábrában bemutatott változó az „aki keményen dolgozik, többet érdemel” elvét vizsgálja, mint a jövedelmi különbségek egyik igazolási alapját. Az ezzel való egyetértés minden társadalmi osztályban magas, még az alsó osztály esetében is – amely itt a legalacsonyabb értéket mutatja –, a válaszadók fele osztja ezt az igazságosságfelfogást. A társadalmi létrán felfelé haladva az egyetértés aránya is nő, a felső osztályban közel 75%-ra emelkedik.

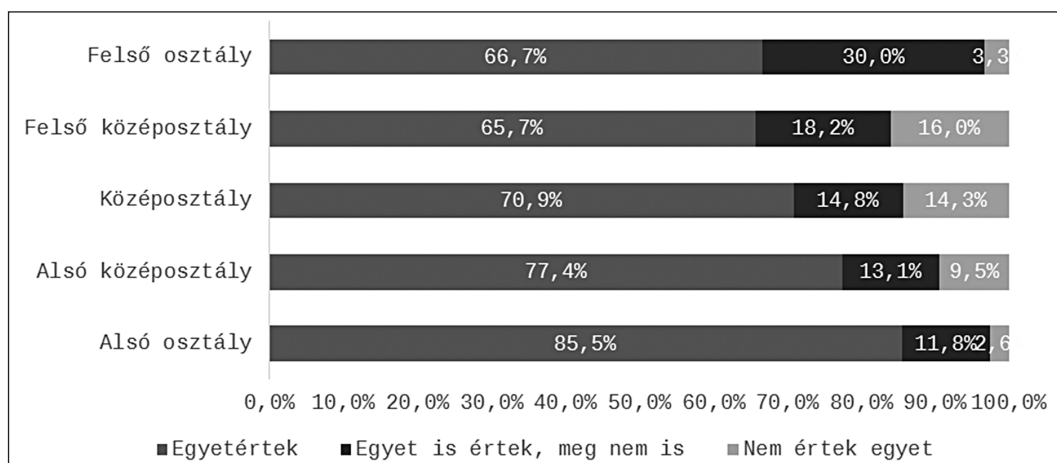
2. ábra. *A társadalom akkor igazságos, ha azok az emberek, akik keményen dolgoznak, többet keresnek, mint mások (N = 1177, % érvényes válasz)*

Figure 2. *A society is fair when people who work hard earn more than others (N = 1177, valid %)*

$X^2 = 25,564$, $p < .001$, Cramer's $V = .104$, Tau-c = $-.079$, $p < .000$

Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

A 3. ábra azt vizsgálja, hogy a társadalmi igazságosság mennyiben azonosul a szegényekről és a rászorulókról való gondoskodással. Minden társadalmi osztályban nagyon magas az egyetértés aránya: ez az érték a felső osztály esetében a legalacsonyabb (66,7%), míg az alsó osztályban éri el a legmagasabb szintet (85,5%). A másik két változóhoz képest a felső osztály itt kevésbé tér el a többi osztálytól: a teljes minta egyik legalacsonyabb elutasítási arányát mutatja (a legalacsonyabb az alsó osztályban), ugyanakkor viszonylag magas a bizonytalan válaszadók aránya. Tekintettel arra, hogy e kategória közös jellemzője a felsőfokú iskolai végzettség, ezek az eloszlások visszatükrözik az irodalomban gyakran megfogalmazott elvárás, miszerint a felsőoktatás elősegíti a proszociális értékek elfogadását.

3. ábra. A társadalom igazságos, ha a szegényekre és rászorulókra gondot visel, függetlenül azoknak a társadalomhoz való hozzájárulásától (N = 1182, % érvényes válasz)

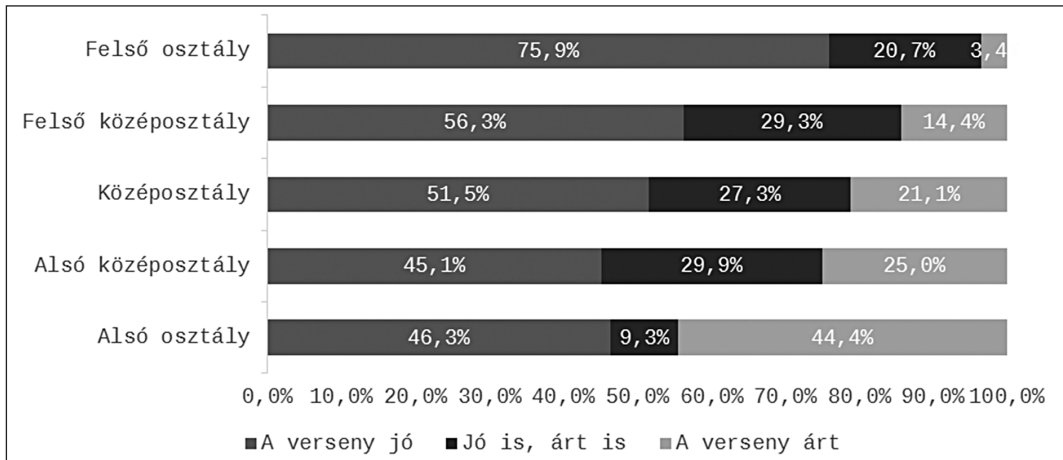
Figure 3. A society is fair when it takes care of the poor and those in need, regardless of their contribution to society (N = 1182, valid %)

$X^2 = 27,041$, $p < .001$, Cramer's V = .107, Tau-c = .085, $p < .001$

Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

4.2. Társadalmi osztályok és a társadalmi-gazdasági siker forrásának megítélése

Az erőforrások optimális elosztásával kapcsolatos elképzeléseket az a kérdés is tükrözi, amely a verseny megítélésére irányul – annak pozitív, semleges (vagy kétértelmű), illetve negatív vonatkozásaival. A teljes minta szintjén a válaszadók 54%-a úgy véli, hogy a verseny ösztönző hatású, „arra készíti az embereket, hogy keményebben dolgozzanak és új ötleteket fejlesszenek ki”. A megkérdezettek 19%-a semlegesnek vagy ellentmondásosnak ítéli meg a versenyt, míg 27% szerint a verseny „az emberi természet legrosszabb oldalát hozza felszínre”, tehát kifejezetten ártalmas. A felső osztály ebben a kérdésben egyértelműen pozitívabban viszonyul a versenyhez, míg az alsó osztály megosztott: közel azonos arányban jelenik meg a pozitív és a negatív értelmezés.

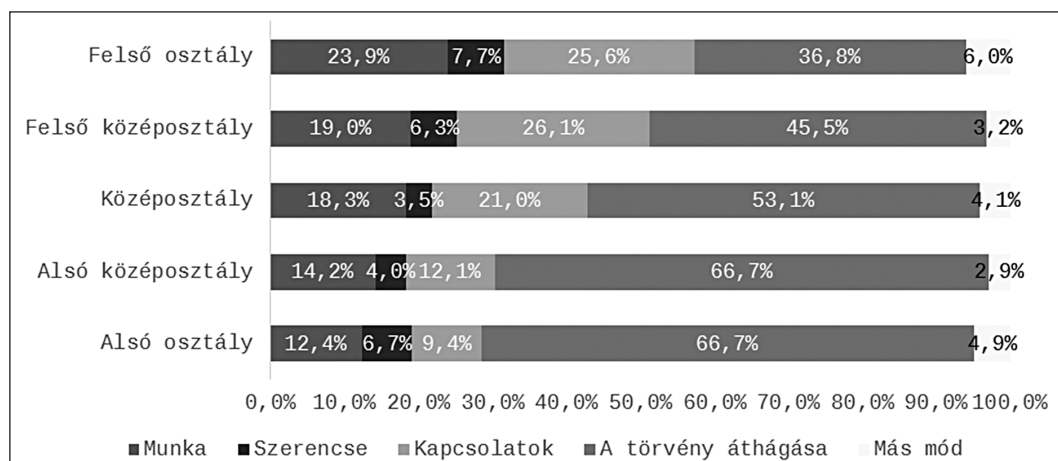
4. ábra. *A társadalmi osztályok és a verseny szerepének megítélése*
(*N = 1100, % érvényes válaszok*)

Figure 4. *The relationship between social class and perceptions of the role of competition*
(*N = 1100, valid %*)

$X^2 = 39,412$, $p < .000$, Cramer's $V = .134$, Tau-c = $-.111$, $p < .000$

Az adatok forrása: „*Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában*” kutatás, a szerzők számításai

Az 5. ábra konkrétabb válaszokat ad arra vonatkozóan, hogy az emberek milyen mechanizmusok révén érzik úgy, hogy a jövedelem és a vagyon jelenlegi eloszlása megvalósult. Több szempont is kiemelkedik: a „munka, a „szerencse”, a „kapcsolatok”, a „törvényszegés”, az „egyéb eszközök” tényezők fontossági sorrendje minden osztályban azonos, bár az egyes tényezőkkel való egyetértés mértéke eltérő. A törvény megszegését minden társadalmi osztályban a vagyonszerzés fő forrásának tekintik: a felső osztály 36,8 százaléka, az alsó osztály 66,7 százaléka. Ahogy haladunk lefelé a társadalmi hierarchiában, úgy csökken az a megítélés, hogy a munka alapvető szerepet játszott a vagyonszerzésben. De még a felsőbb osztályok körében is, akik a legnagyobb jelentőséget tulajdonítják a munkának, csak 23,9 százalék azok aránya, akik szerint ez a vagyonszerzés fő forrása. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a kapcsolatok fontosságát inkább a társadalmi hierarchia felsőbb szintjein ismerik el.

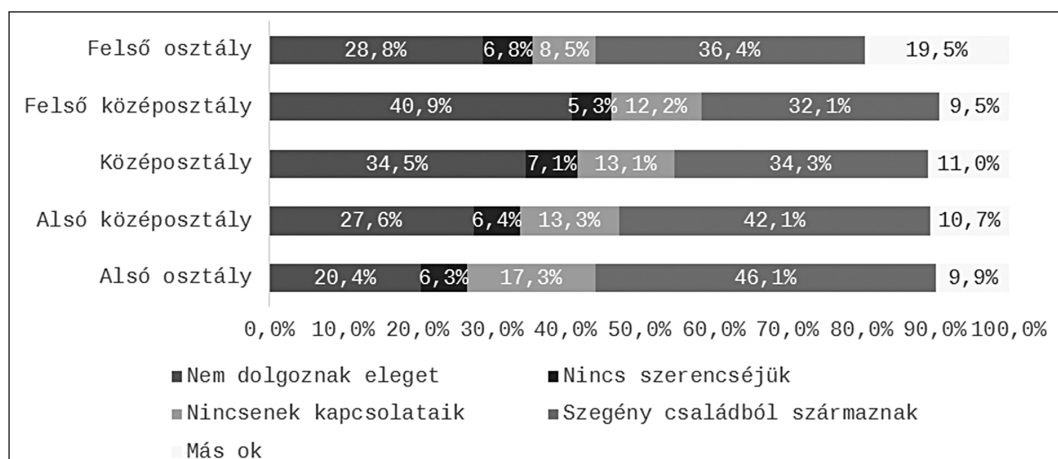
5. ábra. *Mit gondol, hogyan lettek sikeresek Romániában azok, akik vagyona tettek szert?*
(*N = 3437, % érvényes válaszok*)

Figure 5. *How do you think most people who became wealthy in Romania succeeded?*
(*N = 3437, valid %*)

$X^2 = 153,524$, $p < .000$, Cramer's $V = .106$, Tau-c = $-.097$, $p < .000$

Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

A 6. ábra világosan mutatja azt a tendenciát, hogy a szegényeket hibáztatják hátrányos helyzetükért: az alsó osztály tagjainak 12,4%-a, míg a felső osztály tagjainak 23,9%-a véli úgy, hogy a szegénység a munka hiányának az eredménye. Ennek ellenére egyik társadalmi osztályban sem csökken 30% alá azok aránya, akik a szegénység forrását annak társadalmi újratermelésében látják. A felső középosztály esetében többen gondolják, hogy a szegénység oka az elégtelen munkavégzés, mint azok, akik szerint az a szegény családból való származás következménye. A középosztály esetében a kétszázalékos arány megegyezik. Mind a felső osztály, mind a hierarchia alján lévő két osztály a strukturális magyarázatok felé hajlik. A felső osztály ebben a tekintetben is kiemelkedik azzal, hogy közelebb áll az alsó osztályok profiljához, mint a felső középosztályhoz.

6. ábra. Ön szerint miért vannak szegények Romániában? (N = 3470, % érvényes válaszok)
 Figure 6. Why do you think there are poor people in Romania? (N = 3470, valid %)

$\chi^2 = 70,644$, $p < .000$, Cramer's V = .071, Tau-c = -.061, $p < .000$

Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

A társadalmi osztályok közötti jelentős különbségek ellenére az 5. ábrából egy általános benyomás rajzolódik ki: a vagyon megszerzésének jogszerűségét és igazságosságát általános kétely övezi. Ezzel együtt, amikor a válaszadókat arra kérik, hogy értékeljék a szegénység okait, összességében nagyobb hit mutatkozik a munka jelentőségében: minden társadalmi osztályban magasabb azok aránya, akik szerint a szegények azért szegények, mert nem dolgoznak eleget, mint azoké, akik úgy vélik, hogy a vagyon munkával szerezhető meg. A legnagyobb eltérések a felső középosztály és a középosztály esetében figyelhetők meg. Ismét a felső osztály tűnik ki azzal, hogy kevésbé hajlik az individualista magyarázatok elfogadására: ez az egyetlen kategória, ahol a munka jelentőségével kapcsolatos két arány (a vagyon megszerzésében versus a szegénység elkerülésében) közötti különbség statisztikailag nem szignifikáns.

3. táblázat. A munka gazdagodást hoz versus A munka véd a szegénység ellen
 Table 3. Work brings wealth vs. Work protects from poverty

Társadalmi osztály	A gazdag emberek munkával szereztek vagyonukat (% és abszolút érték)	A szegény emberek azért szegények, mert nem dolgoznak eleget (% és abszolút érték)	Százalékos különbség	z-próba értéke
Felső osztály	23,9% (28)	28,8% (34)	-4,9%	0,85
Felső középosztály	19% (88)	40,9% (194)	-21,9%	7,33***
Középosztály	18,3% (126)	34,5% (238)	-16,2%	6,81***

Társadalmi osztály	A gazdag emberek munkával szereztek vagyonukat (% és abszolút érték)	A szegény emberek azért szegények, mert nem dolgoznak eleget (% és abszolút érték)	Százalékos különbség	z-próba értéke
Alsó középosztály	14,2% (271)	27,6 (525)	-13,4%	10,10***
Alsó osztály	12,4% (33)	20,4% (58)	-8%	2,55*

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

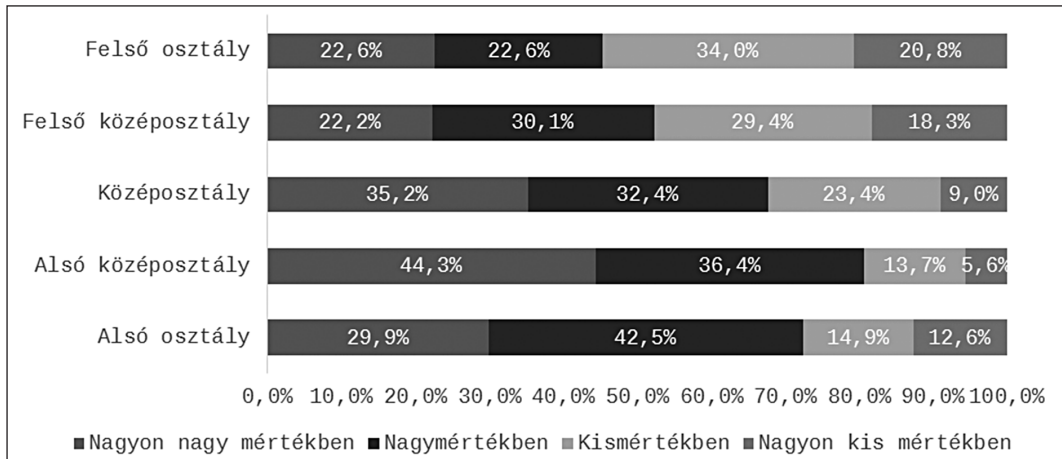
Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

3.3. Társadalmi osztályok és a szociális védelemre szorulóknak „érdemessége” közötti különbségek

A 3. ábra arra az általános tendenciára hívja fel a figyelmet, hogy az emberek alapvetően hajlamosak az igazságos társadalmat olyanként értelmezni, mint amely segítséget nyújt a rászorulóknak. Gazdag szakirodalom hívja fel azonban a figyelmet arra, hogy a szociális védelem különféle intézkedései eltérő társadalmi támogatottságot élveznek attól függően, hogy az érintett csoportokat mennyire látják „érdemesnek” a segítségre (Meuleman et al., 2020; Van Oorschot, 2006). A kutatások szerint a következő fő kritériumok határozzák meg a rászorulóknak megítélését: kontroll (mennyire volt az egyén ellenőrzése alatt a nehéz helyzet, amelybe került), attitűd (mennyire látszanak hálásnak és elégedettnek a kedvezményezettek), kölcsönösség (korábbi hozzájárulásuk mértéke), identitás (nemzeti hovatartozás) és szükséglet (Meuleman et al., 2020). A következő három ábra a szociális támogatás legitimitásával kapcsolatos egyetértési arányokat mutatja be három eltérő típusú kedvezményezett esetében, akiket a fenti kritériumok alapján különböztettünk meg.

A 8. ábra egy olyan nő helyzetét mutatja be, aki önhibáján kívül került nehéz helyzetbe, és akitől két gyermek is függ, akik szintén nem tehetnek semmit a kialakult helyzetért. Itt egyértelműen teljesülnek a rászorultság és a kontroll hiányának kritériumai, és semmi nem utal arra, hogy a többi kritérium ne teljesülne. A velük való szolidaritás mértéke minden társadalmi osztályban magas vagy kiemelkedően magas. A felső osztály ebben az esetben ismét az alsóbb osztályokhoz áll közelebb, és nem a felső középosztályhoz. A 7. és 9. ábra olyan személyek támogatásának megítélését mutatja, akiknél kevésbé nyilvánvaló, hogy a helyzetük kialakulásáért milyen mértékben felelősek: egy fiatal férfi, aki dolgozik ugyan, de nem keres eleget ahhoz, hogy kifizesse az albérletét, illetve egy középkorú, munkát kereső férfi, akiről csak annyit tudunk, hogy nem talál állást. A fiatal férfi esetében a támogatás alacsonyabb, mint az egyedülálló anya esetében, de még mindig viszonylag magas minden társadalmi osztályban. Az 50 éves férfi esetében azonban minden osztály jelentősen alacsonyabb szintű támogatást mutat. Esetében ugyanis jóval kevésbé világos, hogy helyzetéért mennyiben tehető felelősség (Meuleman et al., 2020).

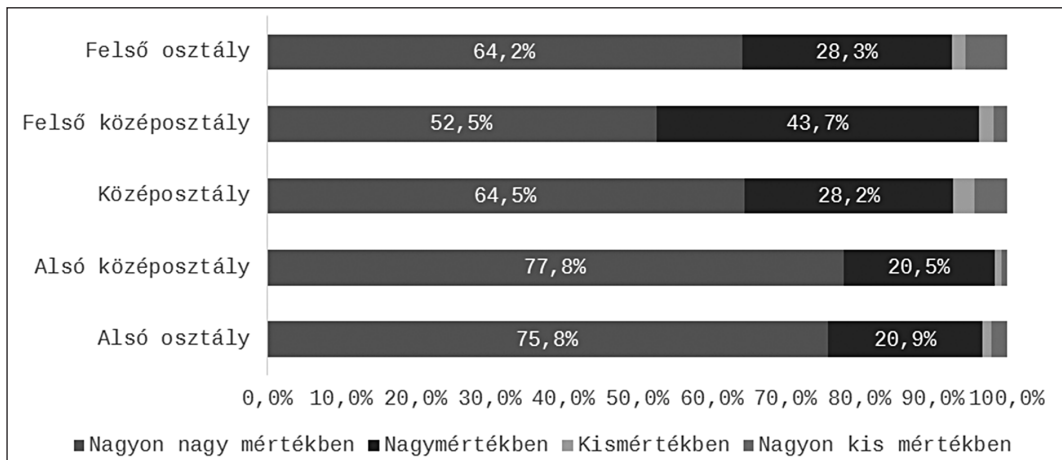

7. ábra. Milyen mértékben kellene az államnak felelősséget vállalnia egy olyan fiatal esetében, aki dolgozik, de nem keres eleget a lakbérére kifizetésére? (N = 1194, % érvényes válaszok)
 Figure 7. To what extent should the state be responsible for helping a young person who has a job but does not earn enough to pay the rent? (N = 1194, valid %)

$X^2 = 88,199$, $p < .000$; Cramer's V = .157, Tau-c = .142, $p < .000$

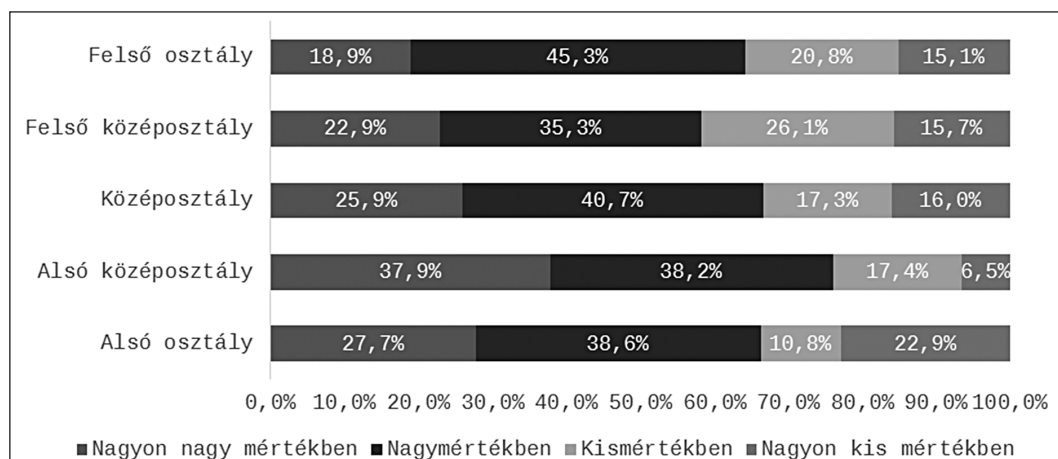
Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

8. ábra. Milyen mértékben kellene az államnak felelősnek lennie abban, hogy egy kétgyerekes anya lakbérért fizessen abban az esetben, ha a férj elhunyt? (N = 1218, % érvényes válaszok)
 Figure 8. To what extent should the state be responsible for helping a mother with two young children whose husband has died pay the rent? (N = 1218, valid %)

$X^2 = 64,069$, $p < .000$, Cramer's V = .132, Tau-c = .115, $p < .000$

Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

9. ábra. Milyen mértékben kellene az állam felelős legyen egy olyan 55 éves férfi lakbérfizetése segítésében, aki nem talál munkát? (N = 1174, % érvényes válaszok)

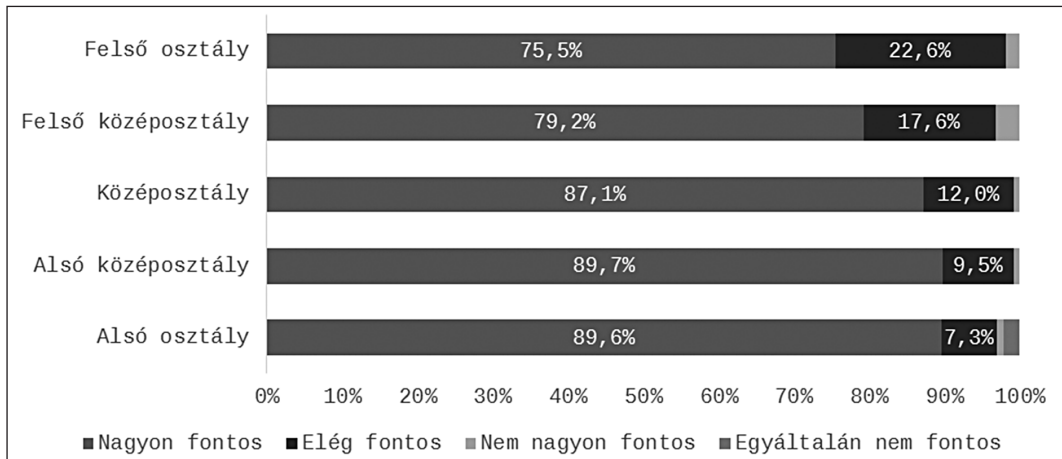
Figure 9. To what extent should the state be responsible for helping a 55-year-old man who cannot find work pay the rent? (N = 1174, valid %)

$X^2 = 57,690$, $p < .000$; Cramer's V = .128, Tau-c = .099, $p < .000$

Az adatok forrása: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

4. OSZTÁLYHELYZET ÉS AZ OKTATÁS SZEREPÉNEK PERCEPCIÓJA

Bár az oktatásról szóló kérdések nem tartoznak szorosan a társadalmi igazságossággal kapcsolatos kérdésblokkhoz, mégis fontos betekintést nyújtanak az emberek gondolkodásába. Az oktatás a meritokratikus társadalom egyik központi eleme: ebben a felfogásban az iskolai rendszer hivatott arra, hogy csökkentse az emberek közötti veleszületett különbségeket, és lehetőséget adjon a legtehetségesebbek és legszorgalmasabbak kiemelkedésére – megszerzett képesítéseken és értékeléseken keresztül. Az alábbi kérdéssor azt vizsgálja, hogyan látják a válaszadók az oktatás társadalmi szerepét, és ez mennyiben tükrözi a meritokrácia ideáljához való viszonyulásukat. Az eredmények azt mutatják, hogy minden társadalmi osztályban erős a támogatottság: az oktatás fontosságát szinte mindenki elismeri. Különösen nagy az egyetértés abban, hogy az iskolának kulcsszerepe van a „jó állampolgárok” nevelésében – ezt a válaszadók több mint háromnegyede nagyon fontosnak tartja. Érdekeség, hogy ez az értékítélet a társadalmi hierarchia alsóbb szintjein még erősebb: minél lejjebb helyezkedik el valaki az osztályrendszerben, annál nagyobb jelentőséget tulajdonít az oktatás társadalmi szerepének. A felső osztályba tartozók körében ez az elvárás a leggyengébb, míg az alsó osztály tagjai látják benne a legnagyobb reményt a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére.

10. ábra. *Az oktatásnak arra kellene felkészítenie a gyermekeket, hogy jó állampolgárok legyenek* (N = 1217, % érvényes válaszok)

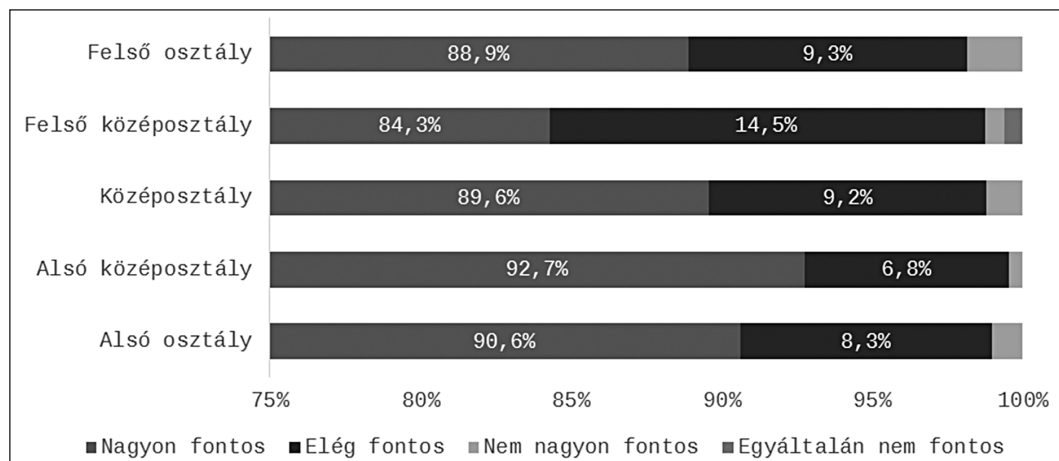
Figure 10. *Education should prepare children to become good citizens* (N = 1217, valid %)

$X^2 = 47,396$, $p < .000$, Cramer's V = .114, Tau-c = .050, $p < .000$

Adatforrás: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

Hasonlóan szilárd konszenzust figyelhetünk meg az iskolának abban a szerepében is, hogy felkészítse a gyerekeket egy jövőbeli hivatásra. E tekintetben az alsó középosztály emelkedik ki, amely a legnagyobb jelentőséget tulajdonít ennek a funkciónak, míg a felső középosztály helyezi a legkisebb hangsúlyt rá. Minden társadalmi osztályban legfeljebb a válaszadók 2%-a gondolja úgy, hogy ez a szerep nem túl fontos vagy egyáltalán nem az.

Minden társadalmi osztály egyetért abban, hogy az oktatás szerepe abban áll, hogy elősegítse a gyermekek felfelé irányuló társadalmi mobilitását – vagyis hogy jobb életük legyen, mint szüleiknek (lásd a 12. ábrát). Ez az eredmény összhangban van a társadalmi mobilitásról szóló kutatásokkal, amelyek szerint a szülők társadalmi helyzetétől függetlenül a domináns stratégia az, hogy elkerüljék gyermekeik lefelé irányuló mobilitását (Rotariu, 2004).

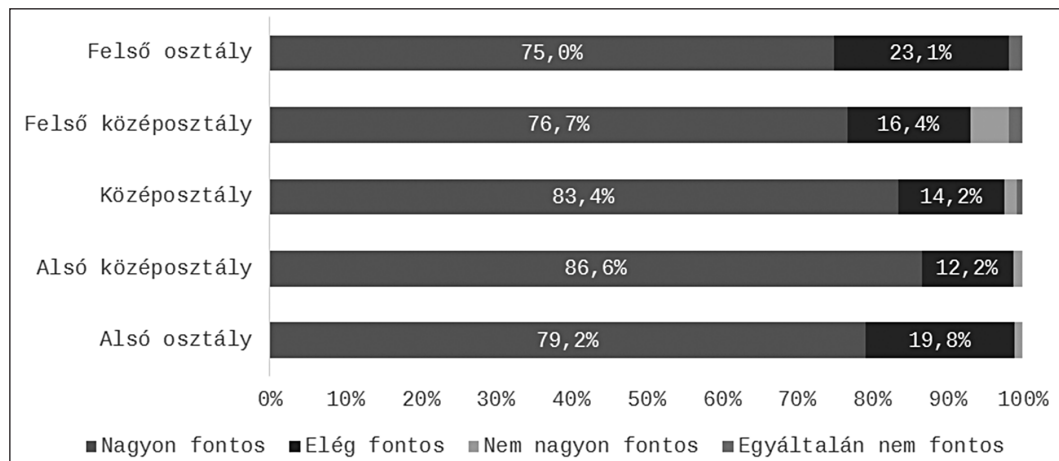

11. ábra. Az oktatásnak arra kell felkészítenie a gyermekeket, hogy később legyen egy mesterségük (N = 1220, % érvényes válaszok)

Figure 11. Education should prepare children to find a job later in life (N = 1220, valid %)

$X^2 = 19,361$, $p = .080$, Cramer's V = .072, Tau-c = .031, $p = .014$

Adatforrás: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

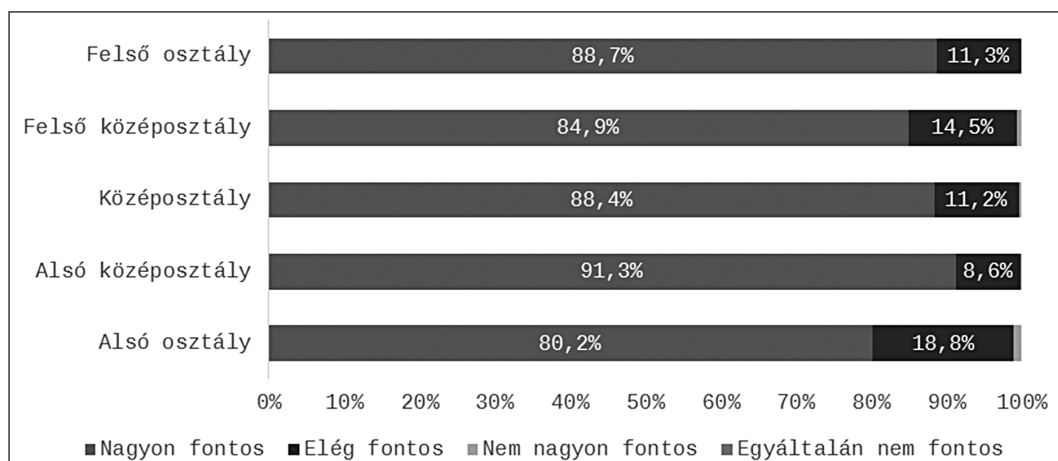

12. ábra. Az oktatásnak abban kellene a gyermekeket segítenie, hogy jobb életük legyen, mint a szüleiknek (N = 1219, % érvényes válaszok)

Figure 12. Education should help children have a better life than their parents (N = 1219, valid %)

$X^2 = 34,755$, $p < .001$, Cramer's V = .097, Tau-c = .036, $p = .029$

Adatforrás: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

13. ábra. Az oktatásnak abban kellene a gyermekeket segítenie, hogy a lehetőségeiket kiaknázzák (N = 1220, % érvényes válaszok)

Figure 13. Education should help children fulfill their potential (N = 1220, valid %)

$\chi^2 = 18,404$, $p = .104$, Cramer's V = .071, Tau-c = .006, $p = .679$

Adatforrás: „Társadalmi és politikai értékek a kortárs Romániában” kutatás, a szerzők számításai

A 13. ábra azt mutatja, hogyan látják az emberek az oktatás szerepét abban, hogy a gyerekek kibontakoztathassák a bennük rejlő lehetőségeket. Azok aránya, akik szerint ez a szerep „nagyon fontos” vagy „inkább fontos”, megközelíti a 100%-ot minden társadalmi osztályban, és az eltérések nem szignifikánsak statisztikailag. Ez az a kérdés, amelyben a legnagyobb egyetértés mutatkozik az osztályok között, és itt láthatók a legkisebb különbségek a válaszokban. Az ebben a fejezetben bemutatott osztályséma – ahogy azt korábban is láttuk – a társadalmi igazságossággal kapcsolatos legtöbb kérdésnél jól elkülöníti az egyes társadalmi csoportok véleményét. Az oktatás megítélése azonban kivételt képez. Úgy gondoljuk, hogy ez a viszonylagos egyetértés azt mutatja, hogy a kortárs román társadalomban általános konszenzus van arról, hogy a meritokrácia – azaz az érdemeken alapuló előrejutás – kívánatos cél. A különbségek inkább abban jelennek meg, hogy az egyes társadalmi osztályok hogyan értelmezik a társadalmi egyenlőtlenségek okait. Az alsóbb osztályok – saját tapasztalataik alapján – világosabban látják a strukturális akadályokat és az egyenlőtlenségeket. Ez valószínűleg hozzájárul ahhoz, hogy körükben nagyobb támogatottságot élveznek a jövedelmek újraelosztását célzó intézkedések. A felsőbb osztályok szintén hisznek az oktatás fontosságában mint a meritokrácia eszközében, de kevésbé érzékelik azokat a szerkezeti korlátokat, amelyek hátráltatják az egyenlő esélyeket. Úgy látják, hogy a társadalom összességében jól teljesít az érdem szerinti előrejutás biztosításában.

Úgy tűnik, hogy a társadalomban általános egyetértés van a meritokratikus elvvel kapcsolatban: nem a származásnak vagy a társadalmi háttérnek, hanem az oktatásnak, a tehetségnek és a befektetett munkának kellene meghatároznia, ki milyen pozícióba kerül. A véleménykülönbségek inkább abban mutatkoznak meg, hogy az emberek – társadalmi helyzetüktől függően – ho-

gyan értékeli mások élethelyzeteit, és milyen okokat látnak ezek mögött. Azokból a kérdésekből, amelyek az állami beavatkozás és segítségnyújtás jogosságát vizsgálták konkrét esetekben, az derül ki, hogy nagyobb egyetértés van azok támogatásában, akiknek a nehéz helyzete nem vezethető vissza saját hibájukra – például lustaságra vagy tétlenségre. Ebben a megközelítésben az alsóbb társadalmi osztályok a szociális újraelosztást nem a felelősség áthárításaként látják, hanem a meritokrácia helyreigazításának eszközeként. Számukra a támogatás iránti igény nem a rendszer elutasítását, hanem annak kritikus értékelését jelenti: azt, hogy a társadalom nem mindig tudja teljesíteni az érdemeken alapuló előrejutás ígérteit. Ezért szerintük szükség van korrekciós és kompenzációs intézkedésekre, hogy az esélyegyenlőtlenségeket enyhíteni lehessen.

5. A TÁRSADALMI OSZTÁLYOK MEGÍTÉLÉSÉNEK PERCEPCIÓJA

Ez a tanulmány arra vállalkozott, hogy feltárja, hogyan viszonyulnak a romániai társadalmi osztályok a társadalmi igazságossághoz és az újraelosztáshoz. Ennek érdekében olyan osztálysémát dolgoztunk ki, amely ötvözi az objektív mutatókat (oktatási szintet és foglalkozást) a szubjektív, anyagi jóléttel kapcsolatos önértékeléssel. A fő célunk az volt, hogy megvizsgáljuk, milyen eltérések mutatkoznak a jövedelmi egyenlőség, a meritokrácia és a hátrányos helyzetűek támogatása kapcsán megfogalmazott attitűdökben a társadalmi osztályok és az iskolázottság szintje szerint. A tanulmány fontos hozzájárulása abban áll, hogy rávilágít: az oktatás és a társadalmi-gazdasági státusz különbségei érdemben befolyásolják a társadalmi igazságosságról alkotott elképzeléseket. Az adatok elemzése révén kimutattuk, hogy az osztály-hovatartozás szerint markáns érték- és attitűdbeli eltérések figyelhetők meg a redisztribúcióhoz, a meritokráciához és a társadalmi sikerességhez való viszonyulásban. Pontosabban: elemzésünk különböző értékorientációs profilokat tárt fel az egyes társadalmi osztályok esetében. A legnagyobb véleménykülönbségeket annál a kérdésnél tapasztaltuk, amely szerint egy társadalom akkor igazságos, ha a jövedelmek egyenlően oszlanak meg a tagjai között. Ezen kívül megfigyelhető egy általános tendencia is: minél lejjebb helyezkedik el valaki a társadalmi ranglétrán, annál erősebben támogatja az egyenlőségen alapuló értékeket. Az oktatás szerepére és a meritokrácia elvére vonatkozó kérdések esetében viszont nagyon magas fokú egyetértés mutatkozott minden társadalmi osztályban.

Konkrétabban a tanulmány azt mutatta ki, hogy a jövedelmek újraelosztásáról alkotott véleményeket erőteljesen befolyásolja a társadalmi osztályhoz tartozás. Az alsóbb osztályokba tartozó személyek határozottabban támogatják a jövedelmek egyenlő újraelosztását, amelyet az anyagi egyenlőtlenségek kiegyenlítésének szükséges eszközeként értelmeznek. Ezzel szemben a felsőbb osztályok tagjai visszafogottabban viszonyulnak az újraelosztáshoz, inkább olyan rendszert támogatnak, amelyben a jövedelmkülönbségek az erőfeszítés és teljesítmény igazságos kimenetelének számítanak. Ezek az eredmények egy erősen polarizált társadalmi megosztottságot jeleznek: a gazdaságilag hátrányos helyzetűek sürgető szükségét érzik az állami beavatkozásnak, míg a társadalmilag kedvezőbb pozícióban lévők inkább a versenyalapú rendszer fenntartását preferálják. A meritokrácia elve általános támogatottságnak örvend, ugyanakkor az egyes társadalmi osztályok különböző intenzitással azonosulnak vele. A felsőbb osztályok tagjai a meritokráciát igazságos módnak tekintik a munka és a tehetség elismerésére, míg az alsóbb osztályok, bár szintén fontosnak tartják az érdemeket, szkeptikusabbak azok megvalósulását

illetően. Ez a különbség a strukturális egyenlőtlenségek fokozottabb tudatosítását tükrözi az alsóbb társadalmi rétegekben, amelyek erősebb akadályokat érzékelnek az egyenlő esélyekhez való hozzáférésben. Egy másik fontos eredmény a hátrányos helyzetűek támogatásával kapcsolatos. Az alsóbb osztályok nagyobb mértékben támogatják a rászorulóknak feltétel nélküli segítségét, és a társadalmi szolidaritást az igazságos társadalom alapértékének tekintik. Ezzel szemben a felsőbb osztályok, bár elismerik a sebezhető csoportok támogatásának szükségességét, visszafogottabbak ebben a kérdésben, és inkább szelektív megközelítést javasolnak, amely figyelembe veszi az egyéni érdemeket vagy a korábbi hozzájárulást.

Az oktatást minden társadalmi osztály a meritokrácia és a társadalmi mobilitás egyik alappilléréként értelmezi, ugyanakkor eltérően látják, milyen mechanizmusok képesek valóban érvényt szerezni ennek az elvnek. Az alsóbb osztályok úgy vélik, hogy az újraelosztó állami politikák elengedhetetlenek a strukturális egyenlőtlenségek korrigálásához – nem a felelősség áthárításaként tekintenek ezekre, hanem a rendszer működőképességének biztosításához szükséges korrekcióként. Ezzel szemben a felsőbb osztályok hajlamosak alábecsülni a strukturális akadályok jelentőségét, és inkább az egyéni felelősséget és a versenyt tekintik a siker elsődleges feltételeinek. A kutatás eredményei azt sugallják, hogy a társadalmi osztály és az iskolázottság szintje alapvetően befolyásolja, hogyan viszonyulnak az emberek a társadalmi igazságossághoz és a társadalmi-gazdasági sikerhez. Az alsóbb osztályokba tartozók, akik korlátozottan férnek hozzá gazdasági és oktatási erőforrásokhoz, erősebben támogatják a jövedelmek újraelosztását és a rászorulóknak feltétel nélküli támogatását, mint eszközt az anyagi egyenlőtlenségek csökkentésére. A felsőbb osztályok tagjai – akik jobb oktatási háttérrel és szélesebb erőforrás-hozzáféréssel rendelkeznek – inkább egy olyan rendszerben hisznek, ahol a siker az egyéni teljesítmény és a versenyképesség eredménye. Az oktatás szerepéről alkotott vélemények ugyanakkor viszonylag egységesek abban, hogy fontos eszköze a gyermekek életre való felkészítésének és felelős állampolgárrá válásának. Az alsóbb osztályok azonban különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy az oktatás lehetőséget adjon a gyerekeknek a társadalmi felemelkedésre és jobb életre, mint amit szüleik megéltek. A felsőbb osztályok ezzel szemben – bár elismerik az oktatás fontosságát – inkább egy tágabb sikerrecept részeként tekintenek rá, amelybe beletartoznak a társadalmi kapcsolatok és a gazdasági lehetőségek is. A siker fogalma is eltérően jelenik meg a különböző társadalmi rétegekben: az alsóbb osztályok tagjai gyakrabban kapcsolják azt külső tényezőkhöz, mint a szerencséhez vagy a kapcsolati hálóhoz, míg a felsőbb osztályok a munkát és a tisztességes versenyt tekintik meghatározónak. Ez a különbség az alsóbb osztályok strukturális akadályokra vonatkozó erősebb tudatosságát, valamint a felsőbb osztályok erőteljesebb meritokratikus meggyőződését tükrözi.

Ráadásul a felső osztály számos vizsgált változó esetében olyan válaszprofilot mutat, amely közelebb áll az alsóbb osztályokéhoz, mint a középosztályéhoz. Ennek egyik lehetséges magyarázata az eltérő prioritásokban és motivációkban keresendő. A középosztályt gyakran áthatja a társadalmi lecsúszástól való strukturális félelem, ezért erőteljesen törekszik saját biztonságának és társadalmi státuszának megőrzésére. Ez az önvédelmi logika óvatossá teheti a redisztribúciós vagy inkluzív politikákkal szemben. Ezzel szemben a felső osztály, amely jelentősen stabilabb anyagi háttérrel rendelkezik, kevésbé érzékeny az efféle fenyegetésekre, és nyitottabban viszonyulhat olyan intézkedésekhez, amelyek egy kiegyensúlyozottabb társadalmi rendet céloznak meg – hasonlóan az alsóbb osztályok elvárásaihoz, ahol az egyenlőtlenségek csökkentése ki-

emelt cél. Egy másik lehetséges tényező a kulturális irányváltás, amely a társadalmi és pénzügyi elit egy részénél figyelhető meg, különösen a nyugati világban. Az Egyesült Államokban például a felső osztály egyre nagyobb arányban támogat progresszív álláspontokat – különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkező csoportok –, például a magasabb jövedelmek megadóztatását, a minimálbér emelését vagy az állami szolgáltatásokhoz való általános hozzáférést. Ez a nyitottság magyarázható egyrészt a globális kulturális normák iránti érzékenységgel, másrészt egy hosszú távú gondolkodásmóddal is, amely a társadalmi stabilitást az egyenlőtlenségek csökkentésével kapcsolja össze. A középosztállyal ellentétben – amely gyakran a rövid távú biztonságot helyezi előtérbe – a felső osztály megengedheti magának a távolságtartóbb, idealistább megközelítést, amelyben a méltányosság és az inklúzió hangsúlyos szerepet kap. Ebben az összefüggésben megjelennek közös pontok a felső és az alsó osztály között – különösen az egyenlőtlenségek csökkentését és az inkluzív intézkedéseket támogató attitűdök terén.

A jelen tanulmány szilárd alapot kínál a társadalmi osztály, az oktatás és a társadalmi igazságosságról alkotott percepciók közötti összefüggések megértéséhez, ugyanakkor számos további kutatási irány létezik, amelyek kiegészíthetik és tovább mélyíthetik ezeket az eredményeket. Az első lehetséges irány a longitudinális kutatások megvalósítása lenne, amelyek lehetővé tennék ezen attitűdök időbeli alakulásának követését. A jelen tanulmány egy statikus, keresztmetszeti képet nyújt a társadalmi percepciókról, ezzel szemben egy időbeli vizsgálat feltárhatná, hogyan változnak ezek az attitűdök a gazdasági és politikai környezet alakulásával. Ez árnyaltabb megértést adna arról, hogy a társadalmi-gazdasági tapasztalatok miként formálják hosszabb távon a redistribúcióról és a meritokráciáról alkotott elképzeléseket. Egy másik értékes kutatási irány lehetne a regionális különbségek részletesebb vizsgálata. Egy olyan országban, mint Románia, ahol jelentős területi egyenlőtlenségek léteznek, elengedhetetlen annak feltárása, hogy a helyi kontextus hogyan hat a társadalmi igazságosság és az oktatás mobilitásképző szerepének megítélésére. Szintén fontos lenne bővíteni a vizsgált társadalmi rétegződés dimenzióit. Az oktatás és foglalkozás mellett jövőbeni kutatásoknak érdemes volna olyan változókat is bevonni, mint a tényleges jövedelem, a családi vagyon, valamint a társadalmi és kulturális hálózatokhoz való hozzáférés. Ez lehetővé tenné egy teljesebb kép kialakítását arról, hogyan befolyásolják az anyagi és társadalmi erőforrások az egyenlőtlenségek és a siker megítélését. Végül, a jövőbeni kutatások megvizsgálhatnák az intergenerációs oktatási hatásokat is, vagyis azt, hogy a szülők iskolázottsága miként formálja a gyermekeik társadalmi sikerrel és újraelosztással kapcsolatos percepcióit. Ez az irány értékes információkat szolgáltathat arról, hogyan öröklődik az oktatási tőke, és hogy ez a folyamat a társadalmi igazságosságról alkotott nézetek átalakulását vagy éppen konzerválását segíti elő.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Ban, C. (2015). Beyond anticommunism: The fragility of class analysis in Romania. *East European Politics & Societies*, 29(3), 640–650. <https://doi.org/10.1177/0888325415599197>
- Bartels, L. M. (2008). *Unequal democracy: The political economy of the new gilded age*. Princeton University Press.

- BBC. (2013). The Great British class calculator. https://www.bbc.co.uk/news/special/2013/newsspec_5093/index.stm
- Bedük, S. (2020). Missing dimensions of poverty? Calibrating deprivation scales using perceived financial situation. *European Sociological Review*, 36(4), 562–579. <https://doi.org/10.1093/esr/jcaa004>
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Breen, R. (2004). *Social mobility in Europe*. Oxford University Press.
- Carnevale, A. P., & Strohl, J. (2013). *Separate and unequal: How higher education reinforces the intergenerational reproduction of White racial privilege*. Georgetown Public Policy Institute.
- Domanski, H., Sawinski, Z., & Slomczynski, K. M. (2009). *Sociological tools measuring occupations: New classification and scales*. IFIS Publisher.
- Enggist, M., & Pinggera, M. (2022). Radical right parties and their welfare state stances—Not so blurry after all? *West European Politics*, 45(1), 102–128. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1902115>
- Erikson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). *The constant flux: A study of class mobility in post-industrial societies*. Oxford University Press.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H., & Portocarero, L. (1979). Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France, and Sweden. *British Journal of Sociology*, 30(4), 415–441.
- Eurostat. (é. n.-a). *Educational attainment statistics*. Statistics Explained. Letöltve: 2024. augusztus 21., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Educational_attainment_statistics
- Eurostat. (é. n.-b). *Population with tertiary education, by sex and NUTS 2 regions*. Eurostat Data Browser. Letöltve: 2024. augusztus 21., <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00109/default/table?lang=en>
- Evans, M. D. R., Kelley, J., & Kolosi, T. (1992). Images of class: Public perceptions in Hungary and Australia. *American Sociological Review*, 57(4), 461–482. <https://doi.org/10.2307/2096095>
- Gans, H. J. (1995). *The war against the poor: The underclass and antipoverty policy*. ERIC.
- Gerhards, J., Lengfeld, H., Ignácz, Z., Kley, F., & Priem, M. (2019). *European solidarity in times of crisis: Insights from a thirteen-country survey*. Routledge.
- Gilens, M. (2012). *Affluence and influence: Economic inequality and political power in America*. Princeton University Press.
- Gillies, V. (2005). Raising the ‘meritocracy’: Parenting and the individualization of social class. *Sociology*, 39(5), 835–853. <https://doi.org/10.1177/0038038505058368>
- Hill, D. (2018). Education and social class: A Marxist response. In R. Simmons & J. Smyth (Eds.), *Education and working-class youth* (pp. 181–208). Palgrave MacMillan.
- Hill, D., & Maisuria, A. (2022). Social class: Education, social class, and Marxist theory. In A. Maisuria (Ed.), *Encyclopaedia of Marxism and Education* (pp. 624–643). Brill.
- Lareau, A. (2011). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. University of California Press.

- Lindh, A., & McCall, L. (2020). Class position and political opinion in rich democracies. *Annual Review of Sociology*, 46, 419–441. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054609>
- Marx, K. (1849). *Muncă salariată și capital*. *Neue Rheinische Zeitung*, (264–267, 269).
- McCrary Calarco, J. (2014). Coached for the classroom: Parents' cultural transmission and children's reproduction of educational inequalities. *American Sociological Review*, 79(5), 1015–1037. <https://doi.org/10.1177/0003122414546931>
- Meuleman, B., Roosma, F., & Abts, K. (2020). Welfare deservingness opinions from heuristic to measurable concept: The CARIN deservingness principles scale. *Social Science Research*, 85, 102352. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2019.102352>
- Oesch, D., & Vigna, N. (2023). Subjective social class has a bad name but predicts life chances well. *Research in Social Stratification and Mobility*, 83. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2023.100759>
- Philips, M. (2001). Class, collective action and the countryside. In G. Van Gyes, H. De Witte, & P. Pasture (Eds.), *Can class still unite? The differentiated workforce, class solidarity and trade unions*. Routledge.
- Poenaru, F. (2017). *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*. Tact.
- Pop, C. (2016). *Clase sociale în România. Metodologia inegalităților*. Presa Universitară Clujeană.
- Riley, D., & Brenner, R. (2022). Seven theses on American politics. *New Left Review*, 138.
- Rotariu, T. (2004). Despre rolul școlii în procesele de mobilitate socială. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Seria Sociologica*, 2.
- Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M., Li, Y., Hjellbrekke, J., Le Roux, B., Friedman, S., & Miles, A. (2013). A new model of social class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment. *Sociology*, 47(2), 219–250. <https://doi.org/10.1177/0038038513481128>
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Publishing.
- Stoica, A. C. (2018). *România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism*. Humanitas.
- Stoica, A. C. (2022). *Introducere în studiul stratificării și mobilității sociale: Teorii, măsuri și modele de analiză*. Tritonic.
- Țoc, S. (2016). Familie, școală și succes școlar în învățământul românesc. *Calitatea vieții*, 27(3), 189–215.
- Tomesc-Dubrow, I. (2010). Social inequality and social problems in Romania. In H. Best & A. Wenninger (Eds.), *Landmark 1989* (pp. 176–190). Lit.
- Trump, K. S. (2020). When and why is economic inequality seen as fair? *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 46–51. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.12.001>
- Tufiș, P. A. (2011). Structură, stratificare și mobilitate socială. In L. Vlăsceanu (Ed.), *Sociologie* (pp. 294–336). Polirom.
- Van Oorschot, W. (2006). Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, 16(1), 23–42.
- Wright, E. O. (1997). *Class counts: Comparative studies in class analysis*. Cambridge University Press.
- Wright, E. O. (2006). Class. In J. Beckert & M. Zafirovsky (Eds.), *International encyclopaedia of economic sociology* (pp. 62–68). Routledge.

Bárdi Nándor¹

Kisebbségi magyar társadalmi pozíciók a két világháború között

Kivonat

Ez a tanulmány a két világháború közti csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai kisebbségi magyar közösségek társadalmi pozícióit veszi számba, vázlatosan összefoglalva: a népességszámot, az etnikai térszerkezetet (a nyelvhatárok változását), az urbanizáltságot, a foglalkozási szerkezetet, az iskolai végzettséget, a gazdasági pozíciókat, valamint a vallásgyakorlás intézményes kereteit. A Magyarországtól elcsatolt területeken a magyarság demográfiai, társadalmi és gazdasági pozíciói mindenhol leromlottak és Magyarországtól is elmaradtak. A legnagyobb leszakadás a magyarországi fejlődéstől Vajdaság és Kárpátalja magyar közösségeiben következett be. A politikai, majd gazdasági és társadalmi átalakulás legnagyobb vesztese mindenhol a városi középosztály és ipari kisegzisztenciák világa volt.

Kulcsszavak: magyar kisebbségek, Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia, demográfia, társadalomstatisztika, egyházi intézményesség

Abstract: Hungarian Minority Social Positions Between the Two World Wars

This paper takes stock of the social position of the Hungarian minority communities in Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia between the two world wars, summarising in outline: population size, ethnic spatial structure (changes in language boundaries), urbanisation, occupational structure, educational attainment, economic position and the institutional framework of religious practice. The demographic, social and economic position of Hungarians in the territories annexed by Hungary deteriorated everywhere and lagged behind that of Hungary. The greatest decoupling from Hungary's development occurred in the Hungarian communities of Vojvodina and Carpatho-Palatinat. The biggest losers of the political and then economic and social transformation were everywhere the urban middle classes and the small industrial classes.

Keywords: Hungarian minorities, Yugoslavia, Romania, Czechoslovakia, demography, social statistics, ecclesiastical institutions

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Bárdi, N. (2024). Kisebbségi magyar társadalmi pozíciók a két világháború között. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 35–52. <https://doi.org/10.17177/77171.295>

¹ Történész, kutatóprofesszor a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézetében.
E-mail: bardi.nandor@tk.hu

A Magyarországtól elcsatolt területek magyarságának önszerveződése és az etnikulturális közösségének működése a határon túli magyarokkal foglalkozó kutatások meghatározó kérdése. Az 1920-as évektől ezen regionális csoportok belső nyilvánosságában immár saját, külön társadalomként gondolkodtak önmagukról, ezzel együtt magától értetődőnek véve az anyaországhoz való kapcsolódást is (Sulyok, 1931: 170–181; Bárdi, 1998: 55–69; Bárdi, 2002: 63–65; Korabeli helyzetképek: Fritz & Sulyok, 1930; Kacsó, 1937; Fazekas, 1993; Kalangya, 1994).

A második világháború után, az államszocialista korszakban az önálló intézményesség hiányában az önmeghatározás került előtérbe (Gyönyör, 1989; Duray, 1989; Nagy, 1971; Gáll, 1975; Balázs, 1995; Molnár, 2014; Rehák, 1979). 1989 után pedig újra a kisebbségi társadalom mibenléte és annak konstrukciója/leírása tematizálódott (Tóth, 2004; Biró & et al., 1995; Kiss, 2006; Bárdi et. al., 2020; Kiss, 2018; Kiss & Kiss, 2018; Losoncz, 2018).

Ez a tanulmány abból indul ki, hogy a kisebbségi társadalom egyrészt a területi elhelyezkedésén keresztül,² másrészt a társadalomstatistikai mutatókkal,³ illetve az etnikulturálisan, nyelvi alapon szerveződő intézményi alrendszeren keresztül ragadható meg.⁴ Itt most hat, az adott országon belüli társadalmi rétegzettségbeli pozíciót mutatok be, vázlatosan három ország tekintetében. S ezen túl – terjedelmi okokból – csak egy meghatározó intézményi alrendszerrel, a vallási élet kereteivel foglalkozom.⁵

I. NÉPESSÉGSZÁM

A Magyarország határain kívül élő Kárpát-medencei magyarok száma 1930 körül 2,6 millió fő volt. Ugyanezen területeken 1910-ben 3,3 millióan, 1941-ben a terület-visszacsatolások után 3,24 millióan vallották magukat magyarnak, illetve magyar anyanyelvűnek. Ugyanakkor a térség valamennyi érintett országában jelentősen megnőtt az államalkotó nemzetiség aránya a kisebbségek rovására.

2 A népszámlálási adatok szerint a legszámosabb magyarsággal rendelkező első ötven településen élt 2011-ben a szerbiai magyarok 81,6%-a, a szlovákiai magyarok 49,3%-a, 2001-ben a kárpátaljai magyarság 71,4%-a és 2022-ben a romániai magyarok 48%-a. A vonatkozó táblázatokat a népszámlálási adatok alapján összeállította Bárdi Nándor, Az első 50 legnagyobb romániai magyar lélekszámmal bíró település 2001-ben, Az első 50 legnagyobb romániai magyar lélekszámmal bíró település 2021-ben. <https://file.tk.hu/s/rKtEojZNcDrHcsc>.

3 A legfontosabb mutatók a népszámlálási adatok nyomán: magyar anyanyelvűek, magyar nemzetiségűek, népszámlálások közti változások nagysága, településen belüli részarányok, településnagyság, élve születettek, halálozások, természetes szaporodás, nemi arányok, életkori megoszlás, előregedési index, felekezeti hovatartozás, gazdasági aktivitás, foglalkozási szerkezet, iskolai végzettség. Minden az anyaország és az adott országos adatokkal párhuzamosan releváns.

4 Az általam kulcsfontosságúnak gondolt intézményi mezők: politikai érdekvédelem, önkormányzati pozíciók, vallásgyakorlás keretei, oktatás, nyilvánosság, egyesületi élet, közművelődés, kultúra-művészet, tudomány, gazdaság.

5 Kiadás alatt a *Kisebbségi magyar intézményesség a két világháború között* c. tanulmány, amely a magyar nyelvű oktatási intézményességgel, a sajtónyilvánossággal és az egyesületekkel foglalkozik.

1. táblázat. *A magyar anyanyelvűek (1910) és a magyar nemzetiségűek (1930, 1941) száma és aránya*⁶

Table 1. *The Number and Proportion of Hungarian Native Speakers (1910) and Ethnic Hungarians (1930, 1941)*

	1910		1930		1941	
(Cseh)szlovákia	881 326	30,2%	585 434	17,6%	761 434	21,5%
Kárpátalja	185 433	30,6%	116 584	15,9%	233 840	27,3%
Erdély	1 658 045	31,7%	1 480 712	25,8%	1 711 851	28,9%
Vajdaság	425 672	28,1%	376 176	23,2%	456 770	28,5%
Horvátország	119 874	3,5%	66 040	1,7%	64 431	-
Muravidék	20 737	23,0%	15 050	-	16 510	20,1%
Burgenland	26 225	9,0%	10 442	3,5%	2 076	-

Forrás: A népszámlálási adatok alapján. Saját szerkesztés.

Számbeli nagyságát tekintve Csehszlovákiában (Szlovákiában és Kárpátalján volt a legnagyobb a magyar népesség csökkenése (kb. 30%), arányait tekintve pedig Burgenlandban, ahol a magyarság közel egyharmadára csökkent. A magyar kisebbségi népességfogyását okozó tényezőket négy nagyobb csoportba sorolhatjuk: valós demográfiai folyamatok, népességmozgások országon belül és határon átnyúlóan, politikai eszközökkel való beavatkozás és az egymást követő népszámlálások módszertani különbözőségeinek egyes vonásait is ide sorolhatjuk.

Voltak valós folyamatok, és voltak olyan népszámlálási technikák, amelyekkel manipulálni lehetett a nemzetiségi megoszlást. 1918–1924 között kb. 350 000-en költöztek át az elcsatolt területekről Magyarországra (197 000 fő Erdélyből, 107 000 Felföldről, 45 000-en Délvidékről) (Pettrichevich Horváth, 1924). Tovább csökkentette a magyarság létszámát a rendezetlen állampolgárságú magyarok tömege is. Csehszlovákiában kb. 30 000, Romániában több mint 100 000 ott élő magyar így külföldinek minősült (Nagy, 1944: 76–84; Popély, 1991: 106–107). Az adott régiók nemzetiségi viszonyainak megváltozásához nagyban hozzájárultak a betelepítések. Ezek egy része az eltávozott magyar tisztviselői réteget pótolta. A földreformokhoz kapcsolódó betelepítések a Magyarországgal határos övezetekben biztonságpolitikai és szociális okokra hivatkozva a magyar többségű nyelvi tömbök megszakítását célozták meg. Kárpátaljára és Szlovenszkóba közel 120 000 cseh tisztviselő, munkás és telepes költözött be (Simon, 2008; Szakál, 2017), Romániában 34 000 családot telepítettek a Partiumban és a Bánságban létrehozott új falvakba (Jinga, 1941). 1930-ban 245 000 olyan lakója volt Erdélynek, aki nem abban a régióban született (Varga E., 1998: 20). Délvidéken a határ melletti 50 km-es sávba a jugoszláviai földreform során több mint 50 000 szláv telepes kapott földet és hoztak létre kolóniákat (Kovács, 2004; Venczel, 1942).

Az 1918 utáni szomszédországi népszámlálások a magyar anyanyelvű zsidóságot külön nemzetiségként kezelték, és őket döntően nem a magyar anyanyelvűekhez sorolták: Csehszlo-

⁶ Az 1910-es népszámláláskor csak az anyanyelvet kérdezték.

vákiában az 1910-ben magát magyar anyanyelvűnek valló zsidóság 5/6-át, 110 000 főt, Erdélyben 40%-át, 60 000 főt (Varga E., 1998: 34, 54–57; Popély, 1991: 106–107). Hasonlóképpen a magyar anyanyelvű görögkatolikusokat Kárpátalján ruszinnak, Erdélyben románnak tekintették. Ugyanitt a cigányokat és a csángókat a többségi nemzethez sorolták. Romániában az 1930-as népszámlálás így kb. 100-120 000 fővel kevesebb magyar anyanyelvűt mutatott ki, mint ami a tényleges nyelvhasználatnak megfelelt (Varga E., 1998: 34).

2. ÉTNIKAI TÉRSZERKEZET

Csehszlovákiában a nyelvhatáron lévő városokban (Pozsony, Nyitra, Léva, Komárom, Losonc, Rimaszombat, Kassa, Töketerebes, Ungvár, Munkács, Beregszász) a többes identitású (magyar/német/zsidó/ruszin/szlovák) polgárság csehszlovák orientációja (a népszámláláskor csehszlovák nemzetiségűnek vallották magukat) 1930-ig kb. 100 000 fős asszimilációt jelentett. Ehhez jön még az előbbi alfejezetben ismertetettek miatti népszámlálási zsugorodása a magyarság jelenlétének. 1921-ben Csehszlovákiában 786 helységben volt a magyarság többségben, amely 1930-ra 46-tal csökkent. Hasonló folyamat játszódott le a Partiumban (Szatmárnémeti, Máramaros-sziget, Nagybánya, Nagykároly, Nagyvárad) is, azzal a különbséggel, hogy itt jelentős román nemzetiségű bevándorlás történt az új állami intézmények alkalmazottai révén. Jugoszláviában a földreformmal, a magyar, zsidó, német birtokok kisajátítása révén az ott dolgozó mezőgazdasági cselédség is cserélődött dél-szerbiai bevándorlókkal. A Vajdaságban a szerb többségű települések száma 203-ról 258-ra nőtt 1910–1930 között, míg a magyar többségű települések száma 134-ről 90-re csökkent. A szerbek lakta etnikai tér Bácsstopolya, Újvidék, Nagybecskerek környékén nőtt meg, illetve Baranyában. A Vajdaságban a 139 magyar többségű településből 59 maradt 1931-re. Muravidéken pedig 33-ról 15-re csökkent a magyar többségű települések száma (Kocsis & Kocsis-Hodosi, 1991: 14–19, 33–37, 46–57, 66–71, 75–78).

3. URBANIZÁLTSAÉG

A városi népességen belül a kétnyelvű, többes kötődésű polgárság alkotta *felvidéki* városokban történt a legnagyobb változás. Míg 1910-ben a későbbi Szlovákia városi lakosságának 44%-a volt magyar nemzetiségű, 1930-ra ez 11%-ra csökkent. A négy legnagyobb városban 1910–1930 között az alábbiak szerint változott a magyarság aránya: Pozsonyban 40,5%-ról 16,1%-ra, Kassán 75,4%-ról 17,9%-ra, Ungváron 80,3%-ról 17,7%-ra, Munkácson pedig 73,4%-ról 22,5%-ra (Szarka, 2001). Ez egyben azzal járt, hogy az utóbbi város kivételével a magyarság elvesztette a hivatalos nyelvhasználati jogait, amely Csehszlovákiában a 20%-os arányhoz volt kötve. A népszámlálási manipuláció és a többségiként való mutatkozás nemcsak abból látszik, hogy 1941-re újramagyarosodtak ezek a városok, hanem abból is, hogy a magyar pártok ezekben a városokban (Kárpátalját kivéve) messze a népszámlálások nemzetiségi arányszáma felett kaptak szavazatokat (Popély, 1991: 111–113).

Erdély falusiasabb világnak tekinthető Felvidékhez képest, hisz itt – 1930-ban – a lakosság 83%-a falun élt és a városi lakosság egyharmada mezőgazdasággal foglalkozott. 1910-ben az

erdélyi városi népesség 59%-a volt magyar, 23,1%-a román és 16,2%-a német anyanyelvű. 1930-ra a magyarok aránya 45%-ra esett vissza. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a városokból kb. 50 000 magyar – jórészt tisztviselő – repatriált Magyarországra, valamint ugyanennyien megélhetési okokból falura költöztek. A második ok, hogy tíz települést városi rangra emeltek, és ezek közül csak kettő volt magyar többségű. Harmadrészt mintegy 120 000 nem erdélyi születésűt tartottak számon 1930-ban az erdélyi városokban. Így alakult ki az a helyzet, hogy míg 1918-ban 49 erdélyi városból 32 volt magyar többségű, addig ez 1930-ra 27-re csökkent. A román többségű városok száma nyolcra tizenhártra nőtt, ugyanakkor a kilenc német városból négyben maradtak a németek többségben. A magyar többségét elvesztett városok: Déva, Gyulafehérvár, Lugos, Belényes, Fogaras, Vajdahunyad, Erzsébetváros. 1930-ra relatív magyar többségű város lett Temesvár a gyorsan növekvő magyar munkásság révén (Szarka, 2001: 57–67; Varga E., 1998: 180–217).

A magyarországi 1930-as 36,3%-os városi lakosság arányhoz képest – Budapestet leszámolva (16,6%) – az erdélyi és a szlovákiai magyar népesség városiasabb volt, míg Kárpátalján és a Délvidéken falusiasabb.

4. FOGLALKOZÁSI SZERKEZET

A határon túli magyarság két világháború közti foglalkozási szerkezete Csehszlovákiában kedvezőtlenebb, Romániában kedvezőbb volt az országos átlagnál, Délvidéken pedig csak a régióon belül volt rosszabb a többségi nemzetekhez képest (Gyurgyík, 1998: 101–102; Opra, 2010; Arday, 2002: 137–139).

Csehszlovákiában a magyarság 65,4%-a dolgozott a mező- és erdőgazdaságban (az ország-rész, Szlovenszko népességében ugyanez a szektor 57,4%-ot képviselt). Az iparban (16,9%) és a kereskedelemben (6,3%) is alulreprezentált volt a magyarság (az országrész mutatói: 18,8%, ill. 10,1%). Az önálló foglalkozásúak aránya a magyarok és szlovákok között közel azonos volt (38,7%, ill. 37,8%), és ugyanez vonatkozott a munkásságra is (25,2%, ill. 26,8%) (Gyurgyík, 1998: 101–102). A többségekkel (cseh, szlovák) szemben a legnagyobb eltérés a tisztviselők (4%, ill. 6,8%) és a segédhivatalnokok (4,2%, ill. 6,8%) körében volt. A németység 34%-a az iparban, a zsidóság 55%-a a kereskedelemben és pénzügyben, a ruszin népesség 90%-a a mezőgazdaságban dolgozott. Így azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségek közül a magyar állt legközelebb a szlovákság foglalkozási szerkezetéhez. Ha az egyes rétegeket részletesebben vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a mezőgazdaságból élő magyarok 374 000 fős csoportjából 53 000-en rendelkeznek tulajdonnal (hozzájuk kapcsolódik még 210 000 családtagjuk is) és 110 000-en vagyontalanok. De a birtokkal rendelkezők nagy része (kb. 38 000 kisbirtokos) sem rendelkezett 10 ha-nál – egy család fenntartásához szükséges birtoknagyságnál – nagyobb földterülettel. Az iparban 100 000 magyar dolgozott 1930-ban, 10 000-en tulajdonosként (a kisiparban), 86 000-en ipari munkásként. Közalkalmazottként 6000 magyart alkalmaztak és kb. 10 000 fő volt foglalkozás nélküli (Simon, 2010: 23–32).

Erdélyben a magyarság a németséghez és a zsidósághoz hasonlóan felülreprezentált volt az ipari és a szolgáltató szektorban. Miközben az erdélyi népesség 26,7%-a volt magyar nemzeti-ségű, 1930-ban az iparban dolgozók 40%-a (a kisipar 70–80%-a, a hitel- és a kereskedelmi

dolgozók 39,9%-a, a bányászok 33%-a, a közlekedési dolgozók 30%-a) volt magyar. Ugyanakkor hasonló sorrendben az 1910-es arányok a következők voltak: ipar: 52,5%; kereskedelem: 58,8%; bányászat: 41,2%, közlekedés: 74,2% (Opra, 2010).

Tehát egyszerűen volt felülreprezentáltságról szó, miközben a magyar társadalom mindezt leépülésként élte meg. Ezt erősítette egyes értelmiségi pályákon a magyarság visszaszorulása. 1913-ban az erdélyi ügyvédek 73,1%-a volt magyar anyanyelvű, míg 1935-ben ez az arány már csak 20,4% (542 fő) volt. Hasonló leépülésről beszélhetünk az orvosok vonatkozásában is (1930-ban Kolozsvár 257 orvosából 27 volt magyar. Ugyanez 1935-ben Maros-Tordában 157/24; Udvarhely 34/10; Bihar 64/5). 1936-ban a körorvosok között Erdélyben 10,9% volt a magyarok aránya. A megyei közigazgatásban szintén leépült a magyar részvétel (11,9%), a helyi közjegyzői karban pedig még rosszabb volt az arány, 2,4%-os részesedéssel (Makkai, 1940: 257).

2. táblázat. Az erdélyi magyarság foglalkozási megoszlása az 1930-as népszámlálás szerint

Table 2. Occupational Distribution of Hungarians in Transylvania According to the 1930 Census

1930	erdélyi magyarok (%)	Erdély népessége (%)
őstermelő	58	67
bányászat és ipar	19,9	12,6
kereskedelem	4	3,6
közlekedés	3,8	2,5
értelmiségi pályák	13,4	11

Forrás: Opra, 2010: 34. Saját szerkesztés.

A Jugoszláviához került területek az első világháború előtt alapvetően falusias, mezőgazdasági területek voltak, amelyet a nagybirtokrendszer határozott meg. A kis létszámú városi lakosság jelentős része mezőgazdaságból élt, az ipar lényegében kisipart és élelmiszer-feldolgozást jelentett, a középosztály az állami, megyei hivatalokhoz kötődött. Már 1910-ben a régióban a magyar mezőgazdasági munkások között volt a legnagyobb a földnélküliek aránya (53,2%). A vajdasági birtokosok 35,5%-át, a birtoktalanok 43,2%-át, a cselédség 48,9%-át a magyarok adták. Ennél a németség, szerbség, szlovákság és a ruszinok mutatói is jobbak voltak (Arday, 2002: 138). Ezt a hátrányos helyzetet tovább nehezítette, hogy a közalkalmazottak, tanárok 2/3-a repatriált Magyarországra az impériumváltás után (A. Sajti, 2002: 41–50). Az 1931-es népszámlálás nemzeti-ségre bontott foglalkozási statisztikája hiányában csak a tíz, többségében magyar lakta délvidéki járás adatait tudjuk a Bácska, Bánát, Baranya összesített adataival összevetni. (Ezeknek a járásoknak az 53,4%-át adta a magyarság [231 737 fő], amely 1931-ben a jugoszláviai magyar népesség 61%-át tette ki.)

3. táblázat. *Tíz jugoszláviai magyar többségű járás és a magyarok lakta régiók foglalkozási megoszlása 1931-ben*

Table 3. *Occupational Distribution in Ten Districts with Hungarian Majority and in Hungarian-Populated Regions of Yugoslavia in 1931*

1931-es népszámlálás	tíz magyar többségű járás (%)	Bánság, Bácska, Baranya (%)
mezőgazdaságban foglalkoztatottak	74,5	69
ipar	13,7	10
közlekedés, kereskedelem	5,2	6,6
közszolgáltatás, szabadfoglalkozásúak	3,9	4,9

Forrás: Arday, 2002: 139. Saját szerkesztés.

A regionális adatokból az derül ki, hogy a magyar többségű vidékek a mezőgazdasági szektoron kívül mindenhol alulreprezentáltak a Vajdaságban.

Az időszak végére a vajdasági mezőgazdasági munkások és családtagjaik száma elérte a 350 ezret, akiknek túlnyomó többsége magyar volt. Arday Lajos szerint a mezőgazdasági munkások évente általában csak 40–45 napos idénymunkát végeztek, főként aratáskor és kukoricatörés-kor. De például 1934-ben 20 ezer család teljesen munka nélkül maradt (Arday, 2002: 138).

Ha abból indulunk ki, hogy 1931-ben a vajdasági városok lakosságának 31,4%-a magyar volt (a magyarságnak pedig 29%-a élt városi településeken), s amint azt a korabeli beszámolókból tudjuk, hogy a földreform után még inkább elszegényedő magyar nincstelenek Jugoszlávia más részein próbáltak munkásként elhelyezkedni, akkor 18–20%-ra (80–90 000 fő) becsülhetjük az iparban, kisiparban foglalkoztatott magyarok számát (Arday, 2002: 170–171). Az 1930-as magyarországi viszonyokhoz az erdélyi magyarság foglalkozási szerkezete állt a legközelebb, de az utóbbi régióban is magasabb volt a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, mint az anyaországban.

5. ISKOLAI VÉGZETTSÉG

A közműveltség tekintetében Romániában és Jugoszláviában komoly gondot jelentett az analfabetizmus. 1921-ben *Szlovenszkón* az 5 évnél idősebb magyarok közül 88,60%, Kárpátalján 83,17% tudott írni és olvasni. Csehszlovákiában a húszas években bevezették a nyolcosztályos iskolakötelezettséget, az írástudatlanságot csaknem teljesen felszámolták a magyarság körében. *Erdélyben* 1910-ben a lakosság fele nem tudott írni-olvasni. Az analfabéták 75%-át a románság adta (20% volt a magyarok és 2% a németek aránya). 1930-ban Románia 7 évnél idősebb lakosságának 42,9%-a volt analfabéta, de Erdélyben ez az arány már csak 32,6%-volt. Ezen belül a legalacsonyabb Udvarhely és Háromszék megyékben (14,9%, ill. 15,7%), míg a románok lakta Máramarosban, Szolnok-Dobokában lett a legmagasabb: 61,2%, ill. 51% (Kovács, 1940: 236–237). *Jugoszláviában* a húszas évek közepén még 51,5%-os volt az analfabéták aránya. Ez az arány akkor a Vajdaságban 23,3%. S mivel az ott élő magyarság társadalmi összetétele a régiós átlagnak megfelelő vagy az alattinak tekinthető, azt feltételezhetjük, hogy a magyarság

körében is 15–20% körül lehetett az analfabéták aránya (Gulyás, 2005: 87). Magyarországon az első világháború előtt a mezőgazdasági keresők egyharmada volt analfabéta, de 1930-ra ez felére csökkent éppúgy, mint az iparban (5%-ra).

Az iskolarendszerben mindenhol leginkább a magyar nyelvű középiskolai képzés került veszélybe. Csehszlovákiában és Jugoszláviában az állami oktatásban a magyar nyelvű gimnáziumok számának elégtelenségével kellett számolni. Felvidéken négy magyar nyelvű középiskola volt, és egyetlen női tanítóképző működött. Kárpátalján egyedül Beregszászon működött egy ruszin–magyar középiskola. A középiskolát látogató magyar nemzetiségű diákok száma 1921/22-ben 5135 fő volt, amely 1929/30-ra 4006-ra csökkent, de ez utóbbiból csak 2838-an tanultak magyar nyelven. A magyarok az ország középiskolásainak 4,97%-át adták ebben az évben, amely valamivel magasabb volt a magyarság országos (4,78%) arányánál (László, 2006: 59–63). A *Vajdaság*-ban összesen két olyan középiskola maradt, ahol a magyar gimnazista korú fiatalok 14%-a tanulhatott anyanyelvén (A. Sajti, 2003: 142–163). *Erdélyben* pedig ahol a nemzetiségi oktatásügy jórészt egyházi intézményekben folyt, az állam az érettségi vizsgákkal szűkítette a lehetőségeket.

A szakoktatás mindhárom országban döntően az adott állam többségi nyelvén folyt, így az iparos mobilitási pályán is komoly hátrányba kerültek a magyar fiatalok.

Az iskolarendszer végpontját jelentő egyetemi képzésben a *jugoszláviai* magyarság köréből a két évtized alatt – jórészt Zágrábban, kevesebben Belgrádban és Szabadkán – kb. összesen 500-an szereztek diplomát (döntően lelkészek, jogászok, gyógyszerészek). *Romániában* a kolozsvári egyetemen tanult a legtöbb magyar diák, arányuk ebben az intézményben a húszas évek elején még 5% volt, majd 15–20%-ra emelkedett. Országosan 1935/1936-ban 1434 magyar egyetemi hallgatóval számolhatunk (ebből 550-en jogi, ugyanennyien tanári, és 160-an orvosi pályára készültek). *Csehszlovákiában* a magyar főiskolások és egyetemisták száma hullámzó volt. 1921/22-ben volt 1200 fő, majd 1925/26-ra ez 779 főre csökkent, majd 1929/30-ra 1127-re emelkedett. Ekkor ez az ország egyetemistáinak 3,62%-át adta, tehát a magyarság alulreprezentált volt a felsőfokú képzésben (Kornis, 1937; László, 2006: 59–63).

6. GAZDASÁGI POZÍCIÓK

Mindhárom országban a földreformok következtében a magyar egyéni, községi, egyházi birtokosoktól elvett földet döntően a többségi nemzethez tartozó földigénylők kapták meg. Ezen túl azonban a három régiónak eltérő volt a szerepe és fejlettsége az adott országon belül. S ez meghatározta az ott élő magyarság gazdasági fejlődését is. *Csallóköz* Csehszlovákia, a *Bánát és a Bácska* pedig Jugoszlávia mezőgazdasági éléstárának számított. A két előbbi mezőgazdasági régió helyzete között azonban nagy különbséget jelentett a birtokviszonyok eltérő volta. A csallóközi mezőgazdasági termelők a termékváltással (szemtermelésről a fővárost és a kisvárosokat ellátó kertkultúra adaptálására), a gépesítéssel és a szövetkezeti mozgalmakkal képesek voltak a modernizációra. Ezzel szemben a vajdasági magyar kis- és törpebirtokosok, napszámosok erre képtelenek bizonyultak. *Erdély* Románia legfejlettebb régiója volt, és a húszas években különösen a dél-erdélyi ipari központok gyorsan növekedtek (Arad, Temesvár, Nagyszeben, Brassó). Munkásutánpótlásukat jórészt az elszegényedő magyar kisiparosok és a székelyföldi munkaerő-főlösleg biztosította. A visszacsatolások utáni statisztikai összehasonlítások szerint a Csallóköz

Dunántúllal együtt fejlődött, de Kelet-Szlovákia, Kárpátalja és Erdély a harmincas évek második felére csak az első világháború előtti Magyarország szintjét érte el. Vajdaság regionális fejlettsége pedig ettől a magyarországi szinttől is elmaradt (Gidó & László, 2006: 19–42; A visszacsatolt, 1938; A visszacsatolt, 1940; Thirring, 1940; Schneider, 1941.).

A jugoszláviai magyar gazdák a magas kamatoktól szenvedő ország legeladósodottabb rétegének számítottak. A korabeli szerb nemzetépítés döntően a mezőgazdasági területek nacionalizálására és a magyar pénzintézetek, hitelszövetkezetek ellehetetlenítésére törekedett. 1930-ra a magyarországi támogatása is megszűnt az ilyen jellegű intézményeknek, így a délvidéki magyar gazdálkodók saját pénzügyi-intézményi háttér nélkül maradtak. Ráadásul az országban ebben a régióban voltak a legmagasabbak az adóterhek is (Arday, 2002: 127–130).

A csehszlovákiai nemzetiesítő gazdaságpolitikát a cseh nagyipar és pénzügyi szektor érdekei határozták meg. A felvidéki és kárpátaljai kis és helyi ipar tönkrement, mert nem tudta felvenni a versenyt a cseh nagyipar termékeivel. A mezőgazdasági jövedelmeket pedig az ipari és fogyasztási termékek árának gyors növekedése szívta el (Jócsik, 1940: 41–49, 175–196).

Erdélyben a fa-, a textil- és a vegyipar rohamos fejlődése a húszas években komoly gazdasági növekedéssel járt. Ez az időszak, amikor a román állam egységesítő gazdaságpolitikát valósított meg az új országrészekben, döntően a kisebbségi pozíciókkal szemben. Ennek legfontosabb eleme volt a földbirtokreform (1920–1921); a határvidéki telepítések (1921-ben, ill. 1930-ban); a természeti kincsek nacionalizálása, amely az ország olaj- és földgázkészletét a román nemzeti tőkének megszerezte; a vállalatok nacionalizálása az állami engedélyezés és ellenőrzés kiterjesztésével és a külföldi bankhitelek felvételének tilalmával; a szállítási tarifákkal, amely a nyersanyagexportot fékezte; az ipartelepítéssel Brassó, Medgyes, Zsil völgye térségébe, és nem a magyar határ menti városokba; az adópolitika, amelyben a magyar többségű megyékben az országos adóbehajtási átlag háromszorosát teljesítették (Győri, 1937; Rónai, 1940: 239–254).

A Magyarországtól elcsatolt területeken a magyarság demográfiai, társadalmi és gazdasági pozíciói mindenhol leromlottak és Magyarországtól is elmaradtak. A legnagyobb leszakadás a magyarországi fejlődéstől a Vajdaság és Kárpátalja magyar közösségeiben következett be. A politikai, majd gazdasági és társadalmi átalakulás legnagyobb vesztese mindenhol a városi középosztály és ipari kisegisztenciák világa volt.

7. ÉGYHÁZI ÉLET

A szomszédos országokban az impériumváltás után az ott élő magyarok legátfogóbb, magyar nyelven működő intézményessége az egyházak voltak. Ebben a helyzetben – különösen mivel a kisebbségi magyar népesség döntő része vallásos volt és aktív hitéletet élt – 1918 előtthöz képest nagyban megnőtt az egyházak társadalmi szerepvállalásának fontossága. S ebben jelentősen eltér a magyarországi egyházak fejlődéstörténetétől (Zalatnay, 1991). A csehszlovákiai és a jugoszláviai magyarok döntő többsége a római katolikus felekezethez tartozott, az erdélyiek valamivel több mint fele pedig református volt. Mindenhol meghatározó probléma lett az új egyházszervezetek állami elismertetése, a földreformokkal, államosításokkal bekövetkező elszegényedés, az állami diszkriminációs intézkedésekkel való küzdelem (Salacz, 1975). Sajátos volt a csehszlovákiai magyar katolikusok helyzete, ahol az egyházukon belül a szlovákság volt több-

ségben (1930-ban a magyarok aránya a felekezeten belül 18,3%), és ez az egyház volt mindkét nemzeti mozgalom fontos bázisa. A magyar anyanyelvű görögkatolikusok egyházi anyanyelvhasználatára Romániában ellehetetlenült. A magyar anyanyelvű zsidóságot (amely az izraelita vallásúak felét tette ki) pedig mindhárom országban külön nemzetiségként igyekeztek leválasztani a magyar közösségtől.

7.1. Csehszlovákia

1930-ban a csehszlovákiai magyarok 71,3%-a (422 ezer fő) volt római katolikus, 21,4%-a (126 ezer fő) református, 3,4%-a (36 ezer fő) evangélikus, 2,1%-a görögkatolikus, 1,6% (10 ezer fő) pedig izraelitának vallotta magát. (130 ezer zsidó vallású személy került Magyarországról elcsatolt területekkel Csehszlovákiába, és ebből 72 ezren vallották magukat zsidó nemzetiségűnek 1930-ban.) A hét *szlovenszkói katolikus* püspök közül csak a kassai maradhatott a helyén (Fischer-Colbrie Ágoston). A katolikus egyház helyzetét nagyban meghatározta Prága és a Vatikán rossz viszonya, illetve a szlovák nemzeti törekvésekkel szembeni ellenállás és a magyarokkal szembeni diszkriminációs politika. Még 1919-ben állami felügyelet alá helyezték az egyházi földbirtokokat és a vagyont, majd egy 40 millió koronás adósságot is felhalmoztak, így az egyház és az oktatás működtetéséhez nem voltak biztosítva a források. Az egyházi határokat (az esztergomi érsekség fennhatóságát) a vagyoni viták miatt csak 1937-re sikerült az új országhatárokhoz igazítani. A 200 magyar, illetve 44 vegyes nyelven működő plébániának, amely öt egyházmegyéhez és a nagyszombati adminisztratúrához tartozott, nem volt külön püspöksége vagy vikariátusa, bár működött egy Katolikus Nagybizottság (1924–1926), illetve a Magyar Katolikus Tanács (1936-tól), de ez csak Nyugat-Szlovenszkóra terjedt ki, így nem volt átfogó társadalmi szervezete a magyar katolikusoknak. Ugyanakkor az Országos Keresztényszocialista Pártnak – attól függetlenül, hogy nem csak magyar tagozata volt – ez a csoport adta a szavazóbázisát, és a párton belül mindig erős volt a katolikus papok befolyása. Az önálló intézményszerűen túl a magyar katolikusok legnagyobb problémái és követeléseik a következők voltak: új magyar püspökség létesítése; a magyar nyelvű pap- és tanítóképzés, valamint a katolikus középiskolák (Komárom kivételével) felszámolása volt; a magyar papok csehszlovák állampolgárságának elismerése (150 lelkészről van szó); aránylagos képviselő az egyházi intézményekben; magyar nemzetiségű papok kinevezése a magyar plébániákra; az istentiszteletek nyelvhasználatáról a hívek dönthessenek (Molnár, 1999).

A *szlovákiai magyar reformátusok* jórészt Komáromtól keletre éltek és három egyházkerületből (dunáninnyi, tiszáninnyi, kárpátaljai) hozták létre a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházat 1923 júniusában a lévai zsinaton. (449 gyülekezetből 31 volt szlovák nyelvű, 12 vegyes, a többi magyarul működött.) A zsinatokon összeállított egyházalkotmányt azonban a kormány nem fogadta el. Egyrészt mert nem szerepelt benne a függetlenség minden azonos hitvallású külföldi felekezettől, másrészt nem hoztak létre külön egyházmegyét a szlovák ajkú hívek számára. A kormányzati cél mindenképp a magyar reformátusoknak az evangélikus egyházba való integrációja lett volna a szlovák ellenőrzés megteremtése érdekében. Ugyanakkor az említett zsinat teljes autonómiát biztosított a kárpátaljai egyházmegyének, és beindították a losonci teológusképzést, amelyet az állam nem ismert el felsőfokú intézményként, mondván a szlovák evangélikus teológusképzés keretében lehetne biztosítani a lelkészutánpótlást (Simon, 2010: 51; Tömösközi, 2017; Peyer-Müller, 1994).

A német többségű *evangélikus egyházon* belül nem sikerült magyar esperességet létrehozni (45 német és 15 magyar egyházközség működött). A magyar érdekeket a Magyar Evangélikus Szövetségen keresztül és a Magyar Nemzeti Pártot vezető Szent-Ivány József révén próbálták érvényesíteni.

A kisebbségi közéletre legnagyobb hatással az országszerte működő keresztény ifjúsági mozgalmak voltak, ebből jött létre 1925-ben a Magyar Akadémikusok Keresztény Köre, ebből indult el a Szent György Kör, amelyből a Sarló mint baloldali mozgalom alakult ki. Szintén innen indultak a Prohászka-körök, szövetségük jelentette meg 1932-től az *Új Élet* című katolikus lapot, amely a harmincas éves modern európai keresztény szociális felfogását közvetítette Felvidékre. 1933-tól pedig a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület kezdte meg működését, és később húszezer tagja volt, akik a legkülönbözőbb magyar társadalmi intézményekben aktívizáltak. A reformátusoknál is intenzív egyháztársadalmi élet folyt négy árvaház, nyugdíjintézet, biztosító létrehozásán és a széles körű szeretetszolgálaton túl a *Református Egyház és Iskola* c. lap mellett még tíz periodikát jelentettek meg (Molnár, 2000: 94–95; Csoma, 2000: 97–98).

A *kárpátaljai* magyarok nagy többsége 1930-ban református volt (68 867 fő), de a régió római katolikusainak egyharmada (25 737 fő) is magyarnak vallotta magát, valamint a görögkatolikusok 4%-a (14 305 fő) szintén. 1922 októberében jött létre a Kárpátaljai Református Egyházkerület, amely aztán csatlakozott a szlovenszkói református egyházkerületekhez. A régió római katolikus egyházközségei a szatmári püspökséghez tartoztak, de a húszas évek második felében mozgalom indult egy saját püspökség létrehozása érdekében. Ez nem sikerült, de a romániai konkordátum után, 1930-ban a Vatikán létrehozta a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóságot. Kárpátalján 400 ortodox zsidó hitközség működött, egyedül Ungváron voltak neológok. 1921-ben 93 ezer zsidónak 70%-a volt magyar anyanyelvű, 1941-ben pedig a régió 146 ezer izraelita vallású népességéből 67 ezer volt magyar anyanyelvű (Fedinec, 2010: 122).

7.2. Románia

1930-ban *Erdélyben* 947 788-an római katolikusnak, 696 320-an reformátusnak, 68 330-en unitáriusnak, 274 415-en evangélikusnak vallották magukat. A római katolikusok háromnegyede lehetett magyar anyanyelvű. A református és az unitárius közösség egésze magyar anyanyelvű volt, míg az evangélikus egyházból 32 ezer magyar hívő intézményesen is kivált. Ugyanekkor még a 190 ezres erdélyi zsidóság kb. felét tekinthetjük magyar kötődéssel bírónak (Bíró, 2002: 322–329; Kocsis, 2005: 288; Gidó, 2002).

A magyar *evangélikusok* már 1921 nyarán Kolozsvárt kimondták román kormánybiztos jelenlétében az önálló egyházkerület megalakulását (három egyházmegyében 25 egyházközség). Azonban a szász evangélikus egyház ellenezte ezt a különállást, és így az időközben kidolgozott egyházalkotmányt és a szuperintendencia létrehozását csak 1926 decemberében engedélyezte a kultuszminisztérium.

A *reformátusok* a történeti Erdélyben az Erdélyi Református Egyházkerülethez tartoztak, de Máramaros, Szatmár, Partium és a Bánság a Tiszántúli Egyházkerulettől lett elcsatolva, és ezen részekből hozták létre a Királyhágómelléki Református Egyházkerületet, amelynek a püspökét, Sulyok Istvánt 1926-ban a román állam elfogadta, de magát az egyházkerületet csak 1939-ben ismerték el jogilag, így addig annak nem is folyósítottak állami támogatást. Hasonló okokból

húzódott el nyolc évig a csonkán maradt szatmári és nagyváradai római katolikus püspökség összevonása Szatmárnémeti központtal. Ezt is az 1927-ben a Vatikán és Románia között létrejött, 1929-től működő konkordátum rendezte, amely hátrányosan érintette a magyar katolikusokat. Ugyanis a 26 plébániával (70 ezer hívővel) rendelkező bukaresti érsekségnek rendelte alá a félmillió magyar anyanyelvű katolikusokat, így pl. az egyházat a szenátusban Alexandru Cisar bukaresti érsek képviselte. De ennél súlyosabb gond volt a már említett püspökség-összevonáson túl egy ötödik erdélyi görögkatolikus püspökség létrehozása, amivel a konkordátum nyomán létrehozott – az egyház egész vagyonával rendelkező – püspöki tanácsban 5:3 lett a román/magyar képviselői arány. Miközben az egyház földjeinek több mint 80%-a elveszett, de a jelentős államosított ingatlanvagyon ellenére is fontos működési forrásokról volt szó, amely román ellenőrzés alá került. Ugyanekkor a konkordátumba név szerint mint jogi személy nem került be a Római Katolikus Státus, amely a 17. században létrejött világiak és egyháziak által közösen irányított vagyonalap volt. Ez 1923 óta folyamatosan támadások középpontjában állt, arra hivatkozva, hogy a Státus állami vagyon, és így a hatalomváltás után a román államot illeti meg. 1930 után már azzal is lehetett érvelni, hogy a konkordátumban sem szerepel külön intézményként, ezért újabb támadások indultak. A görögkatolikus érsek ellenben nyilatkozatot adott ki, hogy nem tartanak igényt a Státus vagyonára. 1932 májusában Rómában a Szentszék és a román kormány képviselői, a konkordátum kiegészítéseként megegyeztek abban, hogy a Státust a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség egyházmegyei tanácsává nevezik át, és a befolyó jövedelmek továbbra is vallási és oktatási célokat szolgálnak (Sas, 2003: 85–88). A vagyon kezelése a gyulafehérvári ordináriushoz (egyházmegyei kormányzóhoz) került, aki a Kultuszminisztérium ellenőrzési és felügyeleti jogköre alá tartozott, és neki be kellett mutatnia a költségvetést, elszámolásokat, az igazgatótanácsi jegyzőkönyveket. Hasonlóképpen a bukaresti érseknek is felügyeleti és beleszólási joga lett a jövedelmek felhasználásába. A megállapodás vagyont illető részét azonban a romániai bíróságok nem ismerték el, hivatkozva arra, hogy a megállapodás nincs a parlament által törvényesítve, így a telekkönyvekben sem írták vissza az addig elvett ingatlanokat. Végül is a megállapodást 1940 márciusában rendelet törvényként hirdették ki. A katolikus Státus 12 ezer hold szántójából 579 holdat, 15 ezer hold erdejéből 670 holdat hagyott meg a földreform, az állam számára átírt ingatlanvagyon pedig kb. 500 millió lejre tehető.

A román állam nemcsak a földreform során diszkriminálta a magyar egyházakat, amely során a földbirtokaik 84,5%-át vették el, hanem az 1928-as kultusztörvénnyel is, amelyben az uralkodó (ortodoxia) és a kiváltságos (görögkatolikusok) egyházak kategorizálásához képest „történelmi egyházak”-ként minősítették a római katolikus, református, unitárius, evangélikus egyházakat. Ehhez képest még volt az elismert (baptisták) és el nem ismert egyházak kategóriája is. Ehhez kapcsoltak adózási és működési kedvezményeket az első két kategória számára. A diszkrimináció az államsegélyeknél is megmutatkozott, ahol a felekezet nagysága volt a mérvadó. Így míg az unitárius lelkészek 1932-től havi 750-1250 lei fizeték kiegészítésre voltak jogosultak, addig a görögkeletieknél ez 2150-3400 lei volt. Rajtuk kívül a teológiai tanárok és az egyházak központi vezetése államsegélyből élt. Ennek különböző ürügyekkel való gyakori megvonása a harmincas években, majd a kompenzálások szétzilálták az egyházak gazdálkodását. Harmadik fontos folyamat a székelyföldi reformátusokkal és unitáriusokkal szembeni erőszakos térítési akciók voltak (görögkatolikus és görögkeleti hitre) a harmincas években, amely ezres

nagyságrendű volt Erdővidéken és a Homoród mentén. Ennek célja az etnikai tömb megbontása/fellazítása volt, amelynek a második bécsi döntés vetett véget (Bíró, 2014: 329–335).

A Felvidékhez hasonlóan itt is *egyházi megújulásról* beszélhetünk, amely a kolozsvári protestáns teológiáról indult a Karl Barth meghatározta dialektikai irányzat térnyerésével, amely hit-szónoklással, a Biblia történeti értelmezésével szemben a bibliai üzenetre helyezte a hangsúlyt, ahogyan a vallásos ember személyesen megélheti Krisztusban való hitét és az életében bizonyágot tehet arról. Ez indítja el a belmissziós munkát, a diakónusképzést, az ifjúsági keresztény megújulási mozgalmakat, a helyi bibliaolvasó köröket. 1938-ban a két református egyházkerületben 419 vasárnapi iskola és az Ifjúsági Keresztény Egyesületnek 369 csoportja létezett. Ezen túl még több száz helyi férfi- és nőszövetségi csoport és egyháztársadalmi egyesület működött (Bíró, 2014: 347–348; Sipos, 2002).

Hasonló megújulásról beszélhetünk az unitárius és a római katolikusok körében is (Bárdi et al., 2014; Pál, 2011). Az előbbi felekezet hívei a szociális munkában és a szövetkezet- és gazdaság-szervezésben voltak aktívak. A katolikusoknak országos rétegszervezeteik működtek: a gyerekeknek a Szívőárda, a nőknek a nőszövetség, a férfiaknak a Kolping Egyesületek. De a legszélesebb katolikus egyháztársadalmi szervezet az 1921-ben alakult Erdélyi Római Katolikus Népszövetség (szociális, hitéleti, ifjúsági, falu- és munkásnőszakosztályokkal) volt, amelynek az iskolán kívüli népnevelés legfontosabb intézménye lett, évenkénti nagygyűléssel. Ide kapcsolódott a Szociális Testvérek Társasága („szürke nővérek”), akik kiképezték a hivatásos és önkéntes munkatársakat a nőszövetségek, leányklubok, vasút- és kórházmissziók, szociális szálláshelyek vezetésére, továbbá nővéreket, hitoktatókat a legkülönbözőbb intézményekbe. A népszövetségnek 1935-ben 217 helyi tagozatban kb. 18 700 tagja volt és 65 városi és falusi legényegylet, 16 énekkar, kilenc zenekar, egy főiskolai szakosztály, négy olvasóköri, tíz sportegylet, két napközi otthon és két szegénygondozó egyesület működött ebben a szövetségi keretben (Marton, 2002).

7.3. Jugoszlávia

Az 1931-es népszámlálás szerint a 468 ezres jugoszláviai magyarságból 260 ezren tartoztak a római katolikus és 50 ezren a református egyházhoz, 2 ezren voltak a magyar evangélikusok, valamint a 25 ezres vajdasági zsidóságból kb. 10 ezren vallották magukat magyar anyanyelvűnek (Gábrityné, 2000: 641–643).

A katolikusok négy magyarországi egyházmegyéből kerültek Jugoszláviába. A csanádi egyházmegyéből 76 pap és 276 ezer hívő került a belgrádi érsekség alá tartozó bánsági apostoli kormányzósághoz, amelynek 1935-ben 78 980 magyar és 111 182 német híve volt, a helynökség vezetői magyarok voltak. A kalocsai főegyházmegyétől 89 plébánia került át az 1923-ban létrehozott bácskai apostoli kormányzósághoz 464 ezer hívéssel, amelynek 1927-től Ludvik Budanovič lett a püspöke. Ebből kb. 120 ezer német, 250 ezer magyar anyanyelvű és 100 ezer bunyevác, sokác azonosságtudatú katolikus lehetett. Itt 45 községben kizárólag németül, 35-ben magyarul, 71-ben pedig vegyesen (az előbbi nyelveken túl horvátul is) szolgáltak. A pécsi püspökségtől 28 plébánia került el. Ezt az észak-szerémi és dél-baranyai apostoli kormányzóságot 1922-ben a bosznia-szerémségi püspökséghez csatolták, itt több nyelven folytak az egyházi szertartások, 1940-ben még 11 településen folyt magyarul is. A szombathelyi püspökségtől 18 Mura-vidéki plébániát csatoltak el a maribori egyházmegyéhez, és ezekből a dobronaki volt

egyedül teljesen magyar nyelvű, további három helyen pedig magyarul is prédikáltak (Nyigri, 1941: 512–515).

A Jugoszláviához került 60 református egyházközség 51 796 hívével három püspökségből szakadt ki. Ezek négy egyházmegyébe (bánáti, észak-bácskai, újverbászi – amelynek hívei döntően német anyanyelvűek voltak – és a baranyai) szerveződtek. (1929-ben országosan 65 751 reformátust tartottak számon, ebből 50 391 volt magyar, 14 224 német, 593 horvát és 543 cseh nemzetiségű.) 1920-ban Kontra Jánost választják főesperessé, akit a hivatalos szervek kiutasítottak az országból, majd Lepp Péter lesz az új főesperes (Tozsa), 1928-ban bekövetkezett halála után pedig Ágoston Sándor tölti be ezt az egyházvezetői szerepkört (Mák, 2017: 87–89; Orosz, 2002). 1930-ban fogadják el Jugoszláviában az első egyházügyi törvényt, amely alapján a zsinat kidolgozza a Jugoszláviai Református Keresztény Egyház alkotmányát, amelyet 1933-ban államilag is jóváhagynak, és a következő évben Ágostont püspökké választják (amely tisztséget 1960-ban bekövetkezett haláláig töltötte be). Ágoston Sándor az első világháború előtt Baranyában Kórógyon volt szórványlelkész, az impériumváltás után szülőfalujában Bácsfeketehegyen szolgált, és ott indította el a *Magvető* c. egyházi hírlevelét. Majd 1923-ban ugyanott árvaházat alapított, nemzetközi fórumokon is képviselte közösségét. A lelkészhiányt (1929-ben az 54 egyházközségből csak 26-ban volt pap) a fiatalok ösztöndíjazásával, a kolozsvári teológiai képzés biztosításával próbálták megoldani. Az erdélyi protestáns belmissziói munkához hasonlóan itt is „ébredési mozgalom” indult, amely különösen a szórványgondozásban volt aktív.

A katolikus egyházon belül is az egyik legnagyobb gondot a paphiány okozta, és mivel a külföldi pl. kalocsai képzés lehetetlenné vált, egyre inkább a horvát befolyás érvényesült az egyházon belül. Az államsegély tekintetében a belgrádi kormányzat a pravoszláv egyház támogatását tartotta elsődlegesnek. A katolikus egyház az országos arányszámához képest (39,4%) a költségvetési államsegélynek csak a 23,5%-hoz jutott hozzá (1926/27). A Vatikán és Jugoszlávia 1935-ben konkordátumot kötött, de ez a pravoszláv egyház ellenállása miatt ez nem lépett érvénybe. De az egyháztársadalmi szerepvállalás legnagyobb akadályja mégis az, hogy a régi Szerb Királyság hagyományai nyomán nem engedélyezték a felekezeti elemi oktatási intézményeket és a középiskolákat. Majd 1924-től a valláserkölcsi, pasztorális egyesületeket is betiltották (Székely, 1991: 76–79).

8. HOVA JUTOTTUNK?

Vázlatos, kézikönyvszerű összehasonlításra alkalmas összefoglalónk legfontosabb állítása, hogy a három országban egymástól eltérő társadalmi pozícióval rendelkeztek az odakerült régiók és azok népessége. Erdély városai voltak e tekintetben a legfejlettebbek, és azt mondhatjuk, hogy a társadalmi, társasági, gazdasági és kulturális élet szempontjából államilag alárendelődtek a többségi nemzetépítésnek, de az országosnál jobb pozíciókkal indultak, és ezeket a harmincas évekig meg tudták őrizni. A szlovákiai magyarok a városi polgárság egy részének disszimilálódása után lényegében az országrész nem magyar lakosságával azonos pozíciókkal bírtak, és mivel a vallási, néprajzi határok nem estek egybe a nyelvhattárral, az integrációjuk is sokkal előrehaladottabb volt. A cseh országrész modernizációja és a polgári-jogállami intézményrendszer az etnikailag semleges területek vonatkozásában (pl. közművelődés, oktatás, mezőgazdasági piac,

tömegáruk fogyasztása) a magyarországinál gyorsabb fejlődést tett lehetővé. Ehhez képest a délvidéki magyarság helyzete jóval rosszabb volt. E mögött egyrészt a horvátországi, az utóbbi évtizedekben betelepített magyarok kivándorlása, illetve asszimilációja, másrészt a magyarok bácskai és bánáti – nemcsak a németekhez, hanem az ott élő szerbekhez viszonyítva – gyengébb társadalmi pozíciója állt. Ehhez járult a három állam közül a legexpanzívabb nemzetesítő politika, amelynek leghatékonyabb eleme a földreformra épített telepítési politika volt.

Köztes-Európában (Németország és Oroszország között Finnországtól Görögorszáig) az első világháború után az új határok között létrejött nagy etnikai csoportokból napjainkra csak a jórészt az anyaországgal határos területeken elhelyezkedő magyar kisebbségek maradtak fenn, valamint a demográfiailag termékeny bulgáriai törökök kompakt közösségei. A holokauszt, a kitelepítések, a népességcserék, a határváltozások, az új államok létrejötte és a különböző asszimilációs folyamatok határozták meg a változásokat. Az 1920-as években még a térségben élő 7,7 millió németből csak a dél-tiroli csoport maradt meg. A 7 millió zsidóból csak a magyarországi kb. 100 ezres csoporttal számolhatunk. A harmadik legszámosabb etnikum az ukránoké volt ekkor 5,2 millió fővel. Ebből több mint 4 millió Lengyelországban élt, ahol a II. világháború utáni határváltoztatás és a háborús veszteségek miatt ez a közösség megszűnt. 3,1 millió magyar került 1920-ban a szomszédos országokhoz (ekkor Romániába, Csehszlovákiába, Jugoszláviába, Ausztriába), akik ma hét szomszédos országban élnek, kb. 1,8 milliónyian. Az 1,5 milliós belorusz népesség eltűnt, döntően a II. világháború utáni határváltozások miatt. Hasonlóképpen eltűntek a szintén másfél milliós lengyel kisebbségi közösségek, és az 1,1 milliós bolgár-macedón népesség is. A 970 ezer törökből 750 ezer maradt meg Bulgáriában. Az oroszok 755 ezer fős csoportjából csak a három balti államban maradtak, de az a 921 ezer ember már a második világháború utáni betelepítések nyomán került oda. Az 1920-as évek 594 ezer kisebbségi románjából (Szovjetunió, Jugoszlávia, Bulgária, Magyarország) és az akkor 571 ezres albán kisebbségi csoportból (Jugoszlávia, Olaszország, Görögország) mára külön államok jöttek létre, Moldávia (2,15 millió románnal) és Koszovó (2,26 millió albánnal) (Galántai, 1989: 23–33).

Ha a magyar „megmaradás” okait keressük, akkor itt a „hontalanság éveit” és a malenkij robotot leszámítva olyan *geopolitikai kataklizmákkal* nem számolhatunk, mint a szudétanémetek vagy a horvátországi szerbek esetében. Nagyon fontos a székelyföldi tömb kivételével a határmentiség, így a többé-kevésbé *folyamatos érintkezés* és az 1938/1941–1944 közti időszakban, amikor egy generáció erejéig *újra a magyar nemzetépítés intézményes részévé váltak* ezek a közösségek, majd a rendszerváltással elkezdődött a *határtalanítás* folyamata (médiaintegráció, transznacionalizáció, anyaországi politikai emancipáció). De mindennek az alapját a két világháború közötti pozíciók biztosították és a nemzetállami kihívásokra akkor kialakult önszerveződési gyakorlatok hozták létre.

SZAKIRODALOM REFERENCES

Arday, L. (2002). A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1918 és 1944 között. In uő, *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában* (137–139. o.). BIP.

- A. Sajti, E. (2002). Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarok társadalomszerkezetére. *Limes*, 15(2), 41–50.
- A visszacsatolt északi terület (1938). *Magyar Statisztikai Szemle*, 16(10), 929–933.
- A visszacsatolt keleti terület. Közigazgatás (1940). *Magyar Statisztikai Szemle*, 18(8–9), 657–661.
- Balázs, S. (1995). *Identitástudatunk zavarai*. Kriterion Könyvkiadó.
- Bárdi, N. (1998). A magyar kisebbség értelmiségi önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség*, 3(3–4), 55–28.
- Bárdi, N., Éger, Gy., & Filep, T. G. (szerk.) (2020). *Magyarok Romániában (1990–2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó.
- Bárdi, N. (2002). Önszerveződés és önreflexió a két világháború közti magyar kisebbségtörténetben. *Magyar Kisebbség*, 7(3), 63–127.
- Bárdi, N., D. Lőrincz, J., & Filep, T. G., (szerk.) (2014). *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram.
- Bíró, A. Z. (1995). Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In E. Túros (szerk.), *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról* (13–43. o.). KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print.
- Bíró, S. (2002). *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1840)*. Pro-Print.
- Csoma, L. (2000). A református egyház. In Z. Bihari (szerk.), *Magyarok a világban. Kárpát-medence* (97–99. o.). CEBA
- Duray, M. (összeáll.) (1989). *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről, 1978–1989*. Madách–Pozonium.
- Fazekas, J. (szerk.) (1993). *Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918–1945*. Kalligram.
- Fritz, L., & Sulyok, I. (szerk.) (1930). *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Juventus.
- Fedinec, Cs. (2010). Iskola és egyház. In Cs. Fedinec, & M. Vehes (szerk.), *Kárpátalja 1919–2009* (123–129. o.). Argumentum – MTA ENKI.
- Gábrityné Molnár, I., (2000). A vallás és az egyház szerepe a délvidéki magyarság körében. In Z. Bihari (szerk.), *Magyarok a világban. Kárpát-medence* (639–643. o.). CEBA.
- Galántai, J. (1989): *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása*. Maecenas.
- Gáll, E. (1975). *Tegnapi és mai önismeret*. Kriterion.
- Gidó, A. (2002). Erdélyi zsidó intézmények a két világháború között. *Korunk*, 13(4), 44–53.
- Gidó, Cs. & László, M. (2006). Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása. *Limes*, 18(2), 19–42.
- Gulyás, L. (2005). *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa. Az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt.
- Gyönyör, J. (1989). *Államalkotó nemzetiségek. Tények adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Madách.
- Győri, I. I. (szerk.) (1937). *Metamorphosis Transylvaniae. Ország részünk átalakulása 1918–1936*. Új Transzilvania.

- Gyurgyík, L. (1998). A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In T. G. Filep, & L. Tóth (szerk.), *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés történetét 1918–1998* (101–102. o.). Ister.
- Jinga, V. (1941). *Migrațiunile demografice și problema colonizator în Romania*.
- Jócsik, L. (1940). *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt*. Athenaeum.
- Kacsó, S. (szerk.) (1937). *Erdélyi Magyar Évkönyv. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve, 1938*. Brassói Lapok – Népújság.
- Kalangya 1935. 6. szám. [A folyóirat betiltott számának közlése.] (1994). *Híd*, 58(7–8), 421–537.
- Kiss, D. (2006). Az erdélyi magyar civil szféráról. *Civil Szemle*, 3(2), 139–154.
- Kiss, T. (2018). Introduction: Unequal Accommodation, Ethnic Parallelism, and Increasing Marginality: Hungarians in Transylvania. In T. Kiss, I. G. Székely, T. Toró, N. Bárdi, & I. Horváth (szerk.) *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania* (1–33. o.). Palgrave.
- Kiss, T. & Kiss, D. (2018). Ethnic Parallelism: Political Program and Social Reality: An Introduction. In T. Kiss, I. G. Székely, T. Toró, N. Bárdi, & I. Horváth (szerk.), *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania* (227–247. o.). Palgrave.
- Kocsis, K. & Kocsis-Hodos, E. (1991). *Magyarok a határainkon túl. A Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó.
- Kocsis, K. (2005). Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. *Földrajzi Értesítő*, 54(3–4), 285–326.
- Kornis, Gy. (1937). *Az elcsatolt területek magyar egyetemi ifjúsága*. Franklin.
- Kovács, A. (1940). Erdély népesedési viszonyai. In J. Deér (szerk.), *Erdély* (236–237. o.). Magyar Történelmi Társulat.
- Kovács, A. (2004). *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- László, B. (2006). Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében. In B. László, A. L. Szabó, & K. Tóth (szerk.), *Magyarok Szlovákiában IV. Oktatásügy* (59–63. o.). Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Losoncz, M. (2018). Vajdaságiság és etnikai politizálás – a szerbiai magyarság regionális önazonosságának kérdéséhez. In M. Losoncz, & K. Rác (szerk.), *A vajdasági magyarok politikai eszmétörténete és önszerveződése 1989–1999* (39–62. o.) L'Harmattan.
- Magyar Statisztikai Szemle (1938). 16(11–12).
- Mák, F. (2017). Farkasveremben. Ágoston Sándor útja a szórványtól a felsőházig. *Pro Minoritate*, 27(1), 83–93.
- Molnár, I. (1998). A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In T. G. Filep, & L. Tóth (szerk.), *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés történetét 1918–1998* (207–255. o.). Ister.
- Molnár, I. (2000). A római katolikus egyház. In Z. Bihari (szerk.), *Magyarok a világban. Kárpát-medence* (93–97. o.). CEBA.
- Nagy, Gy. (1971). A nemzetiség fogalma. *Korunk*, 30(5), 663–673.
- Nagy, L. (1944). *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Erdélyi Tudományos Intézet.

- Nyigri, I. (1941). A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. In Z. Csuka (szerk.), *A visszatért Délvidék* (293–535. o.). Halász.
- Opra, P. (2010). Erdély lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása az 1930-as népszámlálási adatok alapján. *Pro Minoritate*, 20(2), 29–40.
- Orosz, A. (2002). *Egy püspök élete*. Fórum.
- Pál, J. (2011). Paradigmaváltó kisebbségi sors 1. Az Unitárius Egyház gazdaságsszervező stratégiai és tevékenysége 1920 és 1940 között. *Keresztény Magvető*, 117(1), 26–47. o.
- Petrichevich Horváth, E. (1924). *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Pesti Könyvnyomda.
- Peyer-Müller, F. (1994). *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Popély, Gy. (1991). *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely – Regio.
- Rehák, L. (1979). *Kisebbségtől a nemzetiségig*. Forum.
- Rónai, A. (1940). Erdély gazdasági életet Romániában. In J. Deér (szerk.), *Erdély*. Magyar Történelmi Társulat.
- Salacz, G. (1975). *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Auróra.
- Sas, P. (2003). Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között. *Egyház-történeti Szemle*, 4(1), 80–93.
- Schneider, Á. (1941). A visszafoglalt délvidéki terület. Népeségi és gazdasági áttekintés. *Magyar Statisztikai Szemle*, 19(11). 768–786.
- Simon, A. (2010). *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon, A. (2008). *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Sulyok, I. (1931). A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 38(4–6), 170–181.
- Szarka, L. (2001). A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). *Kisebbségkutatás*, 10(4), 57–67.
- Tóth, K. (2004). A magyar intézményrendszer fejlődése. In J. Fazekas, & P. Huncík (szerk.), *Magyarok Szlovákiában* (247–270. o.). Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Thirring, L. (1940). A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. *Magyar Statisztikai Szemle*, 18(8–9), 662–679.
- Tömösközi, F. (2017). A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház önszerveződésének rövid története 1918–1923 között. *Pro Minoritate*, 27(1), 124–145.
- Varga E., Á. (1998). Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. In uő, *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* (10–63. o.). Püski.
- Varga E., Á. (1998). Városodás, vándorlás, nemzetiség. In uő, *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* (180–217. o.). Püski.
- Venczel, J. (1942). *Az erdélyi román földreform*. Erdélyi Tudományos Intézet.
- Zalatnay, I. (1991). Etnikai közösség: Kihívás és feladat az egyházak számára régióinkban. *Regio*, 2(3), 3–12.

Gál Katalin¹ – Pásztor Rita²

Egy kisebbségi egyetem térségi beágyazódása: társadalmi hálózatok és gazdasági kapcsolatok

Kivonat

A felsőoktatási intézmények folyamatos változásokon mennek keresztül, melyek érintik a belső ön-meghatározást – a misszió, vízió, stratégia mentén –, valamint a társadalmi megítélést egyaránt. Az oktatási és kutatási feladatok mellett megjelennek a felsőoktatás közösségi szerepvállalásához kapcsolódó társadalmi-gazdasági szerepek is. Az új szerepkörök nyomán feltűnik a regionálisan elkötelezett egyetem modellje. Ezek az intézmények kisebb kutatási aktivitással és nemzetközi hálózati részvétellel rendelkeznek, ugyanakkor nagy hangsúlyt fektetnek a helyi gazdasági és társadalmi igények kielégítésére.

Tanulmányunk célja megvizsgálni egy kisebbségi, önmagát regionálisként definiáló, romániai felsőoktatási intézmény, a Partiumi Keresztény Egyetem gazdasági és társadalmi beágyazódását abban a közegben, amely „kitermeli” a hallgatói bázist, „felszívja” a diplomás fiatalokat, ugyanakkor elvárásokat, javaslatokat is megfogalmaz a felsőoktatási intézmény számára. A felsőoktatás szerepe és funkciója összetett, a három pillérből – oktatás, kutatás, gazdasági és társadalmi szerepvállalás – kutatásunkban az utóbbira fókuszálunk. A gazdasági-társadalmi beágyazódást nagyon sok tényező határozza meg: adottak elsősorban a működést befolyásoló minőségbiztosítási előírások, adottak az intézményes belső és külső erőforrások, adottak a manifeszt és latens társadalmi és gazdasági elvárások.

A vizsgálatunk alapjául szolgáló kutatás megvalósításához választott módszertanunknak két pillére van: szekunder és primer adatgyűjtés. A szekunder adatgyűjtés során elemzésre kerülnek a rendelkezésre álló belső és külső adatok, míg a primer kutatás kvalitatív megközelítést alkalmaz: az egyetem végzettjeivel, valamint a térség szakértői közösségével – munkaadók, stakeholderek – folytatott egyéni mély-, szakértői és fókuszcsoportos interjúk révén. A kutatás eredménye választ ad arra a kutatási kérdésünkre, hogy milyen mértékben van gazdasági és társadalmi tekintetben beágyazódva a térségbe a vizsgált felsőoktatási intézmény.

Kulcsszavak: regionális egyetem, gazdasági-társadalmi elköteleződés, gazdasági-társadalmi beágyazódás, felsőoktatási szerepkörök, harmadik misszió

Abstract: The Regional Embeddedness of a Minority University: Social Networks and Economic Relations

Higher education institutions are undergoing continuous changes that affect both their internal self-definition – through their mission, vision, and strategy – and their societal perceptions. In addition to educational and research tasks, higher education is increasingly assuming that social and economic roles are connected to community engagement. These new roles have given rise to the model of

1 A szerző a Partiumi Keresztény Egyetem adjunktusa. E-mail: katalin.gal@partium.ro

2 A szerző a Partiumi Keresztény Egyetem adjunktusa. E-mail: pasztor.rita@partium.ro

regionally committed universities. Such institutions typically have lower research activity and less participation in international networks but place significant emphasis on meeting local economic and social needs. The aim of our study is to examine the economic and social embeddedness of a minority higher education institution in Romania that defines itself as a regional institution: Partium Christian University. This institution operates within an environment that „produces” its student base, „absorbs” its graduates, and simultaneously formulates expectations and suggestions for the university. The role and function of higher education are complex. Among its three pillars – education, research, and economic and social engagement – our study focuses on the latter. Economic and social embeddedness is influenced by numerous factors. These include quality assurance requirements that shape operations, internal and external institutional resources, and explicit and latent societal and economic expectations. Our research methodology, which serves as the foundation for our analysis, has two main pillars: secondary and primary data collection. Secondary data collection involves analyzing available internal and external data, while primary research employs a qualitative approach through in-depth individual interviews and focus group discussions with the university’s graduates and the region’s expert community, including employers and stakeholders. The results of this research provide an answer to our central question: To what extent is the examined higher education institution economically and socially embedded in the region?

Keywords: regional university, economic and social engagement, economic and social embeddedness, roles of higher education, third mission

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Gál, K., & Pásztor, R. (2024). Egy kisebbségi egyetem térségi beágyazódása: társadalmi hálózatok és gazdasági kapcsolatok. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 53–75. <https://doi.org/10.17177/77171.296>

I. BEVEZETŐ

Kutatásunk alapötletét több nagyon gyakorlati tényező indította el. Munkánkból adódóan és a mindenkori minőségbiztosítási elvárások nyomása alatt szükség volt kidolgozni egy többé-kevésbé működtethető rendszert a Partiumi Keresztény Egyetem (továbbiakban PKE) hallgatóinak munkaerőpiaci utánkövetésére, ugyanakkor az az igény is megfogalmazódott, hogy fűzzük szorosabbra az egyetem és a régió potenciális munkaadói közötti kapcsolatot. Ebből kiindulva néhány éve elkezdtünk foglalkozni a hallgatóink diplomás pályakövetésével, továbbá a térségi stakeholderekkel, potenciális munkaadókkal is rendszeresen szervezünk találkozókat, fókusz-csoportos interjúkat. Mára felhalmozódott egy elemzésre érdemes empirikus anyag, amely alapján tudunk reflektálni az egyetem harmadik missziójára, azaz a térségbeli gazdasági-társadalmi beágyazódásra. Mindamellet, hogy a PKE regionális egyetemenként határozza meg önmagát, ehhez a kontextushoz hozzátartozik az utóbbi évtizedekben tapasztalható változások sora, amely hozzájárul ahhoz, hogy a felsőoktatási intézmények folyamatosan felülvizsgálják a mikro- és makrokörnyezeti szerepüket (Gál et al., 2023). Így fogalmazódott meg tehát az elemzés ötlete és az az igény, hogy tudományosan is feltérképezzük a felsőoktatási intézmények gazda-

sági-társadalmi beágyazottságával foglalkozó szakirodalmat és ennek mentén reflektáljunk a PKE regionális identitására.

Az elmúlt évtizedben nagyszámú tudományos elemzés látott napvilágot, amely ezzel a kérdéssel foglalkozik különféle szempontrendszereket alkalmazva. A Compagnucci–Spigarelli (2020) szerzőpáros egy, az egyetemek harmadik missziójának lehetőségeire és korlátaira vonatkozó szisztematikus irodalmi áttekintésben 134 olyan lektorált cikket vizsgált, amelyek 2004–2019 között jelentek meg. A harmadik misszió egy összetett jelenségre mutat, amely magába foglalja az egyetemek gazdasági szférával, kormányzattal és a társadalom egészével való együttműködését, hogy hozzájáruljanak a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődéshez. A főbb megállapítások egyike az, hogy maga a fogalom nehezen megragadható, nincs egyetértés a kutatók körében a definícióját illetően, hatóköre vonatkozhat a vállalkozói dimenzióra, a tudástranszferre, az akadémiai szférában felhalmozott, piaci értékkel bíró és marketálható szolgáltatások körére, a kultúra és identitás megteremtésére és/vagy megőrzésére – egyszóval a gazdasági és társadalmi beágyazottságra egyaránt. A felsőoktatási intézmények harmadik missziójának hatására vonatkozóan a mérhetőség kérdése is gyakran felmerül a tanulmányokban, hiszen a harmadik misszió jelenléte és hatása nehezen operacionalizálható. Mindenképpen ki kell emelnünk azt a kihívást, amelyet a szintézisbe bevont tanulmányok alapján a szerzők körvonalaznak: a harmadik misszió stratégiai nyomást jelent a felsőoktatási intézmények számára, hogy megteremtsék az egyensúlyt az oktatás, kutatás és harmadik misszió egyes dimenziói között, alkalmazkodjanak a helyi kontextusokhoz, ugyanakkor kiaknázzák a tudományok adta lehetőségeket. Ajánlásképpen azt fogalmazzák meg, hogy ezekkel a 21. századi kihívásokkal foglalkozniuk kell az egyetemeknek, belső intézményi szinten és a külső érintettekkel való kapcsolatok erősítése mentén egyaránt, a saját intézményes misszióhoz igazítva a megközelítéseiket (Compagnucci & Spigarelli, 2020).

Elemzésünknek kettős hozadéka van: egyrészt célunk egy aktuális, a PKE szempontjából releváns szakirodalmi szintézist készíteni, másrészt viszont a rendelkezésre álló empirikus adatokra is reflektálunk a felvázolt elméleti-konceptuális keret tükrében. A vizsgált egyetem kettős kisebbségi pozícióban van, hiszen magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény a romániai Partiumban, így közvetlenül főleg a partiumi magyar közösséget szolgálja, arra van hatással és az országos minőségbiztosítási elvárásokon túl ebből a térségből érkeznek a közvetlen visszajelzések, elvárások, kihívások is. A rendelkezésre álló empirikus anyag elemzése, azok összekapcsolása azt a célt is szolgálja, hogy felülvizsgáljuk a harmadik misszió perspektívájából az esetleges adatgyűjtési hiányosságokat, a jövőben javítsunk az adatgyűjtést szolgáló eszközeinken.

A továbbiakban egy, a fogalmi tisztázást is szolgáló szakirodalmi szintézisben a legrelevánsabb nemzetközi és hazai szakirodalmat összegezzük, részletesen bemutatjuk a módszertani aspektusokat, ezt követi az elemzés, amely igazodik a módszertani logikához: szekunder és primer adatokra egyaránt támaszkodik. Módszertani tekintetben vegyes eszközrendszerrel dolgoztunk, hiszen dokumentumelemzéssel, tartomelemzéssel, interjúelemzéssel egyaránt foglalkoztunk.

A kutatás eredményeképpen közelebb kerülünk a PKE regionális identitásának alkotóelemeihez, ugyanakkor a harmadik misszió kontextusában nemcsak a vizsgált egyetem szempontjából tesszük ezt, hanem általánosan, a felsőoktatási intézmények gazdasági-társadalmi beágyazottságának kérdésére vonatkozóan is – ebben a tekintetben hiánypótló munka, hiszen a romániai magyar felsőoktatás kontextusában ilyen típusú elemzés nem készült.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A továbbiakban igyekszünk az elemzésünk szempontjából releváns definíciók és megközelítések tárházában eligazodni. A főbb témák, amelyeket vizsgálunk: a regionális egyetemek szerepe, a térségi gazdasági-társadalmi beágyazódás a harmadik misszió jegyében, annak mérhetősége, valamint a kisebbségi oktatás sajátosságai.

Napjaink gazdasági-társadalmi átalakulása hatással van a felsőoktatási rendszerekre, ezért a felsőoktatási intézmények szerepköre változásokon megy keresztül. Az oktatási és kutatási feladatok mellett olyan szerepek is megjelennek, amelyek az intézmény szervezeti legitimitását és az értékteremtő folyamatok meghatározását igénylik (Gumport, 2000). Ezek a szerepek a társadalmi kontextus változásainak következtében újrafogalmazódnak. Megjelennek olyan missziók, amelyek a felsőoktatás közösségi szerepvállalásához kapcsolódnak, és értékelik a társadalmi-gazdasági interakciókat. Egyre inkább előtérbe kerül a gazdasági funkció is, mint az egyetem harmadik pillére vagy missziója (Király & Géring, 2020).

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása (2007) hangsúlyozza a közintézmények szerepét a felsőoktatásban és a kutatásban, továbbá előrevetíti a harmadik misszió közpolitikai fontosságát. A felsőoktatás nem csupán az egyének munkaerőpiacra való felkészítését szolgálja, hanem hozzájárul a személyes fejlődéshez és a tudás bővítéséhez is. Az ajánlás világossá teszi, hogy a közérdekű felelősség megkülönböztethető a felsőoktatási intézmények belső felelősségeitől, és hangsúlyozza az autonómia és az akadémiai szabadság fontosságát. A közintézmények feladata, hogy támogassák ezeket az értékeket, miközben létrehozzák azt a jogi keretet, amelyben a felsőoktatás és kutatás működik. Az esélyegyenlőség biztosítása is kulcsfontosságú, különösen a hátrányos helyzetű csoportok számára. A kutatásnak a közjó érdekében kell folynia, amelyhez megfelelő finanszírozás és nyilvános hozzáférés szükséges. A közfinanszírozásnak kell lennie a fő támogatási forrásnak, ugyanakkor ösztönözni kell az intézményeket arra, hogy más forrásokat is keressenek. Az ajánlás által bemutatott eszközök, mint például jogalkotás és politikai kezdeményezések, segítenek a közintézmények felelősségének gyakorlásában. Fontos, hogy tiszteletben tartsák az intézményi autonómiát és elismerjék a fejlődés elősegítésének szükségességét. Összességében ez az ajánlás átfogó keretet nyújt a felsőoktatás és kutatás közérdekű felelősségének megértéséhez, kiemelve a közintézmények kulcsszerepét az európai társadalmak számára (Európa Tanács, 2007).

A szakirodalomban az első, második és harmadik generációs egyetemi kategorizálással találkozunk, de vannak tanulmányok, amelyek negyedik generációs egyetemekről is beszélnek (Lukovics & Zuti, 2014). Ezeket a besorolásokat tulajdonképpen az egyetemi missziók alapján hozták létre. Az első generációs egyetemek az oktatásban, a második generációs egyetemek az oktatásban és a kutatásban teljessédek ki. A harmadik generációs egyetemek missziói kiegészülnek olyan, egyre inkább előtérbe kerülő elvárásokkal, hogy a tudásközpontúság mellett a tudás legyen társadalmi szempontból alkalmazható. Fontossá válik a létrehozott tudás piaci hasznosítása. A negyedik generációs egyetemek túlmutatnak az előző kategórián, ugyanis nem a piac elvárásaira válaszolnak, hanem ők maguk vannak hatással az egyetem gazdasági-társadalmi környezetére (Lukovics & Zuti, 2014). A három szereplő: hallgató (pályakezdő) – egyetem – munkaadó összefonódása olyan hálózatot és szövetséget alkot, amelyben az egyetem közvetítőként jelenik meg a társadalom, a gazdaság és a munkaerőpiac között. Ennek alapján fogalmazható

meg, hogy a harmadik misszió az egyetemek társadalmi szerepvállalását, közösségi és gazdasági hatását hangsúlyozza (Kováts, 2021; Király & Géring, 2020; Sitku, 2019).

Sitku (2019) a vidéki egyetemek harmadik missziós tevékenységének elemzése során kiemeli, hogy a felsőoktatási intézmények harmadik missziója a stratégiai fontosságú társadalmi elköteleződést és szerepvállalást jelenti az oktatás és kutatás mellett. Ennek kiváltó okai az elmúlt két évtized globális trendjei, mint pl. a mennyiségi expanzió, az innovációra és diplomás foglalkoztathatóságra való fókuszálás, az intézményi és hallgatói diverzifikálódás, a tudásgazdaság és élethosszig tartó tanulás térnyerése. A harmadik misszió sokszínű tevékenységeket foglal magában: tudástranszfer, innovációs kapacitás növelése, társadalmi felelősségvállalás, helyi-regionális gazdasági és társadalmi partnerekkel való együttműködés. Megjelenik az elkötelezett egyetem fogalma, amely a regionális egyetemek helyi és regionális fókuszú oktatási és kutatási missziójára vonatkozik – ezt a szerepet betöltve az egyetem segítheti a térség gazdasági és társadalmi felzárkózását. Ez az egyetem szoros közösségi beágyazódását és szolgáltató funkcióinak megerősítését jelenti a saját régiójában. A tanulmányban elemzett magyarországi felsőoktatási intézmények példáján kirajzolódik az a trend, miszerint a harmadik missziós elköteleződés egyre hangsúlyosabban megjelenik az egyetemi küldetésekben. Ezt a trendet támasztja alá a Molnár–Zuti (2014) szerzőpáros elemzése, és a Lukovits–Zuti (2014) szerzőpáros a harmadik misszió túl, már a negyedik generációs egyetemeket is vizsgálja.

Sitku (2019) is hangsúlyozza a harmadik misszió intézményesítésének fontosságát, a társadalmi felelősségvállalást, a szolgáltatói dimenzió – képzések, kutatások, önkéntesség, kultúra- és sportszervezés, helyi közösség támogatása – megerősítését, ugyanakkor hangsúlyos a mérhetőség problematikája: a harmadik missziós egyetemi küldetés hatásainak elkülönítése és a hosszú távú, katalitikus hatások kimutatása nehézségekbe ütközik, bár vannak modellek, amelyekre a jövőben lehet támaszkodni. Összességében a szerző meglátása szerint az egyetemek társadalmi elköteleződése és sokrétű harmadik missziós tevékenysége stratégiai prioritás kell hogy legyen, melynek sikerességéhez elengedhetetlen a helyi-regionális partnerekkel való hatékony együttműködés, a tevékenységek intézményesítése és folyamatos mérése. Mindez hozzájárulhat a térségek gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődéséhez, az egyetemek regionális súlyának és identitásának erősödéséhez (Sitku, 2019). Az egyetemek harmadik missziója ugyanis ténylegesen abban áll, hogy miképp járulnak hozzá azoknak a közösségeknek a társadalmi, civil és gazdasági fejlődéséhez, amelyeknek részét képezik (Pusztai et al., 2012).

Az egyetemek társadalmi szerepét vizsgálva és azok 21. századi kihívásokhoz való igazítása kapcsán Kováts (2021) egy keretrendszert javasolt. Ebben két szempont szerint kategorizálja az egyetemek társadalmi szerepét: a termelés jellege (termék/folyamat), valamint a társadalmi, gazdasági, politikai rendszerhez való viszony (konszenzus/ellentmondás). A keretrendszer által meghatározott négy egyetemi társadalmi szerepmodell a *termelőszövetkezet* (ahol az egyetem fő feladata a fennálló intézményrendszert támogató erőforrások, mint pl. képzett munkaerő, technológiák, előállítás), a *katalizátor* (az egyetem a különböző szereplők közötti tudáskonstruálási folyamatokat facilitálja, hálózatokat épít), a *világítótorony* (az egyetem alternatív társadalmi megoldások megfogalmazója, a kritikai szemlélet intézményesített formája) és a *görbe tükör* (az egyetem a működését és a társadalmat kritikusan jeleníti meg, provokál, reflexióra készít). A szerző rámutat, hogy az egyetemeknek egyszerre kell megfelelniük a különböző, sokszor el-

lentmondásos társadalmi szerepeknek, ezt az ellentétet úgy tudják az intézmények feloldani, hogy a szervezeti felépítése is igazodik ezekhez a szerepekhez és kihívásokhoz (Kováts, 2021).

Mint korábban is utaltunk rá, fontos aspektus a harmadik misszió kapcsán a mérhetőség kérdése: hogyan lehet tetten érni a harmadik misszióba foglalt dimenziók hatásait, milyen mutatók mentén lehet leírni, adott esetben összehasonlítani a felsőoktatási intézményeket. Azt is vizsgálják, hogy egy egyetem milyen dimenziók mentén és hogyan hat a helyi gazdaságra. Van-e oktatási tevékenységekből származó, hosszú távon érezhető hatások, kutatási eredmények, amelyek a térség fejlesztéséhez nyújtanak támpontokat. A hatást mérő dimenzióknak tükrözniük kell az egyetemi szerepek mellett az adott térségre jellemző sajátosságokat is (Kotosz et al., 2016).

Taieb (2024) az európai egyetemek harmadik missziójának mérése témában végzett szisztematikus szakirodalmi vizsgálatban különösen azokra a tanulmányokra fókuszált, amelyek valamilyen hatásmérésről számoltak be. A szisztematikus irodalomáttekintés 2001–2021 között megjelent folyóiratcikkek alapján történt, azzal a céllal, hogy felsorolja a harmadik misszió mérési módszereit és azonosítsa az ezzel kapcsolatos feszültségeket. A tanulmány rámutat, hogy a döntéshozók és az akadémiai közösség egyre nagyobb érdeklődést mutat az iránt, hogy milyen módon járulhatnak hozzá az egyetemek a regionális innovációhoz hagyományos kutatási és oktatási szerepeiken túl. Ez a harmadik misszió megjelenéséhez vezetett, amely magában foglalja az egyetemek társadalmi és gazdasági tevékenységeit. A felsőoktatás kulcsszereplőként jelenik meg a modernizáció és fejlődés előmozdításában, különösen az új tudásalapú gazdaság és olyan kezdeményezések, mint a bolognai folyamat megjelenésével. Az egyetemek átalakulnak innovációvezérelt szervezetekké, amelyek a vállalkozói szellemre, fenntarthatóságra és társadalmi szerepvállalásra összpontosítanak. A vállalkozói egyetem (*entrepreneurial university*) modell és a harmadik misszió fogalma egyre nagyobb jelentőséget kap az európai felsőoktatásban, hangsúlyozva az egyetemek gazdasági fejlődésben, tudástranszferben és közösségi szerepvállalásban betöltött szerepét. A kutatási eredmények és mérőeszközök mentén a tanulmány három fő megközelítést emel ki a harmadik misszió értékelésére az egyetemeken. Egyes kutatások integrálják a harmadik missziót az egyetemek általános teljesítményértékelésébe (oktatás minősége, nemzetköziesítés, kutatás, tudástranszfer, regionális elköteleződés). Más tanulmányok a harmadik missziót önálló entitásként próbálják megragadni. Több vizsgálat az egyes dimenziókat külön-külön értékeli, kiemelve például a tudástranszfert, az egyetem-ipar együttműködést, a kutatási teljesítményt és az egyetem-közösség partnerségeket. A tanulmány ugyanakkor kiemeli az intellektuális tőke jelentőségét az egyetemi teljesítmény mérésében, különös tekintettel a harmadik misszióhoz kapcsolódó elemekre, mint a továbbképzés, a technológiaátadás és a társadalmi szerepvállalás. Emellett tárgyalja az adatok elérhetőségével, a minőségértékeléssel és a politikai akadályokkal kapcsolatos kihívásokat, amelyek hátráltatják a harmadik misszió átfogó értékelését. Bár Európában számos kutatási projekt és kezdeményezés indult, továbbra sincs egyetértés arról, hogyan lehet hatékonyan mérni a harmadik missziót. A szerző három kulcsproblémát mutat be a harmadik misszió értékelésével kapcsolatosan: az adatok hozzáférhetősége, a minőségértékelés, a politikával és centralizációval kapcsolatos eltérő attitűdök (Taieb, 2024).

A Szegedi Tudományegyetem kutatói, figyelembe véve a nemzetközi szakirodalmi ajánlásokat, kidolgoztak egy javaslatot, amely alkalmas lehet a harmadik missziót megjelenítő gazdasági társadalmi hatások mérésére (Kotosz et al., 2016). Ezt szemlélteti az alábbi táblázat.

1. táblázat. *A harmadik misszió indikátorkészlete*
 Table 1. *The Indicator Framework of the Third Mission*

Vizsgálandó célterület/tevékenység	Javasolt indikátorok
Technológia-transzfer	Az egyetem által a szellemi alkotások hasznosításából realizált árbevétel; Innovatív cégekkel közös kutatási szerződések száma; Az egyetemen létrehozott, innovációt hasznosító cégek száma/aránya a térségben.
Tanácsadás	Elkészült gazdaságfejlesztési stratégiák száma; Tanácsadói szolgáltatást adott időszakban igénybe vevő vállalkozások száma.
Spin-offok és start-upok	Egyetemi spin-off/start-up cégek aránya a Szeged vonzáskörzetében működő vállalkozásokból; Ezer egyetemi alkalmazottra jutó spin-off/start-up cégek száma; Az elmúlt öt évben létrehozott spin-offok/start-upok száma; Spin-offok/start-upok árbevétele, Az elmúlt öt évben létrehozott spin-offok/start-upok foglalkoztatottjainak száma; Tanulmányok alatt/utáni öt évben hallgatók/végzetek által alapított vállalkozások száma.
Egyetem-ipar-kormányzat kapcsolatok	Ipari K + F kapcsolatok száma; K + F közreműködő szereplők száma; Adott időszakban ipar-egyetem által közösen végrehajtott projektek száma; Az egyetemekkel kooperáló innovatív cégek aránya; Az ipari szféra által finanszírozott egyetemi K + F aránya.
Egyetemi létesítmények kereskedelme és használata	Egyetemi létesítmények bérbe adásából származó árbevétel (pl. laborok); Egyetem által szervezett és lebonyolított közhasznú rendezvények száma.
Az egyetem társadalmi szerepvállalásának elősegítése, megerősítése	Kulturális rendezvények száma; Belső látogatók száma; Külső látogatók száma; Sajtómegjelenések száma adott időszakban (egyetemi oktatók, kutatók feltűnése/emléktése a médiában – regionális, nemzeti televízió, rádió, napilapok); Társadalmi felelősségvállalást promováló egyetemi rendezvények száma (pl. zöld programok); A tudomány társadalmi megértését célzó programok száma.

Forrás: Molnár, 2015: 41.

Az új szerepkörök nyomán kirajzolódik a regionálisan elkötelezett egyetem modellje. Ezek az intézmények kisebb kutatási aktivitással és nemzetközi hálózati részvétellel rendelkeznek. Ugyanakkor nagy hangsúlyt fektetnek a helyi gazdasági és társadalmi igények kielégítésére és

összpontosítanak a gyakorlati alkalmazásokra. Ennek következtében ezek az egyetemek vállalják a regionális fejlődés támogatására és a helyi közösségek igényeinek kielégítésére irányuló kötelezettségeiket (Teperics & Dorogi, 2014).

Egy egyetem helyi vagy regionális hatásait Florax (1992) szerint a regionális rendszer legalább nyolc alrendszerének vizsgálatával érhetjük tetten. Ezek az alrendszerek a következők: politikai, demográfiai, gazdasági, infrastrukturális, kulturális, attraktivitási, oktatási és társadalmi alrendszerek. Az alrendszerek egymással közvetlen vagy közvetett módon összefonódnak. Az egyetem hatással lehet a kulturális alrendszerre, amely viszont befolyásolhatja a demográfiai alrendszert – ez az egyetem közvetlen jelenlétéből fakadó hatás.

Egyes Kárpát-medencei felsőoktatási kutatások (Pusztai & Márkus, 2017) relevanciája több szempontból is kiemelkedő a kisebbségi regionális egyetemek szempontjából. A mobilitási minták rávilágítanak arra, hogy a kisebbségi közösségek tagjai hogyan választanak felsőoktatási intézményeket. Ez kulcsfontosságú a regionális kisebbségi egyetemek számára, mivel az ilyen intézmények utánpótlása nagyban függhet a lokális közösségek és a határokon átnyúló hallgatói mozgások jellemzőitől. Az ilyen egyetemek célja gyakran túlmutat a gazdasági hasznon, és magában foglalja a kulturális és nyelvi identitás megőrzését is. A regionális kisebbségi egyetemek gazdasági beágyazódása szempontjából fontos figyelembe venni, hogy a helyi közösségekben maradó vagy oda visszatérő hallgatók milyen hatással vannak a régió munkaerőpiacára és gazdaságára.

A fentiek tükrében, a bemutatott szakirodalomra támaszkodva a PKE gazdasági-társadalmi beágyazottságának vizsgálata során az egyetem szerepét több szempontból is vizsgáljuk. A *kulturális szerepét* illetően fontos, hogy az egyetem hozzájárul a kisebbségi közösség nyelvi és kulturális életéhez, segítve ezzel a közösség hagyományainak és identitásának megőrzését. A *helyi közösséggel való kapcsolatok* is jelentős szerepet kapnak, különösen a civil szervezetekkel, iskolákkal és egyéb szimbolikus intézményekkel való együttműködésben, amely erősíti a közösségi kohéziót és a társadalmi kapcsolatokat. Az egyetem *identitás-erősítő* funkciója kiemelkedő, mivel hozzájárul a kisebbségi identitás megőrzéséhez és megerősítéséhez a helyi közösségben. A gazdasági beágyazódás szempontjából az egyetem hatása kiterjed a *helyi munkaerőpiacra* is, hiszen a hallgatók és az egyetem munkatársai révén új munkahelyek jönnek létre, és a foglalkoztatottság is növekszik. Az egyetem *gazdasági multiplikátor* hatása is jelentős, mivel az intézmény működése és a hallgatói jelenlét közvetett gazdasági előnyöket generál a régióban, például a helyi piacok bővülése és a szolgáltatások iránti kereslet növekedése formájában. Emellett az egyetem tudományos tevékenysége is hozzájárul az *innovációhoz és a vállalkozásfejlesztéshez*, hiszen a kutatási eredmények és az oktatásból származó új tudás alapot adhat a helyi gazdasági fejlődésnek. Az egyetem által generált *infrastruktúrafejlesztések*, mint például új épületek, kutatóközpontok és egyéb beruházások, tovább erősítik a régió gazdasági fejlődését és vonzerjét.

A továbbiakban a módszertani alfejezetben összekapcsoljuk a fogalmi keretet a felhasznált módszerekkel, valamint a rendelkezésre álló empirikus anyagokkal.

3. A KUTATÁS MÓDSZERTANI KERETE

Amint korábban is utaltunk rá, adott egy háttértudás arról a régióról, amelyet Partiumnak nevezünk, adott a szakmai munka is, ami ebben a területi kontextusban zajlik, ugyanakkor adtak azok a 21. századi kihívások, amelyek a felsőoktatási intézményeket arra kényszerítik, hogy a saját térségi szerepüket újradefiniálják, és önmagukat valamilyen misszió mentén felhelyezzék a felsőoktatási térképre úgy, hogy a helyi közösségek, gazdasági-társadalmi folyamatok tekintetében hozzáadott értéket produkáljanak. A romániai felsőoktatási paletta nagyon színes, ebben az intézményes közegben működik a kisebbségi oktatási intézmények „szegregátuma”, amely minden oktatási szintet igyekszik kielégíteni. Nagyon fontosnak tartjuk ennek a milliók a felsőoktatás perspektívájából történő tudományos igényű vizsgálatát, amely empirikusan megalapozott tudást nyújthat sok szempontból a jövőre nézve.

Az egyetem társadalmi és gazdasági beágyazottságát számos tényező befolyásolja: ide tartoznak a minőségbiztosítási előírások, az intézményi erőforrások, valamint a külső elvárások, mint a munkaadói igények, munkaerőpiaci elvárások. E vizsgálat során áttekintjük azt a közeget, amelyben az egyetem működik, és amely a hallgatói bázist generálja, valamint befogadja a diplomás fiatalokat, miközben elvárásokat támaszt a felsőoktatással szemben, akár a térségi szinten is.

A gazdasági-társadalmi beágyazódást jól tükrözik a diplomás pályakövetési rendszer (továbbiakban dpr) által nyújtott vizsgálatok, amelyek rávilágítanak a megkérdozettek percepciójára az oktatás és a felsőoktatás szerepéről, kihívásairól és gazdasági-társadalmi összefüggéseiről.

A kutatásunk módszertani szempontból igazodik ahhoz a konceptuális kerethez, amelyet korábban felvázoltunk a szakirodalom nyomán, azaz hogy a harmadik misszió a gazdasági-társadalmi beágyazódás mentén mutatkozik meg. A társadalmi beágyazódás dimenziói a kultúra, kapcsolatok, identitás erősítés, míg a gazdasági beágyazódás dimenziói a helyi munkaerőpiac, gazdaságmultiplikátor-hatás, innováció és vállalkozásfejlesztés, infrastruktúra fejlesztése.

A továbbiakban rátérünk annak felleltározására, hogy a fentebb említett dimenziókat milyen módszerekkel és milyen rendelkezésre álló empirikus adatok mentén tudjuk elemezni, megválaszolva a fő kutatási kérdésünket: milyen mértékben érhető tetten a magát kisebbségi regionális egyetemenként definiáló PKE-nek a gazdasági-társadalmi beágyazottsága a térségben.

Az elemzés során alkalmazott desk research módszertan felöleli a rendelkezésre álló belső és külső adatokat, illetve dokumentumokat, amelyek az intézmény működéséhez elengedhetetlenek. Ezek nemcsak elvárásokat és előírásokat fogalmaznak meg, hanem információkat is nyújtanak a közvélemény számára a gyakorlatba való átültetésükről. Ilyen dokumentumok például a felsőoktatási törvény, az Egyetemi Charta, a PKE missziója, víziója, stratégiája, valamint a honlap és a médiamegjelenések.

Az empirikus kutatás választott módszertana kvalitatív megközelítést alkalmaz: egyéni mélyinterjúk, fókuszcsoportos interjúk, valamint a térség szakértői közösségével folytatott szakértői interjúk révén. A kutatás legfontosabb empirikus alapját tehát az interjúkból kinyerhető elemzés jelenti – ennek tükrében feltárhatjuk a megkérdozettek percepcióit általában az oktatás és a felsőoktatás szerepéről, kihívásairól, gazdasági-társadalmi beágyazódásáról. A szakértői interjúk / fókuszcsoportos interjúk több szakaszban valósultak meg. Az adatfelvételek időpontjai a következők: 2021. február, 2022. május, 2023. július, 2023. december és 2024. március.

A kutatási adatokat tovább gazdagították a végzettek körében készített interjúk is, amelyek 2023 májusa és októbere között kerültek felvételre, összesen 34 diplomás bevonásával. A felmérések minden szakaszában fontos volt, hogy minden szakirányra vonatkozóan adatokat gyűjtünk, ezért a kutatásba ennek szellemében vontunk be munkáltatókat vagy más szakértőket, stakeholdereket. Összesen 84 személyt kerestünk meg.

Kutatói munkánk kettős célt szolgál. Egyrészt tudományos igénnyel vizsgálunk meg egy olyan kérdést, ami a regionális oktatási közegben napi szinten befolyásol egy szűkebb szakmai és egy sokkal szélesebb társadalmi közösséget. Másrészt viszont egy olyan 21. századi elvárás és gazdasági-társadalmi nyomás kontextusában végezzük az elemzést, amely alapvetően arra „kényszeríti” az oktatási intézményeket, hogy önvizsgálatot tartsanak saját térségi gazdasági-társadalmi szerepükről.

A harmadik misszió megértését és mérését lehetővé tevő témaköröket a feldolgozott szakirodalmi források alapján körvonalaztuk (Compagnucci & Spigarelli, 2020; Gumpert, 2000; Lukovics & Zuti, 2014; Teperics & Dorogi, 2014; Florax, 1992; Taieb, 2024; Sitku, 2019), és hozzákapcsoltuk a rendelkezésre álló dokumentumokat és empirikusan összegyűjtött adatokat, melyek elemzését a továbbiakban mutatjuk be.

4. A KUTATÁSI TEREP RÖVID BEMUTATÁSA

A Partiumi Keresztény Egyetem 2000-ben jött létre Nagyváradon, mint a Sulyok István Református Főiskola jogutódja, amely a rendszerváltást követően, 1990-ben az első magyar nyelvű képzést nyújtó felsőoktatási intézmény volt Romániában. Az egyetemen jelenleg két karon – Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, valamint Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar – összesen 15 alap- és 7 mesterképzési szakon folyik oktatás.

„A Partiumi Keresztény Egyetem intézményi akkreditációját a román parlament két háza által megszavazott, 2008. október 21-én kiadott 196-os számú törvény szentesítette. A törvény szerint a Partiumi Keresztény Egyetem magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény, magánjogi státussal rendelkező önálló és közhasznú jogi személyiség.” (PKE Küldetése, 3. bekezdés) Az egyetem küldetésnyilatkozatában konkrétan megfogalmazódik a kisebbségi oktatás kontextusába ágyazott harmadik misszió: „a mindenkor oktatási-tudományos feladatokon túl az egyetem nemzetpolitikai szempontból is stratégiai fontosságú szerepet tölt be. Célkitűzése, hogy Erdélyben és Partiumban élő magyar nemzeti közösségünk számára biztosítsa az esélyegyenlőséget az oktatás területén, s hogy – a magas színvonalú oktatás és tudományosság követelményei szerint – közösségünk számára versenyképes szakembereket képezzen. Az értelmiségiek képzésével egyetemünk kultúrmissziós feladatokat is teljesít, biztosítva a szakember-utánpótlást az anyanyelvi kultúra átadására és továbbfejlesztésére.” (PKE Küldetése, 4. bekezdés)

A PKE Nagyváradon, a Partiumban található, egy olyan történelmi régióban, amely valamikor „egyszerre volt a Magyar Királyság legkeletibb és az Erdélyi Fejedelemség legnyugatibb része” (Hajdú-Moharos, 1997: 15). Az önálló erdélyi fejedelemség idején Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros vármegyék tartoztak a Partiumhoz, Bocskai István fejedelemsége idején tovább bővült, ugyanis erdélyi fennhatóság alá került Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, több vár és mezővár Zemplén területéről, továbbá Tokaj vára. A legnagyobb kiterjedésű Bethlen

Gábor és a két Rákóczi idején volt a Partium. 1860-as megszűnésekor még a Partiumhoz tartozott a Szilágyság és Zaránd megye. Ma a Partiumból Románia területén fekszik Máramaros, Szatmár, Bihar, Szilágyság és Arad megye (Hajdú-Moharos, 1997: 15–16). Földrajzi elhelyezkedéséből adódóan a Partiumot szokás ütközőzónának is nevezni, hiszen a történelmi Erdély és a mai Magyarország között helyezkedik el. Ebben a térségben, a debreceni, kolozsvári, temesvári egyetemi központok háromszögében, körülölvélve a nagyobb egyetemek aradi, szatmári, nagybányai kirendeltségeivel, a térségben mégis az egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási intézményként, elsősorban Bihar, Szilágyság, Szatmár, Máramaros, Arad és Temes megyék magyar középiskoláit megcélözva fejti ki működését a Partiumi Keresztény Egyetem. A PKE vonzáskörzetében fellelhető felsőoktatási intézmények szívóhatásán túl a globális oktatási mobilitási csatornák a Partiumban is éreztetik hatásukat, ugyanakkor az egyetemi hallgató életkorba került fiatalok elvándorlását erőteljesen megkönnyíti a határ közelsége. Annak dacára, hogy közvetlen kapcsolatot ápolunk az említett megyék középiskolaival és hétköznapi tapasztalati rálátásunk van a határ menti magyar tannyelvű közoktatás helyzetére és az ebből adódó következményekkel is számolnunk kell, tanulmányunknak nem célja ezt az aspektust bővebben kifejteni. Tény azonban, hogy a harmadik misszió identitásmegőrző, kultúrateremtő dimenziója igen nagy kihívást és komoly erőfeszítést jelent a vizsgált felsőoktatási intézmény számára. Fontos az intézmény számára, hogy a kötelező minőségbiztosítási elvárásokon túl, amelyek egyértelműen előírnak olyan feladatokat az egyetem számára, amelyek szintén a harmadik misszió erősítését célozzák – mint pl. az elhelyezkedési mutatók, a munkaadókkal való folyamatos kapcsolattartás, pályaaorientáció stb. –, hallgatói, valamint a térség véleményvezérei, stakeholderei által az egyetem felé közvetített visszajelzések az alappillérei a harmadik misszió megerősödésének. Így a továbbiakban ezekkel az aspektusokkal fogunk foglalkozni bővebben.

Ha tüzetesebben megvizsgáljuk, akkor az egyetemi honlapon és a közösségimédia-plafomokon megjelenő hírek elemzésével igazolható, hogy az egyetem szorosan kapcsolódik a régió társadalmi struktúrájához, a közösség szerves részeként működik. Fontos szerepet vállal az identitás és a kultúra ápolásában. Ez helyi események, rendezvények megvalósítása, támogatása révén valósul meg. A hallgatók a kisebbségi identitásukat az egyetemen a helyi hagyományok, ünnepek és közösségi események révén erősíthetik, ápolhatják és továbbadhatják, miközben aktívan bekapcsolódnak a közösség életébe. A Partiumban zajló és a Partiumot célzó, főleg gazdasági és társadalomtudományi kutatásaival, közösségi projektjeivel a PKE a régióban felmerülő társadalmi kihívásokra reagál, mint szegénység, migráció, fiatalok elhelyezkedése a régióban. Az egyetem együttműködik a helyi önkormányzatokkal, civil szervezetekkel, szociális, kulturális intézményekkel. Ezáltal igyekszik a hallgatók szakmai gyakorlati tevékenységéhez szükséges szakmai terepet megteremteni, valamint elősegíti a helyi és regionális közösségépítést. Az alkalmankénti képzések, workshopok, szakmai napok révén hozzájárul a résztvevők szakmai fejlődéséhez, az aktuális trendek és ismeretek elsajátításához, valamint a hálózatépítéshez és a munkaerőpiaci versenyképesség növeléséhez.

Az egyetem közösségi terek, nyilvános előadások, vitafórumok szervezésével hozzájárul a helyi társadalmi diskurzushoz, a társadalmi beágyazódás itt azt jelenti, hogy az egyetem egyfajta találkozási pontként működik, ahol a helyi közösség, hallgatók, kutatók és vezetők, külső véleményvezérek, érdeklődők közösen vitathatják meg a régiót érintő kérdéseket. Az egyetem nem csupán oktatási intézmény, hanem aktív szereplő a helyi társadalmi életben, amely hozzá-

járul a közösség jólétéhez, együttműködik a helyi szereplőkkel, és támogatja a régió társadalmi fejlődését.

A partiumi végzősök kiadványának rektori köszöntőiben deklaratívén megtaláljuk az utalásokat arra, hogy milyen szerepet szán az egyetemi vezetés az intézmény számára:

„A Partiumi Keresztény Egyetem egyszerre oktató intézmény és közösségi tér is, amely eredeti küldetésének megfelelően hozzájárul a partiumi/erdélyi értelmiség képzéséhez és a szakmai közösségek kialakulásához. Ez az egyetem nem egy szűk közösségé, hanem azé a magyar társadalomé, amelyért létrejött. A PKE nemcsak egy nagyváradi intézmény, hanem egy szerteágazó kapcsolati háló csomópontja is.” (Pálfi, 2021: 1)

„Célunk az együttműködési hálózat folyamatos kiterjesztése. Ennek immáron önök is részévé válhatnak, bővítsék a társadalmi szereplők körét, akik saját fejlesztésük által, támogatják intézményünk fejlődését. Az együttműködések révén közösen formálhatjuk a PKE arculatát, tudatosan építhetjük a Partium-brand-et.” (Pálfi, 2020: 1)

A PKE megalapítása óta meghatározó szerepet tölt be a helyi magyar közösség életében, biztosítva a magyar nyelvű felsőoktatás lehetőségét Romániában. Az egyetem nem csupán oktatási intézményként funkcionál, hanem a közösségi identitás és kultúra megőrzésében is aktívan részt vesz, hozzájárulva ezzel a regionális társadalmi kohézióhoz. A PKE célja, hogy versenyképes szakembereket képezzen, miközben reagál a térség társadalmi kihívásaira, mint például a migráció és a fiatalok elhelyezkedése. Az intézmény szoros együttműködést alakít ki helyi önkormányzatokkal és civil szervezetekkel, így elősegítve a közösségi projektek megvalósítását és a társadalmi felelősségvállalást. A hallgatók aktívan részt vesznek a helyi eseményeken, ezáltal erősítve kisebbségi identitásukat és hozzájárulva a kulturális örökség fenntartásához. A PKE folyamatosan bővíti együttműködési hálózatát, amely nemcsak az intézmény fejlődését szolgálja, hanem hozzájárul a Partium-brand kialakításához is. Az egyetem közösségi terek és vitafórumok szervezésével támogatja a helyi társadalmi diskurzust, ezzel biztosítva a tudományos és kulturális párbeszédet. Összességében a Partiumi Keresztény Egyetem nemcsak tudományos intézményként, hanem aktív szereplőként is hozzájárul a helyi közösség társadalmi fejlődéséhez és jólétéhez.

5. DIPLOMÁS PÁLYAKÖVETÉS: KÜLSŐ KÉNYSZER ÉS BELSŐ IGÉNY

A felsőoktatási törvény tizenegyszer utal a munkaerőpiac és az egyetemek kapcsolatára: az európai foglalkozások kompetencia-keretrendszere, a végzettek munkaerőpiaci integrációja, a munkaadók elvárásai, a munkaerőpiac irányából érkező szükségletekhez való igazodás, a munkaerőpiac által igényelt szakmai tudás, a munkaerőpiacról kiszorult, átképzésre váró társadalmi rétegek, a képzések minősége, az oktatási folyamat eredményei, a pályaorientáció, az elhelyezkedést elősegítő intézkedések, a társadalmi visszajelzések kontextusában (199/2023-as felsőoktatási törvény). Ezt erősíti a Romániai Felsőoktatási Minőségbiztosító Ügynökség³ mindenkorai, az oktatási standardokat és értékelő indikátorokat meghatározó módszertana, amely a tanulási

---

3 Agenția Română de Asigurare a Calității Învățământului Superior (ARACIS)

folyamat konkrét eredményeként megfogalmazza, hogy a „megszerzett ismeretek, kompetenciák és képességek elegendőek ahhoz, hogy a végzettek a társadalomban integrált aktív állampolgárok legyenek, elhelyezkedjenek a munkaerőpiacon, saját vállalkozást indítsanak, tanuljanak tovább a következő felsőoktatási ciklusban, és élethosszig tartó tanulást folytassanak.” (ARACIS, 2017, 2. rész, B.2-es kritérium) Az ehhez az oktatási eredményhez rendelt teljesítménymutató a munkaerőpiacon való elhelyezkedés képessége. A fentiek tükrében, az ötévente esedékes minőségbiztosítási procedúra szerves része tehát, hogy a benyújtott dokumentációknak is tételesen tartalmazniuk kell általában az egyetem és a munkaerőpiac kapcsolatával, a hallgatók elhelyezkedésével, a munkáltatók elvárásainak feltérképezésével foglalkozó mellékleteket, hiszen a helyszíni látogatáson a szakértőknek erre vonatkozó megállapításokat is kell tenniük. A tanulási eredmények értékesítése, a hallgatók munkaerőpiacon való elhelyezkedése tekintetében elvárás, hogy a felsőoktatási intézmény folyamatosan nyomon követi végzett hallgatóinak karrierjét egy erre a célra kialakított saját rendszer segítségével, és évente részletes jelentést készít az összes képzési programról. Igazolniuk kell, hogy a végzettek legalább 50%-a a diploma megszerzésétől számított két éven belül elhelyezkedik a megszerzett egyetemi végzettségnek megfelelő pozícióban. Egy másik vizsgált aspektus a diplomák és a képesítések közötti megfelelés kontextusában a tanulmányi programok folyamatos értékelése, azzal a céllal, hogy a hallgatók számára lehetőséget biztosítson az egyetem a foglalkoztatásra, a szakmai és személyes fejlődésre, mindezt egy olyan elemzésekkel/tanulmányokkal alátámasztva, amelyek igazolják a munkaerőpiac és a társadalom jelenlegi és jövőbeli igényeit is (ARACIS, 2023).

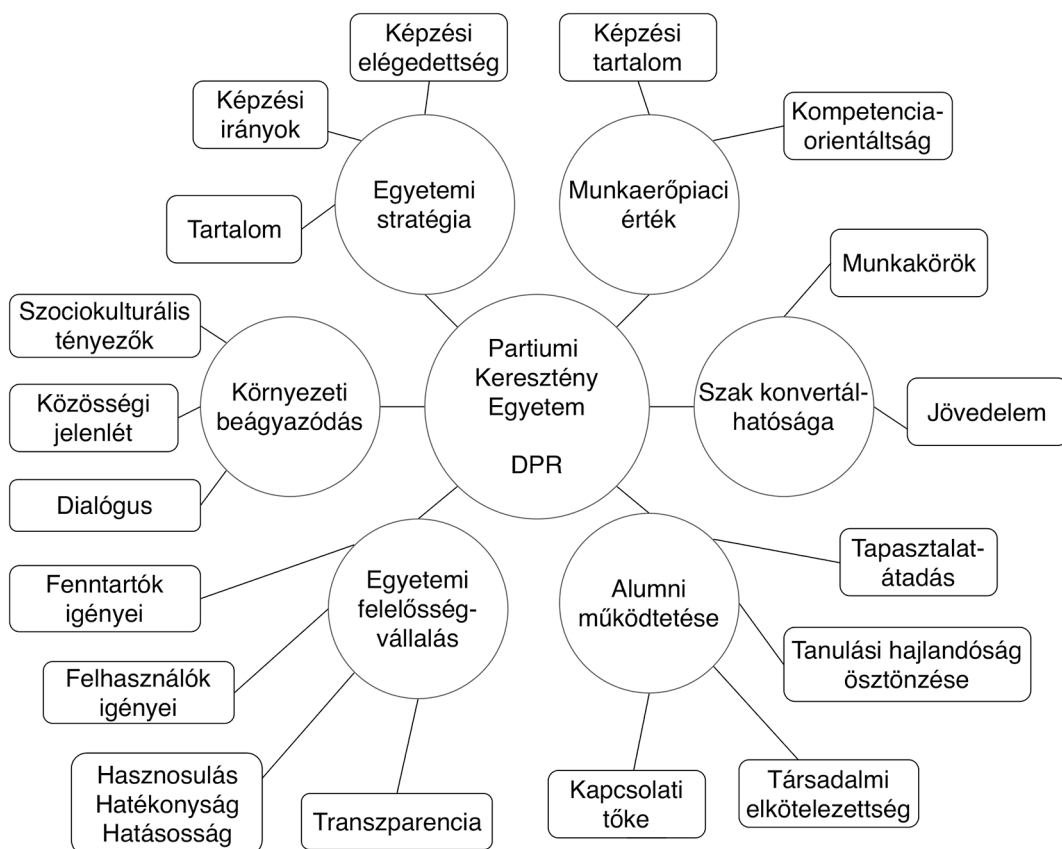
A hazai felsőoktatás minőségbiztosítási elvárásai tehát meghatározzák a konkrét eredménymutatókat az egyetem harmadik missziójának gazdasági dimenziójához, azonban konkrét módszertanokat és mérési eszközöket nem ad a felsőoktatási intézmények számára. Ez azt eredményezi, hogy az egyetemek maguk dolgozzák ki azokat az eszközöket, belső rendszereket, amelyek segítségével úgymond elő tudják állítani az ötévente esedékes minőségbiztosítási procedúrához szükséges mellékleteket, a rendelkezésre álló munkaerőpiaci integrációhoz kapcsolódó adatok összehasonlítása az egyes felsőoktatási intézmények között nem lehetséges.

A fentebb bemutatott kényszerből adódóan és az egyetem fennállása óta létező belső igény mentén is a PKE fontosnak tartja a végzett hallgatók sorsának követését. A diplomás pályakövetés így az első végzett évfolyamokat követően megjelent az intézményi tevékenységek között, bár ez az egyes szakok, évfolyamok esetében nem egységen történt. Napjainkra mind az előírások, mind a belső intézményi igények szükségessé tették az egyetemi diplomás pályakövetési rendszer megszervezést. Ezt a tevékenységet az egyetemen a Partiumi Tehetség gondozó és Karrier-tanácsadó Központ (továbbiakban PTKK) vállalta fel. Ennek eredményeként folyamatosan alakul és fejlődik az intézményi diplomás pályakövetési rendszer.

Nem lévén egységes módszertan, a PKE többlépcsős adatgyűjtést végez az elhelyezkedési adatok begyűjtése érdekében. Az egyik mozzanat, a hallgatók államvizsgára való beiratkozása, amikor a jelentkezők egy adatlapot töltenek ki, melyben az aktuális munkaerőpiaci státuszukról nyilatkoznak. A következő momentum az oklevél kézhezvételekor történő adatkérés, amely a végzést követően minimum hat hónap elteltével történik. Ekkor a volt hallgatók ismét nyilatkoznak a foglalkoztatotti státuszról, illetve a képzés során szerzett kompetenciáik hasznosulásáról. Ezeket az adatkéréseket egészíti ki az ötévente esedékes kérdőíves felmérés a végzettek körében. Ezen túlmenően az egyes szakok saját nyilvántartást is vezetnek.

Az oktatási rendszerből a munka világába való átlépés, friss végzettséggel rendelkezők pályára állása számos kutatás fókuszában áll. A pályakövetés gyakorlatának szükségességét több tényező indokolja, részben intézményi funkciókat lát el, részben pedig társadalmi szinten válik fontossá. A PKE volt hallgatói körében végzett kutatások, amelyek egyaránt használtak kvalitatív és kvantitatív módszereket, rávilágítottak arra, hogy milyen hasznosulása van az egyetemi oklevélnek, hogyan valósul meg a munkaerőpiaci integrálódás. A kutatások lehetővé tették a különböző karrierpályák jellemzőinek, a megszerzett oklevelek relevanciájának feltárását, valamint a környezet, a változási folyamatok megismerését (Pásztor et al., 2020). A PKE szervezeti szemléletében a pályakövetés nem csupán formális előírás, hanem alapvető intézményi érdek is.

A PKE esetében is szerteágazó a diplomás pályakövetési igény, mivel lehetőséget teremt az oktatási intézmény, az oklevelet szerzett hallgatók és a munkaerőpiaci szereplők kapcsolatának vizsgálatára. Az alábbi ábra összegzi a lehetséges hasznosítási formákat, melyek a témában végzett kutatások elemzési eredményeit tükrözik.

1. ábra. A PKE diplomás pályakövetésének modellje
 Figure 1. The Model of Graduate Career Tracking at PCU

Forrás: Pásztor et al., 2020: 95.

Az elvégzett kutatások eredményei révén visszacsatolást kapunk a képzési kínálat erősségeiről és hiányosságairól, illetve a munkaerőpiaci elvárásokról és azoknak való megfelelés mértékéről. Kirajzolódik az oktatás és munkaerő kapcsolata, láthatóvá válik az átmenet a felsőoktatásból a munka világába, szemlélteti a munkaerőpiaci életutakat. A szakterületén sikeres fiatal/kezdő munkavállaló a képzés létének hitelességét, szükségességét erősíti. Az oktatási intézmények közösségi beágyazódását jelzik, és hitelesen tükrözik a kapcsolati háló kialakulási folyamatát, annak hálózattá válását. Az egyetem oktatási, kutatási szerepe mellett megjelenik az úgynevezett harmadik pillér is, a közösségi beágyazódás, annak társadalmi- gazdasági összetevői.

A PKE diplomás pályakövetése kétirányú tevékenységet jelent: egyrészt a végzett hallgatók szakmai életútjának nyomon követését, a fentebb említett módon, másrészt pedig a munkaadói visszajelzések begyűjtését. A munkaadókkal történő kapcsolattartást az évente megszervezett fókuszcsoportos, illetve szakértői interjúk szolgálják, ahol a képzések tartalmi, minőségi kiértékelése is megvalósul.

6. AZ EGYETEM ÉS A TÉRSÉG MUNKÁLTATÓI KAPCSOLATA

A munkáltatókról elmondhatjuk, hogy az állami, magán- és civil szektor képviselői egyaránt megjelennek a mintában. Az állami szektorhoz tartozó munkáltatók közé sorolhatók az önkormányzatok, a közoktatási intézmények és a kulturális intézmények. A magánszektor palettája igen színes, sokféle munkáltató található ott, a kis- és középvállalkozók mellett nagyvállalkozások is megjelennek. A civil szféra képviselői egyesületeket, alapítványokat, érdekvédelmi szervezeteket vezetnek. Települési szempont szerint is követtük a munkáltatókat, egyenlő arányban voltak vidéki és városi környezetben tevékenykedők. A munkaadók végzettségét tekintve legtöbbjük felsőfokú végzettséggel rendelkezik. A magas iskolázottság dominál, ami azt is tükrözi, hogy a véleményszolgáltatók gyakran vezető vagy középvezető pozíciókat töltenek be az adott szervezetben.

Az interjúk és megbeszélések munkáltatókkal, potenciális munkáltatókkal, gazdasági, társadalmi és kulturális szereplőkkel, valamint a Partium régió érintettjeivel az alábbi témák köré csoportosultak:

- A fiatal diplomásokkal, különösen a Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) végzőseivel kapcsolatos tapasztalatok.
- Az alkalmazhatóság szempontjából fontos kompetenciák.
- Az egyetemmel, az akadémiai környezettel és a friss diplomásokkal szembeni elvárások.
- Együttműködési lehetőségek a gazdasági szereplőkkel, valamint az oktatási igények és posztgraduális kurzusok iránti kereslet.
- A szakmai gyakorlat szerepe, lehetőségei az egyetemi oktatásban és egyéb gyakorlati formák.
- A gazdasági, társadalmi és kulturális szereplők elvárásai az egyetem mint specifikus oktatási és tudományos szolgáltató iránt.
- Konkrét javaslatok a fiatalok munkaerőpiaci helyzetének javítására.

Az interjúk elemzése a fent említett témákra épült, és szintetizálja az érintett szereplők véleményét. Ezek az interjúk mélyebb betekintést nyújtanak a PKE és annak a helyi közösséghez, valamint a hallgatók képzéséhez való hozzájárulásáról alkotott percepciókba és véleményekbe.

Az elemzés során azonosíthatók a főbb témák, kulcspontok, valamint a pozitív és negatív aspektusok, amelyeket a résztvevők kiemeltek.

Az elemzések alapján levont következtetéseket az alábbi témák szerint összegezzük:

- Diplomásokkal kapcsolatos tapasztalatok: A PKE-ről kikerülő fiatal diplomásokkal kapcsolatos tapasztalatok sokrétűek és különböző aspektusokat érintenek. A diplomások generációja sokszínűséget mutat mind képességek, mind hozzáállás tekintetében: vannak nagyon motivált, elkötelezett fiatalok, de olyanok is, akik kevésbé nyitottak a munkavállalásra.
- A fiatalok erősségei: A mai fiatalok rendkívül motiváltak az őket érdeklő területeken, több idegen nyelvet beszélnek, és optimisták a jövőjükkel kapcsolatban. Fontos ezt az energiát és elkötelezettséget hasznosítani, és bátorítani őket arra, hogy itthon maradjanak.
- Mentorálás és támogatás: A munkaerőpiaci integrációjuk megkönnyítése érdekében elengedhetetlenek a munkahelyi mentorprogramok, amelyek támogatást és útmutatást nyújtanak a fiataloknak. Ezek a programok segíthetik a kompetenciák fejlesztését és a maximális szakmai potenciál elérését. Ezen kívül a karrier-tanácsadás és az önértékelés szintén kiemelt szerepet kap a fiatalok sikeres elhelyezkedésében.

Ugyanakkor bizonyos hiányosságok figyelhetők meg a kommunikációs készségek és a vizsgajelzések fogadásának képessége terén a PKE végzősei körében. Ezek az aspektusok nagyobb figyelmet igényelhetnek a képzésük során. Fontos, hogy a hallgatók fejlesztését és támogatását kiemelten kezeljük, segítve őket szakmai sikerük elérésében.

Az egyetemmel és a friss diplomásokkal szembeni elvárások a széles körű felkészülésre irányulnak, amely magában foglalja a hatályos jogszabályok ismeretét, valamint az elemző- és szintetizálóképességük fejlesztését. Emellett hangsúlyozott a szakmai gyakorlati tevékenységek folytatása, a személyes és szakmai készségek fejlesztése, valamint az elkötelezettség és az élet-hosszig tartó tanulás fontossága. Elengedhetetlen, hogy a hallgatók alaposan felkészüljenek választott szakmájukra, erős kommunikációs készségeket fejlesszenek ki, és minden tevékenységük során pontosságot mutassanak.

A gazdasági szférával való együttműködés terén javasolt a gazdasági szereplők bevonása az egyetem által szervezett tudományos eseményekbe a jó gyakorlatok megosztása és a szakmai képzés biztosítása érdekében. Az interjúkban külön hangsúlyt kap az önkéntesség jelentősége, valamint a nyelvi készségek fejlesztése, beleértve a román nyelv ismeretét, amely elősegítheti a hallgatók személyes fejlődését és társadalmi-gazdasági integrációját.

A szakmai gyakorlat szerepe az egyetemi oktatásban kiemelkedő jelentőségű, hiszen lehetőséget nyújt a hallgatóknak az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazására. Ugyanakkor nehézségek merülnek fel az interdiszciplinaritás biztosításában a szakmai gyakorlat során, valamint a gyakorlati helyszínek vezetőinek felelősségteljesebb bevonásában a hallgatók képzésébe. Fontos, hogy a hallgatókat motiváljuk az extrakurrikuláris tevékenységekben való részvételre, és segítjük őket a konfliktuskezelési képességek fejlesztésében a szakmai környezetben. Összességében szükséges lenne egy átfogó képzés kialakítása, amely felkészíti a fiatalokat a munkaerőpiac sokszínű követelményeire és kihívásaira.

A gazdasági, társadalmi és kulturális környezet bizonyos elvárásokat támaszt a PKE mint oktatási és tudományos eredményeket szolgáltató intézmény felé – ezekben az elvárásokban egyértelműen megfogalmazódik a harmadik pillér erősítésének igénye a külső szereplők részéről. Az alábbiakban összefoglaljuk ezeket az elvárásokat.

A PKE-nek nagyobb láthatóságot kellene biztosítania az „eladható”, marketálható szolgáltatásai számára, mint a kutatás, önkéntesség és rendezvényszervezés. Ez hozzájárulhat az intézmény presztízsének növeléséhez, több diák és külső partner bevonásához a társadalmi-gazdasági környezetből. Fontos a gazdasági, társadalmi és kulturális környezettel való folyamatos kapcsolatépítés. A hatékony együttműködések és partnerségek révén a PKE hozzájárulhat a helyi közösség fejlődéséhez és annak oktatási és kutatási szükségleteinek kielégítéséhez. A szakmai hálózat bővítése és a potenciális, nem akadémiai partnerek bevonása is fontos elvárás. Ezen partnerségek révén a PKE elősegítheti a tudás és tapasztalat áramlását az akadémiai és a gyakorlati világ között, biztosítva, hogy a diákok felkészüljenek a munkaerőpiaci igényekre, és hogy a kutatások valódi hatást gyakoroljanak a társadalomra.

A fenti elvárások teljesítése, a gazdasági, társadalmi és kulturális környezettel való együttműködés kiterjesztése révén a PKE megerősítheti regionális pozícióját, mint fontos szereplő az oktatás és a kutatás népszerűsítésében a régióban, hozzájárulva a fenntartható fejlődéshez és a közösség életminőségének javításához.

Az interjúk anyagok tartalomelemzése alapján kiemelkedő elemek a következők:

- A PKE-ről alkotott általános kép: A résztvevők pozitív képet alkotnak a PKE-ről, amelyet a társadalom ismeretével és különböző szervezetekkel való hatékony együttműködéssel jellemeznek.
- A PKE közösségi hatása: A résztvevők kiemelik a PKE hozzájárulását a helyi közösséghez és a helyi gazdasághoz a kulturális, tudományos és helyi projekteken való részvétellel, rendezvények szervezésével és kutatási együttműködésekkel.
- A hallgatók kompetenciái és felkészültsége: A résztvevők tapasztalatai és megfigyelései azt mutatják, hogy a PKE hallgatói fejlett kompetenciákkal rendelkeznek és képesek sikeresen beilleszkedni és érvényesülni különböző területeken.
- Az együttműködési hálózat és partnerségek: A PKE szoros kapcsolatokat ápol különböző intézményekkel és szervezetekkel, mint például civil szervezetek, közintézmények és médiapiac, amelyek hozzájárulnak az egyetem folyamatos fejlődéséhez, és segítik a hallgatók gyakorlati tapasztalatokat és munkalehetőségeket szerezni.
- A végzetek megtartása és munkaerőpiaci hatásuk: A PKE végzőseinek a helyi közösségben való maradása és különböző szakmai területeken való elhelyezkedése iránti igény megmutatkozik, és a PKE-t olyan intézményként látják a megkérdezettek, amely szakembereket képez, akik keresettek és megbecsültek a munkaerőpiacon.
- Együttműködés a gazdasági szférával: A munkáltatók és más szervezetek véleménye és tapasztalatai az együttműködéstről segíthetnek abban, hogy megértsük, hogyan készíti fel az egyetem a hallgatókat a munkaerőpiaci igényekre, és hogyan illeszkednek be a professzionális környezetbe.
- Szakmaiság és folyamatos fejlődés: A hallgatók karrierre való felkészítésének szükségességéről és hatékonyságáról alkotott vélemények rávilágítanak az egyetem szerepére, hogy releváns tudást és készségeket biztosítson különböző karrierutakhoz és elősegítse az élethosszig tartó tanulást.
- Kutatási projekteken való részvétel: Azok a kutatási együttműködések és projektek, amelyekben a PKE részt vesz, információkat nyújthatnak az egyetem szakértelmi területeiről, valamint hozzájárulásáról a tudás és innováció fejlődéséhez különböző szakterületeken.

- Közösségi elköteleződés és társadalmi hatás: a kulturális, szociális és helyi projektekben való részvétel tükrözheti a PKE elkötelezettségét a helyi közösség iránt, valamint annak potenciálját a régió társadalmi és gazdasági fejlődéséhez való hozzájárulásban.
- Visszajelzések és ajánlások: A résztvevők által kifejezett vélemények és ajánlások értékes javaslatokat kínálhatnak a PKE által nyújtott tevékenységek és szolgáltatások folyamatos fejlesztésére, valamint azok összehangolására a társadalmi-gazdasági és kulturális környezet igényeivel és elvárásaival. A résztvevők fontosnak tartják ezeket az alkalmakat, amikor a PKE visszajelzéseket gyűjt össze a gazdasági-társadalmi szféra képviselőitől.

A munkáltatói interjúk tartalomelemzése a PKE gazdasági és társadalmi beágyazódásának különböző aspektusait érinti, és egyértelműen mutatja, hogyan járul hozzá az egyetem a helyi közösséghez és gazdasághoz. A társadalmi beágyazódásra utaló elemek közé soroljuk: a PKE közösségi hatását, a végzettek megtartását és munkaerőpiaci szerepüket, a közösségi elköteleződést és annak társadalmi hatását, a különböző visszajelzéseket és ajánlásokat. A gazdasági beágyazódás szempontjából meghatározó elemek: a PKE hallgatói kompetenciái és felkészültsége, az együttműködési hálózat és partnerségek, együttműködés a gazdasági szférával, valamint a kutatási projektekben való részvétel.

A társadalmi beágyazódás elsősorban a közösségi és szociális hatásokon keresztül, a gazdasági beágyazódás pedig a munkaerőpiaci kapcsolatokon, a hallgatók kompetenciáin és a gazdasági együttműködésekön keresztül realizálódik. Az egyetem szerepe mindkét dimenzióban megjelenik, mivel a társadalmi elköteleződés és a gazdasági fejlődés összefonódnak. Ezek a legfontosabb szempontok, amelyeket az interjúk során elemezhetünk annak érdekében, hogy teljes képet kapjunk a PKE közösségben betöltött szerepéről és hozzájárulásáról, valamint a hallgatók képzéséhez való hozzájárulásáról. Az ilyen információk értékesek az egyetem tevékenységeinek és hatásának folyamatos értékelésében és fejlesztésében, és átfogó perspektívát adnak a PKE közösségi szerepéről, a hallgatók képzésében végzett munkájáról, valamint az egyetem jövőbeli fejlesztési irányairól.

7. VÉGZETTEK VISSZAJELZÉSE

Az egyetemi tanulmányok értékesítésének sikerességéről a diplomásokkal készített interjúk nyomán szereztünk információkat. Az interjúk során, 2023 májusa és októbere között 34 diplomás válaszait gyűjtöttük össze. Az interjúk a személyes adatok mellett olyan kérdéseket is tartalmaztak, mint a munkahely megszerzésének körülményei, az egyetemi évek alakulása, a munkaerőpiacra való belépés jellemzői, a foglalkoztatás körülményei, valamint az egyetem hatása a mindennapi életre. Az interjúk végén egy visszatekintést is végeztek az alanyok az egyetemi évekre, miközben üzenetet fogalmaztak meg az egyetem számára.

A kvalitatív kutatás során igyekeztünk minden szakot, illetve szakterületet bevonni, ezzel garantálva a szakterületek sokféleségét. Az interjúalanyok a munkaerőpiac valamennyi szegmensét képviselték: az állami és magánszektort, az oktatást, a szociális szektort, a kereskedelmet, a digitális területeket, a kultúrát és a közszolgáltatásokat. A magánszektor különösen változatos képet mutat; az interjúk során olyan diplomásokat is kérdeztünk, akik saját vállalkozásaikat vezetik, és így munkaadókká váltak, valamint olyan szakembereket, akik kü-

lönböző területeken dolgoznak. Néhány szakterület esetében a magánszektor jelentős felvevő piacot képvisel, például a menedzsment, a képzőművészetek/grafika vagy a szociális munka területén. A résztvevők ágazatonkénti eloszlása tükrözi ezt a sokféleséget: a válaszadók 40%-a az állami szektorban dolgozik, míg 60%-uk a magánszektorban. Az állami és magánszektor közötti arányok nemcsak az oktatás és a munkaerőpiac közötti kapcsolatot, hanem azokat a területeket is kiemelik, ahol bizonyos képesítések iránt nagyobb kereslet van.

A válaszok elemzése részletes képet ad az egyetemről a munkaerőpiacra való átmenetről és a felsőfokú tanulmányok hosszú távú hatásairól.

A munkahely megszerzésének folyamatát a megkérdezett diplomások többsége kihívásokkal teli folyamatként írta le. Sokan gyakornoki programok vagy kapcsolati hálóik révén találták meg első munkahelyüket, és az online toborzó platformok jelentős erőforrást jelentettek számukra. Mindazonáltal jelentős számú válaszadó jelezte, hogy az egyetemi évek alatt megszerzett gyakorlati tapasztalatok nem voltak elegendőek az álláskeresők számára, ezért kiegészítő tanfolyamokat kellett végezniük, vagy alacsonyán képzett munkát vállaltak tapasztalatok megszerzése céljából.

Az egyetemi évek a legtöbb résztvevő számára a személyes és szakmai fejlődés időszakaként írhatóak le. Néhány diplomás az oktatás minőségét és az oktató támogatását emelte ki, míg mások olyan aspektusokra hívták fel a figyelmet, amelyeken javítani kellene, mint például a minőségi szakmai gyakorlatokhoz való hozzáférés korlátozottsága vagy a munkaerőpiaci igényekhez jobban illeszkedő tantárgyak hiánya. Az olyan szabadidős tevékenységek, mint a diákönkormányzati szerepvállalás vagy konferenciákon való részvétel, értékes lehetőségeknek számítottak a szociális készségek és a kapcsolati háló fejlesztésére.

A munkaerőpiacra való átmenetet a diplomások bizonytalanságokkal, ugyanakkor értékes tanulságokkal teli életszakaszként jellemezték. A legtöbben kiemelték a teoretikus tudás és az alkalmazott munkaadói követelmények közötti eltérést. Azonban néhányan megemlítették, hogy az egyetem által tanított tantárgyak segítettek olyan alapvető készségek fejlesztésében, mint az analitikus gondolkodás, alkalmazkodóképesség és időgazdálkodás, amelyek elősegítették a szakmai beilleszkedést. Egy másik téma, amely gyakran tematizálódott az interjúkban, a bérezés, amelyet sokan nem találtak kielégítőnek az oktatásba fektetett beruházásukkal összevetve.

Az egyetem hatása a mindennapi életre változó volt. Néhány diplomás számára az egyetemi tapasztalat kulcsfontosságú szakasz volt személyes és szakmai fejlődésükben. Megemlítették, hogy az egyetem lehetőséget adott számukra arra, hogy értékes kapcsolatokat építsenek ki és felfedezzék a szenvedélyeiket. Mások úgy érezték, hogy a tanulmányi program bizonyos aspektusai nem voltak közvetlenül alkalmazhatók a szakmai életükben, ami kezdetben csökkentette a saját készségeikbe vetett bizalmukat.

Az interjúk végén az autoreflexiók és az egyetem számára írt üzenetek nemcsak hálát, hanem építő jellegű kritikákat is tartalmaztak. Sok diplomás megköszönte azoknak a tanároknak a munkáját, akik inspirálták és támogatták őket a tanulmányaik során, ugyanakkor javaslatokat is tettek a jövőre nézve. A javaslatok között szerepelt a gyakorlatok sokféleségének növelése, gyakorlati tantárgyak bevezetése, valamint a pénzügyi nehézségekkel küzdő hallgatók számára nyújtott támogatás növelése.

Összegzésül az interjúk rámutattak az egyetem szerepére a diplomások szakmai és személyes pályájának formálásában. Ugyanakkor kiemelték az oktatási programok folyamatos felülvizsgálatának szükségességét, hogy jobban megfeleljenek a munkaerőpiac dinamikus igényeinek. Az interjúk során megosztott tapasztalatok értékes visszajelzést adnak az egyetem számára, autentikus képet adva arról, hogy az akadémiai képzés hogyan befolyásolja a diplomások életét. Ezek az interjúk aláhúzzák, hogy a tanulmányok során megszerzett kompetenciák és tudás hogyan használható fel a munkaerőpiacon, és segítenek feltárni a diplomások munkaerőpiacon való integrációjának mértékét, valamint a valóságban felmerülő kihívásokat és lehetőségeket.

Ez az elemzés visszajelzést ad az oktatási programok erősségeiről és hiányosságairól, valamint a munkaerőpiac elvárásairól és azokhoz való igazodás mértékéről. Az oktatás és a munkaerő közötti kapcsolat egyre világosabban kirajzolódik, bemutatva az átmenetet a felsőoktatás és a munkaerőpiac között, valamint a munkaerőpiacon való szakmai pályafutásokat. A sikeres szakemberek megerősítik a tanulmányi programok szükségességét és hitelesítik annak létezését. A kapcsolati háló kialakítása és annak szilárd hálózattá alakítása azt is mutatja, hogy az oktatási intézmények hogyan integrálódnak a közösségbe. Az oktatás és a kutatás szerepe mellett az úgynevezett harmadik pillér, melynek mutatói a gazdasági-társadalmi beágyazódás, egyre erősebb a PKE esetében.

Az egyetem gazdasági és társadalmi beágyazódása részben a diplomások munkaerőpiaci helyzetére és a munkaerőpiaci igényekhez való alkalmazkodásra terjed ki. Az interjúkban megjelenő kritikák, mint például a munkaerőpiaci igényekhez illeszkedő tantárgyak hiánya, amely azonban szubjektívnek tekinthető, a korlátozott szakmai gyakorlati lehetőségek és a bérezés mértéke arra utalnak, hogy az egyetem jelenleg nem teljesíti maradéktalanul a regionális gazdaság igényeit. A teoretikus tudás és a munkaadói elvárások közötti szakadék arra mutat, hogy az oktatás és a munkaerőpiac közötti kapcsolat erősítésére van szükség.

A szociális készségek és kapcsolati háló fejlesztésére vonatkozó pozitív visszajelzések viszont megerősítik az egyetem társadalmi beágyazottságának fontosságát, hiszen az egyetemi évek során megszerzett készségek és tapasztalatok erősíthetik a közösségi kohéziót és hozzájárulhatnak a regionális társadalmi kapcsolatok bővítéséhez. Ez azt jelzi, hogy az egyetem szerepe nemcsak a munkaerőpiacon való beágyazódásban, hanem a helyi társadalom szöveiteiben is kulcsszerepet játszik.

8. ÖSSZEGZÉS

Elemzésünkben feltérképeztük a felsőoktatási intézmények harmadik missziójának kérdéskörét, a PKE gazdasági-társadalmi beágyazódását pedig ennek mentén a rendelkezésre álló adatok feldolgozásával vizsgáltuk. A PKE regionális identitása és társadalmi-gazdasági beágyazódása alapvető fontosságú a helyi közösség számára, mivel a felsőoktatási intézmény közvetlenül szolgálja a partiumi magyar közösséget. A PKE szerepe nem csupán oktatási intézményként, hanem közösségi és gazdasági szereplőként is megjelenik, amely hozzájárul a térség fejlődéséhez. A harmadik misszió fogalma, amely az egyetemek társadalmi elköteleződését és gazdasági hatását hangsúlyozza, egyre fontosabbá válik a felsőoktatásban.

A kutatás során alkalmazott kvalitatív módszertan lehetőséget adott arra, hogy mélyebb betekintést nyerjünk a helyi munkaadók és stakeholderok elvárásaiba. Az empirikus adatok elemzése ugyanakkor rávilágít arra is, hogy a PKE milyen mértékben képes reagálni a helyi gazdasági és társadalmi igényekre. Természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy a romániai felsőoktatási rendszer egy nem túl flexibilis, lassan adaptálódó rendszer, de természeténél fogva nem is várhatjuk el egy oktatási rendszertől, hogy azonnali reakciókat produkáljon.

A PKE gazdasági és társadalmi beágyazódása a térségben több kulcsfontosságú dimenzió keresztül nyilvánul meg. A térséghez való szoros kötődése és a helyi közösség fejlesztésében betöltött szerepe révén az egyetem nem csupán oktatási intézmény, hanem aktív résztvevője a regionális társadalmi és gazdasági folyamatoknak. A társadalmi beágyazódás tekintetében az egyetem kulturális szerepe különösen kiemelkedő. A kisebbségi közösség nyelvi és kulturális identitásának megőrzésében játszott szerepe hozzájárul a helyi kultúra fenntartásához és erősíti a közösségi kohéziót. Jelentős az egyetem identitáserősítő funkciója. Az egyetem aktívan együttműködik a helyi civil szervezetekkel, iskolákkal és más szimbolikus intézményekkel, ezzel segítve a társadalmi kapcsolatok és az identitás megerősítését.

A gazdasági beágyazódás szempontjából az egyetem aktívan formálja a helyi munkaerőpiacot, mivel nemcsak új munkahelyeket teremt, hanem a hallgatók és oktatók révén gazdasági előnyöket generál a térségben. A gazdaságmultiplikátor-hatása, a helyi piacok bővülése és a szolgáltatások iránti kereslet növekedése mind hozzájárul a régió gazdasági fejlődéséhez. Az egyetem tudományos tevékenysége szintén hozzájárul az innovációhoz és a vállalkozásfejlesztéshez, hiszen az oktatás és kutatás eredményei alapot adnak új vállalkozások számára, amelyek a helyi gazdaság erősítését szolgálják.

A kutatás eredményei azt sugallják, hogy az egyetem gazdasági és társadalmi beágyazódása szoros kapcsolatban áll a munkaerőpiaci igényekhez való alkalmazkodás képességével, ugyanakkor a szociális és kapcsolati hálóépítési lehetőségek révén fontos szereplője a helyi közösség fejlesztésének is.

Az elemzésekből származó adatok rámutatnak arra, hogy az elköteleződés, amely a regionális egyetem egyik sajátossága, tetten érhető a beazonosított elemekben. Sokrétű harmadik misztikus tevékenységet tudunk identifikálni az elemzés során, amelyek akár a szolgáltatói dimenzióra utalnak, ami a társadalmi beágyazódást méri, mint képzések, kulturális események, önkéntesség, akár a gazdasági ágra. Mindezek együtt egy intellektuálistöke-képződést generálnak. A tudástranszfert az elhelyezkedési mutatók teszik megfoghatóvá, a partnerséget a folyamatosan bővülő szakmai hálózat, a kutatói munkát pedig a kötelezőnek tekinthető kutatási nyilvántartások mutatják meg.

Javaslatként megfogalmazható, hogy a PKE-nek nagyobb láthatóságot kell biztosítania a „piacképes” tevékenységek számára, mint például a kutatás, az önkéntesség és rendezvények szervezése. Ez hozzájárulhat az intézmény presztízsének növeléséhez, valamint több hallgató és társadalmi-gazdasági partner bevonásához. Fontos a gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok folyamatos fejlesztése a régióban. A hatékony együttműködések és partnerségeken keresztül a PKE hozzájárulhat a helyi közösség fejlődéséhez, és kielégítheti annak oktatási és kutatási igényeit. A szakmai hálózat és a nem akadémiai partnerek bővítése szintén fontos elvárás. Ezek révén a PKE elősegítheti a tudás és tapasztalat áramlását az akadémiai és gyakorlati környezet között, biztosítva, hogy a hallgatók felkészültek legyenek a munkaerőpiac követelmé-

nyeire, és hogy az egyetemi kutatások valós társadalmi hatással bírjanak. További kutatási irányok és kérdések, amelyekkel a jövőben mindenképpen foglalkoznunk kell: a mérési módszerek összehangolása, a diplomás pályakövetési rendszer működőképességének biztosítása, a maga komplexitásában, hogy folyamatosan rendelkezésre álljanak az adatok. A regionális egyetemek közötti együttműködések vizsgálata, különös figyelmet fordítva a tudástranszferre és az innovációra, új lehetőségeket kínálhat a helyi fejlődés szempontjából. A PKE gazdasági-társadalmi beágyazódását modellező kutatások segíthetnek abban, hogy jobban megértsük az intézmény szerepét a helyi gazdaságban és társadalomban. A kutatási eredmények egy átfogó képet nyújtanak arról, hogyan válhat egy kisebbségi regionális egyetem a helyi közösség gazdasági és társadalmi motorjává. A kihívások mellett megmutatkoznak a lehetőségek is, például az innováció, az egyetemi-üzleti szféra kapcsolatok és a közösségépítés jövőbeli perspektívái.

Tanulmányunk tükrözi a vizsgált felsőoktatási intézmény környezetének, szerepének és hatásainak sokrétűségét. Egyetemi stratégiai irány a regionális szerepvállalás tudatosítása azáltal, hogy igyekszik reagálni a helyi gazdaság és társadalom igényeire. Célja harmadik generációs, szolgáltató egyetemmé válni.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- ARACIS (2017). *Határozat a 2006/1418. számú Kormányhatározat mellékletének módosításáról, amely jóváhagyja a Romániai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Ügynökség külső értékelési módszertanát, standardjait, referencia standardjait és teljesítménymutatóinak listáját.* https://www.aracis.ro/wp-content/uploads/2019/07/Methodologie_Mof_25_2018.pdf
- ARACIS (2023). *A helyszíni látogatás dokumentumai.* <https://www.aracis.ro/documente-de-vizita/>
- Compagnucci, L., & Spigarelli, F. (2020). The Third Mission of the university: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*, (161)
- Európa Tanács (2007). *Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the public responsibility for higher education and research* CM/Rec. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d5dae
- Florax, R. (1992). *The university: a regional booster? Economic impacts of academic knowledge infrastructure.* [PhD-dolgozat, University of Twente]. Aldershot.
- Gál, K., Pásztor, R., Székedi, L., & Tolnai, T. (2023). Online oktatási tapasztalatok a felsőoktatásban. In A. Bordás, K. Domján, & H. Kelemen (szerk.), *Egy évtized kihívásai és változásai a pedagógusképzés és neveléstudományok területén* (81–94. o.). Partium Kiadó.
- Gumpert, P. J. (2000). Academic Restructuring: Organizational Change and Institutional Imperatives. *Higher Education*, 39(1), 67–91. <https://doi.org/10.1023/A:1003859026301>
- Hajdú-Moharos, J. (1997). *Partium.* Királyhágómelléki Református Egyházkerület https://adatbank.ro/html/cim_pdf2757.pdf
- Király, G., & Géring, Zs. (2020). Gazdasági, társadalmi és egyéni értékteremtés a felsőoktatásban. *Educatio* 29(1), 19–32. <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.1.2>

- Kotosz, B., Lukovics, M., Zuti, B., & Molnár, G. (2016). *Egyetemi funkciók és helyi gazdasági hatások: módszertani problémák és lehetséges megoldások*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/78797/>
- Kotosz, B., Lukovics, M., Molnár, G., & Zuti, B. (2015). How to Measure the Local Economic Impact of Universities? *Regional Statistics*, 5(2), 3–19. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2015/RS05201.pdf> <http://dx.doi.org/10.15196/RS05201>
- Kováts, G. (2021). A termelőszövetkezetektől az udvari bolondig – az egyetem társadalmi szerepei a 21. században. *PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás*, (3), 76–97. <https://doi.org/10.32575/ppb.2021.3.5>
- Lukovics, M., & Zuti, B. (2014). Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: »negyedik generációs« egyetemek? *Tér és Társadalom*, 28(4), 77–96. <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2587>
- Molnár, G., & Zuti, B. (2014). Egyetemi kontextusú globális-lokális paradoxon a tanuló régiók keretfeltételei között: a „negyedik generációs” egyetemek irányába. In B. Udvari (szerk.), *TDK Műhelytanulmányok I. – „Első szárnypróbálgatások”* (90–112.). Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Molnár, G., & Zuti, B. (2015). Egyetemek gazdaságfejlesztési hatásainak mérése. In B. Udvari (szerk.), *TDK Műhelytanulmányok II. – „Első szárnypróbálgatások”* (pp. 52–65.). Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Pásztor, R., Gál, K., & Székedi, L. (2020). Diplomás pályakövetési vizsgálat a Partiumi Keresztény Egyetemen. In A. Bordás (szerk.), *Oktatás határhelyzetben. Életre nevelni* (89–100.). Kolozsvári Egyetemi Kiadó. <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/2631.pdf>
- Pusztai, G., & Márkus, Zs. (2017). Magyar hallgatók a Kárpát-medence felsőoktatási intézményeiben. In G. Pusztai & Zs. Márkus (szerk.) *Szülőföldön magyarul: Iskolák és diákok a határon túl. Oktatáskutatás a 21. században* (2) (pp. 129–154.). Debreceni Egyetemi Kiadó. <http://real.mtak.hu/id/eprint/102955>
- Pusztai, G., Hatos, A., & Ceglédi, T. (2012). Foreword: What do we Mean by the “Third Mission of Higher Education”? In G. Pusztai, A. Hatos & T. Ceglédi (szerk.). *Third Mission of Higher Education in a Cross-Border Region* (4–12. o.). Center for Higher Education Research and Development – Hungary (CHERD-Hungary) – University of Debrecen.
- 199/2023-as felsőoktatási törvény* (2023). Románia Hivatalos Közlönye,. <https://lege5.ro/Gratuit/geztqmjwgq4ts/legea-invatamantului-superior-nr-199-2023>
- Sitku, K. (2019). Vidéki egyetemek harmadik missziós tevékenysége: a társadalmi tudásmegosztás hatásai. *Iskolakultúra*, 29(8), 17–35. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.8.17>
- Taieb, S. H. (2024). Measuring the third mission of European Universities: A systematic literature review. *Society and Economy*, 46(2), 147–167. <https://doi.org/10.1556/204.2023.00030>
- Teperics, K., & Dorogi, Z. (2014). Az egyetemek gazdasági és regionális hatásai. *Educatio*, (3), 451–461.

Gergely Orsolya¹ – Székely Kinga Katalin² A ChatGPT az új Google?³ Mesterségesintelligencia-alkalmazásokkal kapcsolatos gyakorlatok, attitűdök egyetemi hallgatók és oktatók körében

Kivonat

A mesterséges intelligencia (MI) egyre nagyobb szerepet játszik a felsőoktatásban, új lehetőségeket teremtve a tanulás és oktatás terén. Jelen tanulmány a ChatGPT és más MI-eszközök használatát vizsgálja a Sapientia EMTE hallgatói és oktatói körében. A kutatás online kérdőíves felmérést (273 hallgató) és félig strukturált interjúkat (11 oktató) alkalmazott.

Eredményeink szerint a hallgatók körében a ChatGPT a legnépszerűbb MI-eszköz, amelyet tanulási támogatásra, információkeresésre és kreatív ötletelésre használnak. Ezt követi a DeepL és a Grammarly, míg a ResearchGPT, Google Gemini és Microsoft Copilot kevésbé elterjedtek. A társadalomtudomány és közgazdaságtan szakos hallgatók körében figyelhető meg a legnagyobb jártasság, ami az MI használatát illeti, míg a humán és mérnöki területeken tanulók kevésbé alkalmazzák ezeket az eszközöket.

Az oktatók véleménye megoszlik: egyesek innovatív lehetőségként tekintenek az MI-re, míg mások etikai és szabályozási aggályokat fogalmaznak meg, különös tekintettel a plágiumra és a tartalmak eredetiségére. A kutatás rávilágít arra, hogy a technológia felelős integrációjához egyértelmű irányelvekre és oktatói felkészítésre van szükség. Az MI hosszú távú hatásai az oktatásban elsősorban a képzési stratégiák, az infrastruktúra fejlesztése és az etikai szabályozások függvényében alakulnak.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, ChatGPT, egyetemi hallgatók, egyetemi oktatók

Abstract: Is ChatGPT the New Google? Practices and Attitudes Toward AI Applications Among University Students and Faculty

Artificial Intelligence (AI) is playing an increasingly significant role in higher education, creating new opportunities for learning and teaching. This study examines the use of ChatGPT and other AI tools among students and faculty members at Sapientia EMTE. The research employed an online questionnaire survey (273 students) and semi-structured interviews (11 faculty members).

- 1 Szociológus, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék. gergelyorsolya@uni.sapientia.ro
- 2 Kommunikációs szakember, egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék. szekelykinga@uni.sapientia.ro
- 3 A kutatás eredményeinek egy korábbi stádiuma a nagyváradi Argumentor konferencián hangzott el 2024 szeptemberében, és az abból írt tanulmány a konferenciakötetben angol nyelven jelent meg. Az a változat nem tartalmazza az egyetemi oktatók körében végzett kvalitatív kutatás eredményeit (Gergely & Székely, 2024).

Our findings indicate that ChatGPT is the most popular AI tool among students, used primarily for learning support, information retrieval, and creative ideation. It is followed by DeepL and Grammarly, while ResearchGPT, Google Gemini, and Microsoft Copilot are less commonly utilized. Students from social science and economy fields demonstrate the highest proficiency in AI use, whereas students in the humanities and engineering sciences tend to use these tools less frequently.

Faculty opinions on AI tools are divided: some view them as innovative opportunities, while others express ethical and regulatory concerns, particularly regarding plagiarism and content originality. The study highlights the need for clear guidelines and faculty training to ensure responsible AI integration. The long-term impact of AI in education will largely depend on training strategies, infrastructure development, and ethical regulations.

Keywords: artificial intelligence, ChatGPT, university students, university teachers

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Gergely, O., & Székely, K. K. (2024). A ChatGPT az új Google? Mesterségesintelligencia-alkalmazásokkal kapcsolatos gyakorlatok, attitűdök egyetemi hallgatók és oktatók körében. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 77–97. <https://doi.org/10.17177/77171.297>

I. BEVEZETŐ

A mesterséges intelligencia (MI) technológiáinak gyors fejlődése jelentős hatással van az élet számos területére, így az oktatásra is. Az MI-eszközök egyre inkább beépülnek az oktatási folyamatokba, új lehetőségeket nyitva a tanulás és kutatás előtt. Ugyanakkor az alkalmazási módok eltérőek a különböző szakterületeken. Jelen kutatás célja ezen eltérések feltárása, különös tekintettel a gazdasági, mérnöki, humán és társadalomtudományi hallgatók MI-használati szokásaira, valamint az oktatók attitűdjeire.

A tudományos közösség kiemelt figyelemmel kíséri az MI oktatásban betöltött szerepét. Kutatások igazolták, hogy az MI támogatja a tanulási folyamatokat a tananyag személyre szabásával, az adminisztratív feladatok automatizálásával és a kutatási munkák megkönnyítésével. Ugyanakkor elterjedését számos tényező befolyásolja, például az elérhető erőforrások, a hallgatók MI-ismeretei és az egyes szakterületek relevanciája az MI-technológiák szempontjából.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A mesterséges intelligencia fogalmát John McCarthy vezette be 1956-ban, és azóta jelentős fejlődésen ment keresztül. Kezdetben az intelligens gépek létrehozására összpontosított, mára azonban az adatok feldolgozását, az algoritmusokat és a számítástechnikai teljesítményt is magában foglalja (Cristianini, 2016; Popenici et al., 2017). Az MI az elmúlt évtizedben a mindennapi élet részévé vált, például ajánlórendszerek és autonóm járművek formájában (Górriz et al., 2020). Gazdasági hatása mellett az oktatásban is egyre nagyobb szerepet kap, javítva a tanulás hozzáférhetőségét és optimalizálva a hallgatói teljesítményt (Chu et al., 2022).

Az MI-eszközök térnyerése a felsőoktatásban számos lehetőséget teremtett, például a személyre szabott oktatás, visszajelzés és értékelés terén (Baykasoğlu et al., 2018), valamint a tanulmányi teljesítmény előrejelzésében (Çağataylı & Çelebi, 2022). Chen és társai (2020), illetve Crompton és Burke (2023) kiemelik, hogy az MI szélesebb körű hozzáférést biztosít a tudáshoz (Anderson et al., 2018). Ugyanakkor az MI felsőoktatásban betöltött szerepének megértése még hiányos (Hrastinski, 2019; Zawacki-Richter et al., 2019). A jelen kutatás célja, hogy részletes elemzést nyújtson az MI felsőoktatásban való alkalmazásáról a 2016–2022 közötti időszakra fókuszálva.

Az MI hatása számos tudományágra kiterjed, többek között a nyelvoktatásra (Liang et al., 2021), a mérnöki tudományokra (Shukla et al., 2019), a matematikára (Hwang et al., 2021) és az orvosi oktatásra (Winkler-Schwartz et al., 2019). Mivel az MI interdiszciplináris jellegű, különböző szakterületek – például nyelvészet, pszichológia, oktatás és neurológia – érintettsége miatt kihívást jelent a pontos meghatározása és kategorizálása, különösen az oktatási környezetben (AI in Education – AIED). Szélesebb körű kutatások, mint például Salas-Pilco és Yang (2022) latin-amerikai tanulmánya, az MI kulcsfontosságú alkalmazásait azonosították, például a teljesítmény előrejelzését és az intelligens elemzéseket. Azonban ezek a tanulmányok nem nyújtanak átfogó képet az MI felsőoktatásban való alkalmazásáról.

Kutatások szerint az egyetemi hallgatók többsége pozitívan értékeli az MI hatását, ugyanakkor ismereteik és bizalmuk korlátozott, mivel a legtöbben nem kaptak célzott képzést ezen a területen (Alvarez-Lopez et al., 2023). Az MI alkalmazását akadályozó tényezők között kiemelkedik az infrastruktúra és a szükséges készségek hiánya (Moreno-Padilla, 2019).

Az MI térnyerése szükségessé teszi a tantervek átalakítását, igazodva a változó munkaerőpiaci igényekhez. Az MI-alapú készségek oktatása nemcsak informatikai szakokon, hanem más területeken is elengedhetetlen (Chen et al., 2020). Egyes kutatások regionális különbségekre is rávilágítanak. Például spanyol egyetemisták MI-hez való hozzáállását vizsgálták üzleti és oktatási szakokon, összehasonlítva az Egyesült Királyság, Kanada és Németország orvostanhallgatói véleményeivel (Shukla et al., 2019; Hwang et al., 2021; Winkler-Schwartz et al., 2019).

3. ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

2024 március és áprilisa között egy online kérdőíves felmérést végeztünk a Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának hallgatói körében. A kutatásban összesen 273 hallgató vett részt, akik gazdaságtudományi, mérnöki, humán és társadalomtudományok szakokon tanulnak. A Google Űrlap segítségével szerkesztett kérdőív arra fókuszált, hogy a hallgatók milyen gyakorisággal és milyen céllal használják a különböző mesterségesintelligencia-alkalmazásokat, melyek a legismertebb és leginkább alkalmazott MI-eszközök, illetve hogy miként viszonyulnak ezekhez. A kérdőívet e-mailen és közösségimédia-csoportokban osztottuk meg, biztosítva ezáltal egy változatos és a szakok arányát tükröző mintát. A kérdések az MI használatának gyakoriságát, a különféle MI-alkalmazások ismeretét vizsgálták, valamint azt, hogy a hallgatók miként vélekednek az MI-nek a tanulmányi teljesítményre gyakorolt hatásáról.

A kutatás második fázisában a kérdőívet kitöltő diákok oktatóit, pedagógus kollégáinkat kérdeztük meg egy rövidebb interjú során. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a diákokhoz képest

az oktatók hogyan viszonyulnak az MI kérdéshez, mennyire jártasak ezen a területen, illetve milyen módon integrálják hétköznapi munkájukba vagy az oktatási gyakorlatba. Elsőként egy olyan kollégától indultunk, aki nyilvános előadást tartott MI témában, és tőle hólabda módszerrel próbáltunk első körben eljutni olyan kollégákhoz, akik már valamilyen szinten ismerik, használják ezt. Ugyanakkor figyeltünk arra, hogy mindenik tudományterület hasonló arányban képviseltetve legyen, így összesen 11 személyt interjúváltunk meg – három gazdasági (G1, G2 és G3), három mérnöki (M1, M2 és M3), két humán tudományok területén (H1 és H2) és három társadalomtudományok (T1, T2 és T3) területén tevékenykedő oktatót. Az interjúk 2024 őszén, október-november folyamán készültek.

4. KUTATÁSI EREDMÉNYEK – HALLGATÓI GYAKORLAT

4.1. Alkalmazott eszközök

A hallgatók által használt MI-eszközök tekintetében változatos minták rajzolódtak ki, a ChatGPT volt az az alkalmazás, ami mint a leggyakrabban alkalmazott eszköz kiemelkedett a többi közül. Sokoldalúságának és könnyű kezelhetőségének köszönhetően egyre fontosabb eszközzé válik mind a tanulmányi, mind a személyes feladatok megoldása során. Ezzel szemben az olyan eszközök, mint a DeepL, Grammarly és a DALL-E sajátosabb feladatokat oldanak meg, mint például a fordítás, helyesírás- és nyelvtanellenőrzés vagy éppen kreatív tervezés. Az MI-eszközök eltérő alkalmazása tükrözi a hallgatók sajátos tanulmányi követelményeit és e technológiák ismeretét egyaránt.

A rendszeres használat tekintetében a ChatGPT a legmeghatározóbb MI-eszköz, ami azt jelzi, hogy széles körben alkalmazható és hasznos a különféle hallgatói igények kielégítésére. Ez a széles körű elterjedtség tükrözheti az eszköz rugalmasságát és könnyű használhatóságát, ami mind a tanulmányi, mind a személyes feladatok elvégzésére alkalmas erőforrássá teszi. A DeepL szintén egy gyakran alkalmazott eszköz, ami arra mutat rá, hogy egy többnyelvű egyetemi környezetben a fordítás fontos szerepet kap. A rendszeres és alkalmi felhasználók közötti majdnem egyenlő arányú megoszlás viszont arra utal, hogy bár a fordítás elengedhetetlen, nem biztos, hogy minden diáknak napi szinten szüksége van rá. A DALL-E és Grammarly felületek specifikusabb feladatok megoldására alkalmasak, a DALL-E főként a kreatív szakokon tanuló hallgatók számára hasznos, míg a Grammarlyt elsősorban azok a diákok használják, akiktől alaposabban megkövetelik a helyesírást, a pontos fogalmazásmódot. A Grammarly alacsonyabb felhasználóbázisa vagy annak tulajdonítható, hogy több, hasonló helyesírás-ellenőrző szoftver is elérhető, vagy pedig annak, hogy a hallgatók bíznak a saját íráskészségükben. A ResearchGPT használata a legalacsonyabb, valószínűleg specializált funkciója miatt. Ez jelezheti azt, hogy a kutatási tevékenységet végző hallgatók körében szükség lenne az alkalmazás előnyeiről szóló népszerűsítésre vagy képzésre. Az alábbi táblázatban összegezve mutatjuk, hogy a hallgatói válaszok alapján melyek a legfontosabbnak ítélt MI-alkalmazások, és milyen arányban használják a válaszadó egyetemi hallgatók.

1. táblázat. Az egyetemi hallgatók által használt MI-alkalmazások

Table 1. AI Applications Used by the Students

Alkalmazás neve	Mennyire ismerik, milyen gyakran használják?
ChatGPT	A hallgatók 92%-a szerint ez a leginkább hasznos MI-eszköz. Ez az erős preferencia arra enged következtetni, hogy a program sokoldalúsága és széles körű felhasználási lehetőségeinek köszönhetően vált népszerűvé a hallgatók körében. Legyen szó szövegalkotásról, problémamegoldásról vagy különböző feladatok megoldásához szükséges segítségről a ChatGPT egyértelműen a hallgatók eszköztárának egyik alapvető eleme
DeepL	A válaszadó diákok fele tartotta rendkívül hasznosnak ezt a fordítószoftvert. A második helyezés rávilágít arra, hogy egy olyan változatos egyetemi környezetben, ahol többnyelvű anyagokkal kell dolgozniuk a hallgatóknak, mennyire fontos a fordítás. A DeepL pontossága és egyszerű kezelhetősége valószínű hozzájárul a népszerűségéhez.
Grammarly	Minden negyedik válaszadó diák (26%) tartotta fontosnak ezt az alkalmazást, ami elsősorban az angol nyelvű szövegekben javítja a nyelvtani és helyesírási hibákat, de javaslatokat tesz az általános stílus fejlesztésére is. Ez arra utal, hogy a hallgatók egy jelentős részének fontos az, hogy fejlesszék az írásbeli kommunikációs készségeiket, és hogy minőségi tudományos szövegeket írjanak, a Grammarly pedig segít nekik ebben.
ResearchGPT	A tudományos kutatásra specializálódott alkalmazást a kutatásban részt vevő minden nyolcadik hallgató (13%) tartja hasznosnak. Bár ez az arány alacsonyabb az általánosabb felhasználású MI-eszközökhöz képest, ez a szám azt mutatja, hogy azok számára, akik mélyebben érdekeltek a kutatási feladatokban, ez az eszköz értékes információgyűjtési és elemzési támogatást nyújt.
Google Gemini és Alrite	Mindkét szoftvert a hallgatók 9%-a ítélte hasznosnak. Az alacsonyabb számok azt is jelezhetik, hogy ezek az alkalmazások sajátosabb feladatok megoldására lettek kifejlesztve, mint pl. a beszédfelismerés az Alrite esetében. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a Google Gemini egyelőre még egy fejlesztés alatt álló program, ami a jövőben válhat népszerűvé a felhasználók körében.
DALL-E és Midjourney	A képgeneráló alkalmazásokat a hallgatók 3%-a tartja hasznosnak. Ugyan ezek az eszközök nem alkalmazhatóak számos tudományterületen belül, de a kreatív ágazatokban igen hasznosak lehetnek, főleg azon hallgatók számára, akik művészettel vagy vizuális alkotásokkal foglalkoznak.
Microsoft Copilot	A hallgatók 12%-a tartja hasznosnak ezt az applikációt, ami a Microsoft Office programok felhasználásához nyújt támogatást. Ez az eszköz főként azok számára praktikus, akik gyakran használják a Microsoft termékeit a munkájuk során.

Forrás: saját szerkesztés

4.1. Az MI-eszközök használatának gyakorisága

A gazdaságtudományi szakokon tanuló hallgatók háromnegyede (76%) számolt be az MI-eszközök gyakori használatáról. Elsősorban adatelemzésre és gazdasági modellezésre alkalmazzák azokat. A humán tudományok szakirányon tanuló hallgatók fele válaszolta azt, hogy alkalmanként igénybe veszik a mesterséges intelligencia alkalmazását, ők főleg a viselkedéselemzésre és a természetes nyelvi feldolgozás során használják a különböző szoftvereket. A társadalomtudományi szakokon tanulók közel azonos arányban (72%) használják nagyon gyakran az MI-eszközöket, elsősorban kvalitatív adatelemzésre és szövegbányászatra (Gergely & Székely, 2024).

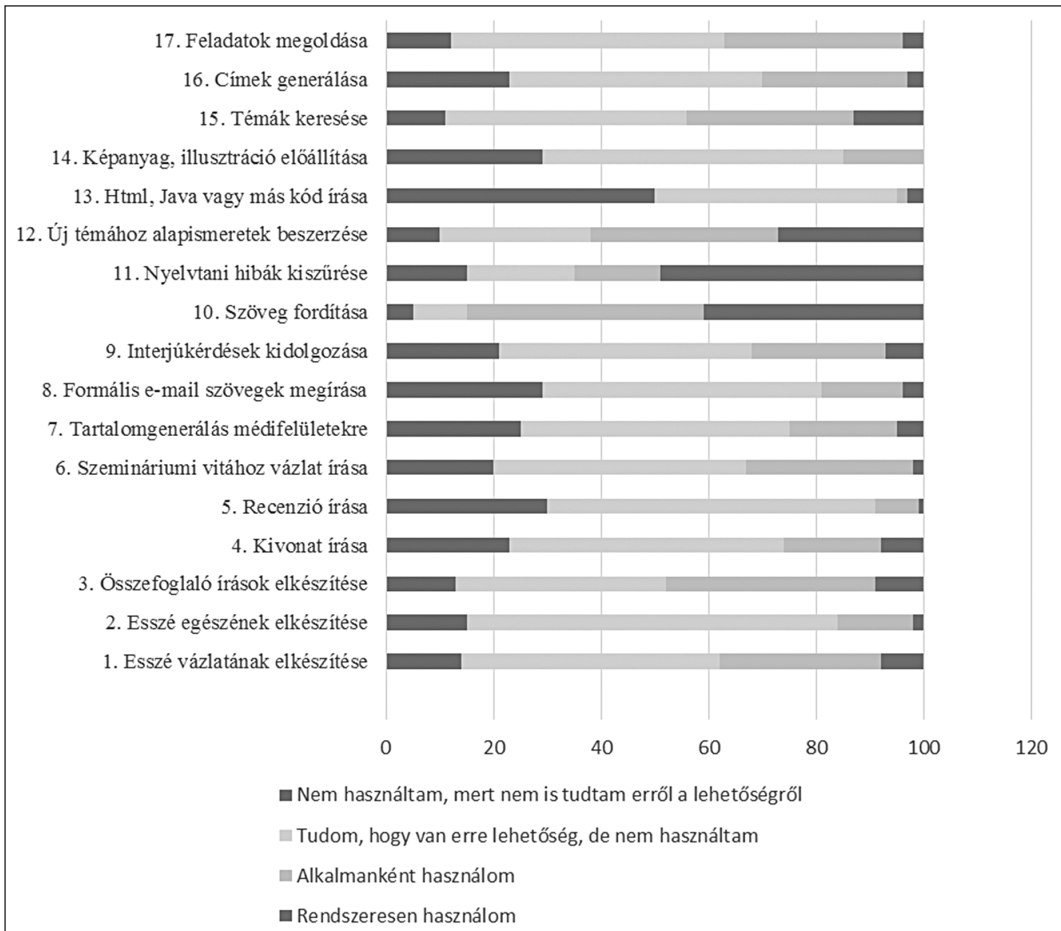
A kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy a diákok különböző mértékben használják az MI-alapú eszközöket tanulmányi feladataik elvégzése során, és ugyanakkor rávilágítanak a technológiával kapcsolatos eltérő ismeretekre és alkalmazási gyakorlatokra is. Az esszéírással kapcsolatos feladatok esetében, mint például egy vázlat elkészítése vagy a teljes esszé megírása, sok diák ismeri a mesterséges intelligencia eszközeit, de nem használja őket széles körben. Bár egy kisebb részük alkalmanként használja ezeket az eszközöket, a rendszeres használat viszonylag alacsony. Hasonló a helyzet az összefoglalók vagy absztraktok megírásánál is, bár sokan ismerik az elérhető MI-eszközöket, csupán kevesen használják őket rendszeresen. Összességében elmondható, hogy a hallgatók bár általában ismerik a különböző MI-alapú eszközöket, azok alkalmazása a tanulmányi feladatok megoldásában nem következetes. Az olyan eszközöket, amelyek azonnali és világos előnyöket kínálnak, mint például a fordítás és a nyelvtani ellenőrzés, sokkal gyakrabban alkalmazzák. A kreatív vagy technikai készségeket igénylő feladatok esetében azonban még mindig alacsony a rendszeres AI-integráció szintje. Megállapítható, hogy a tudatosság növelésével és megfelelőbb képzéssel az MI-eszközök használata a tudományos tevékenységek szélesebb körére is kiterjedhetne.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az MI alkalmazása gyakoribb a társadalomtudományi és közgazdasági szakokon, mint a mérnöki vagy humán szakokon. A 273 egyetemistát vizsgáló minta alapján az eltérések szignifikánsak, hiszen a statisztikai teszt szignifikanciaszintje 0,05 alatt van.

Az eredmények hátterében több tényező állhat. A társadalomtudományi és közgazdasági szakokon tanuló diákok nagyobb valószínűséggel használják az MI-t adatfeldolgozási, elemzési és döntéstámogató célokra, mivel tanulmányaikban gyakran találkoznak nagy adathalmazokkal és statisztikai módszerekkel. Az MI alkalmazásának korlátozottabb elterjedtsége a mérnöki szakon tanulók körében abból fakadhat, hogy a diákok képzésük során elsősorban olyan technológiákkal és módszerekkel találkoznak, amelyek kifejezetten a saját területükre érvényes, és nem feltétlenül építenek az MI-re. A humán szakos diákok esetében pedig az MI alkalmazása kevésbé intuitív lehet, mivel a tanulmányaik során jellemzően kevesebb hangsúlyt kap az adatelemzés, és a technológiai eszközök használata nem mindig szerves része a munkájuknak. Az eredmények arra is utalnak, hogy az MI használata jobban integrálódott azokba a területekbe, ahol gyakorlati haszna azonnal nyilvánvaló.

A gazdasági és társadalomtudományi szakos diákok kiemelkedően magas arányban használják az MI-t **szövegfordításra** szemben a mérnöki és humán szakos hallgatókkal. Ez részben azzal magyarázható, hogy a gazdasági és társadalomtudományi területeken gyakran szükséges idegen nyelvű források feldolgozása, amelyhez a fordítási eszközök gyors és hatékony segítséget nyújtanak. A mérnöki szakos diákok kevésbé fordulhatnak fordítási eszközökhöz, mivel tanul-

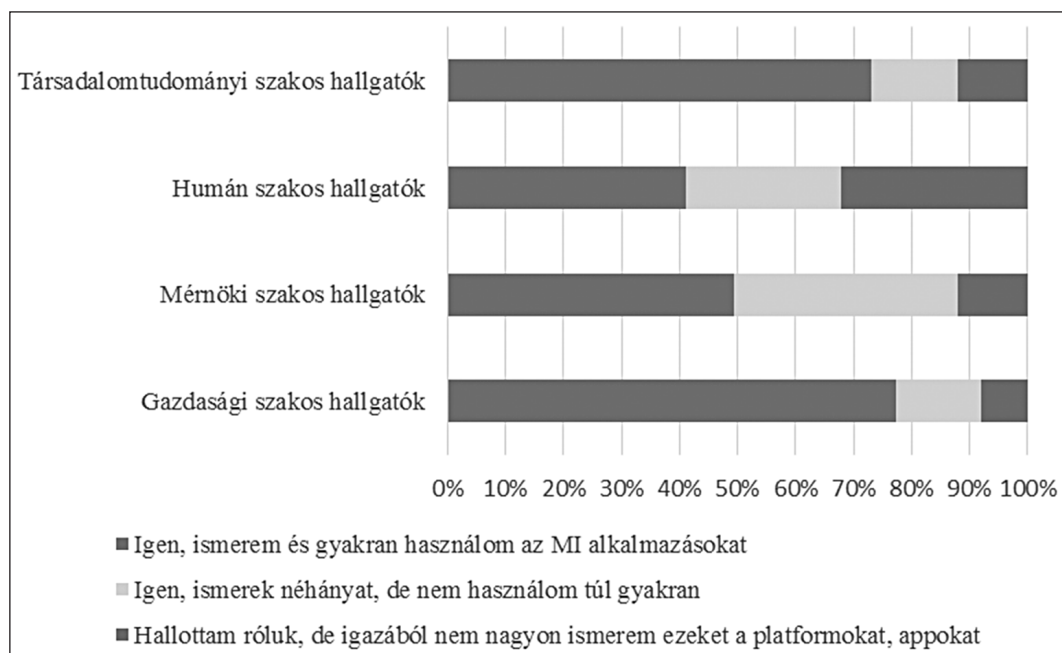

1. ábra. Mely funkciókat ismerik és használják egyetemi feladatokhoz, tanulásához? (%)
 Figure 1. Which Functions do They Know and use for University Tasks and Learning? (%)

Forrás: saját szerkesztés

mányaikban jellemzően standardizált, szakmai angol terminológiát használnak, amit maguk is ismernek. A humán szakos diákok alacsonyabb használati aránya pedig arra utalhat, hogy ők a nyelvi képességeik fejlesztésére hagyatkoznak inkább, és kevésbé függenek a technológiai megoldásoktól.

A társadalomtudományi és gazdasági szakos hallgatók szintén nagyobb arányban alkalmazzák az MI-t **nyelvtani hibák javítására** is, mint a mérnöki és humán szakos társaik. Ez annak tulajdonítható, hogy ezek a szakok több írott szöveget igényelnek, például esszéket, elemzéseket vagy prezentációkat, ahol a nyelvhelyesség fontos szempont. A mérnöki szakokon az írásos kommunikáció kevésbé hangsúlyos, hiszen a technikai dokumentációk gyakran strukturáltabbak és szaknyelvalapúak. A humán szakos diákok esetében az MI alacsonyabb arányú használata itt is arra utalhat, hogy a nyelvi készségek finomítása része a tanulási folyamatuknak, és kevésbé támaszkodnak automatizált hibakorrigálásra.

2. ábra. Az MI-használat gyakorisága a hallgató tudományterülete szerint (% , $N = 271$, $p < 0,05$)

Figure 2. Frequency of AI Usage by Students' Field of Study (% , $N = 271$, $p < 0.05$)

Forrás: saját szerkesztés

Az új témákhoz alapismeretek keresése terén is a társadalomtudományi és gazdasági szakos diákok jelentős előnyben vannak a mérnöki és humán szakosokkal szemben. Ennek oka lehet, hogy a társadalomtudományi és gazdasági szakokon gyakrabban szükségesek széles körű háttérismeretek, amelyeket gyorsan elérhetnek az MI segítségével. Az alacsonyabb mérnöki arányok arra utalhatnak, hogy ezen a területen a tanulási folyamatot specifikusabb, technikai jellegű források határozzák meg, amelyekhez az MI kevésbé releváns. A humán szakokon, bár szintén fontos az alapismeretek megszerzése, a hallgatók talán előnyben részesítik a hagyományos kutatási módszereket, például a könyvtári forrásokat vagy primer szövegelemzést.

2. táblázat. Az MI-használat gyakorisága a hallgató tudományterülete szerint (%)

Table 2. Frequency of AI Usage by Students' Field of Study (%)

	Szak	Gazdasági	Mérnöki	Humán	Társtud.
	Igen, rendszeresen használom	27	14	14	31
	Igen, használom, de nem túl gyakran	29	15	11	21
	Nem igazán használom	13	23	23	11
	Szöveg fordítása	69	52	48	63

	Igen, rendszeresen használom	22	8	9	31
	Igen, használom, de nem túl gyakran	21	11	11	21
	Nem igazán használom	19	44	23	15
Nyelvtani hibák kiszűrése		62	63	43	67
	Igen, rendszeresen használom	29	14	10	39
	Igen, használom, de nem túl gyakran	26	20	12	28
	Nem igazán használom	19	31	21	8
Új témához alapismeretek keresése		74	65	43	75

Forrás: saját szerkesztés

A gazdasági és társadalomtudományi szakokon tanuló diákok szinte minden vizsgált tevékenységben nagyobb arányban használják az MI-t, mint a mérnöki és humán szakos hallgatók. Ez a különbség a szakmai szükségletekből fakadhat: a gazdasági és társadalomtudományi szakok hallgatói számára az MI közvetlenebb és gyakorlati előnyt jelent az adatok elemzésében, nyelvi segítségnyújtásban és az ismeretszerzésben. A mérnöki szakok specifikuma, valamint a humán területeken a hagyományosabb megközelítések dominanciája hozzájárulhat az alacsonyabb MI-használathoz.

5. MIÉNK ITT A TÉR? OKTATÓI SZEMPONTOK – INTERJÚS KUTATÁS EREDMÉNYEI

5.1. Mesterséges intelligencia használata az oktatásban

Az egyetemi oktatók tapasztalatai szerint a mesterséges intelligencia számos területen támogatja az oktatási folyamatokat, például az automatikus értékelésben, a tananyag testreszabásában vagy a hallgatók tanulási útvonalainak nyomon követésében. Az MI egyik legnagyobb előnye, hogy jelentős időmegtakarítást tesz lehetővé, különösen az ismétlődő adminisztratív feladatok, például dolgozatok gyors kiértékelése során. Az MI-támogatott oktatás lehetőséget teremt arra is, hogy a hallgatók azonnali visszajelzést kapjanak, ami elősegíti a tanulási folyamat hatékonyságát.

Ugyanakkor az oktatók körében erőteljes diskurzus zajlik az MI-nek a pedagógiai interakciókra gyakorolt szerepéről és hatásáról. Míg egyesek úgy vélik, hogy az MI-eszközök hozzájárulhatnak a tanítási folyamat személyre szabásához és hatékonyabbá tételéhez, mások hangsúlyozzák, hogy az emberi interakció pótolhatatlan marad. A pedagógiai kapcsolat, az érzelmi támogatás és a személyes visszacsatolás továbbra is kulcsfontosságú tényezők maradnak az oktatásban, amelyeket az MI jelenleg nem tud teljes mértékben helyettesíteni.

A kutatás során megfogalmazódott az is, hogy az MI eszközök hatékony alkalmazása alapos felkészültséget és folyamatos tanulást igényel. Az oktatók tapasztalatai azt mutatják, hogy az MI-integráció különösen a természettudományos és mérnöki képzésekben elterjedt, de más tudományterületeken, például a bölcsészettudományokban is egyre több lehetőség nyílik.

Ugyanakkor az oktatók megfogalmazták azt a kihívást is, hogy a technológiai eszközökhöz való hozzáférés különbségei akadályozhatják az egyenlő esélyeket az oktatásban.

„...pluszteher, de lépést kell tartani” (T2) – Az oktatók MI-tapasztalatai

Az interjúk alapján egyértelműen kirajzolódik az új technológiákhoz való alkalmazkodás kettőssége. Az MI bevezetése egyrészt innovációt és hatékonyságnövelést hozhat az oktatásba, másrészt azonban jelentős kihívás is, mivel az oktatóknak folyamatosan fejleszteniük kell saját digitális kompetenciáikat. A technológiai újításokhoz való alkalmazkodás szükségessége gyakran többletterhet ró az oktatókra, akiknek az adminisztratív feladataik mellett kell elsajátítaniuk az új eszközök használatát.

„Hályogkovács módjára kezdtem, de itt is lehet fejlődni.” (M1)

Sok oktató saját kezdeményezésből és kísérletezés útján próbálja megérteni és alkalmazni az MI lehetőségeit. Ez a helyzet egyfelől az önálló tanulás és az önfejlesztés fontosságát hangsúlyozza, másfelől azonban rávilágít arra a problémára is, hogy az MI bevezetése nem kap kellő intézményi támogatást. Az oktatók úgy érzik, hogy a gyakorlati útmutatók és tréningek hiánya miatt egyéni módszerekkel kell eligazodniuk az MI világában.

„Mind a sötétben tapogatózunk.” (H2)

Az interjúkból kiderül, hogy az oktatók közötti együttműködés és a tudásmegosztás még nincs kialakulva az MI oktatásba való integrálásának területén. Az intézményi támogatás és a kollaboratív tanulási lehetőségek hiánya miatt az oktatók gyakran bizonytalanok érzik magukat. Ezért kiemelten fontos lenne olyan támogató szakmai közösségek és interaktív képzési programok létrehozása, amelyek megkönnyítenék az MI gyakorlati alkalmazását az oktatásban.

„Vettem részt szemináriumon, amelyen az AI használatáról volt szó az oktatásban és/vagy a kutatásban. De azok nem gyakorlatorientált képzések voltak.” (M1)

A kutatás rávilágít arra, hogy az MI sikeres bevezetéséhez elengedhetetlenek a gyakorlatorientált tréningek. Az elméleti ismeretek átadása önmagában nem elegendő, a technológiai eszközök hatékony integrációjához a pedagógiai gyakorlatba olyan képzésekre van szükség, amelyek konkrét példákön és alkalmazásokon keresztül mutatják be az MI lehetőségeit.

„Nagy félelmem, hogy lemaradok a technológiai újításokról, és nehezebben fogok szót érteni a diákokkal, ezért eléggé követem.” (G2)

A technológiai fejlődéshez való alkalmazkodás nem csupán a szakmai fejlődés szempontjából fontos, hanem az oktatók és hallgatók közötti kommunikáció fenntartása miatt is elengedhetetlen. Az MI-vel való lépéstartás tehát egyre inkább alapvető szükségletté válik az egyetemi oktatók körében.

5.2. Ismeretszerzés (Honnan tanulják meg az MI használatát?)

Az interjúk eredményei azt mutatják, hogy az egyetemi oktatók mesterséges intelligenciával kapcsolatos ismereteiket több forrásból szerzik, azonban a tanulás folyamata leginkább egyéni kezdeményezésen alapul. Az önálló tanulás jelentős szerepet játszik az MI-technológiák elsajátításában, amely gyakran online tanfolyamokon, szakmai konferenciákon vagy saját kísérletezésen keresztül történik. Az oktatók által említett források között szerepeltek az OpenAI tanfolyamai, a Coursera és a YouTube oktatási csatornái. Az egyetemi környezetben is egyre inkább elérhető a mesterséges intelligencia alapjaival foglalkozó tréningek és workshopok, bár ezek gyakorlati alkalmazhatóságát sokan megkérdőjelezték. A tapasztaltabb kollégák fontos szerepet játszanak az MI használatának elterjesztésében, mivel az újonc oktatók sokszor tőlük kérnek tanácsot vagy gyakorlati útmutatást. Az oktatók szerint a szakmai hálózatokban való részvétel szintén kiemelten fontos, mivel így naprakész információhoz juthatnak az MI fejlődéséről és annak oktatásban való alkalmazásáról. Az akadémiai folyóiratok és szakmai publikációk egyre bővülő számú, MI témájú kutatásai szintén hozzájárulnak az ismeretek megszerzéséhez. Emellett néhány oktató külföldi partnerekkel való együttműködés során sajátította el az MI alkalmazásának gyakorlati módszereit. A válaszadók kiemelték, hogy a mesterséges intelligencia gyors fejlődése miatt folyamatos tanulásra van szükség, azonban az egyetemi képzési rendszerek nem biztosítanak elegendő támogatást ezen a téren. Többen úgy vélték, hogy az MI oktatásának strukturáltabb keretek között kellene megvalósulnia, például célzott egyetemi képzések és mentorprogramok révén.

„Kellott volna. Nagyon kellett volna már eddig képzés, workshop, tananyagfejlesztő szakértői brigád... Kellott volna. Már késésben vagyunk. De talán jobb később, mint soha. Háttha még észbe kapunk. Mert az is lehet, hogy a diákok messze előttünk járnak.” (G1)

Az ismeretszerzés során kihívásként említették a hiteles források megtalálását, mivel a digitális tartalom rendkívül változó színvonalú. Az oktatók úgy vélik, hogy az ismeretszerzés hatékonysága nagyban függ az egyéni motivációtól és az adott egyetem támogatási rendszerétől.

5.3. MI-használati tapasztalatok

Az interjúalanyok tapasztalatai alapján az MI alkalmazása és megítélése vegyes képet mutat. A visszajelzések szerint az MI-technológiák bevezetése az oktatásba nem talált egyöntetű fogadtatásra, ami eltérő attitűdökben és gyakorlati megoldásokban nyilvánul meg. A megkérdezettek szerint az MI oktatási célú alkalmazásával kapcsolatban egyfajta polarizáció figyelhető meg. Míg egyes kollégák érdeklődést mutatnak és kísérleteznek az eszközök integrálásával, mások inkább idegenkednek, sőt kifejezetten elzárkóznak a technológia előtt. Ez a kettősség a technológiai innovációkhoz való eltérő viszonyulásokat tükrözi.

„Vagy nem nagyon használják, vagy lapítanak, és nem vallják be. Vannak érdeklődők, vannak, akik hülyeségnek tartják, de igazán kimondott »megszálottról« nem tudok.” (G1)

Az MI használatáról szóló párbeszéd hiánya az oktatói közösségekben rámutat arra, hogy ez a téma még nem vált a mindennapi szakmai diskurzus szerves részévé. Az, hogy az MI leginkább speciális kontextusokban – például államvizsga-dolgozatok értékelése során – kerül elő, azt sugallja, hogy az oktatók még nem tekintenek rá általánosan alkalmazható, hasznos eszközként.

„Kollégáim körében / a tanszéken ritkán tematizálódik, és akkor is inkább a hallgatóink államvizsga-dolgozatainak kérdése kapcsán.” (M2)

Több interjúalany is utalt arra, hogy a kollégák egy része nem szívesen vallja be az MI használatát. Ez a hozzáállás arra enged következtetni, hogy az MI alkalmazása az oktatásban bizonyos mértékig még mindig társadalmi vagy szakmai szkepticizmussal szembesül, amely a nyílt felvállalás gátja lehet. Az interjúk szerint az oktatók egy része „munkát elősegítő eszközként” tekint az MI-re, míg mások „hülyeségnek” tartják vagy kifejezetten elítélik annak használatát. Ez a spektrum megmutatja, hogy a technológia elfogadottsága nagymértékben függ az egyéni technológiai jártasságtól, attitűdöktől és szakmai nyitottságtól.

„A vélemények megoszlanak... Van olyan kolléga, aki előszeretettel alkalmazza az oktatási gyakorlatban, a munkát elősegítő eszközként tekint rá, míg mások idegenkednek, már-már elzárkóznak előle, és kifejezetten elítélik.” (T3)

A kollégák körében az MI technológiák használatának megítélése egyértelműen megosztott. Az oktatási szféra technológiai fejlődése ugyanakkor megkívánna a párbeszéd elmélyítését és a gyakorlatok szélesebb körű megosztását. Az MI alkalmazásának általános elfogadása szempontjából kulcsfontosságú lenne a bizalom erősítése és a technológia előnyeinek gyakorlati bemutatása. Az oktatók körében tapasztalható, hogy az MI-technológiák használata terén nagy eltérések vannak. Egyesek élén járnak az új technológiák alkalmazásában, míg mások még mindig idegenkednek az MI-től. Az oktatók körében jelentős a megosztottság az MI hasznosságának megítélésében: egyesek szerint az eszközök segítik az oktatási hatékonyságot, míg mások aggódnak amiatt, hogy az MI csökkenti az emberi kapcsolatok jelentőségét. Kiemelték, hogy a kollégák közötti kommunikáció és együttműködés erősíthetné az MI sikeres integrációját. Az MI-t használó tanárok általában pozitív tapasztalatokról számoltak be, például arról, hogy az eszközök segítik a hallgatók személyre szabott támogatását. A kollégák között ugyanakkor néha versengés alakul ki a technológia használatában, mivel az MI-t használó oktatók innovatívabbnak és kompetensebbnek tűnhetnek.

5.4. „A gyors túlélés eszköze” – Oktatói nézőpont a diákok MI-használatáról

„Az életrevaló, közepes diákok jártasabbak az alkalmazásban, mint a »mintadiákok.«” (G1)

Az egyetemi oktatók arra is reflektáltak, hogy hogyan látják hallgatóik körében az MI használatát. Vegyes tapasztalatok figyelhetők meg. Néhány oktató tapasztalata arra utal, hogy nem

feltétlenül teljesítményjavító az MI használata, hanem időhatékonyabb, gyorsabb, és a technológia használatában a „közepes diákok” ügyesebbek, mivel az MI-t élethelyzeti problémák gyors megoldására, praktikus célokra alkalmazzák. Ezek a vélemények azt tükrözik, hogy az MI nem feltétlenül az akadémiai kiválóság elősegítésére, hanem inkább az élethelyzetekhez való alkalmazkodásban hasznos. Implicit módon elismerik, hogy az MI rugalmasságot és praktikus gondolkodást igényel, ami talán kevésbé jellemző a „mintadiákokra”. Az MI használata a diákok önálló problémamegoldó képességének és a gyors alkalmazkodási készségüknek a lenyomata lehet, függetlenül attól, hogy milyen a tanulmányi teljesítményük.

„A gyors túlélés eszköze, nem feltétlenül hoz jobb tanulási eredményeket.” (T1)

Többen a megkérdezett oktatók közül azt is hangsúlyozzák, hogy az MI alkalmazása csupán rövid távú hasznot hoz, és azért hosszabb távon jelentősen problematikus. Azok a diákok, akik inkább alkalmazzák, gyors válaszokat vagy megoldásokat keresnek, de ez a fajta problémamegoldás hosszú távon nem eredményez mélyebb megértést és tudást. Ez az attitűd egyfajta óvatosságot jelez az MI alkalmazásával kapcsolatban: az oktatók egy része felismeri az eszköz előnyeit, de egyben azt is hangsúlyozzák, hogy ez a megközelítés inkább a hatékonyságot, mintsem a valódi tanulási folyamatot támogatja. Az ilyen vélemények arra utalnak, hogy az oktatók fontosnak tartják a kritikai gondolkodás és a mélyebb megértés előtérbe helyezését az MI használatakor.

„A diákok kész megoldásokat várnak el, nem kreatív eszközként használják.” (G2)

A diákok MI-használata gyakran inkább passzív, mint aktív. Az oktatók körében eléggé markánsan megjelenik a kritikus hangnem a diákok MI-használatával kapcsolatosan, és arra mutatnak rá, hogy az egyetemi hallgatók hajlamosak az MI-t úgy használni, mintha egy „válaszautomata” lenne, amely kész megoldásokat szállít.

„Az írógéptől vagy a számítógéptől sem vártuk el eddig soha, hogy helyettünk megír valamit, most viszont elvárják, hogy egy mondatukra jöjjön egy ötoldalas dolgozati szöveg, persze legyen eredeti, kreatív, vagány, és hozzon 10-est.” (T2)

Azt fogalmazzák meg, hogy sokkal reálisabban kellene viszonyuljanak hozzá a diákok, és sokkal inkább olyan eszközként kezeljék, amely segítheti a kreatív gondolkodás fejlesztését. Ez a hozzáállás korlátozhatja az MI oktatásban való potenciálját, mivel a technológia kreatív felhasználása új megközelítések kidolgozására vagy komplex problémák megoldására alkalmasabb lehetne. Az oktatók közül többen arra is utalnak, hogy a diákoknak fejleszteniük kellene a technológia kihasználásának képességét, hogy az ne csak a megoldások „fogyasztásáról” szóljon.

Szinte kivétel nélkül minden interjúalanyunk megfogalmazta az MI-vel szembeni kritikuság hiányát. Ez különösen fontos megjegyzés, mivel a mesterséges intelligenciák által generált tartalmak esetében az információk helyessége és megbízhatósága nem garantált. Az, hogy a diákok nem kérdőjelezik meg az információkat, azt jelenti, hogy sok esetben automatikusan elfogadják azokat, ami veszélyes lehet a tanulás és az információfeldolgozás szempontjából. Az ok-

tatók azt hangsúlyozzák, hogy a diákoknak meg kellene tanulniuk szűrni és elemezni az információkat, különösen az MI által generált adatokat. Ez az aggodalom összhangban van az oktatásban megkövetelt kritikai gondolkodási készségekkel.

„Nem kellően kritikusak ezekkel a tartalmakkal, és nem minden esetben kérdőjelezzik meg az információk helyességét. Nem kalkulálják azt bele, hogy sokszor hallucinál a ChatGPT is. Csak van, amikor tudjuk, hogy mellébeszél, és van, amikor nem, csak kész ténynek vesszük. Ez a veszélyes.” (T2)

Sok hallgató lelkesedéssel fogadja az MI-eszközöket, különösen azokat, amelyek megkönnyítik a tanulást, például az automatikus fordítást, szövegelemzést vagy tartalomgenerálást. A diákok gyakran használják az MI-t dolgozatok írásakor, kutatások előkészítéséhez vagy akár vizuális prezentációk létrehozásához. Az oktatók megjegyezték, hogy a diákok gyorsan alkalmazkodnak az új technológiákhoz, ugyanakkor néha túlságosan is függnek az MI által nyújtott megoldásoktól. Több oktató említette, hogy a diákok nem mindig értik teljes mértékben az MI által generált tartalmak korlátait, például az adatforrások hitelességét vagy a technológia esetleges hibáit, „hallucinációit”. Az MI használata a diákok között egyre inkább elfogadottá válik, de az oktatók szerint szükség van arra, hogy a hallgatók tudatosabban és etikusan használják ezeket az eszközöket.

„...számukra a ChatGPT az új Google. Mindennek ott néznek utána legelőször. Ahogyan én egyetemista koromban a Google-t hívtam mindig segítségül, az ő generációjuk a ChatGPT-t. Ezt viszont meg kell érteniük, hogy ez csak esetleg az origó, és innen kell, innen lehet esetleg, sok esetben indulni, de nem szabad itt leragadni.” (T3)

5.5. Etikai kérdések, szabályozás

Az oktatók többsége szerint az MI oktatásban való használata számos etikai dilemmát vet fel, amelyekre a jelenlegi szabályozások nem adnak egyértelmű válaszokat. Az egyik legfontosabb kérdés a plágium és az eredetiség problémája, mivel az MI-eszközök által generált tartalmak nehezen különíthetők el a hallgatók saját munkáitól. Többen aggodalmukat fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy az MI használata hosszú távon csökkentheti a hallgatók kreativitását és problémamegoldó képességeit. Az oktatók szerint az MI etikus használatának tanítása elengedhetetlen, mivel a technológia lehetőségei gyakran túlságosan csábítóak ahhoz, hogy ne használják azt helytelenül. Az interjúk során felmerült az is, hogy az MI-eszközök algoritmusai nem mindig átláthatók, így az eszközök által hozott döntések vagy javaslatok esetleg elfogultak lehetnek. Többen hangsúlyozták, hogy a technológia használata során tiszteletben kell tartani a hallgatók személyes adatait és magánszféráját. Az oktatók szerint fontos lenne egy átfogó etikai kódex kidolgozása az MI oktatásban való használatára, amely világos irányelveket adna az alkalmazások és eszközök használatára vonatkozóan.

„Nem, nem etikus visszaélést nem láttam, hiszen nincs is megfogalmazva a keret (államvizsgát leszámítva), hogy mi az etikus, mi etikátlan, és nyilatkozniuk sem kell.” (T1)

Az etikai kérdések közé tartozik az is, hogy az MI által generált tartalmak mennyire tekinthetők a tanulók tényleges tudásszintjének mérőeszközének. Egy másik fontos téma a mesterséges intelligencia által generált tartalmak szerzői jogi kérdései, amelyek jelenleg kevésbé szabályozottak. Az oktatók szerint a technológia etikailag helyes használata érdekében mind az egyetemeknek, mind a szabályozó szervezeteknek gyorsan kell alkalmazkodniuk a változó környezethez.

Az oktatók szerint az MI oktatásban való használata szempontjából a szabályozási keretek jelenleg hiányosak vagy elégtelenek. Többen hangsúlyozták, hogy az intézményeknek világos irányelveket kellene kidolgozniuk az MI alkalmazásának hatáiról és lehetőségeiről. Az interjúk alapján a legtöbb egyetemen nincs egységes protokoll az MI-eszközök használatára, így az oktatók egyéni döntésein múlik, hogy miként alkalmazzák a technológiát. Az oktatók úgy vélik, hogy a szabályozás hiánya miatt könnyen kialakulhatnak visszaélések, például a plágium vagy az adatok nem megfelelő kezelése tekintetében. A hallgatók értékelésének módjára vonatkozó szabályok is tisztázatlanok, különösen akkor, ha az MI-eszközök jelentős szerepet játszanak az értékelési folyamatban. Az interjúkban felmerült az is, hogy a szabályozásnak figyelembe kellene vennie az MI alkalmazásainak gyors fejlődését, ezért rugalmas, de mégis világos kereteket kellene létrehozni. Több oktató hangsúlyozta, hogy a szabályozás megalkotásához szükség lenne széles körű szakmai konzultációkra és interdiszciplináris együttműködésre. A szabályozások hiánya miatt egyes oktatók óvatosabbak az MI használatában, mivel nem szeretnének véletlenül szabályokat megszegni. Az interjúk szerint a szabályozási hiányosságok akadályozzák az MI-eszközök szélesebb körű elfogadását és integrálását az oktatásba. Az oktatók úgy vélik, hogy az intézményi és nemzeti szintű szabályozások harmonizálására lenne szükség, hogy az MI alkalmazása minden szinten biztonságos és etikus legyen.

5.6. Jövőkép az MI alkalmazásáról

Az interjúk során az oktatók elmondták, hogy az MI oktatásban való alkalmazása jelentős változásokat hozhat a jövőben. Többen úgy vélik, hogy az MI integrálása az oktatásba elkerülhetetlen, és a tanítási módszerek teljes átalakulásához vezethet. Az oktatók szerint az MI hozzájárulhat az oktatás demokratizálásához, mivel lehetővé teszi a személyre szabott tanulási élményt minden diák számára, függetlenül a földrajzi vagy gazdasági helyzetüktől. Az MI segítségével a tanárok jobban tudják követni a diákok fejlődését, és hatékonyabban tudják azonosítani az egyéni problémákat. Ugyanakkor az oktatók szerint fontos, hogy az MI használatának jövője ne szorítsa háttérbe az emberi tényezőt az oktatásban. Több tanár rámutatott, hogy az MI-technológiák fejlődése újfajta készségeket és kompetenciákat igényel mind az oktatóktól, mind a diákoktól.

„A jövő szerintem az, hogy eszerint alakítjuk a tananyagainkat, amit az AI segítségével meg tud tanulni, be tud gyakorolni a diák, ahhoz ránk nincs szükség, így méginkább felértékelődik a tanár szerepe, példája, a kritikus gondolkodásra való ösztökélése. Teljes újragondolásra van szükség az oktatás jellegét, módját illetően, a számonkérésről nem is beszélve, gondolok itt a záróvizsgákra is.” (G1)

A jövőben az MI-támogatott oktatás elősegítheti a hatékonyabb tananyagfejlesztést és a tanulási folyamat optimalizálását. Az oktatók szerint az MI alkalmazása lehetővé teszi a globális oktatási trendekhez való gyors alkalmazkodást. Az interjúalanyok azonban aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy a technológiai fejlődés esetleg túl gyors lehet a szabályozási keretek és az etikai normák kialakulásához képest. A jövőkép szerint az MI nemcsak az oktatási folyamatokat, hanem az oktatók és diákok közötti kapcsolatokat is jelentősen átalakíthatja.

5.8. Oktatótípusok

Az egyetemi oktatók mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdjei mentén négy típus rajzolódott ki, amelyek mintegy mutatják azokat a magatartásformákat, amelyekkel találkozunk a téma kapcsán. Ez a tipológia nemcsak az oktatói magatartások sokszínűségére világít rá, hanem arra is, hogy milyen eltérő módokon közelítik meg a tanítás, tanulás és kutatás területét az MI eszközeinek bevonásával. Az első csoport, a **konzervatív szkeptikusok** társasága, alapvetően ellenállást mutat az MI használatával szemben. Ezek az oktatók általában fenntartásaik miatt nem használják a technológiát, vagy ha mégis, azt nem szívesen ismerik el. Nem töreksenek arra, hogy új információkat sajátítsanak el az MI-ről, és diákjaik ilyen irányú törekvéseit sem támogatják. Úgy vélik, hogy a technológia inkább hátráltatja, semmint segíti a tanulási folyamatokat, és tartanak a technológiai változásokhoz való alkalmazkodás nehézségeitől. Ez a hozzáállás főként az MI-ről alkotott negatív percepcióból és az etikai dilemmák okozta bizonytalanságból ered.

A második kategóriába tartoznak a **kritikus megfigyelők**, akik óvatosabb megközelítést alkalmaznak. Ők felismerik az MI-ben rejlő lehetőségeket, de tisztában vannak a technológia veszélyeivel és etikai dilemmáival is. Használatuk korlátozott, inkább szakmai segédeszközként, például szakirodalom-keresésre támaszkodnak, mintsem hogy mélyen integrálnák az MI-t a tanítási gyakorlatukba. Diákjaikat főként kritikus gondolkodásra ösztönzik, különösen az MI generálta tartalmak megbízhatóságával kapcsolatban. Az intézményi támogatás hiánya azonban gyakran nehezíti számukra, hogy aktívabbá váljanak az új technológiák terén.

A harmadik csoportot az **innovatív kísérletezők** alkotják, akik lelkesedéssel és nyitottsággal állnak az új technológiák elé. Ezek az oktatók aktívan keresik az MI-eszközöket, mint például a ChatGPT-t vagy a Canva MI-t, és folyamatosan kísérleteznek azzal, hogyan építhetik be őket az oktatásba. Autodidakta módon, saját próbálkozásaikon és tanulási folyamatukon keresztül fejlesztik tudásukat, miközben diákjaikat is bevonják a felfedezésbe. Gyakran hangsúlyozzák az etikus technológiahasználat fontosságát. Ugyanakkor az innovatív kísérletezők számára kihívást jelenthet, hogy lépést tartsanak a gyorsan fejlődő technológiai újításokkal, ami állandó tanulást igényel.

A negyedik típus a **pragmatikus integrálóké**, akik gyakorlatiasan állnak hozzá az MI használatához. Számukra a technológia eszközként szolgál a tanítási és tanulási folyamatok hatékonyabbá tételéhez. Gyakran már régóta használnak bizonyos MI-alapú rendszereket, például automatikus értékelő rendszereket, bár nem feltétlenül tekintik ezeket innovatívnak. Az MI-t olyan módon alkalmazzák, amely kiegészíti és támogatja a meglévő oktatási gyakorlatukat, ugyanakkor odafigyelnek arra, hogy diákjaik tudatosan és felelősségteljesen használják ezeket az eszközöket. Számukra a legnagyobb kihívást a hallgatók helytelen vagy felületes MI-használata jelenti.

3. ábra. Az MI-használat kapcsán körvonalazódó oktatótípusok

Figure 3. Instructor/Professor Types in Relation to AI Usage

Forrás: saját szerkesztés

Fejlődési lépcsőfokokként különböző fázisban levő attitűdként is értelmezhetőek az oktatók körében tapasztalt gyakorlatok és viszonyulások, hiszen a ma még szkeptikus oktatók idővel pragmatikus integrálókká válhatnak, ahogyan megismerik a mesterséges intelligencia (MI) lehetőségeit és korlátait. A konzervatív szkeptikusok kezdetben elutasítók az MI használatával kapcsolatban, fenntartásaik miatt nem alkalmazzák azt, vagy ha igen, inkább titkolják. Idővel azonban egyesek közülük kritikus megfigyelőkké válhatnak, akik már felismerik a technológia előnyeit, ám továbbra is óvatosan kezelik azt, főként etikai aggályaik és az intézményi támogatás hiánya miatt. A fejlődés következő szakaszában az oktatók egy része innovatív kísérletezőként kezdi alkalmazni az MI-eszközöket, autodidakta módon fejlesztve tudásukat és bevonva diákjaikat is a tanulási folyamatba. Bár ők nyitottak az új technológiákra, folyamatos kihívást jelent számukra, hogy lépést tartsanak a gyors fejlődéssel. Végül egyes oktatók pragmatikus integrálókká válnak, akik az MI-t tudatosan és célzottan építik be oktatási gyakorlatukba, hatékonyabbá téve a tanítási és tanulási folyamatokat. Ez a csoport már nem csupán kísérletező kedvvel, hanem stratégiai megfontolások alapján használja a technológiát, figyelve annak etikus és felelősségteljes alkalmazására.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a diákok körében leginkább értékelt MI-alkalmazás a ChatGPT, és ez az oktatói részről is így látszik. Azt követi a DeepL és a Grammarly, ezek kulcszerepet játszanak a tudományos munka támogatásában. Az olyan eszközök, mint a ResearchGPT, Google Gemini és a Microsoft Copilot, bár sokkal specifikusabb feladatokra

lettek kifejlesztve, elismertek a hasznosságuk miatt. Az, hogy az olyan kreatív alkalmazások, mint a DALL-E vagy a Midjourney alacsonyabb rangsorolást kaptak, azzal is magyarázható, hogy bár specializáltak, nem annyira nélkülözhetetlenek a szélesebb hallgatói réteg számára. A kutatásból kiderült, hogy az MI-eszközök, különösen a ChatGPT, az egyetemi hallgatók tanulmányi tevékenységének szerves részévé váltak, függetlenül attól, hogy milyen tudományterületen tanulnak. Míg a társadalomtudományok és a közgazdasági szakos hallgatók használják a leggyakrabban az MI-t, addig a humán és mérnök szakos hallgatók esetében szelektívebb az eszközök alkalmazása. A mesterséges intelligencia széles körű használata ellenére a hallgatók magabiztossága és jártassága változó, amit főleg a tanulmányi területük és a mesterségesintelligencia-oktatáshoz való hozzáférésük befolyásol. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy bár az MI átformálja az egyetemi, tudományos gyakorlatokat, továbbra is szükség van átfogó MI-képzésre annak érdekében, hogy minden diák hatékonyan tudja használni ezeket a technológiákat majdani karrierje során.

Az interjúk és az oktatók által megfogalmazott vélemények alapján a mesterséges intelligencia alkalmazásának jelenlegi helyzete az egyetemi oktatásban olyan területet képvisel, amely folyamatosan fejlődik, és komoly hatással van a tanítási módszerekre, az oktatás minőségére, valamint az oktatók és hallgatók közötti interakciókra. Az MI-eszközök használatának előnyei és kihívásai egyaránt világosan kirajzolódnak, és arra mutatnak, hogy a technológia alkalmazásának sikeressége nem csupán az eszközök technikai fejlődésén, hanem a megfelelő etikai, szabályozási és oktatási keretek kidolgozásán is múlik.

Az oktatók számára az MI-eszközök bevezetése egyes megítélésű téma. Az egyik oldalon számos előnyt említettek, például a tanulási folyamatok személyre szabhatóságát, a tanulók fejlődésének nyomon követhetőségét és az oktatás demokratizálódását, különösen a digitális eszközök segítségével elérhető globális trendekhez való alkalmazkodás kapcsán. A személyre szabott tanulási élmények, amelyeket az MI kínál, hozzájárulhatnak a hallgatók egyéni szükségleteihez igazodó tanulási formák kialakításához, ezáltal növelve az oktatás hatékonyságát. Az MI alkalmazása lehetőséget ad a tanárok számára, hogy hatékonyabban és gyorsabban reagáljanak a hallgatók problémáira, valamint jobban nyomon követhessék a tanulói fejlődést.

Ezek mellett azonban számos etikai és szabályozási kérdés is felvetődött, amelyek figyelmet igényelnek. Az MI alkalmazásával kapcsolatos aggodalmak elsősorban a plágium, az eredetiség kérdése, valamint a személyes adatok védelme körül összpontosulnak. A generált tartalmak és az azokkal kapcsolatos szerzői jogi kérdések is komoly dilemmákat vetnek fel, mivel a technológia fejlődése előbb-utóbb olyan helyzeteket teremthet, ahol az MI által előállított tartalom nehezen megkülönböztethető a hallgatók saját munkájától. Az oktatók egyértelmű etikai irányelvek megalkotását tartják szükségesnek, amelyek a technológia használatát szabályozzák, és világos kereteket adnak a tudományos és pedagógiai környezetben való alkalmazásának.

Az oktatók véleménye alapján a szabályozás és az intézményi irányelvek hiánya komoly akadályt jelentenek az MI használatának az oktatásban való széles körű elterjedése útjában. Az oktatók úgy vélik, hogy az egyetemeknek és a szabályozó szervezeteknek gyorsan alkalmazkodniuk kell a technológia fejlődéséhez, és átlátható, egységes irányelveket kell kidolgozniuk az MI alkalmazásának szabályozására. Az egyetemi oktatók számára a szabályozási keretek hiánya miatt a technológia használata sokszor bizonytalan, és előfordulhat, hogy önálló döntéseik nem mindig felelnek meg az etikai és jogi normáknak. A szabályozás kialakítása és a szakmai konzultáci-

ók révén lehetőség lenne a helyes etikai gyakorlatok kialakítására, valamint az MI-technológiák alkalmazásának elősegítésére az oktatás minden szintjén.

A jövőre vonatkozóan az oktatók többsége úgy véli, hogy az MI használatának integrálása az oktatásba elkerülhetetlen, és radikálisan átalakíthatja a tanulási és tanítási folyamatokat. Az MI előnyei, mint a személyre szabott tanulási élmények és a globális trendekhez való gyors alkalmazkodás, jelentős előnyöket kínálnak az oktatás számára, de az oktatóknak új készségeket kell elsajátítaniuk ahhoz, hogy hatékonyan tudják alkalmazni ezeket az eszközöket. Az oktatóknak a jövőben nemcsak az MI technológiai ismeretére, hanem az etikus használatra és a technológiai fejlődés gyors ütemére is fel kell készülniük. A sikeres MI-integráció érdekében elengedhetetlen az oktatók folyamatos képzése, az infrastruktúra fejlesztése és a megfelelő támogató közösségek kialakítása. A hallgatók számára is alapvető lenne a mesterséges intelligenciáról és annak etikus alkalmazásáról szóló alapképzés biztosítása, hogy a jövőben tudatosan és felelősségteljesen tudják alkalmazni az eszközöket a tanulásban. Az oktatók és az intézmények közötti együttműködés és a szakmai konzultációk révén a szabályozások és etikai normák kidolgozása gyorsítható, és elősegíthetik a technológia zökkenőmentes és etikus alkalmazását.

A mesterséges intelligencia hatékony oktatása érdekében szükséges annak szélesebb körű integrálása a tantervekbe, nem csupán gazdasági, hanem mérnöki, humán és társadalomtudományi területeken is. Az MI-eszközök hozzáférhetősége és intézményesített oktatása növelheti mind a hallgatók, mind pedig az oktatóik tudását és magabiztosságát. Emellett az interdiszciplináris együttműködés és az MI etikai-társadalmi vonatkozásainak beépítése elengedhetetlen a felelős és tudatos használathoz.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a diákok egyre inkább a ChatGPT-t használják információszerezésre, gyors válaszok keresésére és tanulmányi feladatok támogatására, hasonlóan ahhoz, ahogyan korábban a Google-t használták. A ChatGPT és más MI-alapú eszközök nem csupán keresőmotorokként funkcionálnak, hanem interaktív tanulási segédeszközként is, ami új kihívásokat és lehetőségeket vet fel az oktatásban. A ChatGPT valóban az új Google? Részben elfogadhatjuk az egyik interjúalany állítását, mivel MI-eszközök egyre inkább helyettesítik a hagyományos keresési és tanulási módszereket a legfiatalabbak körében.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Almaraz-López, C., Almaraz-Menéndez, F., & López-Esteban, C. (2023). Comparative Study of the Attitudes and Perceptions of University Students in Business Administration and Management and in Education toward Artificial Intelligence. *Educ. Sci.*, *13*(6) 609. <https://doi.org/10.3390/educsci13060609>
- Anderson, J., Rainie, L., & Luchsinger, A. (2018). *Artificial Intelligence and the Future of Humans*. Pew Research Center. https://www.pewresearch.org/internet/wp-content/uploads/sites/9/2018/12/PI_2018.12.10_future-of-ai_FINAL1.pdf
- Çağataylı, M., & Çelebi, E. (2022). Estimating academic success in higher education using big five personality traits, a machine learning approach. *Arab Journal Scientific Engineering*, *47*, 1289–1298. <https://doi.org/10.1007/s13369-021-05873-4>

- Chen, J., Wu, L., Zhang, J., Gong, D., Zhao, Y., Chen, Q., Huang, S., Yang, M., Hu, S., Wang, Y., Hu, X., Zheng, B., Zhang, K., Wu, H., Dong, Z., Xu, Y., Zhu, Y., Chen, X., Zhang, M., Yu, L. Cheng, F., & Yu, H. (2020). Deep learning-based model for detecting 2019 novel coronavirus pneumonia on high-resolution computed tomography. *Scientific Reports* 10, 19196. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-76282-0>
- Chu, H., Tu, Y., & Yang, K. (2022). Roles and research trends of artificial intelligence in higher education: A systematic review of the top 50 most-cited articles. *Australasian Journal of Educational Technology*, 38(3), 22–42. <https://doi.org/10.14742/ajet.7526>
- Crompton, H., & Burke, D. (2023). Artificial intelligence in higher education: the state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 20, 22 <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8>
- Cristianini, N. (2016). Intelligence reinvented. *The New Scientist*, 232(3097), 37–41. [https://doi.org/10.1016/S0262-4079\(16\)31992-3](https://doi.org/10.1016/S0262-4079(16)31992-3)
- Gergely, O., & Székely, K. K. (2024). Thesis Written by the AI? A Study of University Students' Experiences and Attitudes In R. K. Bakó & G. Horváth (eds.) *DISCOVERY. The 8th Argumentor Conference* (pp. 107–122). Partium Press.
- Górriz, J. M., Ramírez, J., Ortíz, A. Martínez-Murcia, F. J., Segovia, F., Suckling, J., Leming, M., Zhang, Y. D., Álvarez-Sánchez, J. R., Bologna, G., Bonomini, P., Casado F. E., Charte, D., Charte F., Contreras, R., Cuesta-Infante, A., Duro, R. J., Fernández-Caballero, A., Fernández-Jover, E., Gómez-Vilda, P., Graña, M. et al. (2020). Artificial intelligence within the interplay between natural and artificial computation: Advances in data science, trends and applications, *Neurocomputing*, 410, 237–270. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2020.05.078>
- Hrastinski, S. (2019). What Do We Mean by Blended Learning? *TechTrends*, 63, 564–569. <https://doi.org/10.1007/s11528-019-00375-5>
- Hwang, G. J., Xie, H., Wah, B.W., & Gašević, D. (2020). Vision, challenges, roles and research issues of Artificial Intelligence in Education. *Computers and Education: Artificial Intelligence* 1, 100001. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2020.100001>
- Moreno Padilla, R. D. (2019). La llegada de la inteligencia artificial a la educación[The arrival of artificial intelligence to education]. *Revista De Investigación En Tecnologías De La Información*, 7(14), 260–270. <https://doi.org/10.36825/RITI.07.14.022>
- Popenici, S. A. D. & Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning* 12, 22 <https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8>
- Salas-Pilco, S. Z., & Yang, Y. (2022). Artificial intelligence applications in Latin American higher education: a systematic review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 19, 21. <https://doi.org/10.1186/s41239-022-00326-w>
- Shukla, N., Tiwari, M. K., & Beydoun, G. (2019). Next generation smart manufacturing and service systems using big data analytics. *Computers & Industrial Engineering*, 128, 905–910. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2018.12.026>
- Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – Where are the

educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1–27. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>

Winkler-Schwartz, A., Yilmaz, R., Mirchi, N., Bissonnette, V., Ledwos, N., Siyar, S., Azarnoush, H., Karlik, B., & Del Maestro, R. (2019). Machine Learning Identification of Surgical and Operative Factors Associated With Surgical Expertise in Virtual Reality Simulation. *JAMA Netw. Open*. 2(8):e198363. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2019.8363>

Tinca Richard¹

Fiatalok dekonverziós narratívái

Kivonat

Számtalan profán és szentírási elbeszélés számol be csodálatos körülmények között történő megtérésekről, azonban kevés szó esik azon személyek helyzetéről, akik valamilyen okból fakadóan eltávolodtak vallási közösségüktől. Tanulmányom központi témáját a fiatalok körében fellelhető dekonverziós narratívák képezik. Célom továbbá megvizsgálni, hogy milyen indítékok, okok és tapasztalatok állnak a fiatalok valláselhagyása mögött, valamint milyen kilépési stratégiákat alkalmaznak. A kérdést magyar nemzetiségű erdélyi fiatalok körében vizsgáltam narratív biográfiai interjúk segítségével. A kutatás új perspektívákat nyithat Erdélyben, ahol a dekonverzió jelenségének specifikus okai és következményei korábban nem képezték szociológiai vizsgálatok tárgyát. Az eredmények nem csupán az akadémiai közösség számára érdekesek, hanem a pasztorációban dolgozó szakemberek számára is értékes információkat nyújthatnak.

Kulcsszavak: dekonverzió, vallási dizaffiliáció, erdélyi magyar fiatalok, vallásosság, kilépési narratívák

Abstract: Deconversion Narratives Among Hungarian Youth in Transylvania

Countless profane and scriptural narratives recount conversions occurring under miraculous circumstances; however, little attention is given to individuals who, for various reasons, distance themselves from their religious communities. The central question of my study is what types of deconversion narratives exist among young people. Furthermore, my aim is to explore the motivations, reasons, and experiences underlying religious disaffiliation, as well as the exit strategies employed. The research focuses on Hungarian youth in Transylvania, utilizing narrative biographical interviews as the primary methodological approach. This study may open new perspectives in Transylvania, where the specific causes and consequences of the phenomenon of deconversion have not yet been the subject of sociological investigation. The findings are not only of interest to the academic community but also provide valuable insights for professionals working in pastoral care.

Keywords: Deconversion; Religious disaffiliation; Hungarian youth in Transylvania; Religiosity; Exit narratives

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Tinca, R. (2024). Fiatalok dekonverziós narratívái. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 99–120. <https://doi.org/10.17177/77171.298>

¹ Szociológus, teológus. E-mail: tincarichard@gmail.com

I. BEVEZETŐ

A vallási megtéréseknek vagy szakterminussal konverzióknak kiterjedt szociológiai és antropológiai irodalma van, azonban kevés szó esik azon személyek helyzetéről, akik erőteljes gyerek- és fiatalkori vallási szocializációt követően valamilyen okból eltávolodtak a vallási közösségüktől. Tudomásom szerint Erdélyben még egyáltalán nem került sor e jelenség szociológiai vizsgálatára. Tanulmányom központi kérdése tehát egyrészt annak a feltárása, hogy erdélyi magyar fiatalok körében milyen dekonverziós narratívák léteznek, továbbá célom azt is megvizsgálni, hogy milyen indítékok, okok és tapasztalatok állnak a valláselhagyás e történeteinek mögött, valamint a valláselhagyás folyamatának a leírása, azaz, hogy milyen kilépési stratégiákat alkalmaznak.

Írásom a dekonverziót tárgyaló szakirodalom összefoglalásával kezdődik, amelyben a dekonverziót egy interdiszciplináris területként értelmeztem, amit szociológiai, pszichológiai és nem utolsósorban teológiai perspektívából vizsgálom. E részben először bemutatom a valláselhagyás különböző definícióit és a meghatározására a tudományos kutatásokban leggyakrabban használt különböző fogalmakat. Ezután kísérletet teszek a témában született legfontosabb szociológiai kutatások eredményeinek szintetizálására, végül pedig a hitfejlődés szakaszainak és az istenkép ezzel összefüggő változásának egy pszichológiai szempontú modelljét is bemutatom. A szakirodalom összefoglalása után, egy rövid módszertani ismertetőt követően, az általam készített tizenegy élettörténeti interjú felhasználva ismertetem a valláselhagyás specifikus okait, valamint a hittől való eltávolodás érzelmi és társadalmi vonatkozásait.

2. A DEKONVERZIÓ ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETEI

2.1. A valláselhagyás definíciós kísérletei

A valláselhagyás definíciójának pontatlansága és inkonzisztenciája – ahogy arra már rámutattak (lásd például Cragun & Hammer, 2011) – akadályozza a korábbi kutatásokra alapozó vizsgálatokat. A jelenséget leíró terminológiák – mint a dekonverzió, aposztázia, kiválás, eltávolodás a hittől, kilépés és más fogalmak – nem szolgáltattak egyértelmű képet arról, hogy a meghatározások pontosan mit takarnak. A különbségek rávilágítanak a téma összetettségére és annak szükségszerűségére, hogy pontosabb definíciókat alkalmazzunk a valláselhagyás tudományos vizsgálatához. A következőkben a teljesség igénye nélkül szeretném bemutatni a valláselhagyás konceptualizációjára tett néhány kísérletet.

A vallásból való kilépést hagyományosan az aposztázia fogalmával azonosították, amely görög etimológiájú, jelentése „valamitől távol állni”. Egy viszonylag korai definícióban az aposztáziát egy specifikus kilépési formának tekintették, ahol az egyén nemcsak elhagyja a vallását, hanem ellenséges hozzáállást is tanúsít azzal szemben. Ennek kialakulását több tényező is befolyásolhatja: a kilépés módja, az új társadalmi hálózatokkal való kapcsolat és a korábbi csoporttal szembeni értékítélet (Wright, 1998). Más meghatározásban az aposztázia a vallási hagyományoktól való elszakadást is jelenti, ami magában foglalja az egyén vagy a csoport fokozatos vagy hirtelen történő eltávolodását a korábban követett vallási gyakorlatoktól (Streib & Klein, 2013). Ez a folyamat személyes és társadalmi változásokat is eredményez, beleértve az új életfilozófiák kialakítását és a közösségi kapcsolatok átalakulását. Erkölcsteológiai szempontból

az aposztázia a hittagadás egy olyan formája, amelyben a keresztény ember tudatosan szembe fordul korábbi hitével (Veres, 1993). Azonban a fogalom negatív konnotációjából adódóan használata a jelenkori szakirodalomban ritka.

A szakirodalomban szintén kevésbé elterjedt „kilépők” (exiters) és „vallási dizaffiliáció” kifejezések ugyancsak a valláselhagyás folyamatára utalnak. A „kilépők” definíciója olyan személyekre vonatkozik, akik elhagyják a vallásukat. Egyes szerzők azért részesítik előnyben ezt a terminológiát, mert semlegesen utal az esemény tényére, anélkül, hogy bármilyen értékítéletet fogalmazna meg az adott döntéssel kapcsolatban (Cragun & Hammer, 2011). A „vallási dizaffiliáció” azonban egy olyan folyamatot takar, ahol az átmenet a vallásos állapotból a nem vallásos állapotba történik (Fenelon & Danielsen, 2016).

A dekonverzió fogalmának meghatározására tett próbálkozásaink során nem hivatkozhatunk kiterjedt szakirodalomra. A jelenség első szisztematikus kutatója, John D. Barbour a dekonverzió definícióját tág értelemben – mint a „vallásos hit elvesztése vagy attól való megfosztás” – használta. Négy dimenziót kapcsolt hozzá: intellektuális kétely; erkölcsi kritika; emocionális szenvedés és a közösségtől való teljes elszakadás (Barbour, 1994). Újabb kutatások hiányosnak találták az előbbi meghatározást, és hozzákapcsoltak egy újabb dimenziót, a konkrét vallási élmények elvesztését. Streib és társai meghatározásában a dekonverzió egy intenzív életmódváltozás, ami egyéni és társadalmi szempontokat egyaránt magában foglal, illetve szorosan párosul a magánélet változásával is. A dekonverzió definíciójának kulcsfontosságú elemei között szerepelnek a tapasztalati, motivációs, intellektuális-ideológiai, valamint erkölcsi-kritikai szempontok, amelyek mindegyike egyéni jellegzetességeket is tükröz és egy alaposabb pszichológiai elemzést igényel. Ezenfelül úgy gondolják, hogy a dekonverzió mélyreható vizsgálatához elengedhetetlen a kontextus megértése, ugyanis a vallás elhagyása adott kultúrában, adott időpontban, a sajátos vallási mező keretén belül történik. Véleményük szerint a dekonverzió kifejezésének használata segít elkerülni a korábbi kifejezésekkel járó negatív konnotációkat (Sterib et al., 2021). Más szerző, az előbbi meghatározás nyomán, a dekonverzióról „újraaffiliáció nélküli” eltávolodásként beszél (Fazzino, 2014). Egy néhány évvel ezelőtt megjelent kutatásban a következő meghatározást olvashatjuk: „a dekonverzió azt az eseményt jelöli, hogy a korábban hívő ember nem akar vagy nem tud többé hinni, illetőleg ezt valamikor tudatosan eldöntötte, és jelenleg nem hívőként vagy egykori keresztényként határozza meg magát” (Tobias et al., 2020: 11). A számtalan definíció ellenére a dekonverzió fogalmát sok kritika érte. Egyes kutatók szerint a dekonverzió túlságosan leegyszerűsítő kifejezés a vallástól való eltávolodás leírására (Cragun & Hammer, 2011). Érvelésük szerint a hasonló változásokat – beleértve a vallásos hit elutasítását is – konverciónak kellene tekinteni, de a dekonverzió kifejezés ellen szól az is, hogy túlságosan redukcionista (Fazzino, 2014).

2.2. Kitérés minták és utak

John D. Barbour a kitérést 20. századi jelenségnek tartja, amely az individualizációval és a vallási pluralizmus kialakulásával áll összefüggésben. Szerinte a vallás elhagyásának folyamata jelentős mértékben befolyásolja az egyén érzelmeit és környezetét, így a narratíva középpontjában a spirituális küzdelem áll. A dekonverzió és a konverzió folyamata azonos lehet, de narratívái eltérnek egymástól. A dekonverzió kifejezést tág értelemben használja, mint a „vallásos hit elvesztése vagy attól való megfosztás”, amelyhez a következő négy aspektust kapcsolja: intellek-

tuális kétely, amely a hitrendszer alapvető igazságainak megkérdőjelezését és a korábban elfogadott dogmák tagadását jelenti; erkölcsi kritika, ami a vallási csoportok által képviselt életmód és értékrend elutasításából ered; emocionális szenvedés, amely olyan mély érzelmekből fakad, mint a gyász, büntudat, a magány vagy a kétségbeesés; és végül a közösségtől való teljes elszakadás, amely a vallási csoportoktól és közösségektől való fizikai és lelki eltávolodást és távolságtartást jelenti (Barbour, 1994).

Fuchs Ebaugh (1988) a valláselhagyás folyamatát hasonlóképpen négy szakaszra osztotta. E szerző rámutat arra, hogy a kitérés nem csupán egy adott szerepkörből való elszakadás, hanem egy mélyreható átmeneti időszak is, amely számtalan kihívás elé állítja az egyént. Az első szakasz a kétségek megjelenése, amit gyakran olyan személyes krízisek idéznek elő, mint a munkanélküliség vagy a kapcsolatok válsága. Emiatt az egyén felülvizsgálja és újraértékeli a vallás iránti hozzáállását. A második szakasz az alternatívák keresése, amikor az egyén megerősítést keres kétségeinek igazolásához, és lehetőségeket arra, hogy a meglévő egyházi szerepköröit elhagyja. Erre az időszakra jellemzőek az erős belső konfliktusok, valamint a kilépési stratégiák feltérképezése. A harmadik szakasz a fordulópont, egy meghatározó esemény vagy felismerés, amely csökkenti a kognitív diszonzanciát, lehetővé teszi a nyilvános döntésbejelentést, és mobilizálja a szükséges erőforrásokat a változáshoz. A folyamat zárószakasza az új önkép kialakítása, amely során az egyén meghatározza és elfogadja az új identitását, megteremti az átmenetet a régi és az új szerep között, új társadalmi kapcsolatokat épít, és integrálja a régi szerep maradványait az új énképbe. Ez a szakasz különösen nehéz és kihívásokkal teli, mert a valláselhagyó újra kell értelmezze identitását és helyét a társadalomban, miközben keresi az egyensúlyt múltja és jövője között (Ebaugh, 1988).

A valláselhagyást és annak narratíváit a vallási szervezet típusa és társadalmi legitimitása függvényében is azonosították. Egy vallási szervezet legitimitációja és működési szabadsága nagymértékben függ attól, hogy mennyire áll összhangban a környezete meghatározó szervezeteinek érdekeivel. A társadalmi rendszerbe jól illeszkedő vallási szervezetek magas szintű legitimitást és nagy fokú önállóságot élveznek, míg ezzel szemben a szélesebb körű társadalmi környezettől eltérő érdekű szervezeteket gyakran megbélyegzik és szigorúbb felügyelet alá helyezik (Bromley, 1998). E megközelítésben a szerző a vallási szervezetek három fő típusát határozza meg: a „hűségesek” harmonikus kapcsolatban állnak társadalmi környezetükkel; a „versengők” bizonyos fokú feszültséget tapasztalnak a társadalom vonatkozásában; az „aláásók” pedig nagy ellenállással és kontrollal szembesülnek. E szervezeti típusok esetében a kilépési folyamatok és azok módjai eltérnek egymástól. A „hűséges” típusú szervezetekből való kilépések gyakran észrevétlenek maradnak, mivel az ezekből távozók csendesen hagyják el a vallási szervezetet, kerülve a nyilvános vitákat. E kilépőket a szerző „árulóknak” nevezi. Ezzel szemben a „versengő” szervezeteknél a kilépő „sípfüjők” gyakran nyilvánosságra hozzák a döntésüket, felfedve a belső problémákat, ami tovább fokozhatja a szervezet és a környezete közötti feszültséget. Az „aláásók” szervezetek esetében a kilépés még markánsabb, ahol az „aposztaták” nyíltan ellenzik és kritizálják korábbi szervezetüket, azzal ellenséges szervezetekhez csatlakoznak, nézeteiket nyilvános platformokon is kifejtik (Bromley, 1998).

Armand L. Mauss (1969) a valláselhagyást három fő dimenzió – intellektuális, szociális és érzelmi – mentén vizsgálta. Az intellektuális dimenzió a vallás alapvető tanításával szembeni kétségekre épül, míg a szociális dimenzió a vallási közösségekkel való kapcsolattartás hiányát

vagy annak problémáit jelzi. Az érzelmi dimenzió azokra az érzelmi okokra és problémákra utal, amelyek miatt az egyén elhagyja a vallását, beleértve a vallási intézményekkel vagy gyakorlatokkal kapcsolatos negatív érzelmeket és traumákat. A három dimenzió alapján a szerző nyolc típusú valláselhagyót különböztetett meg. A „teljes elhagyók” azok, akik teljes mértékben eltávolodtak a vallástól, a „pszichológiai elhagyók” intellektuális és érzelmi okokból hagyták el az egyházközségüket, míg a „szociális elhagyók” kizárólag közösségi kapcsolataik miatt döntenek emellett. Az „érzelmi elhagyók” érzelmi okokból távolodnak el, az „elidegenedett elhagyók” pedig szociális és érzelmi dimenziókban érzik magukat kívülállónak. Végül a „körülmények miatt elhagyók” azok, akik életviteli változások, például a hadseregbe való belépésük miatt hagyják abba a vallás gyakorlását (Mauss, 1969).

A valláselhagyást több alkalommal is úgy értelmezték, mint ellenkulturális jelenséget. Egy, az Egyesült Államokban végzett, a valláselhagyási mintákat a hatvanas és hetvenes évek kulturális változásainak kontextusában vizsgáló kutatásban arra a következtetésre jutottak, hogy a fiatalok körében a valláselhagyás része a deszekularizáció ellen irányuló szélesebb kulturális és társadalmi ellenállásnak. Kvantitatív metszetben a valláselhagyás erősen korrelál a nemek, az oktatási szint, a társadalmi-gazdasági státusz és a földrajzi elhelyezkedés elemeivel. Például a férfiak kétszer nagyobb valószínűséggel hagyják el a vallásukat, mint a nők, a valláselhagyó férfiak pedig általában magas végzettségű felső középosztálybeli fiatalok. E szerző szerint tehát a valláselhagyást nem elszigetelt jelenségként, hanem szélesebb társadalmi változások részeként kell értelmezni, ami tükrözi a kulturális értékek és az intézményes struktúrák átalakulását (Roof, 1978).

A dekonverzió nemcsak belső, lelki tényezőkkel magyarázható, hanem számos külső aspektus is befolyásolhatja egy személy egyházhoz fűződő viszonyát, és ezek együttesen alakíthatják a döntés meghozatalát. Egy kutatásban a valláselhagyás mögött álló, külső és belső tényezőket vizsgálták, négy olyan aspektust azonosítva, melyek meghatározhatják az érintett személyek kitérését: politikai hozzáállás, vallási szkepticizmus, erősebb stresszhelyzetek és szociodemográfiai tényezők. Rámutatnak arra, hogy habár sok amerikai komolyan fontolgatja a vallás elhagyását, kevesen teszik meg ezt a lépést, legalábbis nem egy hároméves perióduson belül. Kiemelik, hogy a politikai nézetek, különösen az olyan progresszív álláspontok, mint a melegházasság támogatása, jelentősen növelhetik a kitérés valószínűségét, mivel ezek gyakran ellentétesek a hagyományos, fundamentalista vallásos doktrínákkal. A vallási szkepticizmus vagy a vallási tanítások és hiedelmek iránti kétség szintén szoros kapcsolatban áll a valláselhagyás megfontolásával és megvalósításával. Mindez arra utal, hogy a vallással kapcsolatos kétségek meghatározó szerepet játszhatnak ebben a folyamatban. Ezen kívül az olyan erősebb intenzitású stresszhelyzetek, mint a pénzügyi válságok megerősíthetik a kilépés gondolatát. Ezzel szemben az olyan családi tragédiák, mint egy közeli hozzátartozó elvesztése, ellenkezőleg, védőfaktorként hathatnak (Vargas, 2012).

Egy lengyelországi fiatal felnőttek körében végzett kutatás során a vallási kitérés és a népi vallásosság kapcsolatát vizsgálták. Következtetéseik alapján a hivatalos és népi vallási tevékenységeken való részvétel csökkenti a dekonverzió kockázatát. A vizsgálat során jelentős hangsúlyt kapott a transzcendens adósságérzet szerepe, ami alatt arra gondolnak, hogy az egyén valamiféle adósságot érez Isten felé a neki nyújtott jótéteményekért, és vágyik arra, hogy ezt valamilyen módon viszonzza. Ez az érzés erősíti az egyéneknél a vallási elkötelezettséget, ami

hozzájárul a hitük fenntartásához. A transzcendens adósságérzet tehát nem csupán egy belső érzelmi állapot, hanem egy mélyebb kötelék, amely az egyén és a transzcendens közötti kapcsolatot erősíti, elősegítve a vallási identitás fenntartását és csökkentve a hit elhagyásának valószínűségét (Krok és mtsai., 2024).

Egy további tanulmány az Egyesült Államokban élő evangélikál hívők dekonverziós folyamatait vizsgálta. Szerzője szerint a valláselhagyás háromszakaszos folyamat: először egy predekonverziós szakaszban a kitérők intellektuális ellentmondásokkal és vallási traumákkal szembesülnek, ami spirituális kételyeket vet fel és ontológiai bizonytalanságot okoz, vallási meggyőződéseik kétségbevonását eredményezve. Az ezt követő kognitív dekonverzió szakaszában a résztvevők tudatosan döntenek vallásuk elhagyása mellett, ami még nem az új ideológiák felé való nyitást jelenti, hanem csak a meglévő vallási nézetek elutasítását. Végül a posztdekonverziós szakaszban személyes átalakulás zajlik, amely során az egyének egy új, szekuláris világnézetre tesznek szert, amit a racionális értékek előtérbe kerülése jellemez. Ez a változás nem csupán a vallás elhagyását jelenti, hanem új szekuláris identitás kialakítását is, ami bár magas személyes és társadalmi költségekkel járhat, végül szabadságot és lehetőséget biztosít az egyének számára, hogy hitelesebb életet éljenek. Az elemzés rávilágít, hogy a modern társadalomban a vallás elhagyása bonyolult, de gyakran pozitív személyes átalakulást jelent, amely új utakat nyit az önazonosság és a közösségi hovatartozás vonatkozásában (Fazzino, 2014).

Más szerzők a dekonverziós folyamatok elemzésében rámutattak arra, hogy a hittradíciótól való eltávolodás egyik leggyakoribb formája a fokozatos távolságtartás, amely négy általános típusú narratívával azonosítható. Ezek a narratívák személyes és társadalmi dinamikákat tükröznek, melyek a dekonverzió különböző aspektusait világítják meg. Az első ilyen típus az „autonómia keresése”, ami azokat a személyeket írja le, akik a neveltetésük során kritikátlanul elfogadott vallási hagyományok megkérdőjelezésén keresztül töreksenek önállóságra. A másik típust, a „paradicsomból kitiltottak” alkotják, akik mély érzelmi trauma hatására hagyják el a vallásukat, gyakran a közösségben vagy intézményben való csalódásuk miatt, kevés hajlandóságot mutatva egy új vallás irányába. Az „új referenciakeret megtalálása” azokra vonatkozik, akik a hitüket elvesztve egy másik, vonzóbb spirituális útvonalat találnak, legyen az egy új vallási közösség tanítása vagy egyéni spiritualitásuk mélyítése. Végezetül az „élethosszig tartó keresés” azokra az egyénekre utal, akik többször is változtatnak vallási vagy spirituális hovatartozásukon, mivel folyamatosan keresik azt a hitrendszert, amely leginkább kielégíti a személyes igényeiket és elvárásaikat, gyakran állandó változások és revíziók közepette (Streib, 2021).

Az egyik legújabb kutatásban a valláselhagyás négy vezérmotívumát azonosították, majd ezek további két-két formáját különböztették meg. A vallástól elsősorban *erkölcsi okokból* eltávolodók esetei olyan közösségekben fordulnak elő, amelyek hangsúlyosan törekednek arra, hogy közös értékeik a közösség életében is láthatóvá váljanak, ezért a közösség tagjainak életét szabályozni igyekeznek. A kilépéseknek két, erre visszavezethető formáját azonosították a kötet szerzői: a „korlátozottakat”, akik nem érezték szabadnak magukat hívőként, mert úgy vélték, hogy a vallási közösségük túlságosan korlátozza őket; valamint a „sérülteket”, akiket az egyházi közösség nem csupán korlátozott, hanem személyes határaikat is súlyosan átlépte. Az okozott sérülések leginkább lelki és szellemi jellegűek voltak, azonban előfordultak testi és szexuális visszaélések is (Tobias és mtsai., 2020).

A második vezérmotívum az *intellektus*, mely szorosan összekapcsolódik az egyén lelki életével és azokkal az intellektuális kihívásokkal, amelyeket bizonyos egyházi tanítások felvetnek. Gyakori, hogy az egyének kételyeket táplálnak vallásuk bizonyos aspektusaival szemben, különösen akkor, ha ezek a nézetek ütköznek az új tudományos felfedezésekkel vagy a természettudományos világgéppel. Ez az intellektuális feszültség idővel kritikus pontot ér el, ahol az egyének már képtelenek összeegyeztetni hitüket bővülő ismereteikkel, ez pedig gyakran a vallás elhagyásához vezet. A „kétkedők” belső konfliktusokat élnek át, miközben megpróbálják összehangolni különböző világnézeteiket, míg a „tépelődők” alaposan megkérdőjelezzik saját meggyőzéseiket és az azokra épülő ismeretrendszerüket (Tobias és mtsai., 2020).

A következő vezérmotívum az *identitás*, amely szorosan összefügg az egyén környezetével és interakcióval. Az egyéni kapcsolatok során a személy ráébred, hogy személyisége nem egyeztethető össze hitével, ez pedig arra ösztönzi őt, hogy elszakadjon a vallási közösségtől. Az identitás felismerése különösen a „kinőttek” körében figyelhető meg, akik fiatal felnőttként szembesülnek azzal, hogy gyermekkori hitük már nem képes kielégíteni vallásosságukat. Ebben a helyzetben két út áll előttük: vagy egy mélyebb, reflektáltabb hit felé fordulnak, vagy teljesen eltávolodnak a vallástól. Az utóbbi döntés nem vonja kétségbe gyermekkori hitük őszinteségét, hanem azt jelzi, hogy felnőttkori identitásuk már nem egyeztethető össze korábbi vallásosságukkal. Ezzel ellentétben a „meghasználtak” esetében az eltávolodás akkor következik be, amikor a tudatosan kialakított hitük ellentmondásba kerül személyes értékeikkel. Ez az ellentmondás gyakran vezet a közösségből való kilépéshez, ami a maga rendjén, jó eséllyel a hit teljes feladását vonja maga után (Tobias és mtsai., 2020).

Az utolsó vezérmotívum, az *istenkapcsolat*, a legkevésbé gyakori, de mélyen meghatározó jelenség. Ebben az esetben az Istennel való személyes kapcsolat a központi elem. Ha ez a kapcsolat megromlik vagy negatív irányt vesz, oda vezethet, hogy az egyén megszakítja vallási kötelekeit. A „kiábrándultak” azt remélik, hogy istenkapcsolatuk a mindennapjaikban is érezhetővé válik, de amikor ez nem teljesül, úgy érzik, hogy Isten elhagyta őket. Ez arra készteti őket, hogy vagy teljesen megszakítsák vallási életüket, vagy olyan életvitelt kezdjenek folytatni, amelyből fokozatosan kimarad az istenkapcsolat. Ezzel szemben a „megkínzottak” arról számolnak be, hogy sorscsapásaik megtörték az istenkapcsolatukat. Ez az élmény megakadályozza őket abban, hogy továbbra is bízni vagy hinni tudjanak Istenben, így vagy hirtelen szakítják meg vallásos hitüket, vagy fokozatosan távolodnak el attól (Tobias és mtsai., 2020).

2.3. Mi jön a valláselhagyás után? Dekonverziós trajektóriák

A valláselhagyás után következő érzelmi úr sok egykori vallásos személyt arra indít, hogy új utakat keressen spirituális vágyainak kielégítése érdekében. Az érintettek, akik keresztülmennek a kitérés folyamatán, számos új választási és társadalmi dilemmával szembesülnek, amelyek megoldása kulcsfontosságú lesz az új identitásuk kialakításában. Mivel a vallás gyakran fonódik össze az identitással, sokak számára kihívást jelent meghatározniuk magukat a vallás keretein kívül. Ezt a belső folyamatot „paradigmatikus munkának” is nevezik, ami magában foglalja azokat a mentális és közösségi lépéseket, amelyeket az egyén a világgépe megváltoztatása érdekében tesz. Az információkeresés és az önvizsgálat mint a folyamat alappillérei lehetővé teszik számukra, hogy válaszokat keressenek a dilemmákra, miközben új, szekuláris közegben találják magukat, ami elősegíti gondolataik és értékeik újraértelmezését. Emellett a társadalmi kapcsol-

latok újraépítése is fontos szerepet játszik változásuk során, mivel ez segít találni új támogató közösséget. Ez az átmenet fokozatosan vezet el a hagyományos vallásos nézetek teljes elhagyásától egy új, szekuláris életfelfogás felé, ami biztonságot és nyitottságot nyújt, valamint lehetőséget ad a vallási igazságtalanságokkal szembeni fellépésre. A folyamat végén az emberek gyakran felszabadultnak érzik magukat, mivel megszabadulnak a vallásos elvárások nyomása alól, ami új szabadságérzetet és az önmeghatározás lehetőségét kínálja számukra.

A jelenség sokféleségét alátámasztja az is, hogy a vallásukat elhagyó személyek különböző módon konfrontálódnak korábbi identitástudatukkal, és egymástól eltérő utakat választanak. Streib és munkatársai hat különböző kilépési stratégiát azonosítottak, amelyen egy személy keresztülmehet a valláselhagyás folyamán. A „heretikus kilépés” során az egyének új vallási rendszereket vagy gyakorlatokat fogadnak el szervezeti tagság nélkül. A „privatizáló kilépés” esetében megszűnik a formális tagság, de az egyéni vallásgyakorlat továbbra is folytatódik. Az „integráló kilépés” olyan vallási rendszerbe való átmenetet jelent, ami eltérő hitrendszert kínál a korábbihoz képest. A „vallásváltás” hasonló hitrendszert és rituális gyakorlatokat nyújtó szervezethez való átmenetet jelent. Az „ellentétes kilépés” teljesen ellentétes hitrendszerű és gyakorlatú vallási szervezethez való átmenetet takar, míg a „szekularizáló kilépés” a vallási hit és gyakorlatok, valamint a szervezeti tagság teljes megszüntetését foglalja magában (Streib és mtsai., 2009).

Egy amerikai kutatás a fundamentalista keresztények valláselhagyásának szociálpszichológiai hatásait vizsgálva azt mutatta be, hogy a dekonvertáltak hogyan alakítják át a támogatói hálózataikat és kapcsolataikat jólétük javítása érdekében. A kilépés folyamatában a résztvevők jelentős társadalmi és érzelmi veszteségekkel szembesülnek, mint például a vallási közösségük vagy családi kapcsolataik támogatásának elvesztése, ami különösen igaz azokra a vallásokra, amelyek szigorúan kezelik a hívők távozását a közösségből. Hosszú távon azonban új kapcsolatokat alakítanak ki, amelyek nagyobb szabadságot biztosítanak számukra. A következtetések alapján a kilépés eredménye a jobb mentális egészség és az étellel való magasabb elégedettségi szint (Nica, 2019).

2.4. A vallási szocializáció pszichológiai megközelítésben

Fejlődépszichológiai szempontból a hitfejlődés már csecsemőkorban elkezdődik. Nulladik szakaszában (0–2 év) az érintett még nem rendelkezik tudatos istenhittel, de a gyermeket e korban ért impulzusok hatással lesznek vallásosságának későbbi fejlődésére. Az intuitív-projektív hitszakaszt (2–6 év) az érzelmek kivetítése és az intuitív vallástapasztalatok határozzák meg, ahol az észlelések hiányát képekkel töltik fel. A mitikus literális hitszakaszban (6–12 év) a gyermek már képes időben és térben rendezett, összefüggő képet alkotni a világról, így kialakul benne egy antropomorf istenkép, amire a törvények, a szent szövegek szó szerinti magyarázata, a közösségtől kapott szimbólumok, hittartalmak konkrét értelmezése jellemző. A szintetikus-konvencionális hit szakaszában (13–15 év) már kialakulóban van egy sajátos értékrendszer, mégis saját referenciacsoportjának konvencióit ismeri el leginkább. Az individualista-reflektív hit szakasza fiatal felnőttkorban jelentkezik, amikor az egyén megkérdőjelezheti eddigi konvencionális világképét és már személyes reflexió révén keresheti saját életútját és értékeit. Az összekapcsoló-elmélyülő hitszakasz az érett felnőttkor idején jelentkezik, egyfajta nyitottság és elfogadás válik jellemzővé, amikor képessé válik egymással ellentétes dolgokat megismerni és az

egész részeként, egységként kezelni. A fejlődési folyamat csúcsán az univerzáló, egyetemes hit áll, amit egy viszonylag szűk csoport képvisel. E szakaszban az egyén az emberiség egészét érintő problémákkal foglalkozik, felülemelkedve a vallások közötti különbségeken (Fowler, 1991).

A modell bírálói szerint e hitfejlődési szakaszok átfedődnek, és nem minden esetben fedezhető fel egyértelmű összefüggés a fejlődési szakasz és az életkor között. A bírálók szerint minden életszakaszban jelen van az összes előző hitszakasz gyökere, így ezek együttesen hatnak az egyén személyes vallásosságára. Továbbá azt is kifogásolták, hogy a modell túlságosan előtérbe helyezi a kognitív folyamatokat, háttérbe szorítva olyan tényezőket, mint az interperszonális kapcsolatok vagy a különböző élmények, tapasztalatok (Streib, 2001; Streib & Keller, 2018). Ennek nyomán egy olyan integratív modellt javasoltak, ami a vallási stílusok gyakorlati-interaktív, pszichodinamikus (szimbolikus) és kognitív (narratív) újraalkotását foglalta magába, figyelmet fordítva az egyén élettörténetére.

Az új megközelítés célja feltárni a vallásos életet ért változásokat és alakulásokat. Ennek leírására összesen öt szakaszt határoztak meg, amelyekre más-más „vallási stílus” jellemző. Az első szakasz a szubjektív vallásos stílusé, amely csecsemőkorban jelentkezik és végső soron hatással lesz az Istenről alkotott képre, attól függően, hogy kialakul-e a gyermek és a szülő közötti ösbi-zalom. Az instrumentális-reciprok stílus egy olyan fejlődési szakaszt jelöl, ahol a vallási tanítá-sok és szentírási szövegek szó szerinti értelmezése dominál, illetve a vallási történetek olyan konkrét etikai útmutatást kínálnak, ami által egymástól meg lehet különböztetni a helyes és helytelen cselekedeteket. A kölcsönös vallási stílus a csoporton belüli viszonzott kapcsolatokra, valamint az Istennel való személyes viszonyra épül, ami meghatározza a személyes véleményü-ket. Az individuatív-szisztematikus vallási stílus már olyan kritikai nézőpontot sajátít el, ahol az egyén képes indokolni hitét vagy a vele kapcsolatos kételyeit, emellett pedig a vallási szövegeket és rituálékat szimbolikus tartalmuktól megfosztva képes kezelni. A dialogikus vallási stílus az ellentétek elfogadásán és a különböző vallási nézetekkel szembeni nyitottságon alapul, lehetővé téve az egyén számára, hogy másoktól tanuljon anélkül, hogy kizárnák vagy ellenséges viszonyt tanúsítanának vele szemben (Streib, 2001).

A hitfejlődési szakaszok mentén a konverzió két típusa is megkülönböztethető. Ebben az értelmezésben a strukturális konverzió olyan folyamat, melyben a személy átlép egy magasabb hitszakaszba, ami egyfajta vallásfejlődést idéz elő. Ezzel szemben a laterális konverzió nem jár együtt magasabb hitfejlődési szintre való lépéssel, ugyanis ebben a típusban az egyén ugyanazon a hitfejlődési szinten marad, csak másik hitközségbe vagy gyakorlatba lép át (Fowler, 1981 idézi Keller és mtsai., 2013).

A dekonverziós folyamatokban nem csupán a hitfejlődési szakaszok, hanem az Istenről al-kotott képek és fogalmak is kulcsfontosságúak lehetnek. Ana Maria Rizutto (1981) különbsé-get tesz az egyén istenfogalma és istenképe között. Az istenfogalom elsősorban az intellektuális elemzés eredményeként jön létre, így kognitív és tudatos jellegű. Ezzel szemben az istenkép az affektív dimenziókat érinti, a tudattalanban gyökerezik, és erőteljesen befolyásolják a korai személyközi interakciókból származó tapasztalatok. A szerző kiemeli, hogy az istenkép már a formális hitoktatás előtt is kialakul az egyénben. Amikor az istenfogalom és az istenkép ellenté-tes viszonyba kerül egymással, az egyénben nagy valószínűséggel egyfajta diszkrepancia alakul ki, amely a dekonverzió egyik lehetséges mozgatórugója lehet. Végül az istenfogalom és isten-

kép összességét nevezhetjük istenreprezentációnak, amely az Istenről alkotott teljes képet foglalja magában (Rizutto, 1981).

3. MÓDSZERTAN

Kutatásom során erdélyi magyar fiatalok dekonverziós narratíváit vizsgáltam, az egyháztól és a vallásuktól való eltávolodásukra keresve a magyarázatot. E célból tizenegy narratív mélyinterjú készíttettem korábban vallásgyakorló személyekkel. Az interjúk első részében a vallásgyakorlás aktív időszakára vonatkozó kérdéseket tettem fel, a korábbi gyülekezetük strukturális felépítésére, az egyházközségbe való beágyazottságukra, családi háttérükre és hitgyakorlásukra kérdezve rá. Ezután az interjúalanyoktól azt kérdeztem, hogy milyen tényezők befolyásolták őket a vallástól való eltávolodás során, hogyan zajlott le ez a folyamat bennük, és hogyan kommunikálták ezt mások felé. Az interjúk befejező részében pedig arra tértünk ki, hogyan éltek meg az egyházközségtől való eltávolodást, és milyen változásokon mentek keresztül ezt követően. A vizsgált elméleti populációt azok a 18 és 35 év közötti erdélyi magyar nemzetiségű fiatalok alkotják, akik korábban vallásosként vagy hívőként definiálták magukat, de jelenleg úgy tartják, hogy eltávolodtak az egyháztól vagy a vallástól, és jelenleg nem hívőként vagy egykori keresztényként határozzák meg magukat. Interjúalanyaimat a hólabdamódszer segítségével találtam meg, a már megkérdezett interjúalanyoktól olyan ismerőseikről érdeklődtem, akik hasonló folyamaton mentek keresztül, és akik hajlandók is voltak erről beszélni. Interjúalanyaim közül nyolc római katolikus, három református vallású volt. A megosztott személyes és érzékeny tapasztalatok védelme érdekében a kutatás során minden azonosításra alkalmas adatot eltávolítottam vagy megváltoztattam. Az interjúalanyok a tanulmányban álnéven szerepelnek.

4. A DEKONVERZIÓ FOLYAMATA

Elemzésemet a dekonverzió egymás utáni szakaszai szerint építettem fel. Először a kitérés előtti időszakot elemzem, majd ezt követően annak okát és folyamatát, végül pedig a döntést követő életszakaszt tárgyalom.

4.1. Dekonverzió előtti időszak

Az interjúalanyok többsége szülei és nagyszülei révén sajátította el a vallásos hit alapjait. Laura szüleinek szigorú vallásossága nem adott teret a vasárnapi mise kihagyására. Az alapnak számító gyermekkori imákat megtanították számára, ám közös imádkozásra csak jelentős problémák esetén került sor. Levente, Sára és Janka édesanyjuktól részesültek vallásos nevelésben, rendszeresen jártak a templomba, ahol nem csupán a vasárnapi szentmiséken és istentiszteleteken vettek részt, hanem ellátogattak az egyházközség hétköznapi imádkozási alkalmaira is. Júliának az apja tanította meg az esti imádságot, de ezt nem gyakorolták közösen. Cecília családja szorosabb kapcsolatot ápol a vallással: naponta közösen imádkoztak és minden pénteken böjtöltek. Bár családjukat több tragédia is érte, hitük sosem ingott meg. Ezzel szemben Fanni szülei csak a fontosabb ünnepeken mentek el a szentmisére, hitbéli neveltetését leginkább nagy-

mamájától kapta, aki megtanította őt az alapvető imákra. Alexandra és Imola szülei nem voltak templomba járók, de gyermekeiket arra biztatták, hogy többi társukhoz hasonlóan legyenek ők is elsőáldozók.

Az interjúalanyok esetében többnyire hagyományos és konzervatív vallási neveltetést biztosítottak a szülők, azonban az érintettek ezt eltérő módon értékelték. Laura és Cecília szülei elkötelezetten és példamutatóan követték az egyházi tanításokat, és erős, elkötelezett hitet képviseltek. Ezzel szemben Barnabás kritikusan vélekedett szüleiéről: úgy érezte, hogy a hitük megalapozatlan volt, és hajlamosak voltak a vallási fundamentalizmusra. Júlia tapasztalatai is ambivalensek: bár szülei mélyen vallásosak voltak, cselekedeteikben ez ritkán mutatkozott meg. Néhány esetben előfordult, hogy a gyermek csak az egyik szülőtől kapott vallásos neveltetést, míg a másik szülő kevésbé tartotta ezt fontosnak. Ez esetekben az érintettek úgy látták, hogy a vallását aktívan nem gyakorló szülő hite kulturális és identitásbeli kérdésekben merült ki.

Gyermekkorukban legtöbbször csupán a vasárnapi szentmisékre jártak, de miután valamilyen egyházi szolgálatot vállaltak vagy csatlakoztak egy aktív ifjúsági közösséghez már a hétköznapi misékre és más vallásos programokra is járni kezdtek. Fanni, Imola, Alexandra és Barnabás általános iskolás koruktól kezdve ministráltak, ami nemcsak kötelezettségeket rótt rájuk, hanem közösségi élményt is nyújtott. A helyi közösséghez való csatlakozás után különböző indíttatásból egyre gyakrabban vettek részt a hétköznapi szentmiséken.

„Emlékszem, hogy egy nagyon vagány közösséget csináltunk, mi, akik ministráltunk. Tartottak számunkra különböző felkészítőket, és néhanapján pedig összerázókat is... Persze nem vettük annyira komolyan a ministrálást, gyakran szentmisén is röhögünk, és vártuk, hogy vége legyen, hogy tudjunk egymással beszélgetni.” (Barnabás)

Fanni, Imola és Alexandra esetében a ministrálás mozgatórugója a házszentelésen való részvétel volt; minden alkalom után részvételi pontot kaptak, és a legtöbb pontot összegyűjtő ministráns mehetett a legtöbbször házszentelésre. Janka a templomi énekek kivetítéséért felelt, ezért vasárnaponként már korábban érkezett, hogy előkészítse a technikát. Cecília és Laura a dicsőítő zenekarok révén kapcsolódott be az egyházi közösségbe, és hétköznaponként akár öt-hat órát is a templomban töltött, hogy felkészüljön a következő szentmisére.

Az egyházi ünnepek és szertartások nagy jelentőséggel bírtak a különféle szolgálatokat teljesítőik számára. Barnabás számára például a húsvéti ünnep- és szertartáskör volt kiemelkedő, ahol ministránsként minél több liturgikus feladatot szeretett volna elvállalni. Cecília számára a szentségimádási alkalmak voltak különlegesebbek, ugyanis néhány alkalommal olyan katartikus élményt nyújtottak számára, hogy teljes mértékben át tudta magát adni Istennek. Hasonló katarzisélményekről számolt be Janka is, aki először az elsőáldozásakor tapasztalt hasonlókat. Alexandra számára a csíksomlyói búcsú mindig emlékezetes volt a hatalmas pezsgés és az összegyűlt tömeg miatt. Ezzel szemben Sára, aki viszonylag kevés időt ministrált, kevésbé értette a rituálék fontosságát, és kritizálta az egyházat, hogy gyakorlataik szinte megegyeznek a bálványimádással.

Az interjúalanyaim leginkább kétféleképpen ábrázolták Istent: mint láthatatlan erőt vagy mint egy szakállas öreg férfit; istenképükhöz azonban pozitív vagy negatív érzelmek is társulhat-

tak. Fanni, Laura, Sára és Cecília gondviselő és szerető Istent képzelt el, míg Alexandra szigorú, büntető Istent látott.

„Egyáltalán nem volt megnyugtató [az Istenről alkotott képem], mert mindig azt éreztem, hogy állandóan dolgoznom és dolgoznom kell azért, hogy az ő kedvében járjak és a mennyországba kerülhessek.” (Alexandra)

Janka elmesélte, hogy az ifjúsági közösségekben tudatosan dolgoztak azon, hogy az Istenről alkotott képük minél organikusabb legyen, és személyes viszonyt tudjanak vele kialakítani. Levente gondoskodó istenképét megtörte, hogy szemtanúja volt édesanyja leépülésének, aki végül egy súlyos betegség következtében elhunyt. Barnabás szintén negatív istenképpel rendelkezett: mindig azt érezte, hogy Isten kegyelméért kell imádkoznia, hogy elkerülje a megtorlást.

„Elég gyakran olvastam az Ószövetséget, ott pedig úgy ismertem meg Istent, mint aki büntet, aki megölte a népét, háborúba küldte, és különféle mocskos dolgokhoz adta az úgymond engedélyét. De hogy ilyen Istent ki akar? És ez a kérdés mindvégig bennem volt...” (Barnabás)

Imola kettősséget érzett: egyrészt Istent mint szerető apát látta, másrészt pedig állandó szorongást okozott neki, hogy megfeleljen neki, hogy elkerülje a megtorlásokat és a büntetéseket.

A vallásoktatással kapcsolatos tapasztalatok vegyesek voltak: néhányan élvezték a hittanórákat, míg mások számára rossz és traumatikus élmény volt. Alexandra például arról számolt be, hogy a plébániai hitoktató semmilyen pedagógiai készséggel sem rendelkezett, így képtelen volt fenntartani a részt vevő fiatalok figyelmét. Júlia számára emlékezetes volt, hogy a kátéórán a lelkész arról oktatta ki őket, hogy a rockzene az ördög műve, és bünt követnek el, ha ezt hallgatják. Míg az egyházi hittanórák minőségét illetően többségük panaszkodott, az iskolai vallásoktatást inkább dicsérettel illeték. Cecília például felekezeti iskola diákja volt, ahol lenyűgözte az a mélység, ahogyan a bibliaismereti órákon a szentírási szövegeket tanulmányozták. Imola szintén egyházi iskola diákja volt, de ő utólag negatívan értékeli az iskolai hitoktatást, ugyanis kiábrándító volt számára a pedagógusok diákokkal szembeni viselkedése.

Ezzel párhuzamosan az interjúalanyok egyetértettek abban, hogy az egyház tanításai és dogmái jelentős hatással voltak személyiségük kialakulására. Júlia számára a tízparancsolat jelentette a legfontosabb iránymutatást, míg Lauránál a tisztítóútról és a pokolról szóló tanítások. Alexandra számára az olyan szentek életpéldája állított erkölcsi mércét, mint például Szent Lúciáé. Janka esetében a házasság előtti tisztaság megtartása volt az, amit utólag mérgezőnek éreztelt, mivel negatívan befolyásolta az önmagáról és a testéről alkotott képét. Hasonló tapasztalatai voltak Imolának is, aki egy egyházi táborban tett fogadalmat arról, hogy házasságáig megtartja a szüzességét. Az oktatók arra intették őt, hogy kellőképpen takarja el a testrészeit, azért, hogy a férfiakban ne ébresszenek rossz gondolatokat. Barnabás számára nem egy konkrét tanítás, hanem Jézus életvitele és magatartása volt meghatározó.

„Nézzük meg az evangéliumokban, hogy hogyan élt Jézus: teljes szegénységben, alázatos volt, segítséget nyújtott a bajbajutottaknak és a szegényeknek...”

Most a feltámadás létezésétől függetlenül, szerintem ezek annyira jó történetek, hogy mindenki számára példamutatóak lehetnének.” (Barnabás)

Ezt a példamutatást alátámasztotta Levente is, aki hangsúlyozta, hogy az aktív hitgyakorlat része lehet a kétely is, ugyanis az egyházi elöljárók úgy látják, hogy ez a hitről való komoly gondolkodást tükrözi.

Az egyházköztség tagjainak és dinamikájának megítélése különböző aspektusok alapján történt. Az interjúalanyok közül néhányan már az aktív hitgyakorlásuk szakaszában észrevették, hogy bizonyos személyek jobban beágyazódtak a helyi közösségbe, ami különféle előnyökhöz juttatta őket. Egy személy pozícióját az egyházközségi struktúrában az határozta meg, hogy az illető milyen kapcsolati és gazdasági tőkével rendelkezett. Fanni például arról az emlékéről számolt be, hogy a ministrálás során a sekrestyésnő a ministránsruhák kiosztásánál előnyben részesítette azokat, akiknek családjával jó kapcsolatot ápolt.

„Lehet, hogy a sekrestyésnő tudta nélkül kivételezett másokkal. Tehát lehet, hogy nem tudott engem valakihez kötni, mert nagymamám nem egy olyan ember volt, aki jaj, na, hoztam egy csokor virágot, meg veti egymás után a keresztet, hanem hátul, a hátsó padban ült.” (Fanni)

Ők a templomba járók kétféle típusát különböztették meg: azokat, akik kevésbé voltak aktívak, és inkább háttérbe húzódtak, illetve azokat, akik befolyásosabbak és észrevehetőbbek voltak a közösségekben. Cecília saját közösségében is megkülönböztetett egy réteget, amely aktívan részt vett a helyi kezdeményezésekben, minden szentmisén jelen volt, és folyamatosan támogatta az egyházat pénzbeli adományokkal. Janka szintén megemlítette az egyházközségeken belüli hierarchiát, ugyanakkor észrevette, hogy a kevésbé aktív hívek körében egyfajta apolitikusság volt tapasztalható, ami azt eredményezte, hogy szándékosan nem csatlakoztak a döntéshozó szervekhez vagy kerültek a kezdeményezéseket. Hasonlóképpen látta Levente is, aki minél közelebb került az egyházközséghez, annál inkább érezte ezt az informális hierarchiát. Alexandra, Levente és Imola is beszámolt hasonló rétegcsoportokról, de úgy érezték, hogy az ifjúsági közösségekben ez a hierarchia nem volt érzékelhető.

„Voltak az ificsoportban is olyan személyek, akik öntudatlanul ragaszkodtak olyan dolgokhoz, mint például, ha valaki papcsaládban születik, akkor kötelező módon egy másik papcsaládban született személlyel fog házasságot kötni.” (Levente)

Alexandra ennek ellenére úgy gondolta, hogy soha nem tudott volna teljes mértékben beilleszkedni az otthoni egyházi közösségbe, mert a szülei nem voltak aktív templomlátogatók.

A közösség dinamikáját főként a vezető személyek, jelen esetben az egyházi elöljárók határozták meg. Több interjúalanyom megtapasztalta, hogy a közösség élén gyakran egy régimódi és tekintélyelvű pap állt, aki kevés közösségi programot szervezett, és nehezen tudta megszólítani a közösség fiatal tagjait. Mindazonáltal a papcsere általában kedvező változásokat hozott az egyházközség életében. Fanni például arról számolt be, hogy a közösség felfrissült egy új és fia-

talabb pap érkezésével, mivel az ő prédikációi sokkal lendületesebbek és figyelemfelkeltőbbek voltak. Cecília is jobban tudott kapcsolódni egy új paphoz, aki világnézetileg is közelebb állt hozzá, ugyanis számára nem a szigorú hagyománykövetés volt a legfontosabb. Levente egyházközségét egy olyan lelkész vezette, aki „erős performansszal tudott beszélni a különböző igerészekről”, és képes volt megszólítani még a közösség legkisebb tagjait is. Sára egyházközségénél a papnak pedig „külön tehetsége volt abban, hogy hogyan kell összetartani a külön helyekre húzó embereket”.

Interjúalanyaim egyöntetűen számoltak be arról, hogy vallási közösségükben a nehézségekben való támasznyújtás kevésbé volt jellemző, megemlítve ugyanakkor, hogy a súlyosabb problémáknál mégis tette kész volt mindenki. Cecília elmesélte, hogy édesapja halálakor a helyi közösség „mélyen a zsebébe nyúlt”, és jelentős pénzbeli adománnyal támogatták őket. Barnabás is emlékszik olyan esetre, amikor házszentelés közben a pap véletlenszerűen megjelent néhány ajándékcsomaggal az egyik háznál. Sőt, volt olyan helyzet is, amikor ismerték az adott személy anyagi helyzetét, és nem vettek el tőle semmilyen adományt. Sára számára emlékezetes maradt, amikor a plébánia káplánját áthelyezték egy másik plébániára, a búcsúmiséjén a fiatalok megiratták őt, ezáltal kifejezve a köztük levő erős közösségi érzést. Levente inkább érzelmi támogatásról számolt be: édesanyja halála után az egyház irányította útjait, és olyan lehetőségeket biztosított számára, ahol nyíltan beszélhetett érzelmeiről.

4.2. Dekonverzió időszaka

Miközben eltérés van a valláselhagyáshoz vezető okok tekintetében, az érintett interjúalanyok esetében az fokozatos és nem hirtelen eltávolodást jelentett a hitélettől. Fontos megemlíteni, hogy mindannyiuk esetében a döntés mögött több tényező együttes hatása állt.

Cecília és Laura esetében a dekonverzió elindítója egy személyes tragédia volt, nevezetesen a nagyszülők halála. Laura mindössze kilencévesen veszítette el a nagymamáját, aki állandóan gondoskodott róla, amikor szülei távol voltak. Gyermekként azzal próbálták őt vigasztalni, hogy Isten jót tett a nagymamájával, amikor magához szólította. „Nagyon idegesített, amikor azt mondták nekem a szüleim, hogy nagymamával jót tett az Isten azzal, hogy magához vette... Hogy mamának is már sokkal jobb ott fent. De ez teljesen hülyeség volt, mert nekem Isten ezzel a lehető legrosszabbat tette... Mégis milyen ez az Isten?” A gyász feldolgozása közben Laura kételkedni kezdett az alapvető hittételekkel kapcsolatban. „Állandóan azon gondolkodtam, hogy Jézus feltámasztotta Lázárt, de nagymamámat már megmenteni nem tudta.” Az idő múlásával sikerült feldolgoznia az őt ért veszteséget, és szülei unszolására ismét járt minden vasárnap templomba, de, mint mondta, már hit nélkül. Közeli ismerősei biztatására néhány év múlva csatlakozott egy dicsőítő zenekarhoz, ahol megtanult gitározni. „Habár nem hittem már annyira Istenben, de mégis jó volt együtt lenni, tudott nekem adni valami pluszt a hétköznapiakban.” Egy alkalommal azonban a zenekar és a pap viszonya valamilyen okból elmérgesedett, és a pap válaszképpen megszüntette az ifjúsági szentmiséket, ahol korábban énekeltek. Laura ennek hatására végleg elfordult a hittől: „Na nekem ez volt az utolsó misém – mondtam magamban. Itt járt harmincvahány személy, állandóan készülődtünk, hogy szép legyen a szentmise, erre fel ez a hála érte.”

Cecília elsőéves egyetemi hallgatóként, húszéves korában veszítette el azt a nagymamáját, aki hosszú ideig nevelte őt. „Emiatt hát nagyon sok minden felfordult az életemben, ő volt az, aki mindig biztatott, hogy járjak templomba, és mindig elküldött, és el is várta ezt, és akkor ahogy ő

meghalt, úgy hát már nem nagyon kezdtem járni.” A vallástól való eltávolodását tovább erősítette az egyház álláspontja a homoszexuális párkapcsolatokról: „Miért kell kiteszítani a közösségből olyan személyeket, akik másképpen szeretnek? Mivel lesz több az egyház attól, hogy valakit kiközösít?” Ezen kívül ellenszenves volt számára a helyi közösség új plébánosa, aki prédikációiban többször botrányos kijelentéseket tett, emiatt már undorodva járt templomba. Döntését végül megerősítette a 2022-es magyarországi választások kampánya, ahol véleménye szerint az egyház olyan politikai szervezetet támogatott, amely a kereszténységgel ellentétes értékeket vall. A koronavírus-járvány idején bevezetett kijárási tilalom miatt már nem tudott elmenni a szentmisére, így akkor döntött úgy, hogy többet már nem is fog járni.

Barnabás, Alexandra, Imola, Sára és Fanni az egyház és annak tagjai iránti csalódásuk következtében döntöttek úgy, hogy otthagyják a vallási közösségüket. Barnabás elmesélte, bár szülei fontos szerepet töltöttek be a helyi egyházközség működésében, ő maga sosem érezte igazán jól magát benne. Egy szűk csoport, amely a pap körül csoportosult, rendszeresen találkozott a szentmisék után a plébánián, ahol ő is jelen volt a szülei miatt. Ilyenkor gyakran pletykáltak a közösség más tagjairól és megvetették őket különféle okok miatt. Kezdetben ezt természetesnek találta, de később felismerte, hogy ez ellentétes a keresztény elvekkel. Különösen nyilvánvalóvá vált számára ez a helyzet, amikor őt magát is bírálták a közösségen belül. Az imádságaival kapcsolatban is csalódott volt; bár többször kért segítséget Istentől, gyakran úgy érezte, hogy az imái nem találnak nyitott fülekre.

„Igazából ráéreztem arra, hogyha valami jó dolog történik velem, az nem az ima miatt van, hanem valami teljesen más dolog miatt.” (Barnabás)

Alexandra számára a döntő fordulatot az jelentette, amikor a ministrálás után összegyűjtött sok piros pont ellenére mégsem őt választották ki a házszentelésre. Igazágtalannak tartotta, hogy bár minden szükséges feltételt túlteljesített, mégis csak egyszer kapott lehetőséget a részvételre. Ezt követően még elment néhány szentmisére, de már soha többet nem ministrált. A következő csalódás akkor érte, amikor húsvét előtt elment gyónni, és a pap megróttta őt a gyóntatószékben azért, hogy egy viszonylag rövid idő alatt ennyi bűnt követett el. Meghatározóak voltak számára a bérmeákosási felkészítők is, ahol már sokkal árnyaltabban és racionálisabban látta azt, amit a pap mondott. Az első alkalommal megtudta, hogy a bérmeákosás lényege a hit megerősítése, azonban mivel az ő hite már nem volt annyira erős, úgy döntött, hogy többet nem fog járni. A bérmeákosási ünnepség előtt egy héttel a pap több személyen keresztül üzent meg neki, hogyha eljön az utolsó felkészítőre, akkor ő is lehet bérmeákosó. Alexandra ezt igazágtalannak tartotta, mivel a többi társa két évig hűségesen járt az összes felkészítő alkalomra, ő pedig úgy is részesülhetett volna a szentségben, hogy csak kétszer volt jelen. Végül ez a csalódás vezette őt oda, hogy minden kapcsolatát megszakítsa az egyházzal.

Imola egy katolikus karizmatikus mozgalom tagjaként döntött úgy, hogy egy egyházi iskola teológiai osztályán folytatja líceumi tanulmányait. Az iskolapadban ülve, első kézből tapasztalta néhány pap viselkedését, ami először taszította el őt az egyháztól. Felháborította, hogy a papok visszaéltek hatalmukkal, és néhol fizikailag és verbálisan bántalmazták a diákokat. Ez a felismerés kezdte megerősíteni az eltávolodását, mivel látta, hogy az előjárók és vallásos barátai kereszténynek vallják magukat, de cselekedeteikben ez nem mutatkozik meg. Fokozatosan tá-

volodott el a közösségtől és a hittől, de iskolai kötelezettségként továbbra is részt kellett vennie néhány imádságon és szentmisén. Miután elballagott, egy másik településre költözött, ahol nem volt lehetősége magyar nyelvű szentmisékre járni, így végleg abbahagyta, először a templomlátogatást, majd az imádkozást is.

Sára már a líceumi évek elején eltávolodott az aktívan működő ifjúsági csoporttól, miután katolikusként egy református iskolában folytatta tanulmányait, ahol új közösségre lelt. Ennek ellenére megtartotta katolikus hitét, és továbbra is járt szentmisére, bár kevésbé rendszeresen, mint korábban. Egyetemi tanulmányai végzésére egy másik városba költözött, ahol új barátokra és ismerősökre talált. Itt ébredt rá biszexualitására, majd párkapcsolatba került egy, a szülővárosából származó személlyel. A nyári vakáció idején, amikor mindketten otthon tartózkodtak, kirekesztve érezték magukat, mivel mindenkitől kellett bujkálniuk. Sára ezért felkereste az akkori plébánost, akinek kiöntötte a lelkét, de a pap megvetően nézett rá, mondván, hogy ez egy olyan állapot, amit majd kinő, és meggyóntatta őt. Megalázva érezte magát, és csalódott volt az egyházban, olyannyira, hogy többé nem szeretett volna templomba járni.

Fanni az egyházban mindig másodrendűnek érezte magát, amit különösen akkor tapasztalt meg, amikor ministrálás közben bizonyos feladatoktól vagy a ministránsruha viselésétől tartóztatták vissza. A ruhák kiosztása érkezési sorrend alapján történt, de sok esetben, akkor sem kaphatta meg a kívánt ruhát, ha másoknál korábban érkezett a sekrestyébe. Előfordult, hogy a sekrestyésnő nem akarta odaadni neki a ministránsruhát, mert arra várt, hogy a többi lány is megérkezzen. Végül a többi lány nem jött el a szentmisére, és Fanni sem kapta meg a ruhát. Végtelenül igazságtalannak érezte, hogy a sekrestyésnő kivételezett másokkal a családi kapcsolatok miatt. *„Ez a másodrendűség érezhető volt, amikor a többi lány kapott ministránsruhát, de én nem.”* Úgy érezte, hogy bár minden kritériumnak megfelel, mégsem jut hozzá ahhoz, amihez joga lett volna. Emiatt döntött úgy, hogy többet nem fog ministrálni, és így már templomba is egyre ritkábban járt, míg végül egy ponton teljesen megszakadt a kapcsolata az egyházzal.

Júlia, Tímea, Janka és Levente hitbéli eltávolodását az eredményezte, hogy felnőttként már nem tudták összeegyeztetni a szentírási tanításokat a különböző tudományos és filozófiai ismereteikkel. Júlia esetében legfőképpen a modern evolúciós elméletek és a csillagászat iránti érdeklődése vezetett oda, hogy már nem tudta elfogadni egy felsőbbrendű lény létezését. Emellett kitérését az is meghatározta, hogy szegregált lakóhelye miatt nem tudott aktívan részt venni az egyházközösség életében. *„Először úgy voltam vele, hogy én továbbra is hiszek, csak másképpen, mint a szüleim.”* Végül az egyetemi tanulmányai és az új párkapcsolata miatt döntött úgy, hogy teljes mértékben eltávolodik az egyháztól és a hittől. *„Rá kellett jönnöm, hogy az egyház és az egész istenhit csak egy társadalmi konstrukció, ami azért jött létre, hogy megértsük a körülöttünk lévő dolgokat.”*

Tímea az egyetem elkezdését követően kezdett először kételkedni a hitében, ugyanis a természettudományi szakon tanulva egyre inkább úgy látta, hogy a világ megteremtése nem Isten műve, hanem más folyamatok eredménye. Hitének csúcspontja azon időszak, amikor egy helyi ferences közösség programjaihoz csatlakozott. Számtalan baráttra tett szert, és olyan közösség része lehetett, ami biztonságot nyújtott számára. Az egyetem elvégzését egy kilátástalan és sötét időszak követte az életében, mivel bizonytalan volt abban, hogy el tud-e helyezkedni a végzettségével. Ekkortájt fáradt bele abba, hogy állandóan Isten segítségét és kegyelmét kérje. Hibának érezte egy felsőbb jótól várni a problémák megoldására, miközben az ember valamilyen szinten

a saját sorsának a kovácsa. Rájött arra, hogy jót tenni nem a túlvilági jutalom reményében kell, hanem sokkal inkább azért, mert az alapvető emberi érték. Megközelítőleg fél évig rendszeresen járt a vasárnapi szentmisékre és a ferences közösségbe, majd ezt követően végleg megszakította a szentmisék látogatását.

Janka fokozatos eltávolodása az egyháztól az egyetemi évei elején kezdődött, amikor azzal szembesült, hogy nem keresztény népek vallásosságában is megfigyelhetőek olyan elemek, amelyek a kereszténységben is jelen vannak. Ez a felismerés elindította benne a kételkedés folyamatát. Ezt a négyéves folyamatot tovább mélyítette, hogy az egyetem megkezdésével új városba költözött, és egy új, de számára nem teljesen idegen közösségben kellett megélnie a hitét. Az ott működő karizmatikus közösség néhány tagját már korábbról ismerte, ami megkönnyítette a beilleszkedést. Ekkortájt vált számára fontossá a környezettudatosság, ami számtalan racionális dilemmát indított el benne. Bár megpróbálta, nem érezte saját stílusának a karizmatikus csoportot, így fokozatosan eltávolodott tőlük. Ezzel párhuzamosan új munkahelyen kezdett dolgozni, ahol kulturális rendezvények szervezése mellett megismerkedett olyan elméletekkel, amelyek tovább erősítették a vallástól való távolodását. Egyre ritkábban gyakorolta a vallását, majd amikor külföldre költözött, egy új fejezet kezdődött az életében, ahol már nem gyakorolta a hitét. Ez az új környezet és az új tapasztalatok végleg eltávolították őt az egyháztól és a vallási gyakorlatoktól.

Levente életében az első törés édesanyja halála után következett be, amikor rövid időre eltávolodott a vallási közösségtől. Ennek ellenére kapcsolatban maradt az egyházközség elöljáróival, továbbra is részt vett a táborokban, ahol sikerült visszanyernie a hitét. 18 éves korában azonban ismét előtörték az erős kételyei az egyház működésével és Isten létezésével kapcsolatban, bár továbbra is aktívan gyakorolta hitéletét. Elsőéves egyetemistaként először találkozott a prekeresztény tartalmakkal és a kozmológiával, ami számtalan olyan kérdést vetett fel benne, amelyekre nem kapott választ egyházi részről. További találkozásai irodalmi és filozófiai szövegekkel teljesen megváltoztatta világnézetét, más színben kezdte látni az egyház működését, ami végül ahhoz vezetett, hogy lemorzsolódott a különböző vallási közösségekből. Igazságtalannak tartotta az egyház néhány megnyilvánulását, és feldühítette, hogy rengeteg kérdésére nem kapott választ, sőt hibáztatták őt ezekért a kérdésekért. Mint mondta, a kitéréséhez valószínűleg az is hozzájárult, hogy az ifjúsági csoport magközössége – amelynek ő is része volt – megbomlott, és nem maradtak meg a jó barátai. Ez a társadalmi és intellektuális izoláció tovább erősítette benne a távolodás érzését, és végül teljesen eltávolodott az egyháztól és a hittől.

Nem minden kitérő személy veszítette el az Istenben vetett hitét, voltak, akik csak az egyházba vetett bizalmukat veszítették el. Fanni például különválasztja Istent az egyháztól:

„Nem azt kérdőjeleztem meg, hogy továbbra is szeret engem Isten, csak azt, hogy ez az egyház tényleg őt közvetíti, és nem csak egy felszínes, külsős dolog.”

Hozzá hasonlóan Cecília is úgy gondolja, hogy a hit megmaradhat anélkül, hogy az egyházzal lenne szorosan összekötve: *„Nem én távolodtam el az Istentől, hanem az egyház.”* Alexandra elfogadja, hogy lehet valamilyen szervező elv a világ mögött, de úgy véli, az egyház nem képes ezt megfelelően közvetíteni. Janka istenhite ambivalens, ugyanis van, hogy tagadja Isten létezését, néha pedig elismeri azt. Ezzel ellentétben Júlia és Tímea már teljesen elvetik Isten létezését,

mivel úgy látják, hogy a világban lévő fájdalom és tragédia összeegyeztethetetlen az isteni jelenléttel.

Mindenkiben közös volt továbbá az, hogy az imádság fontos szerepet töltött be a mindennapjaikban, amely a dekonverzió után teljesen eltűnt. Imáikat automatizálták, illetve berögzült szokásnak tartották, ennek ellenére, ha véletlenül kihagyták az esti imát, erős büntudatot éreztek. Janka is hasonló büntudatot érzett, ha véletlenül elaludt az esti ima közben. Sára meditativnak találta az esti imádságokat, de ha nem végezte el őket, nem tudott elaludni a lelkiismeret-furdalástól. Időnként az életükben megjelenő rossz eseményeket is azzal magyarázták, hogy már nem imádkoznak. Barnabás így fogalmazott:

„Sokszor imádkoztam azért, hogy jobb legyen nekem, és mindig attól féltem, hogyha egy éjszaka nem teszem meg ezt, akkor jaj, megver a jó Isten, és a többi.”

Büntudatot éreztek, ha nem tudtak teljesen belemerülni az imádságba, és ha elakadtak annak elmondásában. Júlia megjegyezte:

„Mindig attól féltem, hogyha nem mondom el tökéletesen az imát, akkor engem vagy egy közeli családtagomat súlyos baj fogja érni.”

Amikor Alexandra úgy döntött, hogy többé nem fog imádkozni, súlyos rémálmok kezdték gyötörni. Tímea szemlélődő imamódját a meditáció váltotta fel, ugyanis véleménye szerint mindkettő arra indította az embert, hogy mélyen önmagába nézve találja meg a belső csendet.

Társadalmi környezetük a kitéréseket minden esetben negatívan reagálta le. Cecíliánál a tágabb családi kör és a falubeli ismerősök is észrevették, hogy már nem jár templomba. Az erre vonatkozó kérdésekre Cecília tömören válaszolt: nem megy, és kész. Néhányan kezdettől elfogadóbbak voltak a döntésével kapcsolatban, végül a családja is belenyugodott a helyzetbe, és nem firtatták tovább, hogy miért marad távol a templomtól. Amikor Fanni barátai afelől érdeklődtek, hogy miért nem látják többé a templomban, egyszerűen azzal válaszolt, hogy nincs kedve, vagy a házi feladatokkal van elfoglalva. Alexandra hasonló válaszokat adott egyházközei barátainak, ami miatt végül teljesen eltávolodtak egymástól. Imola konfrontálódott keresztény barátaival különböző erkölcsi kérdésekben, végül teljesen megszakadt velük a kapcsolata. Levente barátai kétféleképpen reagáltak a helyzetre: egy részük empátikusan közeledett hozzá, hogy megértsék eltávolodásának okát, míg barátai másik része szándékosan kerülni kezdte őt, és másokat is arra intettek, hogy többé ne hívják meg semmilyen vallási eseményre. Janka úgy érezte, eltávolodása annyira fokozatos volt, hogy néhány vallásos barátja észre sem vette. Tímea szülei megértették a lányuk döntését, és nem próbálták meggyőzni annak megváltoztatására. Ugyanakkor azt érzi, ha nagymamája tudomására jutott volna az, hogy elhagyta a vallását, biztosan neheztelt volna rá. Barnabás és Júlia szülei érzelmileg zsarolták őket döntésük miatt. Barnabás így fogalmazott:

„Először nem is akarták elhinni, azt hitték, hogy valami dolog, amin gyorsan keresztülmegyek, és ismét fogok járni a templomba... Habár sok idő eltelt azóta, még a mai napig is látom bennünk a csalódottságot emiatt.”

Fontos megemlíteni, hogy a kitérésüket követően az érintett személyek egy ideig nem beszéltek nyíltan a döntésükről. Laura úgy érezte, hogy mindez hiábavaló lett volna:

„Én őszintén azt éreztem, hogy nem találtam volna nyitott fülekre... senki részéről nem találtam nyitottságot erre vonatkozólag.”

Júlia nem találta lényegesnek, hogy elmondja a történetét, mert a mindennapjaira és a kapcsolataira ez kevésbé volt hatással. Janka sem beszélt erről szívesen másoknak, bár volt néhány közeli ismerőse, akivel megosztotta a döntését. Barnabás pedig azért nem mondta el senkinek, mert nem szeretett volna magyarázkodni, és úgy vélte, kevesen értették volna meg a helyzetét.

4.3. Dekonverzió utáni időszak

Az interjúalanyaimban a valláselhagyás vegyes érzelmeket váltott ki. Egyrészt többen pozitívan éltek meg a kitérését, mint egyfajta kiszabadulást, megkönnyebbülést vagy személyes fejlődést. Barnabás például azt mondta:

„Irtó nagy megkönnyebbülés volt az, amikor tényleg el tudtam engedni teljesen az egész vallásosságomat, és már nem görcsöltem azon, hogy mit gondol erről Isten.”

Emellett sokkal nyitottabbak lettek az új lehetőségek iránt, amit utólag is pozitívan értékelték. Másrészt azonban gyakran büntudatot is éreztek amiatt, hogy elhagyták a vallásukat. Nehézséget okozott számukra a vallási közösségtől való elszakadás is, amely korábban meghatározó része volt mindennapjaiknak. Janka és Imola például erős szomorúságot tapasztalt, mert egy olyan dolgot veszítettek el, ami nagyon erős és intenzív volt az életükben, mi több, identitásuknak szerves részét képezte. Hasonló hiányérzetet tapasztalt Sára is, aki kezdetben felszabadulásként élte meg a vallás elhagyását, majd ezt követően vette észre, hogy mennyi mindent veszített el. Néhány személy számára további problémát jelentett, hogy a kitérés miatt eltávolodtak barátaitól, és közeli kapcsolataik is megszűntek. Az egyházi intézményekben csalódott valláselhagyók egy része azzal a belső konfliktussal is küszködött, hogy eltekintsenek az egyház hibázatásától néhány személy megnyilvánulása miatt.

„Még mindig néha büntudatom van azért, hogyha valamit nem köszönök meg az Istennek, s tudom azt, hogy néhány pap hibáját nem kellene kivetítenem a teljes egyházra, mert ez csak egy apró része ennek az egész rendszernek.”
(Sára)

A valláselhagyást követően az érintettek általában nem kerestek új spirituális gyakorlatokat, azonban léteznek ez alól kivételek is. Laura például a valláselhagyás után egy ismerősén keresztül hallott a buddhizmusról, ami felkeltette az érdeklődését. Különösen az vonzotta a buddhizmusban, hogy az istenség nem konkrét segítséget ígér, hanem erőt ad a nehézségek átvészeléséhez. Laura úgy érezte, hogy ez a spirituális gyakorlat nem korlátozza őt, hanem inkább arra tanítja, hogy figyelmesebb legyen mások iránt. Részt vett egy buddhista ünnepségen is, de elmondta, hogy többet nem kíván semmilyen vallási szervezet tagja lenni. Mások számára a val-

lássalhagyás után a jóga és a meditáció vált kiemelten fontossá, mert azt érzik, hogy ez segíti őket a lelki békéjük megőrzésében és a mindennapi stressz kezelésében. Janka, bár volt spirituális igénye, ma már sokkal racionálisabban tekint a világra és annak működésére. Ugyanakkor a vallásos közösség elvesztése megijesztette őt, de végül a profán közösségekben is megtalálta a helyét. A hasonló struktúrák és elemek, mint a rendszeres találkozások, mély beszélgetések, belső poérok és hasonló gondolkodásmód, biztonságot nyújtottak számára.

5. KÖVETKEZTETÉS

A tanulmányban arra világítottam rá, hogy a vallássalhagyás folyamata sokrétű és komplex jelenség. Az alábbiakban összefoglalom a megkérdezett fiatalok vallásosságának kialakulását, kitérésük indítékait, valamint a vallássalhagyást követő élethelyzetüket és tapasztalataikat.

Az interjúalanyok vallásosságának formálódásában kulcsszerepet játszott az egyházi közösségekhez való csatlakozás. Bár a keresztény hit alapjait elsősorban családi szocializáció során sajátították el, vallásosságuk akkor mélyült el igazán, amikor aktívan bekapcsolódtak egyházi csoportokba, például ministránsként vagy egyházi ifjúsági közösségek tagjaként. Ezt követően az egyházi eseményeken való részvétel a hétköznapijuk szerves részévé vált, amely megerősítette vallási identitásukat.

A hitbéli elmélyülés mellett a vallási tanítások is jelentős hatást gyakoroltak világvéjükre és önképükre. A plébániai hitoktatás megítélése vegyes volt: egyesek szerint annak minősége elmaradt az elvárásaiktól, míg az állami iskolákban zajló hittanórákat interaktívabbnak és élvezetesebbnek tartották. A különféle vallási tanítások jelentősen befolyásolták az érintettek istenképét: egyesek egy szerető és könyörületes Istent képzeltek el, míg mások számára egy büntető és szigorú istenkép rajzolódott ki.

A dekonverziót folyamatként értelmezem, ami több tényező együttes hatására jön létre. Megállapításom, hogy a vallástól való eltávolodás fokozatos, és nem hirtelen következik be. Ebben az összefüggésben az érintettek nem egyetlen ok miatt döntöttek a távozás mellett, hanem több indíték hatására. Vizsgálatomban három okot említettem meg:

A vallássalhagyást leginkább az egyházi intézményekben való csatlakozás, az intellektuális kétség, valamint a személyes tragédiák határozták meg. Az érintett személyek beszámolóik alapján az egyházi közösségekben bizonyos személyek jobban beágyazódtak a helyi struktúrába, ami által különböző előnyökben részesülhettek. Egy személy pozíciója az egyházi közösségben attól függött, hogy az illető milyen kapcsolati és gazdasági tőkével rendelkezik. A kitérők ezt igazságtalannak ítélték meg, ami elindította őket a dekonverzió útján. Másrészt az életben bekövetkezett személyes tragédiák, mint például haláleset, ébresztettek kétséget, majd vezettek a vallás elhagyásához. Egy személy esetében a kitérés elindítója az egyházi dogmák, valamint a modern kori tudományos elméletek összeférhetlensége volt.

A kitérést követő időszakra meghatározó volt a döntéssel kapcsolatos ambivalens megítélés. Néhány személy pozitívan élte meg az egyháztól való eltávolodását, mint egyfajta felszabadulást vagy személyes fejlődést. Más személyeknél azonban jelen volt a döntéssel kapcsolatos büntudat: például az imádkozás félbeszakításánál volt, aki az isteni büntetéstől félt, mást pedig súlyos rémálmok gyötörtek hosszú ideig.

Az interjúalanyok döntését többnyire negatívan fogadta a környezetük: egyesek szüleik érzelmi zsarolásával szembesültek, mások elvesztették a legközelebbi barátait. Mindemellett jellemző volt a kitérték többségére, hogy nem merték elmondani a döntésüket családtagjaiknak, ismerőseiknek, mert nem számítottak megértésre részükről.

A kutatás eredményei alapján a vallásosság kialakulásában kiemelkedő szerepet játszott az egyházi közösségekbe való integráció, amely a hit elmélyítésének egyik legfontosabb tényezője volt. Ugyanakkor a dekonverzió több tényező együttes hatásaként értelmezhető, amelyet leginkább az egyházi intézményekben való csalódás, intellektuális kételyek és személyes tragédiák váltottak ki. A kitérést követő időszak ambivalens élményeket hozott az érintettek számára: míg egyesek felszabadulásként és személyes fejlődésként élték meg a valláselhagyást, mások büntüddal küzdöttek, félelmet éreztek az isteni büntetéstől vagy rémálmokkal szembesültek. A társadalmi környezet reakciója többnyire elutasító volt; a valláselhagyók gyakran szembesültek szülői érzelmi zsarolással, baráti kapcsolataik elvesztésével, és sok esetben titkolták döntésüket, mert nem számítottak megértésre.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Barbour, J. D. (1994). *Versions of deconversion: Autobiography and the loss of faith*. University Press of Virginia.
- Bromley, D. G. (1998). Linking social structure and the exit process in religious organizations: Defectors, whistle-blowers, and apostates. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(1), 145–160. <https://doi.org/10.2307/1388034>
- Cragun, R. T., & Hammer, J. H. (2011). “One Person’s Apostate is Another Person’s Convert”: What Terminology Tells Us about Pro-Religious Hegemony in the Sociology of Religion. *Humanity & Society*, 35(1–2), 149–175. <https://doi.org/10.1177/016059761103500107>
- Ebaugh, H. R. F. (1988). *Becoming an ex: The process of role exit*. University of Chicago Press.
- Faix, T., Hofmann, M., Künkler, T., & Varga, R. (2020). *Miért nem hiszek már? Amikor a fiatalok elvesztik a hitüket*. Koinónia.
- Fazzino, L. L. (2014). Leaving the Church Behind: Applying a Deconversion Perspective to Evangelical Exit Narratives. *Journal of Contemporary Religion*, 29(2), 249–266. <https://doi.org/10.1080/13537903.2014.903664>
- Fenelon, A., & Danielsen, S. (2016). Leaving my religion: Understanding the relationship between religious disaffiliation, health, and well-being. *Social Science Research*, 57, 49–62. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2016.01.007>
- Fowler, J. W. (1991). Stages in faith consciousness. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1991(52), 27–45. <https://doi.org/10.1002/cd.23219915204>
- Keller, B., Klein, C., Hood, R. W., & Streib, H. (2013). Deconversion and Religious or Spiritual Transformation. In H. Westerink (szerk.), *Constructs of Meaning and Religious Transformation* (1. kiad., 119–140. o.). V&R unipress. <https://doi.org/10.14220/9783737000994.119>

- Krok, D., Falewicz, A., & Szcześniak, M. (2024). Do Catholic Religious Practices Attenuate the Deconversion of Emerging Adults in Poland? The Mediating Role of Transcendent Indebtedness. *Religions*, 15(1), 85. <https://doi.org/10.3390/rel15010085>
- Mauss, A. L. (1969). Dimensions of Religious Defection. *Review of Religious Research*, 10(3), 128. <https://doi.org/10.2307/3510739>
- Nica, A. (2019). Exiters of religious fundamentalism: Reconstruction of social support and relationships related to well-being. *Mental Health, Religion & Culture*, 22(5), 543–556. <https://doi.org/10.1080/13674676.2019.1636015>
- Rizzuto, A.-M. (1981). *Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*. University of Chicago Press.
- Roof, W. C. (1978). Alienation and apostasy. *Society*, 15(4), 41–45. <https://doi.org/10.1007/BF02694710>
- Streib, H. (2001). Faith Development Theory Revisited: The Religious Styles Perspective. *International Journal for the Psychology of Religion*, 11(3), 143–158. https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR1103_02
- Streib, H. (2021). Leaving religion: Deconversion. *Current Opinion in Psychology*, 40, 139–144. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.09.007>
- Streib, H., Hood, R. W., Keller, B., Csöff, R.-M., & Silver, C. F. (2009). *Deconversion: Qualitative and Quantitative Results from Cross-Cultural Research in Germany and the United States of America* (1. kiad.). Vandenhoeck & Ruprecht. <https://doi.org/10.13109/9783666604393>
- Streib, H., & Keller, B. (2004). The Variety of Deconversion Experiences: Contours of a Concept in Respect to Empirical Research. *Archive for the Psychology of Religion*, 26(1), 181–200. <https://doi.org/10.1163/0084672053598030>
- Streib, H., & Keller, B. (2018). *Manual for the Assessment of Religious Styles in Faith Development Interviews* (Fourth, revised edition of the Manual for Faith Development Research). Universität Bielefeld, Center for Biographical Studies in Contemporary Religion. <https://doi.org/10.4119/UNIBI/2920987>
- Streib, H., Keller, B., Bullik, R., Steppacher, A., Silver, C. F., Durham, M., Barker, S. B., & Hood, R. W. (2021). *Deconversion Revisited: Biographical Studies and Psycho-metric Analyses Ten Years Later* (1. kiad.). Vandenhoeck & Ruprecht. <https://doi.org/10.13109/9783666568688>
- Streib, H., & Klein, C. (2013). Atheists, agnostics, and apostates. In K. I. Pargament, J. J. Exline, & J. W. Jones (szerk.), *APA handbook of psychology, religion, and spirituality (Vol 1): Context, theory, and research* (713–728. o.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14045-040>
- Vargas, N. (2012). Retrospective Accounts of Religious Disaffiliation in the United States: Stressors, Skepticism, and Political Factors. *Sociology of Religion*, 73(2), 200–223. <https://doi.org/10.1093/socrel/srr044>
- Veres, A. (1993). *Erkölcsteológia*. N. p.
- Wright, A. S. (1998). Exploring Factors That Shape the Apostate Role. In D. G. Bromley (szerk.), *The politics of religious apostasy: The role of apostates in the transformation of religious movements* (95–114. o.). Praeger.

Papp Olga¹

Korkülönbségek a digitális függőségben: szisztematikus szakirodalmi áttekintés

Kivonat

Jelen szisztematikus áttekintés célja a felnőttek és serdülők körében megfigyelhető digitális függőségek szakirodalmának áttekintése, különös figyelmet fordítva a korcsoportok közötti különbségekre. A 2019 és 2024 között megjelent tanulmányok vizsgálatával elemezzük a különböző digitális függőségek, az internetfüggőség, a közösségimédia-függőség, a streamingfüggőség, az okostelefon-függőség és az onlinejáték-zavar prevalencia arányait. A fiatalok és serdülők körében valamivel magasabb a kockázata a mérsékelt vagy súlyos internetfüggőség kialakulásának, míg a felnőtteknél magasabb a közösségimédia-függőség átlagos szintje. Ezenkívül a serdülők szignifikánsan nagyobb mértékben vesznek részt az online játékokban. Ezek az eredmények alátámasztják a digitális függőségek kezelését célzó, életkor-specifikus stratégiák szükségességét.

Kulcsszavak: viselkedésfüggőség, internet, közösségi média, streaming, okostelefon, online játékok

Abstract: Age-Related Differences in Digital Addiction: A Systematic Review

This systematic review aims to synthesize existing literature on the prevalence of digital addictions among adults and adolescents, with a focus on age group differences. By examining studies published from 2019 to 2024, we will analyze prevalence rates across various digital addictions, including internet addiction, social media addiction, streaming addiction, smartphone addiction and online gaming disorder. Youth and adolescents have a somewhat higher risk for developing moderate to severe internet addiction, while adults show higher average levels of social media addiction. Moreover, adolescents show a significantly higher engagement in online gaming. These results support the necessity to age-specific strategies to address the digital addictions.

Keywords: behavioral addiction, internet, social media, streaming, smartphone, online gaming

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Papp, O. (2024). Korkülönbségek a digitális függőségben: szisztematikus szakirodalmi áttekintés. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 121–145. <https://doi.org/10.17177/77171.299>

I. BEVEZETÉS

Egy egyre inkább összekapcsolt világban a digitális technológia széles körű használata számos olyan viselkedési függőséget eredményezett, amelyek jelentősen befolyásolják az emberek életét

¹ Szociológus, doktorandusz hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munka Kar. E-mail: olga.papp@ubbcluj.ro

(Kaur & Mehndroo, 2024). Ezek közül az internet-, közösségimédia-, streaming- vagy sorozatnézés-, okostelefon- és onlinejáték-függőség mind olyan kiemelkedő problématerületek, amelyek részletes vizsgálatára van szükség, mivel ezek a zavarok negatív hatással vannak a személyes kapcsolatokra, a tanulmányi teljesítményre, illetve az általános jóllétre.

A digitális technológia gyors fejlődése átalakította az egyén és a világ közötti interakciót, ami az internetfüggőség vagy problémás internethasználat (PIU – problematic internet use) néven ismert jelenséghez vezetett. Ezt az állapotot az internettel való túlzott és kényszeres foglalkozás jellemzi, amely jelentős károsodást okozhat az élet különböző területein. A problémás internethasználat nemcsak a személyes kapcsolatokra gyakorol negatív hatást, hanem hozzájárulhat a munkahelyi teljesítmény csökkenéséhez, a szociális elszigetelődéshez és a mentális egészség romlásához is. A felhasználók gyakran tapasztalnak szorongást és depressziót, ami tovább rontja életminőségüket. Bár a DSM-V (American Psychiatric Association, 2013) hivatalosan nem ismeri el az internetfüggőséget különálló zavarként, hasonlóságot mutat a szerfüggőségekkel, az anyaghasználati zavarral (SUD – substance use disorder). A közös tünetek közé tartozik a kiemelés (az internet uralja a felhasználó gondolatait, míg más tevékenységek és kapcsolatok a háttérbe szorulnak), a hangulatváltozás (szorongás, ingerlékenység vagy düh, különösen akkor, ha nem férnek hozzá az internethez), a tolerancia kialakulása (egyre több idő töltése online, ugyanazon örömrzést eléréséért, ami korábban kisebb időráfordítással is megvolt), az elvonási tünetek (internethasználat csökkentése idegességgel, feszültséggel és depresszióval társulhat), a személyes kapcsolatokban jelentkező konfliktusok (a valós interakciók elhanyagolása a személyes kapcsolatok romlásához vezethet) és a visszaesési tendenciák (még ha egy időre sikerül is csökkenteni az internethasználatot, a felhasználó visszatér a régi szokásaihoz).

Az általános internetfüggőség mellett a közösségimédia- és streamingfüggőség ennek sajátos alcsoportjaként jelenik meg. A közösségimédia-függőség a közösségimédia-platformok kényszeres használatát jelenti, ami hasonló káros hatásokkal jár az egyének életére. Az internetfüggőséghez hasonlóan a DSM-V-ben a közösségimédia-függőséget sem sorolják be hivatalos rendellenességként, de osztozik a SUD jellemzőiben. A streamingfüggőség a streamingplatformok kényszeres használatát foglalja magában, és szintén ugyanazokat az alapvető tüneteket tartalmazza, mint a közösségimédia-függőség, ugyanakkor nem tartozik a DSM-V formális rendellenességei közé. Egy másik jelentős terület az okostelefon-függőség. A viselkedési függőségnek ez a formája a túlzott okostelefon-használatban nyilvánul meg, amely megzavarja a mindennapi működést. A digitális függőség más formáihoz hasonlóan az okostelefon-függőség is a SUD lencséjén keresztül konceptualizálható, és ugyanazok a tünetek jellemzők rá. Ezenkívül az onlinejáték-zavar, más néven internetes játékszavar (IGD – internet gaming disorder) a digitális függőség egy másik kritikus dimenzióját képviseli. Ezt az állapotot a kényszeres szerencsejátéktevékenység jellemzi, amely súlyosan károsíthatja az egyén életét. A többi digitális függőségi típussal ellentétben a DSM-V elismeri a kényszeres játékfüggőséget, és olyan viselkedési mintákat foglal magában, mint például a játékidő feletti korlátozott kontroll, a játék prioritása más tevékenységekkel szemben, és a játék a negatív következmények ellenére folytatódik.

Mivel a digitális technológiák egyre inkább áthatják a mindennapi életünket, egyre inkább szükségessé válik a függőség különböző formáinak, árnyalatainak és következményeinek megértése. Ezek a viselkedési függőségek nemcsak az egyes felhasználókra vannak hatással, hanem

szélesebb körű társadalmi kihívásokat is jelentenek, amelyek átfogó kutatást és beavatkozási stratégiákat tesznek szükségessé.

Jelen tanulmány célja választ találni arra a kérdésre, milyen gyakoriak a digitális függőségek a különböző korosztályokban, és milyen különbségek figyelhetők meg e tekintetben a fiatalok és a felnőttek között. A szakirodalmi áttekintés lehetővé teszi, hogy széleskörűen összegyűjtsük és elemezzük a meglévő szakirodalmat, rendszerezjük a meglévő kutatásokat, így átfogó képet kapjunk a digitális függőségek jellemzőiről. A tanulmány során előbb meghatározzuk a keresési stratégiát, amely magába foglalja az adatbázisok és kulcsszavak kiválasztását, az elfogadási és kizárási kritériumokat, majd rendszerezjük a talált kutatásokat a felsorolt problématerületek szerint.

2. MÓDSZERTAN

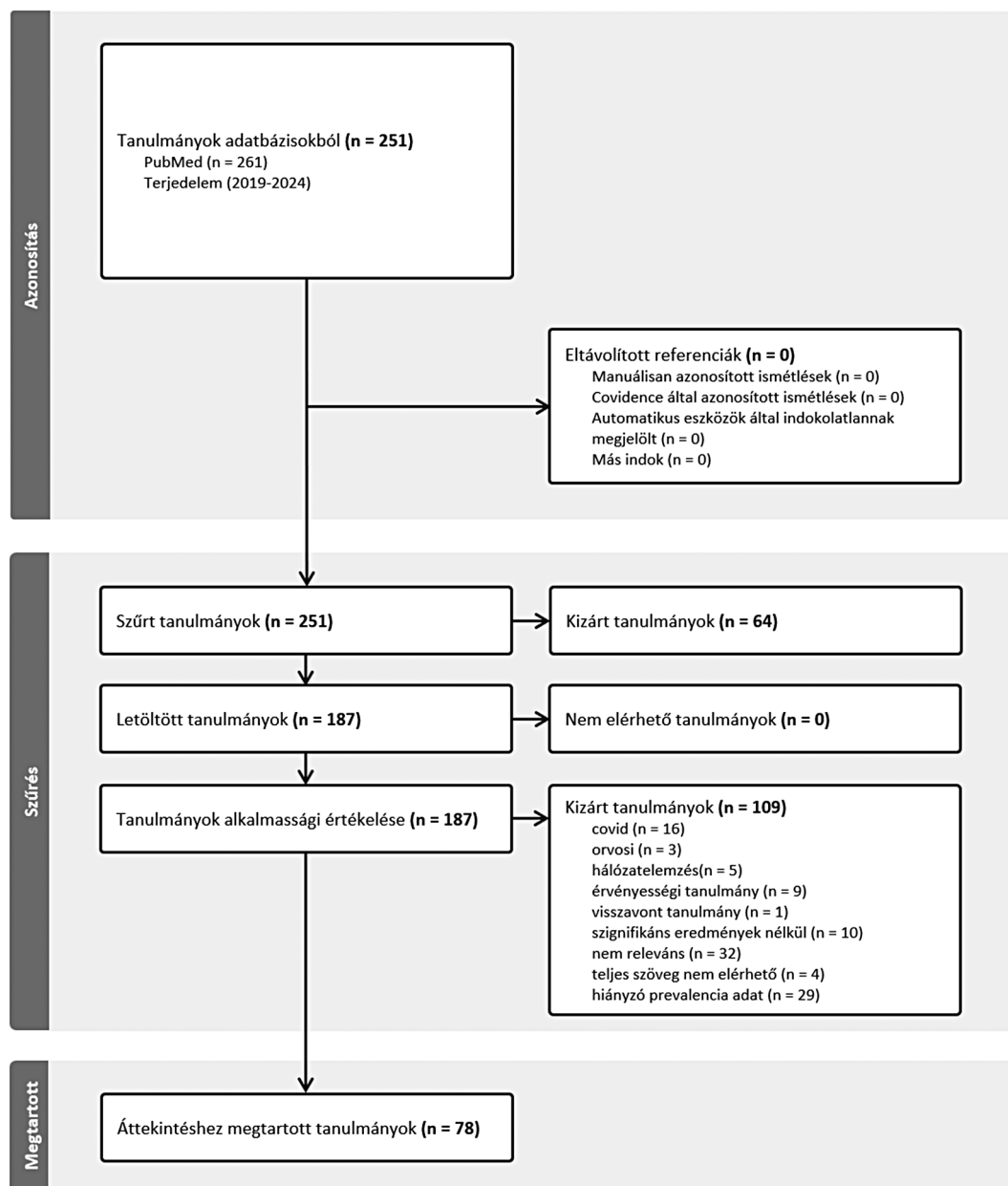
2.1. Keresési stratégia

A szisztematikus áttekintést a PubMed adatbázis használatával végeztük, mivel ezen adatbázis segítségével a digitális függőségek és azok egészségügyi vonatkozásai közötti összefüggést jobban tudjuk vizsgálni. A PubMed nemcsak az orvosi és egészségügyi kutatásokra specializálódott, hanem széles körű hozzáférést biztosít a pszichológiai és szociológiai aspektusokat is érintő tanulmányokhoz, amelyek relevánsak a digitális függőségek megértésében. Keresési feltételek: közösségimédia-függőség (social media addiction), Bergen Közösségimédia-függőségi Kérdőív (BSMAS – Bergen Social Media Addiction Scale), sorozatnézési elkötelezettség (series watching engagement), Sorozatnézési Elkötelezettség Skála (SWES – Series Watching Engagement Scale), problémás online játék (problematic online gaming), a Problémás Online Játék Kérdőív (POGQ – Problematic Online Gaming Questionnaire), okostelefon-függőség (smartphone addiction), Okostelefonos Applikációalapú Függőségi Skála (SABAS – Smartphone Application Based Addiction Scale) és internetfüggőség (internet addiction), Internetfüggőségi Teszt (IAT – Internet Addiction Test), a kivonatra, a címre és az angol nyelvre szűrve, az utolsó 5 év (2019–2024) tanulmányai közül.

2.2. Elfogadási és kizárási kritériumok

A felülvizsgálati lépéseket az 1. ábra szerint végeztük a Covidence² szisztematikus felülvizsgálati szoftver (Veritas Health Innovation, Melbourne, Ausztrália) segítségével. A fenti lekérdezés eredménye 251 tanulmány. Ezekből kiindulva kizártunk 64-et a relevancia hiánya miatt, további 79 tanulmányt pedig a kivonat és a teljes szöveg elemzése alapján zártunk ki. Kizártuk a Covid-időszakban készített tanulmányokat, mivel a járvány jelentős egyedi körülményeket teremtett, amelyek hatással voltak az emberek viselkedésére és jóllétére. Ezen időszak alatt so-

2 A Covidence egy webalapú szoftver, amely elősegíti a szisztematikus áttekintések készítését. Számos olyan funkciót kínál, amelyek megkönnyítik a kutatók számára a folyamatot, mint például a duplikált hivatkozások eltávolítása, a PDF-ek egyszerű importálása, címek és absztraktok felhasználóbarát vizualizálása, testreszabható űrlapok az adatok kinyerésére.

1. ábra. Szisztematikus áttekintés lépései

Figure 1. Steps of systematic review

kan az online térbe kényszerültek, ami hozzájárult a digitális eszközök használatának problémássá válásához, így az időszak kutatási eredményei torzíthatják az elemzésünket. Kizártuk továbbá az orvosi tanulmányokat, a hálózatelemzéseket és a validációs tanulmányokat. Csak az empirikus adatfelvétellel rendelkező tanulmányokat tartottuk meg, összesen 78-at.

A végleges, 78 elemű lista 67 tanulmányt tartalmaz az internetfüggőségről, nyolc tanulmányt a közösségimédia-függőségről, négyet pedig az online játékról. A lista nem tartalmaz okostelefon-függőségre vagy sorozatnézési elkötelezettségre vonatkozó tanulmányt.

3. EREDMÉNYEK

3.1. Internetfüggőség

A keresési stratégiának megfelelően azokat a tanulmányokat vizsgáltuk, amelyek a Young-féle internetfüggőségi tesztet (IAT) alkalmazták. Az IAT egy 20 tételből álló kérdőív, amely a kérdőív elemeit 5 pontos Likert-skálán értékelve méri az internetfüggőség súlyosságát. Az internetfüggőséget tárgyaló 67 tanulmányból 40 a felnőttek, 27 pedig a fiatalok és serdülők körében való előfordulást vizsgálja. A vizsgált tanulmányok nem alkalmaznak egységes küszöbértékeket a prevalencia eldöntésére, ezek enyhén eltérnek egymástól.

A használt prevalencia-küszöbértékek a következők szerint változnak a felnőttek esetében: $[\geq 80]$ / $[\geq 70]$ a súlyos, $[\leq 79 \text{ és } \geq 50]$ / $[\leq 69 \text{ és } \geq 40]$ / $[\leq 79 \text{ és } \geq 40]$ a mérsékelt, $[\leq 49 \text{ és } \geq 31]$ / $[\leq 49 \text{ és } \geq 20]$ / $[\leq 39 \text{ és } \geq 20]$ az enyhe, illetve egyszerűen csak $[\geq 70]$ / $[\geq 60]$ / $[\geq 50]$ / $[\geq 40]$ a függőség megállapítására, míg néhány tanulmány az IAT rövid változatát használta, $[\geq 36]$ küszöbértékkel (lásd az 1. táblázatot).

A közepes és súlyos függőségi szinteket együttvéve, a felnőttek körében az internetfüggőség előfordulási gyakorisága 1–86,33% közötti, átlagosan 28,43%. A felnőttek súlyos internetfüggőségi értékeit mutató tanulmányokat figyelembe véve, a tartomány 0,09–42,69%, átlagosan 11,33%.

A fiatalok és serdülők prevalenciájára vonatkozóan a küszöbértékek a következő értékek között változnak: $[\geq 80]$ / $[\geq 70]$ a súlyos, $[\leq 79 \text{ és } \geq 50]$ / $[\leq 69 \text{ és } \geq 40]$ / $[\leq 69 \text{ és } \geq 50]$ a mérsékelt, $[\leq 49 \text{ és } \geq 25]$ / $[\leq 49 \text{ és } \geq 20]$ az enyhe, vagy csak az IAT pontszámok $[\geq 70]$ / $[\geq 50]$ függőség megállapítására, míg néhány tanulmány az IAT rövid változatát használta, $[\geq 30]$ küszöbértékkel (lásd a 2. táblázatot).

A közepes és súlyos függőségi szinteket együttvéve, a fiatalok és serdülők internetfüggőségi prevalenciája 6,5–86% között mozog, átlagosan 29,90%. A fiatalok és serdülők súlyos internetfüggőségi értékeit bemutató tanulmányokat figyelembe véve a tartomány 0,3–15,6%, átlagosan 3,84%.

Bár mind a felnőttek, mind pedig a fiatalok és serdülőkorúak csoportjában széles a prevalencia, a fiatalok és serdülők körében a súlyos és a közepes/súlyos szintek esetében a felnőttekhez képest szűkebb a tartomány. Míg a súlyos függőség átlagos előfordulási gyakorisága a fiatalok és serdülők esetében alacsonyabb a felnőttekhez képest, a közepes/súlyos szint esetében ez az átlag magasabb értéket mutat.

1. táblázat. *Felnőttek internetfüggőségének előfordulása*
 Table 1. *Studies on prevalence of internet addiction in adults*

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Küszöbértékek
Abbas, 2024	India	N/A	N/A	orvostanhallgatók	300	internetfüggőség előfordulása: 3,3% súlyos, 32% mérsékelt, 54,6% enyhe.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 20 és 49 között
AndradeALM, 2020	Brazília	N/A	26–48	felnőttek	15 476	magas kockázatú internethasználók előfordulása 4,8%.	magas kockázatú: 50 felett alacsony kockázatú: 20 és 49 között
Demenech, 2023	Brazília	N/A	18–25	főiskolai hallgatók	1 026	internetfüggőség előfordulása: 34,2% enyhe, 7,5% mérsékelt (súlyos esetek nem lettek azonosítva).	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 31 és 49 között
Dennis, 2022	Kanada	N/A	30–39	fiatal szülők egyenlő több gyerekekkel	1 156	internetfüggőség előfordulása: 3% mérsékelt és súlyos, 19,4% enyhe.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 31 és 49 között
Dhamnetiya, 2021	India	2019	N/A	orvostanhallgatók	201	problematikus internethasználat előfordulása 41,3%.	problematikus internethasználat: 50 felett
DiCarlo, 2021	Olaszország	N/A	18–30	felnőttek	772	problematikus internethasználat előfordulása 12,6%.	problematikus internethasználat: 50 felett
DiCarlo, 2024	Olaszország	N/A	16–26	serdülők és fiatal felnőttek	1076	problematikus internethasználat előfordulása 26,8%.	problematikus internethasználat: 50 felett
Elbilgahy, 2021	Egyiptom és Szaúd-Arábia	N/A	18–26 Egyiptom, 19–22 Szaúd-Arábia	női orvostanhallgatók	920	súlyos internetfüggőség előfordulása: 42,69% szaúdi, 10,31% egyiptomi résztvevőknel, mérsékelt 23,32% szaúdi és 51,17% egyiptomi résztvevők esetében.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 20 és 49 között

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Küszöbértékek
Feizy, 2020	Irán	2018	19–25	orvostanhallgatók	300	internetfüggőség előfordulása: 78,7% enyhe, 20% mérsékelt és 1,3% súlyos.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 20 és 49 között
Fukuda, 2023	Japán	2017	N/A	gimnáziumi tanárok	3189	veszélyeztetett internethűség előfordulása 6,91%, függőség 0,09%.	veszélyeztetett: 40 és 79 között függőség: 80 felett
Genc, 2024	Törökország	N/A	17–23	egyetemisták	638	internetfüggőség előfordulása: 15,2% korlátozott tünetek, 1,4% súlyos.	súlyos: 80 felett korlátozott tünetek: 50 és 79 között tünetmentes: 49 alatt
Hakami, 2021	Szaúd-Arábia	N/A	N/A	orvostanhallgatók	225	internetfüggőség előfordulása: 22,7% problematikus, 45,8% súlyos.	N/A
Hammad, 2024	Szaúd-Arábia	N/A	18–24	orvostanhallgatók	338	internetfüggőség előfordulása: 21% súlyos, 31% mérsékelt.	súlyos: 70 felett mérsékelt: 40 és 69 között alacsony: 20 és 39 között
Hossin, 2022	Banglades	N/A	20–26	egyetemi hallgatók	625	problematikus internethasználat előfordulása 26%.	problematikus internethasználat: 45 felett
Jain, 2020	India	N/A	20–28	egyetemi hallgatók	954	internetfüggőség előfordulása 15,51%, túlhasználók 49,19%.	túlhasználó: 40 és 69 között internetfüggőség: 70 felett
Johani, 2021	Irán	2019	26–43	felnőttek	326	internetfüggőség előfordulása 0,92%, 19,33% veszélyeztetett.	függőség: 80 felett veszélyeztetett: 50 és 79 között
Joseph, 2021	India	2014–2020	17–35	orvostanhallgatók, mérnökhallgatók és alaptudomány/művészeti hallgatók	20 901	internetfüggőség előfordulása: 7,4–48,2% mérsékelt, 0,3–39,5% súlyos.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Küszöbértékek
Kashfi, 2023	Irán	2018	18–25	orvostanhallgatók	400	internetfüggőség előfordulása 2%, veszélyeztetett 28,9%.	függőség: 80 felett veszélyeztetett: 50 és 79 között
KolaibAMA, 2020	Szatód-Arábia	N/A	19–26	orvostanhallgatók	426	internetfüggőség előfordulása 6%, veszélyeztetett 42%.	függőség: 80 felett veszélyeztetett: 50 és 79 között
Kumar, 2023	India	2022-23	>= 18	felnőttek, szakmai, akadémiai	772	internetfüggőség előfordulása 53,6%.	függőség: 50 felett
Kumar, 2024	India	N/A	18–21	egyetemi hallgatók	1287	internetfüggőség előfordulása 15,9%.	függőség: 50 felett
KumarSahu, 2024	India	N/A	19–24	egyetemi hallgatók	937	internetfüggőség előfordulása 23,69%, veszélyeztetett 62,64%, enyhe 13,02%.	N/A
Mamun, 2020	Banglades	2018	18–22	egyetemi hallgatók	605	problematikus internethasználat előfordulása 16,5%.	problematikus internethasználat: 60 felett
Marzilli, 2020	Olaszország	N/A	19–25	egyetemi hallgatók	244	internetfüggőség előfordulása: 63,9% enyhe, 17,6% mérsékelt.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 31 és 49 között
Mboya, 2020	Tanzánia	2018	21–27	egészség-tudomány-hallgatók	500	internetfüggőség előfordulása 31%.	függőség: 50 felett
Mohamed, 2024	Szudán	N/A	18–22	orvostanhallgatók	307	internetfüggőség előfordulása: 39,7% enyhe, 33,2% mérsékelt és 2,6% súlyos.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 31 és 49 között
Nowak, 2022	Lengyelország	N/A	18–29	gimnáziumi diákok, egyetemi hallgatók	567	internetfüggőség előfordulása 1,41%, veszélyeztetett 13,93%.	függőség: 80 felett veszélyeztetett: 50 és 79 között

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Küszöbértékek
Orsolini, 2022	Olaszország	N/A	20–24	egyetemi hallgatók	1141	problematicus internethasználat előfordulása 23,3%.	problematicus internethasználat: 50 felett
PinoOsuna, 2023	Spanyolország	N/A	28–56	fogyarékosággal élő egyetemi hallgatók (nem fizikai vagy értelmi fogyarékosággal élők)	432	problematicus internethasználat előfordulása 6,3%	problematicus internethasználat: 40 felett
Prevete, 2024	Olaszország	N/A	18–65	pszichiátriailag stabil páciensek (szorongás, depresszió, pszichotikus zavarok, bipoláris zavar, étkezési zavar, OCD, személyiségzavar, szerhasználati zavar)	143	internetfüggőség előfordulása 1%.	függőség: 80 felett veszélyeztetett: 50 és 79 között
Rajasekhar, 2023	India	N/A	18–21	főiskolai hallgatók	2035	internetfüggőség előfordulása: 31,8% enyhe, 18,5% mérsékelt és 0,7% súlyos.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 30 és 49 között
Sayili, 2023	Törökország	N/A	20–23	orvostanhallgatók	280	internetfüggőség előfordulása 16,1%.	függőség: 36 felett (rövidített változat)
Seki, 2019	Japán	N/A	N/A	egyetemi hallgatók	3251	internetfüggőség előfordulása: 43,9% enyhe, 4,6% súlyos.	súlyos: 70 felett enyhe: 40 és 69 között

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Küszöbértékek
Shkurti, 2023	Albánia	2022	17–22	orvostanhallgatók	405	internetfüggőség előfordulása 27,65%.	N/A
Sun, 2024	Kína	2022–23	27–41	repülőgép-pilóta	7 055	internetfüggőség előfordulása 8,0%.	függőség: 50 felett
Yang, 2019	Kína	2018	16–24	főiskolai hallgatók	4 211	internetfüggőség előfordulása 17,4%.	függőség: 50 felett
Yang, 2019 (2)	Tajvan	2018	15–22	serdülőkorú női főiskolai hallgatók	503	internetfüggőség előfordulása: 52,7% enyhe, 13,9% mérsékelt, 0,8% súlyos.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 31 és 49 között
Yang, 2022	Kína	2020–2021	17–48	súlyos depressziós zavarral küzdő stabil járóbetegiek	1 267	internetfüggőség előfordulása 27,2%.	függőség: 50 felett
Yang, 2022 (2)	Kína	N/A	24–34	terhes és szülés utáni nők	1 060	internetfüggőség előfordulása: 27,6% enyhe, 2,5% mérsékelt (súlyos esetek nem lettek azonosítva).	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 31 és 49 között
Yang, 2022 (3)	Kína	2014–2016	15–23	főiskolai hallgatók	12 043	internetfüggőség előfordulása 5,47%.	függőség: 50 felett

2. táblázat. Serdülők és fiatalok internetfüggőségének előfordulása
Table 2. Studies on prevalence of internet addiction in adolescents/youth

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Küszöbértékek
Afolabi, 2022	Nigéria	N/A	14–18	serdülők	632	internetfüggőség előfordulása 44,9%.	súlyos: 70 felett mérsékelt: 50 és 69 között
Aleebrahim, 2022	Irán	2018	15–18	gimnazisták	1000	internetfüggőség előfordulása: 1,1% függő, 33,1% veszélyeztetett.	N/A
Benedetto, 2024	Olaszország	N/A	15–19	N/A	676	internetfüggőség előfordulása: 0,3% súlyos, 22,5% mérsékelt.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között
Cernja, 2019	Horvátország	N/A	15–20	gimnazisták	352	internetfüggőség előfordulása: 3,4% súlyos, 35,4% mérsékelt.	súlyos: 70 felett mérsékelt: 40 és 69 között
Dalamaria, 2021	Brazília	N/A	14–18	serdülők	1387	internetfüggőség előfordulása 10,6%.	függőség: 70 felett
deÁvila, 2020	Brazília	N/A	14–20	serdülők	342	internetfüggőség előfordulása 15,9%.	függőség: 50 felett
Dib, 2021	Libanon	2019	14–16	serdülők	1810	internetfüggőség előfordulása: 4,5% súlyos, 20,7% mérsékelt.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között
DiCarlo, 2024	Olaszország	N/A	16–26	serdülők és fiatal felnőttek	1076	internetfüggőség előfordulása 26,8% mérsékelt.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 20 és 49 között
FareeqSaber, 2024	Irak	N/A	15–18	serdülők	557	internetfüggőség előfordulása: 1,5% súlyos nők esetében, 3,2% férfiak esetében, mérsékelt 30,5% nők esetében, 43,9% férfiak esetében.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Küszöbértékek
Joseph, 2022	India	2014–2020	12–19	gimnazisták	7946	internetfüggősége előfordulása: 6–35,6% mérsékelt, 0,4–10% súlyos.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között
Kawabe, 2020	Japán	2014 és 2018	12–15	serdülők	853 + 529	internetfüggőség előfordulása: 1,3–2,0%, 21,7–26,3% valószerűleg függő.	függőség: 70 felett valószerűleg függő: 40 és 69 között
Kawabe, 2021	Japán	N/A	12–15	serdülők	529	internetfüggőség előfordulása: 4,3%, veszélyeztetett 26,3%.	függőség: 70 felett valószerűleg függő: 40 és 69 között
KC, 2024	Nepál	N/A	15–19	serdülők	385	internetfüggőség előfordulása: 15,6% mérsékelt, 70,4% enyhe.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között enyhe: 20 és 49 között
Li, 2024	Kína	2020	13–17	serdülők	3343	internetfüggőség előfordulása 18,2%.	függőség: 50 felett
Mora-Monteros, 2023	Svájc	2012 és 2020	13–14	serdülők	2949 (2012) és 3006 (2020)	internetfüggőség előfordulása 11,2–11,3%.	függőség: 30 felett (rövidített változat)
Mzumara, 2024	Malawi	N/A	15–24	fiatalok	620	túlzott internethasználat előfordulása 55%.	túlzott internethasználat: 40 és 69 között problematikus internethasználat: 70 felett
NareshKumar 2024	India	2021	13–16	serdülők	424	internetfüggőség előfordulása: 14,6% enyhe, 12,5% mérsékelt, 2,1% magas.	Magas: 80 felett Mérsékelt: 50 és 79 között Enyhe: 25 és 49 között
Obeid, 2019	Libanon	2017–18	13–17	serdülők	1103	internetfüggőség előfordulása: 3,6% súlyos, 40,0% mérsékelt.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Küszöbértékek
Peng, 2022	Kína	N/A	12–18	serdülők	15 977	internetfüggőség előfordulása: 15,5% mérsékelt, 1,3% súlyos.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között
Rastegarian, 2022	Irán	2018-19	15–18	gimnazista lányok	500	internetfüggőség előfordulása 32,4%.	N/A
Setiawati, 2021	Indonézia	N/A	15–18	serdülők	114	internetfüggőség előfordulása: 0,9% súlyos, 23,7% mérsékelt.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között
Sheng, 2022	Kína	N/A	11–18	serdülők	844	internetfüggőség előfordulása 23,0%.	függőség: 50 felett
Suzuki, 2023	Japán	2018 és 2020	12–15	serdülők	1 413	internetfüggőség előfordulása: 3,1%, veszélyeztetett 38,6%.	függőség: 70 felett valószínűleg függő: 40 és 69 között
VieiraMartins, 2022	Portugália	N/A	13–17	serdülők	1 915	internetfüggőség előfordulása 16,5%.	függőség: 50 felett
Yang, 2019	Tajvan	2018	15–22	serdülőkorú női főiskolai hallgatók	503	internetfüggőség előfordulása: 13,9% mérsékelt, 0,8% súlyos.	súlyos: 80 felett mérsékelt: 50 és 79 között
Zhong, 2024	Kína	2018-2021	13–18	kórházi ellátásban részesülő szkizofréniával élő serdülők	706	internetfüggőség előfordulása 26,3%	függőség: 50 felett
Wang, 2022	Kína	2021	12-18	általános és pszichiátriai kórházban kezelt súlyos depressziós zavarral élő serdülők.	278	internetfüggőség előfordulása 46,8%.	függőség: 50 felett

3.2. Közösségimédia-függőség

A közösségimédia-függőséget a Bergen Közösségimédia-függőségi Kérdőív (BSMAS) segítségével mérik. A BSMAS egy 6 tételből álló kérdőív, amely a kérdőív elemeit 5 pontos Likert-skálán értékelve méri a közösségimédia-függőség súlyosságát.

A közösségimédia-függőséget tárgyaló nyolc tanulmány közül öt a felnőttek (3. táblázat), míg három a serdülők körében (4. táblázat) vizsgálja a prevalenciát.

A felnőttek körében a közösségimédia-használat előfordulása 6,1–55,2% közötti, átlagosan 24,62%.

3. táblázat. *Felnőttek közösségimédia-függőségének előfordulása*

Table 3. *Studies on prevalence of social media addiction in adults*

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia
Alfaya, 2023	Szaúd-Arábia	N/A	21–25	orvostanhallgatók	326	közösségimédia-függőség előfordulása 55,2%.
Eichenberg, 2024	Ausztria	N/A	18–28	főiskolai hallgatók	571	közösségimédia-függőség előfordulása 22,7%.
Qi, 2024	Kína	2020	N/A	egyetemi hallgatók	1840	közösségimédia-függőség előfordulása 30,11%.
Sayili, 2023	Törökország	2022	20–23	orvostanhallgatók	280	közösségimédia-függőség előfordulása 6,1%
Sahu, 2020	India	2017–2018	20–30	orvostanhallgatók	125	közösségimédia-függőség előfordulása 9%.

A serdülők körében a közösségimédia-függőség előfordulási aránya 11,4–21% közötti, átlagosan 16,13%.

4. táblázat. *Serdülők közösségimédia-függőségének előfordulása*

Table 4. *Studies on prevalence of social media addiction in adolescents*

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia
Kosola, 2024	Finnország	2022	15–16	serdülők	1164	közösségimédia-függőség előfordulása 16%.
Lin, 2021	Irán	N/A	13–18	serdülők	812	közösségimédia-függőség előfordulása 21%.
Yu, 2021	Hongkong	N/A	10–16	serdülők	1896	közösségimédia-függőség előfordulása 11,4%.

Mind a felnőttek, mind a serdülőkorúak csoportjaiban széles az előfordulás, azonban a serdülők esetében az intervallum lényegesen szűkebb, továbbá az átlagos prevalencia lényegesen alacsonyabb, mint a felnőtteké.

3.3. Onlinejáték-zavar

A problematikus onlinejáték-zavart a Problémás Online Játék Kérdőív (POGQ) és az Internetes Játékszavaz Kérdőív (IGDS – Internet Gaming Disorder Scale) segítségével méri. A POGQ rövidített változata egy 12 tételből álló kérdőív, amely a kérdőív elemeit 5 pontos Likert-skálán értékelve méri a problematikus onlinejáték-zavar súlyosságát. Az IGSD egy kilenc tételből álló kérdőív, amely a DSM-V által meghatározott összes, vagyis kilenc internetes-játékszavaz-kritériumot tartalmazza.

Az onlinejáték-zavart tárgyaló négy tanulmány közül három a felnőttek, kettő pedig a serdülők körében vizsgálja a prevalenciát, lásd az 5. táblázatot.

A felnőttek esetében az onlinejáték-zavar előfordulása 2,2–27,4% közötti, átlagosan 12,63%, míg a serdülők esetében 10,36–23,83% közötti, átlagosan 18,12%.

Az online játékok esetében mind a felnőttek, mind a serdülőkorúak csoportja széles prevalenciát mutat, azonban a serdülők körében jelentősen szűkebb a skála, és az átlagos prevalencia is jelentősen magasabb, mint a felnőtteknél.

5. táblázat. *Az onlinejáték-zavar előfordulása felnőttek és serdülők körében*
Table 5. *Studies on prevalence of online gaming in adults and adolescents*

Tanulmány-azonosító	Vizsgált ország	Vizsgálat éve	Korosztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Alkalmazott kérdőív
Chandra, 2022	India	N/A	18–24	egyetemi hallgatók	453	problematikus onlinejáték-zavar előfordulása 27,4%.	POGQ-SF
Hakami, 2021	Szaúd-Arábia	N/A	N/A	orvostanhallgatók	225	internetesjáték-zavar előfordulása 2,2%.	IGDS-SF
Xiang, 2020	Kína	2016	12–26	egyetemi hallgatók technológia, orvostudományi területen, szakképző és műszaki főiskolákon, középiskolások	1525	internetesjáték-zavar előfordulása 8,31% egyetemi hallgatók esetében, 12,44% serdülők esetében (15,18% előfordulás gimnáziumban és 10,36% felső tagozatban).	IGDS-SF

Tanulmány- azonosító	Viz- gált ország	Viz- gálat éve	Kor- osztály	Lakosság	Minta mérete	Prevalencia	Alkalma- zott kérdőív
Wei, 2022	Kína	2019	12–18	Zhuang etnikai kisebbségű serdülők	1494	problematikus onlinejáték-zavar előfordulása 23,83%.	POGQ-SF

4. TÁRGYALÁS

Jelen szisztematikus elemzés átfogó képet nyújt a digitális függőséggel kapcsolatos, különböző korcsoportok szerinti prevalenciaadatokról. Jelentős különbségeket tár fel a felnőttek és a serdülők között a közepes és súlyos internetfüggőség, a közösségimédia-használat és az onlinejáték-használat elterjedtségének tekintetében.

A vizsgált tanulmányok elsöprő többsége Ázsiában történt, a felnőttek esetében 27 az internetfüggőséget, négy a közösségimédia-függőséget és három az onlinejáték-zavart, míg a serdülők esetében 19 az internetfüggőséget, kettő a közösségimédia-függőséget, egy pedig az onlinejáték-zavart vizsgálta. A tanulmányok második leggyakoribb területe Európa, ahol a felnőttek esetében nyolc az internetfüggőséget, egy pedig a közösségimédia-függőséget, míg a serdülők esetében hat az internetfüggőséget, egy pedig a közösségimédia-függőséget vizsgálta. Az internetfüggőséget vizsgálták még Afrikában, két felnőtteket és két serdülőt vizsgáló tanulmány készült erről, illetve Dél-Amerikában, ahol két-két felnőtteket, illetve serdülőt vizsgáló tanulmány íródott.

A mintaszámot tekintve az ázsiai tanulmányok 215–20.901, átlagosan 2015 felnőtt résztvevőt, illetve 114–15.977, átlagosan 1955 serdülő résztvevőt, míg az európaiak 143–1143, átlagosan 594 felnőttet, illetve 352–3006, átlagosan 1591 serdülőt vizsgáltak. Dél-Amerikában a mintaszám 1026–15.476 felnőttek, 342–1387 a serdülők esetében, Afrikában pedig 307–500 felnőttek, illetve 620–632 a serdülők esetében.

A felmérések a felnőttek esetében 2014–2023 között történtek, többségük 2018-ban, míg a serdülők esetében 2012–2022 között történtek, többségük ugyancsak 2018-ban.

Fontos kiemelni, hogy a felnőtteket vizsgáló tanulmányok jelentős része egyetemistákat vizsgált.

Annak ellenére, hogy mindkét populációban jelentős mértékű az internetfüggőség, a fiatalok és a serdülők esetében átlagosan magasabb a függőség kialakulásának kockázata, azonban a súlyos internetfüggőség előfordulási gyakorisága alacsonyabb a fiatalok és serdülők körében a felnőttekhez képest, ami arra utal, hogy jelentős különbség van a két korcsoport digitális környezethez való hozzáállásában. Ezt magyarázhatja a szülői felügyelet és kontroll a serdülők esetében, vagy akár a digitális eszközök különböző használati mintázata a két korcsoport között, míg a serdülők esetében a kapcsolataik online fenntartása sokszor szociális támogatást nyújt, ez a felnőttek esetében sokszor inkább stresszforrássá válhat.

A közösségimédia-használat tekintetében a felnőttek esetében az előfordulás szélesebb skálájú és magasabb átlaggal rendelkezik, a serdülőkhöz képest, akiknél a közösségimédia-függőség előfordulása szűkebb skálájú és alacsonyabb átlaggal rendelkezik. Ez arra utal, hogy bár a serdülők aktívan használják a közösségi médiát, elkötelezettségük minőségileg eltérhet a felnőttektől. A fiatalok hajlamosabbak valós idejű kommunikációs platformokat használni, amelyek gyors visszajelzést kínálnak, ami fokozhatja a közösségi kapcsolatok iránti igényt, de nem vezet függőséghez. A felnőttek esetében ez gyakrabban funkcionális célt szolgál, munkával vagy információkereséssel kapcsolatos.

Ezzel szemben az onlinejáték-zavarral összefüggésben a serdülőknél a felnőttekhez képest szűkebb tartomány ellenére magasabb átlagos előfordulás jellemző. Ez a megállapítás hangsúlyozza a fiatalabb populációra irányuló célzott beavatkozások fontosságát, mivel ők érzékenyebbek lehetnek az online játék hatásaival szemben.

Érdekes módon az adatbázisban nem találtunk olyan tanulmányt, amely az okostelefon-függőségre és a sorozatnézési elkötelezettségre vonatkozó prevalenciaadatokkal dolgozott volna a vizsgált, 2019–2024-es időszakra vonatkozóan.

Az életkori különbségek szociológiai vonatkozásai figyelemre méltóak. Az eredmények hangsúlyozzák, hogy az internetfüggőség és a hozzá kapcsolódó rendellenességek kezeléséhez életkor-specifikus stratégiákra van szükség, figyelembe véve a különböző korcsoportok eltérő használati szokásait és kockázati tényezőit. További kutatásokra van szükség e különbségek egyéni és társadalmi okainak feltárásához és hatékony, személyre szabott megelőzési és kezelési programok kidolgozásához.

5. KORLÁTOZÁSOK

Jelen szisztematikus áttekintés számos korlátozással bír. Első körben, az elemzés az elmúlt öt évben (2019–2024) közzétett, ám a Coviddal nem foglalkozó cikkekre korlátozódik, ami kizárhatja a korábbi időszakokból származó releváns tanulmányokat. Ezek, még ha a digitális függőségek viszonylag új típusú zavarok is, további betekintést nyújthatnak ezeknek az állapotoknak a jellemzőibe. Az időtáv kibővítése az elmúlt tíz év kutatásaira növelné az eredmények átfogó jellegét, és átfogóbb képet adna az időbeli tendenciákról. Másodszor jelen elemzés kizárólag a PubMed adatbázist használja a szakirodalom áttekintésére. Annak ellenére, hogy a PubMed jó hírű és átfogó adatbázis, a keresés egyetlen, orvosi vizsgálatokat összesítő adatbázisra való korlátozása korlátozhatja a releváns tanulmányok elérhetőségét. Fontos azt is megjegyezni, hogy a felnőtteket vizsgáló tanulmányok jelentős része egyetemi hallgatókat vizsgált, ami torzíthatja a felnőtt lakosságra vonatkozó következtetéseket. A jövőben mindenképpen fontos a szakirodalmi áttekintés más adatbázisokra való kiterjesztése is ahhoz, hogy a digitális függőséggel kapcsolatos irodalom és perspektívák szélesebb körét lehessen megragadni.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Összességében jelen szisztematikus elemzés kimutatja, hogy az internetfüggőség és a hozzá kapcsolódó zavarok kezeléséhez életkor-specifikus stratégiákra van szükség, a különböző használati minták figyelembevételével. Az eredmények hangsúlyozzák a digitális függőség mögöttes okainak demográfiai szempontból történő további kutatásának fontosságát. A digitális függőség dinamikájának megértésével a különböző demográfiai csoportokban célzott beavatkozásokat lehet megtervezni és végrehajtani minden korcsoportban, a digitális függőség kockázatának kitett egyének jobb támogatása és a technológiával való egészségesebb foglalkozás elősegítése érdekében.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Abbas, H., Rasheed, N., Mani, U. A., & Kumar, M. (2024). Internet addiction among MBBS students at a New Delhi medical college: Prevalence and determinants of a silent pandemic. *Journal of family medicine and primary care*, *13*(2), 730–735. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_1242_23
- Afolabi, A. A., Ilesanmi, O. S., & Adebayo, A. M. (2022). Prevalence and Pattern of Internet Addiction Among Adolescents in Ibadan, Nigeria: A Cross-Sectional Study. *Cureus*, *14*(2), e22293. <https://doi.org/10.7759/cureus.22293>
- Aleebrahim, F., Daneshvar, S., & Tarrahi, M. J. (2022). The Prevalence of Internet Addiction and Its Relationship with Mental Health Among High School Students in Bushehr, Iran (2018). *International journal of preventive medicine*, *13*, 126. https://doi.org/10.4103/ijpvm.IJPVM_480_19
- Alfaya, M. A., Abdullah, N. S., Alshahrani, N. Z., Alqahtani, A. A. A., Algethami, M. R., Al Qahtani, A. S. Y., Aljunaid, M. A., & Alharbi, F. T. G. (2023). Prevalence and Determinants of Social Media Addiction among Medical Students in a Selected University in Saudi Arabia: A Cross-Sectional Study. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, *11*(10), 1370. <https://doi.org/10.3390/healthcare11101370>
- American Psychiatric Association (2013) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5*. 5th edn. Washington, D.C.: American Psychiatric Publishing.
- Andrade, A. L. M., Scatena, A., Bedendo, A., Enumo, S. R. F., Dellazzana-Zanon, L. L., Prebianchi, H. B., de Lara Machado, W., & de Micheli, D. (2020). Findings on the relationship between Internet addiction and psychological symptoms in Brazilian adults. *International journal of psychology : Journal international de psychologie*, *55*(6), 941–950. <https://doi.org/10.1002/ijop.12670>
- Benedetto, L., Rollo, S., Cafeo, A., Di Rosa, G., Pino, R., Gagliano, A., Germanò, E., & Ingrassia, M. (2024). Emotional and Behavioural Factors Predisposing to Internet Addiction: The Smartphone Distraction among Italian High School Students. *International journal of environmental research and public health*, *21*(4), 386. <https://doi.org/10.3390/ijerph21040386>

- Černja, I., Vejmelka, L., & Rajter, M. (2019). Internet addiction test: Croatian preliminary study. *BMC psychiatry*, *19*(1), 388. <https://doi.org/10.1186/s12888-019-2366-2>
- Chandra, R., Kumar, S., Bahurupi, Y., & Rawat, V. S. (2022). The Association of Problematic Online Gaming Behavior With Mental Well-Being and Depressive Symptoms Among Students of Professional Colleges in Rishikesh. *Cureus*, *14*(2), e22007. <https://doi.org/10.7759/cureus.22007>
- Dalamaria, T., Pinto, W. J., Farias, E. D. S., & Souza, O. F. (2021). Internet Addiction Among Adolescents in a Western Brazilian Amazonian City. *Revista paulista de pediatria : orgao oficial da Sociedade de Pediatria de Sao Paulo*, *39*, e2019270. <https://doi.org/10.1590/1984-0462/2021/39/2019270>
- de Ávila, G. B., Dos Santos, É. N., Jansen, K., & Barros, F. C. (2020). Internet addiction in students from an educational institution in Southern Brazil: prevalence and associated factors. *Trends in psychiatry and psychotherapy*, *42*(4), 302–310. <https://doi.org/10.1590/2237-6089-2019-0098>
- Demenech, L. M., Domingues, M. R., Muller, R. M., Levien, V. R., & Dumith, S. C. (2023). Internet addiction and depressive symptoms: a dose-response effect mediated by levels of physical activity. *Trends in psychiatry and psychotherapy*, *45*, e20210279. <https://doi.org/10.47626/2237-6089-2021-0279>
- Dennis, C. L., Carsley, S., Brennenstuhl, S., Brown, H. K., Marini, F., Bell, R. C., Miller, A., Ravindran, S., D’Paiva, V., Dol, J., & Birken, C. S. (2022). Screen use and internet addiction among parents of young children: A nationwide Canadian cross-sectional survey. *PloS one*, *17*(1), e0257831. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257831>
- Dhamnetiya, D., Singh, S., & Jha, R. P. (2021). Correlates of problematic internet use among undergraduate medical students of Delhi. *BMC psychiatry*, *21*(1), 511. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03529-z>
- Dib, J. E., Haddad, C., Sacre, H., Akel, M., Salameh, P., Obeid, S., & Hallit, S. (2021). Factors associated with problematic internet use among a large sample of Lebanese adolescents. *BMC pediatrics*, *21*(1), 148. <https://doi.org/10.1186/s12887-021-02624-0>
- Di Carlo, F., Pettoruso, M., Alessi, M. C., Picutti, E., Collevocchio, R., Migliara, G., Baroni, G., Gambi, F., Cinosi, E., Martinotti, G., Grant, J. E., & di Giannantonio, M. (2021). Characterizing the building blocks of Problematic Use of the Internet (PUI): The role of obsessional impulses and impulsivity traits among Italian young adults. *Comprehensive psychiatry*, *106*, 152225. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2021.152225>
- Di Carlo, F., Vicinelli, M. C., Pettoruso, M., De Risio, L., Migliara, G., Baccolini, V., Trioni, J., Grant, J. E., Dell’Osso, B., & Martinotti, G. (2024). Connected minds in disconnected bodies: Exploring the role of interoceptive sensibility and alexithymia in problematic use of the internet. *Comprehensive psychiatry*, *129*, 152446. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2023.152446>
- Eichenberg, C., Schneider, R., & Rumpl, H. (2024). Social media addiction: associations with attachment style, mental distress, and personality. *BMC psychiatry*, *24*(1), 278. <https://doi.org/10.1186/s12888-024-05709-z>
- Elbilgahy, A. A., Sweelam, R. K., Eltaib, F. A., Bayomy, H. E., & Elwasefy, S. A. (2021). Effects of Electronic Devices and Internet Addiction on Sleep and Academic Performance Among

- Female Egyptian and Saudi Nursing Students: A Comparative Study. *SAGE open nursing*, 7, 23779608211055614. <https://doi.org/10.1177/23779608211055614>
- Fareeq Saber, A., Masih, S., Karimirad, M. R., Sharifi, F., & Manookian, A. (2024). The relationship between internet addiction, sleep quality, and psycho-social problems among secondary school students in Erbil, 2023-2024. *Public health nursing (Boston, Mass.)*, 10.1111/phn.13353. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/phn.13353>
- Feizy, F., Sadeghian, E., Shamsaei, F., & Tapak, L. (2020). The relationship between internet addiction and psychosomatic disorders in Iranian undergraduate nursing students: a cross-sectional study. *Journal of addictive diseases*, 38(2), 164–169. <https://doi.org/10.1080/10550887.2020.1732180>
- Fukuda, M., Chowdhury, M., Chowdhury, T. T., Tsumura, H., Tsuchie, R., Kinuta, M., Hisamatsu, T., & Kanda, H. (2023). At-risk internet addiction and related factors among senior high school teachers in Japan based on a Nationwide survey. *Neuropsychopharmacology reports*, 43(4), 553–560. <https://doi.org/10.1002/npr2.12350>
- Genc, E., & Pirincci, E. (2024). The relationship between internet addiction and physical activity levels of university students in a province in eastern Turkey. *Work (Reading, Mass.)*, 77(1), 243–252. <https://doi.org/10.3233/WOR-230015>
- Hakami, A. Y., Ahmad, R. G., Alsharif, A., Ashqar, A., AlHarbi, F. A., Sayes, M., Bafail, A., Alqrni, A., & Khan, M. A. (2021). Prevalence of Behavioral Addictions and Their Relationship With Stress and Anxiety Among Medical Students in Saudi Arabia: A Cross-Sectional Study. *Frontiers in psychiatry*, 12, 727798. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.727798>
- Hammad, M. A., Alyami, M. H. F., & Awed, H. S. (2024). The association between internet addiction and sleep quality among medical students in Saudi Arabia. *Annals of medicine*, 56(1), 2307502. <https://doi.org/10.1080/07853890.2024.2307502>
- Horváth, Zs., Urbán, R., Kökönyei, Gy., & Demetrovics, Zs. (2021). *Kérdőíves módszerek a klinikai és egészségpszichológiai kutatásban és gyakorlatban*. Medicina Könyvkiadó.
- Hossin, M. Z., Islam, A., Billah, M., Haque, M., & Uddin, J. (2022). Is there a gradient in the association between internet addiction and health? *PloS one*, 17(3), e0264716. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0264716>
- Jain, A., Sharma, R., Gaur, K. L., Yadav, N., Sharma, P., Sharma, N., Khan, N., Kumawat, P., Jain, G., Maanju, M., Sinha, K. M., & Yadav, K. S. (2020). Study of internet addiction and its association with depression and insomnia in university students. *Journal of family medicine and primary care*, 9(3), 1700–1706. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_1178_19
- Johani, J. K., Hosseinzadeh, M., Mahdavi, N., Vahidi, M., & Hakimi, S. (2021). Internet Dependency and Its Relation to Sexual Desire and Satisfaction in Married Clients Referred to Healthcare Centers in Tabriz, Iran. *Iranian journal of nursing and midwifery research*, 26(2), 175–182. https://doi.org/10.4103/ijnmr.IJNMR_115_20
- Joseph, J., Varghese, A., Vr, V., Dhandapani, M., Grover, S., Sharma, S., Khakha, D., Mann, S., & Varkey, B. P. (2021). Prevalence of internet addiction among college students in the Indian setting: a systematic review and meta-analysis. *General psychiatry*, 34(4), e100496. <https://doi.org/10.1136/gpsych-2021-100496>

- Joseph, J., Varghese, A., Vijay, V. R., Dhandapani, M., Grover, S., Sharma, S. K., Singh, M., Mann, S., & Varkey, B. P. (2022). Problematic Internet Use Among School-Going Adolescents in India: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Indian journal of community medicine: official publication of Indian Association of Preventive & Social Medicine*, 47(3), 321–327. https://doi.org/10.4103/ijcm.ijcm_1129_21
- Kashfi, S. M., Karami, H., Jafari, F., Daliri, M., Yazdankhah, M., Kamyab, A., & Khani Jeihooni, A. (2023). Internet Addiction and Sleep Disorders among Medical Students. *TheScientificWorldJournal*, 2023, 6685676. <https://doi.org/10.1155/2023/6685676>
- Kaur, G. & Mehndroo, M. (2024). Digital addiction and its impact on the mental wellbeing of adolescents. *Journal of Interdisciplinary Studies in Education*, 13(S1). <https://doi.org/10.32674/vf7rxa68>
- Kawabe, K., Horiuchi, F., Nakachi, K., Hosokawa, R., & Ueno, S. I. (2020). Prevalence of Internet addiction in Japan: Comparison of two cross-sectional surveys. *Pediatrics international: official journal of the Japan Pediatric Society*, 62(8), 970–975. <https://doi.org/10.1111/ped.14250>
- Kawabe, K., Horiuchi, F., Hosokawa, R., Nakachi, K., & Ueno, S. I. (2021). Association between Internet Addiction and Application Usage among Junior High School Students: A Field Survey. *International journal of environmental research and public health*, 18(9), 4844. <https://doi.org/10.3390/ijerph18094844>
- K C, S., Kaphle, H. P., Neupane, N., & Baral, S. (2024). Internet use and its association with physical activity among adolescents in Beni Municipality, Myagdi, Nepal. *PloS one*, 19(5), e0302456. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0302456>
- Kolaib, A. M. A., Alhazmi, A. H. H., & Kulaib, M. M. A. (2020). Prevalence of internet addiction and its associated factors among medical students at Taiba University, Saudi Arabia. *Journal of family medicine and primary care*, 9(9), 4797–4800. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_655_20
- Kosola, S., Mörö, S., & Holopainen, E. (2024). Smartphone use and well-being of adolescent girls: a population-based study. *Archives of disease in childhood*, 109(7), 576–581. <https://doi.org/10.1136/archdischild-2023-326521>
- Kumar, T., Rajendran, V., Dutta, G., Ambwani, S., Lal, H., Ram, K., & Raghav, P. (2023). Prevalence of Internet Addiction and Impact of Internet Socialization on Professional, Academic, Social Lives and Sleep Pattern Among Students and Professionals from Various Fields Across India. *Advances in medical education and practice*, 14, 1369–1378. <https://doi.org/10.2147/AMEPS438215>
- Kumar, K., Goel, K., & Mehra, A. (2024). Internet Addiction and Its Association with Demographic Variables, Depression, Anxiety, and Psychological Well-being in College Students. *Annals of neurosciences*, 31(1), 21–27. <https://doi.org/10.1177/09727531231171979>
- Kumar Sahu, R., Singh Rajput, D., Jadeja, N., Shukla, A., & Ramji Dwivedi, R. (2024). Internet Addiction and its Impact among Higher Educational Students from 10 Universities in the Indian State of Chhattisgarh. *Addiction & health*, 16(2), 107–114. <https://doi.org/10.34172/ahj.2024.1477>

- Li, C., Zhang, Y., Chang, R., Wei, M., Jiang, Y., & Zhang, J. (2024). The mediation and interaction effects of Internet addiction in the association between family functioning and depressive symptoms among adolescents: A four-way decomposition. *Journal of affective disorders*, 356, 41–47. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2024.03.103>
- Lin, C. Y., Potenza, M. N., Ulander, M., Broström, A., Ohayon, M. M., Chattu, V. K., & Pakpour, A. H. (2021). Longitudinal Relationships between Nomophobia, Addictive Use of Social Media, and Insomnia in Adolescents. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, 9(9), 1201. <https://doi.org/10.3390/healthcare9091201>
- Mamun, M. A., Hossain, M. S., Moonajilin, M. S., Masud, M. T., Misti, J. M., & Griffiths, M. D. (2020). Does loneliness, self-esteem and psychological distress correlate with problematic internet use? A Bangladeshi survey study. *Asia-Pacific psychiatry: official journal of the Pacific Rim College of Psychiatrists*, 12(2), e12386. <https://doi.org/10.1111/appy.12386>
- Marzilli, E., Cerniglia, L., Ballarotto, G., & Cimino, S. (2020). Internet Addiction among Young Adult University Students: The Complex Interplay between Family Functioning, Impulsivity, Depression, and Anxiety. *International journal of environmental research and public health*, 17(21), 8231. <https://doi.org/10.3390/ijerph17218231>
- Mboya, I. B., Leyaro, B. J., Kongo, A., Mkombe, C., Kyando, E., & George, J. (2020). Internet addiction and associated factors among medical and allied health sciences students in northern Tanzania: a cross-sectional study. *BMC psychology*, 8(1), 73. <https://doi.org/10.1186/s40359-020-00439-9>
- Mohamed, K. O., Soumit, S. M., Elseed, A. A., Allam, W. A., Soomit, A. M., & Humeda, H. S. (2024). Prevalence of Internet Addiction and Its Associated Risk Factors Among Medical Students in Sudan: A Cross-Sectional Study. *Cureus*, 16(2), e53543. <https://doi.org/10.7759/cureus.53543>
- Mora-Monteros, M., Suris, J. C., Chok, L., Siwiak, A., Stadelmann, S., & Barrense-Dias, Y. (2023). Evolution of screen use among youth between 2012 and 2020 in Switzerland. *Archives de pediatrie : organe officiel de la Societe francaise de pediatrie*, 30(8), 563–566. <https://doi.org/10.1016/j.arcped.2023.09.001>
- Mzumara, T. (2024). Excessive internet use as a risk factor for suicide ideation among university students in Malawi: A cross-sectional study. *Health science reports*, 7(6), e2194. <https://doi.org/10.1002/hsr2.2194>
- Naresh Kumar, S. J., & Ruhela, A. (2024). Prediction of internet addiction among high school students in a rural Southern Karnataka, India-A cross-sectional study. *Journal of education and health promotion*, 13, 125. https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_1001_23
- Nowak, M., Rachubińska, K., Starczewska, M., & Grochans, E. (2022). Seeking relationships between Internet addiction and depressiveness, daytime sleepiness, as well as perceived social support in young adults. *European review for medical and pharmacological sciences*, 26(4), 1374–1381. https://doi.org/10.26355/eurrev_202202_28130
- Obeid, S., Saade, S., Haddad, C., Sacre, H., Khansa, W., Al Hajj, R., Kheir, N., & Hallit, S. (2019). Internet Addiction Among Lebanese Adolescents: The Role of Self-Esteem, Anger, Depression, Anxiety, Social Anxiety and Fear, Impulsivity, and Aggression-A Cross-

- Sectional Study. *The Journal of nervous and mental disease*, 207(10), 838–846. <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000001034>
- Orsolini, L., Yilmaz-Karaman, I. G., Longo, G., Bellagamba, S., Kato, T. A., & Volpe, U. (2022). Sex-differences in hikikomori traits as predictors of problematic internet use in Italian university students. *Journal of psychiatric research*, 155, 211–218. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2022.08.015>
- Peng, C., Guo, T., Cheng, J., Wang, M., Rong, F., Zhang, S., Tan, Y., Ding, H., Wang, Y., & Yu, Y. (2022). Sex differences in association between Internet addiction and aggression among adolescents aged 12 to 18 in mainland of China. *Journal of affective disorders*, 312, 198–207. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.06.026>
- Pino Osuna, M. J., Herruzo Pino, C., Lucena Jurado, V., & Herruzo Cabrera, J. (2023). Problematic Internet Use and Psychological Problems among University Students with Disabilities. Uso problemático de Internet y problemas psicológicos entre estudiantes universitarios con discapacidad. *Adicciones*, 35(2), 177–184. <https://doi.org/10.20882/adicciones.1574>
- Prevete, E., Minotti, G., Gnagnarella, C., Ciambella, M., Valcovich, G., Sarno, F., Corazza, O., Simone, L., & Bersani, G. (2024). Problematic use of Internet in a sample of psychiatric outpatients: preliminary observations from the „real world”. *Rivista di psichiatria*, 59(4), 147–156. <https://doi.org/10.1708/4320.43055>
- Perczel, F. D., Kiss, Z., & Ajtay, G. (szerk.) (2005). *Kérdőívek, becslőskálák a klinikai pszichológiában*. Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet.
- Qi, Y., Zhao, M., Geng, T., Tu, Z., Lu, Q., Li, R., Niu, L., Qu, W., Zhong, Y., & Gao, Y. (2024). The relationship between family functioning and social media addiction among university students: a moderated mediation model of depressive symptoms and peer support. *BMC psychology*, 12(1), 341. <https://doi.org/10.1186/s40359-024-01818-2>
- Rajasekhar, T., Naveen, K. H. S., Raghav, P., Aneja, J., Thirunavukkarasu, P., Dutta, G., Srinivasan, S., Sharma, P. P., Gupta, M. K., & Goel, A. D. (2023). Exploring internet addiction and its associated factors among college students in Western Rajasthan, India: A mixed-methods study. *Indian journal of psychiatry*, 65(8), 839–852. https://doi.org/10.4103/indianjpsychiatry.indianjpsychiatry_201_23
- Rastegarian, A., Bazrafshan, A., & Keshavarz, P. (2022). Happiness and Internet Addiction among High School Girls in Iran: A Single-Center Experience. *Iranian journal of psychiatry*, 17(4), 388–394. <https://doi.org/10.18502/ijps.v17i4.10687>
- Sahu, M., Gandhi, S., Kumar Sharma, M., & Marimuthu, P. (2020). Social media use and health promoting lifestyle: an exploration among Indian nursing students. *Investigacion y educacion en enfermeria*, 38(2), e12. <https://doi.org/10.17533/udea.iee.v38n2e12>
- Sayili, U., Pirdal, B. Z., Kara, B., Acar, N., Camcioglu, E., Yilmaz, E., Can, G., & Erginoz, E. (2023). Internet Addiction and Social Media Addiction in Medical Faculty Students: Prevalence, Related Factors, and Association with Life Satisfaction. *Journal of community health*, 48(2), 189–198. <https://doi.org/10.1007/s10900-022-01153-w>
- Seki, T., Hamazaki, K., Natori, T., & Inadera, H. (2019). Relationship between internet addiction and depression among Japanese university students. *Journal of affective disorders*, 256, 668–672. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.06.055>

- Setiawati, Y., Hartanti, D. T., Husada, D., Irwanto, I., Ardani, I. G. A. I., & Nazmuddin, M. (2021). Relationship between Paternal and Maternal Parenting Style with Internet Addiction Level of Adolescents. *Iranian journal of psychiatry*, *16*(4), 438–443. <https://doi.org/10.18502/ijps.v16i4.7231>
- Sheng, X., Yang, M., Ge, M., Zhang, L., Huang, C., Cui, S., Yuan, Q., Ye, M., Zhou, R., Cao, P., Peng, R., Zhang, K., & Zhou, X. (2022). The relationship between Internet addiction and childhood trauma in adolescents: The mediating role of social support. *Frontiers in psychology*, *13*, 996086. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.996086>
- Shkurti, E., & Shtiza, D. (2023). Internet Addiction in Undergraduate Students of the University of Medicine in Tirana, Albania. *Materia socio-medica*, *35*(4), 334–338.
- Sun, H. L., Chen, P., Zhang, Q., Si, T. L., Li, Y. Z., Zhu, H. Y., Zhang, E., Chen, M., Zhang, J., Su, Z., Cheung, T., Ungvari, G. S., Jackson, T., Xiang, Y. T., & Xiang, M. (2024). Prevalence and network analysis of internet addiction, depression and their associations with sleep quality among commercial airline pilots: A national survey in China. *Journal of affective disorders*, *356*, 597–603. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2024.03.022>
- Suzuki, H., Miyatake, N., & Kusaka, T. (2023). Problematic internet use and attachment styles among adolescents in Japan. *Pediatrics international : official journal of the Japan Pediatric Society*, *65*(1), e15411. <https://doi.org/10.1111/ped.15411>
- Vieira Martins, M., Gouveia Rodrigues, R., Saraiva Carvalho, P., & Ferreira, S. (2022). Profiles on Adolescent Internet Addiction: A Taxonomy with Latent Profiling Analysis. *Acta medica portuguesa*, *35*(9), 644–651. <https://doi.org/10.20344/amp.17047>
- Wang, S., Xia, L., Wang, J., Yuan, X., Shi, Y., Wang, X., Li, X., Hu, Y., Zhang, Y., Yang, Y., Geng, F., Liu, Z., Chen, C., Wen, X., Luo, X., Gao, F., & Liu, H. (2022). Prevalence and Clinical Correlates of Internet Addiction Symptoms and Their Association With Quality of Life in Adolescents With Major Depressive Disorder: A Multicenter Cross-Sectional Study. *Frontiers in psychiatry*, *13*, 819704. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.819704>
- Wei, Q., Zhang, S., Pan, Y., Hu, H., Chen, F., Yin, W., Lin, Q., Pan, S., Tham, C., & Wu, J. (2022). Epidemiology of gaming disorder and its effect on anxiety and insomnia in Chinese ethnic minority adolescents. *BMC psychiatry*, *22*(1), 260. <https://doi.org/10.1186/s12888-022-03894-3>
- Xiang, H., Tian, X., Zhou, Y., Chen, J., Potenza, M. N., & Zhang, Q. (2021). The Relationship Between Behavioral Inhibition and Behavioral Activation Systems, Impulsiveness, and Internet Gaming Disorder Among Students of Different Ages. *Frontiers in psychiatry*, *11*, 560142. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.560142>
- Yang, G., Cao, J., Li, Y., Cheng, P., Liu, B., Hao, Z., Yao, H., Shi, D., Peng, L., Guo, L., & Ren, Z. (2019). Association Between Internet Addiction and the Risk of Musculoskeletal Pain in Chinese College Freshmen - A Cross-Sectional Study. *Frontiers in psychology*, *10*, 1959. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01959>
- Yang, J. J., Bai, W., Guo, T., Zhang, L., Li, Y. C., Liu, H. Z., Du, X., Cai, H., Balbuena, L., An, F. R., & Xiang, Y. T. (2022). The prevalence of internet addiction and its association with quality of life among clinically stable patients with major depressive disorder. *Journal of affective disorders*, *314*, 112–116. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.06.067>

- Yang, Y., Zhang, D. Y., Li, Y. L., Zhang, M., Wang, P. H., Liu, X. H., Ge, L. N., Lin, W. X., Xu, Y., Zhang, Y. L., Li, F. J., Xu, X. J., Wu, H. H., Cheung, T., Ng, C. H., Bo, H. X., & Xiang, Y. T. (2022). Prevalence, correlates, and network analysis of Internet addiction symptoms among Chinese pregnant and postpartum women. *Journal of affective disorders*, 298(Pt A), 126–133. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.10.092>
- Yang, X., Guo, W. J., Tao, Y. J., Meng, Y. J., Wang, H. Y., Li, X. J., Zhang, Y. M., Zeng, J. K., Tang, W. J., Wang, Q., Deng, W., Zhao, L. S., Ma, X. H., Li, M. L., Xu, J. J., Li, J., Liu, Y. S., Tang, Z., Du, X. D., Hao, W., ... Li, T. (2022). A bidirectional association between internet addiction and depression: A large-sample longitudinal study among Chinese university students. *Journal of affective disorders*, 299, 416–424. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.12.013>
- Yang, S. Y., Fu, S. H., Chen, K. L., Hsieh, P. L., & Lin, P. H. (2019). Relationships between depression, healthrelated behaviors, and internet addiction in female junior college students. *PloS one*, 14(8), e0220784. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0220784>
- Young KS. Internet addiction: the emergence of a new clinical disorder. *Cyber Psychol Behav.* (1998) 1:237–44. doi: 10.1089/cpb.1998.1.237
- Yu, L., & Shek, D. T. L. (2021). Positive Youth Development Attributes and Parenting as Protective Factors Against Adolescent Social Networking Addiction in Hong Kong. *Frontiers in pediatrics*, 9, 649232. <https://doi.org/10.3389/fped.2021.649232>
- Zhong, Y., Li, Y., Hu, A., & Zhang, X. Y. (2024). Prevalence, demographics and clinical characteristics of Internet addiction among Chinese adolescents with schizophrenia. *Frontiers in psychiatry*, 15, 1398479. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2024.1398479>

Tolvaly Rebeka-Angyalka¹

Játékos prevenció: szabadulószoza mint az iskolai drogfogyasztás visszaszorítását szolgáló módszer

Kivonat

A kábítószer-használat világszerte komoly kihívást jelent, különösen a fiataloknak, akik a serdülőkor vulnerabilitása miatt fokozottan ki vannak téve a különböző kockázati magatartásformák veszélyeinek. Jelen tanulmány egy innovatív prevenciós módszer tervezését és kísérleti alkalmazását mutatja be, amely a szabadulószoza technikáját alkalmazza a 15-16 évesek körében. Az interaktív és élményalapú módszerek célja, hogy a diákok valóságghű helyzetekben fejlesszék képességeiket és stratégiáikat a droghasználattal szembeni ellenállásra, elkerülve a büntetőjogi megközelítésű prevenciós programok korlátait (Bezençon et al., 2023; Botvin & Griffin, 2007). A szabadulószoza a drogfogyasztás felé terelő tényezőkre – mint a családi problémák, kortársi nyomás vagy lelki krízisek – fókuszál, és egy 15 éves tinédzser történetén keresztül mutatja be a rászokás folyamatát. Ezáltal nemcsak a megértésre építő prevenció valósul meg, hanem a diákoknak támpontot nyújtunk az egészséges problémamegküzdő mechanizmusok felé.

Kulcsfogalmak: drog, drogprevenció, kábítószer-függőség, szabadulószoza, serdülőkor, vulnerabilitási tényezők

Abstract: Gamified Prevention: Using Escape Room Strategies to Address Adolescent Drug Use in Schools

Drug use poses a significant global challenge, particularly impacting young people who, due to the vulnerabilities of adolescence, are especially susceptible to the dangers of various risky behaviors. This study presents the design and pilot phase of an innovative prevention method utilizing the escape room technique, specifically tailored for 15-16-year-olds. The interactive and experience-based environment aims to enable students to develop skills and strategies to resist drug use by engaging with realistic scenarios, while avoiding the shortcomings of punitive approaches (Bezençon et al., 2023; Botvin & Griffin, 2007). The escape room focuses on factors contributing to substance use – such as family issues, peer pressure, and emotional crises – and illustrates the process of addiction through the story of a 15-year-old teenager. This approach not only fosters prevention based on understanding but also provides students with valuable tools to develop healthy coping mechanisms.

Keywords: drug, drug prevention, drug addiction, escape room, adolescence, vulnerability factors

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Tolvaly, R. A. (2024). Játékos prevenció: szabadulószoza technika az iskolai drogfogyasztás visszaszorításáért. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 147–165. <https://doi.org/10.17177/77171.300>

1 Szociális munkás, mesteri hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munka Kar, e-mail: rebeka.tolvaly@stud.ubbcluj.ro

I. BEVEZETÉS

Az utóbbi években elmozdulás történt Romániában az Európai Unió által támogatott stratégiák felé, amelyek hangsúlyozzák a kockázatcsökkentést és a kárenyhítést, valamint a korai beavatkozás és a közösségalapú megközelítések fontosságát. Az Országos Kábítószer-ellenes Ügynökség (Agenția Națională Antidrog, ANA) kulcsfontosságú szerepet tölt be a drogprevenciós stratégiák megtervezésében és megvalósításában. Az ANA kezdeményezései között szerepelnek iskolai programok, közösségi tájékoztatókampányok és a fiatalok között népszerű online médiumokon keresztül történő felvilágosítás (Popovici & Irimie, 2015). Érthető is a felvilágosító célú megközelítési módszer azt a tényt figyelembe véve, hogy az ANA már 2004-től kezdődően évente jelentéseket ad ki Románia kábítószerhelyzetéről. Ezek a statisztikai jelentések részletes információkat nyújtanak a kábítószer-használattal, -kereskedelemmel és a megelőző intézkedésekkel kapcsolatos adatokról, ugyanakkor bemutatják a legfrissebben felfedezett drogfogyasztási trendeket és drogtípusokat, valamint információkat szolgáltatnak a szerhasználat által érintettek csoportjainak jellemzőiről (pl. életkor, nem, származási hely stb., lebontva). Bármely drogprevenciós stratégia kialakítása előtt fontos tehát napirenden lennünk a közvetlen, illetve a tágabb környezet aktuális kábítószerhasználati szokásaival.

2. HAGYOMÁNYOSNAK NEVEZHETŐ DROGPREVENCIÓS MÓDSZEREK

A hagyományos drogprevenciós megközelítések hosszú múltra tekintenek vissza, és számos jól ismert módszert alkalmaznak annak érdekében, hogy a kábítószer-használatot megelőzzék és csökkentsék különböző közösségekben. Ugyanakkor e módszerek alkalmazói gyakran szembesülnek olyan kihívásokkal és hiányosságokkal, mint a résztvevők alacsony elköteleződése vagy az egyéni szükségletek figyelmen kívül hagyása, ami indokoltá teszi az innovatív, személyre szabott és interaktív megoldások bevezetését a hatékonyság növelése érdekében (Drogriporter, 2018). Gyakran használatos prevenciós módszerek:

- a) **Oktatási programok:** Az iskolai oktatási programok alapvető célja, hogy tájékoztatást nyújtsanak a diákok számára a kábítószerekkel kapcsolatos veszélyekről és a drogmentes élet előnyeiről. Ezek a programok interaktív elemeket, például csoportbeszélgetéseket és vitákat tartalmaznak, amelyek célja a diákok tudatosságának és ellenállási képességének fejlesztése a droghasználattal szemben (Botvin & Griffin, 2007).
- b) **A közösségi alapú programok** arra ösztönzik a helyi közösségeket, hogy aktívan részt vegyenek a drogellenes tevékenységekben, felhasználva a helyi erőforrásokat és az egyének bevonását. Ezek a kezdeményezések gyakran családokat, oktatási intézményeket és helyi szervezeteket is magukba foglalnak, amelyek közösen dolgoznak a drogprevenció céljainak elérésén (Hawkins et al., 1992)
- c) **A médiakampányok** hatékony eszközei a társadalom széles körű elérésének, különösen a fiatalok körében. Az üzeneteket gyakran közvetítik televíziós, rádiós és online platformokon keresztül, melyek a kábítószerekkel kapcsolatos kockázatokra hívják fel a figyelmet (Hornik et al., 2008). Romániában Sava és munkatársai (2018) a médiakampányok és iskolai drogprevenciós programok kombinált hatékonyságát vizsgálták 400 diák körében. Az ered-

mények azt mutatták, hogy különösen városi környezetben mérsékelt csökkenést értek el a fiatalok drogfogyasztásának előfordulásában. Ez a kutatás is rávilágított arra, hogy a drogprevenciós stratégiák hatékonyságát jelentősen növeli a célzott és integrált megközelítés alkalmazása (Sava, 2018).

- d) **A mentorprogramok** célja, hogy a fiatalokat támogató, pozitív példát mutató személyek – például képzett szakemberek, idősebb diákok vagy a drogprevenció, mentális egészség területén jártas felnőttek – segítsenek eligazodni a fiatalabb generáció tagjainak a kihívásokkal teli élethelyzetekben, ezzel elkerülve a kábítószer-használat veszélyeit (Karcher, 2005).

3. KÜLFÖLDI JÓGYAKORLAT-MODELLEK

Az Európai Unió által támogatott stratégiák hangsúlyozzák a kockázatsökkentést és a kárenyhítést. A romániai drogpolitikában a már korábbiakban említett ANA kezdeményezései által igyekeznek ezeket az irányelveket gyakorlatba ültetni. A legfőbb jövőbeni kihívás az lesz, hogy miként integrálják a nemzetközi tapasztalatokat és a modern közegészségügyi megközelítéseket a nemzeti keretrendszerbe. Tekintsünk meg néhány példát külföldi jógyakorlat-modellekre és ezek előnyeire:

- a) **Életkészségek oktatása (Life Skills Training, LST) program:** ez egy, a középiskolás diákoknak szóló oktatási kezdeményezés, amely célja, hogy fejlessze a résztvevők szociális készségeit, személyes fejlődését és képességét a droghasználattal szembeni ellenállásra. A programot úgy alakították ki, hogy a különböző életkorokhoz igazodjon, így minden korosztály számára megfelelő és hatékony tudást nyújt. A módszert széles körben alkalmazzák az Egyesült Államok és Ázsia területén, Európában, például Németországban ismeretes (Botvin & Griffin, 2015).
- b) **Lions-Quest készségek a serdülőkorra (Skills for Adolescence):** ez a program is középiskolásoknak szól, célja, hogy növelje a diákok önértékelését, felelősségteljes magatartását, és kifejlessze bennük a drogokkal szembeni ellenálló képességet. Leginkább az Egyesült Államokban és Kanadában használják (Maalouf et al., 2019).
- c) **ALERT projekt:** kifejezetten középiskolai tanulók számára tervezett program, amely a drogok használatának megelőzését célozza. Ez a kezdeményezés az alkohol fogyasztásának, illetve a dohány, marihuána és inhalálószeres használatának csökkentését célozza meg, és speciális változatokat kínál kifejezetten vidéki iskolák számára is. Ausztráliában és az Egyesült Államokban alkalmazzák a módszert (Clark et al., 2011).
- d) **Családok megerősítése program: Szülők és 10–14 évesek (Strengthening Families Program, SFP 10–14):** ez egy kutatáson alapuló kezdeményezés, amely a fiatalok és a szüleik közötti együttműködésre épít. A program fő célja, hogy javítsa a kommunikációs képességeket, megerősítse a szülőket a felügyeleti szerepükben, megerősítse a résztvevők ellenálló képességét a kortársak által gyakorolt nyomással szemben, és elősegítse a drogmentes életmódot. A családorientált megközelítés jelentősen növeli a kezdeményezés hatékonyságát. A felsoroltak közül ez az, ami egyre inkább kezd Európában is elterjedni, hisz az Egyesült Államok mellett alkalmazzák már az Egyesült Királyságban, Norvégiában és Svédországban is (Segrott et al., 2014).

4. A HATÉKONY DROGPREVENCIÓS PROGRAM SZEMPONTJAI

A drogprenvenziós stratégiák kidolgozása esetén arra kell figyelniük, hogy a módszer lefedje az információközlés igényét mind a pszichoaktív szerek negatív hatásairól, mind a fogyasztás esetleges büntetőjogi következményeiről. A hagyományos, kevésbé hatékony drogprenvenziós módszereket ki kell egészíteni olyan stratégiákkal, amelyek a fiatalokat nagyobb mértékben bevonják, motiválják; ökológiai megközelítésűek; inkább támogatóak a fenyegető (büntetések, ellenőrzések szigorítása) helyett, illetve összpontosítanak a személyre szabhatóságra. A szakirodalom tinédzsereket célzó drogprenvenziós tevékenységek hatékonyságának növelésére megfogalmazott javaslatait összefoglalva (Debenham et al., 2022; Kvillemo et al., 2021; MacArthur et al., 2016; Lukács, 2019; Kapitány-Fövény et al., 2019) a következő szempontokat ajánlatos figyelembe venni:

- szakmai megalapozottság,
- célcsoport-specifikusság,
- a résztvevők szociális, asszertív kommunikációs készségeit is fejlessze,
- támogassa az egyének személyes fejlődését,
- növelje a fiatalok önértékelését,
- növelje a felelősségteljeség érzését és az ennek megfelelő attitűd gyakorlását,
- fejlessze az ellenálló képességet, a nemet mondás készségét a kortársak által gyakorolt nyomással szemben,
- támogassa a szülők és gyerekeik kapcsolatát,
- erősítse a család mint védő tényező szerepét (Sussman et al., 2006),
- a fiatalok számára hiteles források és a megszólító és megszólított közti személyes kapcsolat kialakítása, ami lehetővé teszi az azonosulást,
- biztosítsa az aktív részvételt,
- a drogprenvenziót megfelelő képzésben részesült személyek tartásák,
- a prevenció tevékenységekre felkészített sorstárssegítők bevonása (Rácz, 2009).

Ily módon egy hatékony drogprenvenziós program nemcsak a kábítószer-fogyasztás megelőzését célozza meg, hanem a résztvevők hosszú távú személyes és társadalmi fejlődéséhez is hozzájárul, elősegítve az egészségesebb és kiegyensúlyozottabb életmód kialakítását.

5. PREVENCIÓ FIATALKORBAN

Az egészségmegőrző szokások és döntéshozatali technikák korai életkorban történő elsajátítása jelentős előnyökkel járhat. A korai évek alatti intervenciók segíthetik a fiatalokat abban, hogy már kiskorukban megtanulják, mi jellemzi az egészséges életmódot, és hogyan hozhatnak helyes döntéseket, ezáltal elősegítve a káros magatartásformák elkerülését (RAND, 2020). A fiataloknál egyszerűbb egészséges viselkedési mintákat kialakítani, mint később korrigálni a megszilárdult rossz szokásokat. A korai nevelés során a gyerekek megtanulhatják felismerni a veszélyeket és kezelni ezeket, még mielőtt azok komoly problémákká fájulnának. A kutatások is alátámasztják, hogy a korai beavatkozások hosszú távon kedvező hatással vannak, csökkentve a

kábítószer-fogyasztást, a bűnözést és más káros magatartásokat a későbbi életkorokban (American Academy of Pediatrics, 2022).

Erikson pszichoszociális fejlődésmélete szerint a pubertáskor fejlődési feladatai komoly kihívásokat jelentenek a fiatalok számára, mind érzelmileg, mind intellektuálisan, miközben a megküzdési képességeik és az önvédelemi mechanizmusaik még nem eléggé fejlettek. Jellegzetes időszak ez a fiatalok életében, ami gyakran konfliktusokkal és krízisekkel jár együtt, és a családban is okoz életciklusbeli változásokat (Hajduska, 2012).

A European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD) iskolás gyerekek/ fiatalok körében végzett felmérés, amelyet az Európai Unió országaiban, valamint Norvégiában és Törökországban végeznek. A vizsgálat célja a 15–16 éves korosztály alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásainak feltérképezése. Az Európai Kábítószer- és Kábítószer-függőség-megfigyelő Központ (EMCDDA) ezeket az adatokat alkalmazza a kábítószerrel kapcsolatos trendek nyomon követésére és a fiatalokat érintő szerhasználat megelőzésére, illetve kezelésére vonatkozó politikák kidolgozására. Az ESPAD-felmérés fontos eszköz a drogfogyasztás előfordulásának és annak változásainak nyomon követésére a fiatalok körében Európában, és rendszeresen szerepel a nemzeti drogfókuszpontok jelentéseiben. Az ESPAD hatodik felméréseinek jelentésében bemutatta, hogy a 9–10. osztályos tanulók 17%-a nyilatkozta, hogy már próbált valamilyen legális vagy illegális drogot. A fiúk közül 16%, míg a lányok közül 17% számolt be fogyasztásról. Közel minden hatodik diák tapasztalatai között szerepel illegális drogok kipróbálása, minden nyolcadik fogyasztott már gyógyszert orvosi ajánláson kívül, és minden tizedik diák kísérletezett már a piacon újonnan megjelent, úgynevezett designer drogokkal (EMCDDA, 2019; ESPD, 2020).

Az ANA 2022-es jelentése alapján Romániában a 15–34 év közötti fiatalok körében jelentős a droghasználat. A legfiatalabb korcsoportban, ahol megfigyelhető a drogfogyasztás, azaz a 13 évesek körében már megjelenik az új pszichoaktív szerek kipróbálása is. Az ESPAD 2019-es jelentése szerint a 13 éves vagy annál fiatalabb diákok egy része már kipróbálta az alkoholt, a dohányzást és a kannabiszt, országonként eltérő arányban (ESPAD, 2020). Ezenkívül a fiatal felnőttek jelentős részét érintik azok az egészségügyi problémák, amelyek a drogok fogyasztása utáni sürgősségi ellátást igényelnek (ANA, 2022).

Az ANA adatai alapján a romániai fiatalkorúak szerfogyasztásban leginkább érintettek a 15–35 évesek, így a jelen tanulmányban bemutatott program célcsoportjának ezen kategória alsó korhatárába tartozókat, a 15–16 éveseket jelöltem ki.

1. táblázat. *A 15–16 éves korosztály vulnabilitási tényezői*

Table 1. *Vulnerability Factors of the 15–16-Year-Old Age Group*

Pszichológiai tényezők	Szociális és családi tényezők	Környezeti és közösségi tényezők	Genetikai és biológiai tényezők	Kulturális és társadalmi normák
Alacsony önértékelés	Rossz kapcsolat a szülővel vagy más családtagokkal	Hozzáférés a kábítószerhez	Genetikai hajlam a függőségre	Média vagy kultúra, amely pozitív képet fest a drogfogyasztásról

Pszichológiai tényezők	Szociális és családi tényezők	Környezeti és közösségi tényezők	Genetikai és biológiai tényezők	Kulturális és társadalmi normák
Testképzavar	Családon belüli erőszak	Környezeti stressz, például szegénység vagy bűnözési ráta magasabb a lakókörnyezetben	Korai expozíció kábítószereknek, ami befolyásolhatja az agy fejlődését	Társadalmi vagy kulturális nyomás, amely elősegíti a drogfogyasztást mint elfogadott magatartást
Depresszió, szorongás, egészségügyi problémák	Asszertív kommunikáció hiánya	Iskolai kihívások vagy a tanulmányi teljesítmény problémái		Covid utáni drogkereskedelem politikájának változásai
Öngyilkossági, önsértési hajlamok	Elmagányosodás	Nemi sebezhetőség		
Korai gyerekkori traumák	Barátok, társas befolyás			
Impulzivitás, kockázatvállalás iránti hajlam	Hiányzó vagy negatív támaszpontok, például mentorok vagy tanárok			
Fokozott kíváncsiság, identitás keresése	Párkapcsolati problémák			

Forrás: saját szerkesztés Kaminer & Bukstein, 2008; Scheier, 2015 alapján

6. A Z GENERÁCIÓ JELLEMZŐIHEZ ADAPTÁLT TANULÁSI MÓDSZEREK, TECHNIKÁK

Mint azt már tudjuk, a Z generáció, amely a digitális technológia világában nőtt fel, eltérő figyelmi fókusz, információfeldolgozási módokat és motivációs tényezőket mutat, amelyek befolyásolják az őket célzó programok hatékonyságát. Ez az első olyan korosztály, amelynek tagjai egy digitálisan összekapcsolt, multikulturális és gazdasági változásokkal teli világban nőttek fel, így egyértelműen teljesen eltérőek az eddigi generációktól (Twenge, 2017). Viszont ez azt is eredményezi, hogy minden oktató, nevelő, illetve preventív jellegű tevékenység kapcsán reformokra és teljesen új, a hagyományostól eltérő alternatív módszerekre van szükség (Szőke, 2018).

- a) **Digitális integráció és technológiai alkalmazások:** A Z generáció számára a technológia szerves része a mindennapi életnek, így a különböző technikai eszközök bevonása a preventív foglalkozásba a generációhoz való alkalmazkodást segíti elő. Az oktatásban ez azt jelenti, hogy a digitális eszközök és platformok bevonásával olyan interaktív tanulási környezetet

kell kialakítani, amely igazodik a Z generáció tanulási szokásaihoz, és segíti az információk hatékonyabb feldolgozását.

- b) **Személyre szabott tanulási utak:** A Z generáció tagjai nagyra értékelik az egyénre szabott tapasztalatokat, ami az oktatási rendszerek számára azt jelenti, hogy olyan egyedi és alkalmazkodó tanulási megoldásokat kell kínálniuk, amelyek lehetővé teszik a diákok számára, hogy saját képességeiknek és érdeklődési területeiknek megfelelően fejlődhessenek. Ez magában foglalja az olyan innovatív oktatási módszereket, mint az egyéni igényeket kielégítő tanulási platformok és a különböző diákprofilokhoz igazodó oktatási programok kidolgozása (Bray & McClaskey, 2015). A kialakítandó prevenció stratégijában is fontos, hogy minden résztvevő külön feladatot kapjon az érdeklődési körének megfelelően.
- c) **Szociális készségek, csapatmunka:** A Z generáció diákjai élvezik a csapatmunkát és a közösségi tevékenységeket, ezért előnyös lehet bevezetni a projektalapú tanítási módszereket és a csoportos feladatokat, amelyek során a tanulók együttműködve oldanak meg gyakorlati problémákat, ezáltal közvetlenül bekapcsolódva a tanulás folyamatába (Bell, 2010).
- d) **Figyelmi képesség és fenntarthatóság:** A Z generáció, amelyet gyakran TikTok-generációként is emlegetnek, kedveli a rövid és könnyen emészthető tartalmakat, amelyek dominálnak a napi médiafogyasztásukban. A diákok figyelmének fenntartásához, interaktív rövid elemekre, videókra, rejtvényekre van szükség. Figyelmük arra van huzalozva, hogy számos inger és információ éri őket rövid idő alatt, gyors válaszokat és reakciókat várnak a környezettől (Greenhow & Lewin, 2019).

7. SZABADULÓSZOZA MINT PEDAGÓGIAI ESZKÖZ

A modern pedagógiai módszerek között egyre elterjedtebbek a szabadulószozák, amelyek játékos formában kínálnak lehetőséget a diákoknak logikai feladatok és rejtvények csapatos megoldására meghatározott időkeretek között. Ezáltal nemcsak a készségfejlesztést támogatják, hanem jelentősen növelik a tanulók motivációját is (Veldkamp et al., 2020; Manojlović & Kovács, 2022).

Oktatási szabadulószozák kiemelkedően hatékonyak abban, hogy fokozzák a diákok bevonódását és elkötelezettségét a tanulás iránt. Ezek a játékok elősegítik a közös tanulást, a csapatmunkát és aktív részvételre ösztönzik a diákokat az oktatási folyamat során. Az aktív tanulás koncepciója alapján, ha a tanulók gyakorlati és problémamegoldást igénylő feladatokat végeznek, az jobban leköti őket, és mélyebb tudáselsajátítást eredményez (Bezençon et al., 2023; Fotaris & Mastoras, 2019).

A szabadulószozákat az oktatás mellett más, szintén fiatalokat célzó tevékenységbe, így a drogprevenció foglalkozásokba is sikeresen beiktatták (Bezençon et al., 2023).

A diákok játékos kihívások során sajátítanak el fontos tudnivalókat és készségeket a különféle kábítószerekkel, a fogyasztást kiváltó motivációkkal és az ezekkel szembeni ellenállás lehetőségeivel kapcsolatban, ami aktív részvételre ösztönzi őket a tanulási folyamatban. Ezáltal mélyebben és hatékonyabban rögzíthetik a legfontosabb információkat, amelyek később valós helyzetekben is alkalmazhatóvá válnak. Különböző szimulációk, helyzetek kialakításával azonnal, gyakorlatban is kipróbálhatják az újonnan szerzett tudást (Szalay & Emri, 2018).

8. TINÉDZSEREK DROGFOGYASZTÁSI HABITUSAI EURÓPÁBAN

Az ESPAD felmérés szerint már 2015-ben is a marihuána volt a leggyakoribb kábítószer a 9–10. osztályos diákok körében. Ezt követték a sorban a legálisan vagy részlegesen legálisan elérhető szerek, mint például a szintetikus kannabinoidok, amelyek először kerültek bele a felmérésbe ebben az évben. A harmadik leggyakoribb szer az orvosi javaslat nélkül szedett nyugtató és altató volt, melyeket gyakran alkohollal együtt fogyasztanak. Az amfetaminok a hetedik helyre kerültek, ezt szorosan követte az LSD, az ecstasy és a kokain fogyasztása, melyek hasonló prevalenciát mutattak (EMCDDA, 2015).

A drogfogyasztás okozta egészségügyi vészhelyzetekben a cannabis és az új pszichoaktív anyagok szerepelnek a leggyakrabban jelentett drogok között. Az ilyen esetek több mint felében ezeket az anyagokat jelentették, illetve a vészhelyzetek többsége a 35 év alatti fiatalokat érintette. Az iskoláskorúak körében a cannabis a leggyakrabban fogyasztott drog, ami összhangban van az általános populációban megfigyelt trenddel (ANA, 2022).

A világiárvány alapjaiban változtatta meg nemcsak a mindennapi életünket, hanem a kábítószerpiacot is. A bűnszervezetek gyorsan alkalmazkodtak az új helyzethez, és kihasználták a digitális technológiákban rejlő lehetőségeket. Miután a kezdeti logisztikai nehézségeket leküzdötték, a darknetet, a postai szolgáltatásokat és a kriptovalutákat felhasználva könnyítettek meg a kábítószeresek diszkrét és biztonságos elérését a fogyasztók számára (Vince, 2022). A drogfogyasztók és -kereskedők kommunikációja is teljesen kontrollálhatatlanná vált, mióta az online platformok használata elterjedt. A *Belügyi Szemle* 2023/7. számában megjelent tanulmány rámutat arra, hogy a droggereskedők gyakran használnak emotikonokat és kódokat a közösségi médiában folytatott kommunikációjuk során ahhoz, hogy diszkrétan azonosítsák egymást, kijátsszák az automatikus ellenőrző rendszereket, és elkerüljék a hatóságok figyelmét. Az amerikai Drug Enforcement Administration (DEA) útmutatót is kiadott a közösségi médiában alkalmazott emoji kódokról, amelyekkel a gépi algoritmusokat megtévesztették. Például a 420 szám a cannabisz fogyasztók körében elterjedt jelzés, míg az orr emotikon a kokain használatára utal (DEA, 2021; Márton, 2023).

9. A „TOO SMART TO START” DROGPREVENCIÓT CÉLZÓ SZABADULÓSZOBA

A 2024-es év 3. hónapjában zajló „too SMART to START” nevű projekt célcsoportja egy romániai középiskola 15–16 éves, kilencedikes diákjai voltak. A célcsoport szűkítésére azért került sor, mert a projekt egyik fő célja a drogkipróbálás életkorának kitolása volt, így a korai prevenció alkalmazása vált indokolttá.

A szabadulósobák logisztikája általában arra épül, hogy a részt vevő csapatot felügyelő nélkül egy bezárt szobába irányítjuk. A szobában a résztvevőknek nyomozniuk kell, egy rejtvényt kell megoldaniuk különböző interaktív feladatok által, annak érdekében, hogy kiszabadulhassanak. A szabadulósoba lebonyolításához három szereplőre van szükség:

Játékmester: Ő a játék fő irányítója, aki a külső vezérlőszobából figyeli és koordinálja a csapatot. Kamerás megfigyeléssel követi a résztvevők minden lépését, és technikai kommunikációs eszközökön keresztül beavatkozhat, ha szükséges. Feladata, hogy fenntartsa a játék dinami-

káját, segítse a résztvevőket a feladatok megoldásában, és biztosítsa, hogy a játék az előre meghatározott célok szerint haladjon.

A játékmester segédje (a „tinédzser” szereplő): Ő egy szerepjátékos, aki a játék során egy másik fiatalnak adja ki magát. Célja, hogy manipulációs, meggyőzési stratégiák alkalmazásával megpróbálja kicsalni a résztvevőket a szobából, így szimulálva a társas nyomás és a kísértés hatását. Ennek érdekében „drogot” (szimulációt) kínál a játékosoknak. Emellett ő kezeli és vezérli a VR-szemüveget, amely a drog hatásait szimulálja azok számára, akik engednek a nyomásnak és elhagyják a szobát.

Technikus: A technikai háttér biztosítója, aki karbantartja és ellenőrzi a játék során használt technológiai eszközöket. Felelős a kamerák működtetéséért, a videók és vizuális effektek megfelelő lejátszásáért, valamint a VR-rendszer zavartalan működéséért. Feladata továbbá, hogy a technikai hibákat gyorsan elhárítsa, biztosítva a játék zavartalan lebonyolítását.

A szabadulószoza mint élményalapú oktató, megelőző stratégia majdnem tökéletesen lefedi az előzetesen elvártakat, de valami mégis hiányzott. A felépített elmélet alapján pótolni szerettem volna a személyes kapcsolat hiányát a résztvevő és szolgáltató között. Ez alapján egy két-komponensű drogprevenciót találtam ki, melynek első része a megoldandó szabadulószozás rejtvény a drogok témájában, a második rész pedig egy reflexiós beszélgetés, melynek célja megerősíteni a legfontosabb információkat, átbeszélni az élményeket és a diákokban felmerülő kérdéseket (Bezençon et al., 2023).

Mivel a részt vevő diákok kiskorúak, a jogi és etikai előírásoknak megfelelően egy tájékozott informáláson alapuló szülői beleegyezésre volt szükség. Biztosítani kellett a kapcsolattartót és a kommunikációs felületet, elérhetőségeket a szülők számára az esetleges kérdések, problémák felmerülése miatt. Biztonságos környezetet kellett kialakítani a diákok számára, biztosítani a pánikgomb és a kilépés lehetőségét, ha bármilyen okból szüksége lenne a csoportnak a feladat befejezése előtt kilépni a szobából. A szabadulószoza felállításakor külön figyelmet igényel a testi sérülések veszélyeinek elhárítása, melyet a technikai eszközök előzetes letesztelése által kivitelezünk. A szülői beleegyezés megszerzése után, a diákok önkéntesen vettek részt a programban.

9.1. A szabadulószoza felépítése, logisztikája és a játék lefolyása

Minden részt vevő csoportra két órát szántunk a drogprevenció levezetéséhez, melyből egy órát a szobából való kiszabadulásra és egy órát a reflexiós beszélgetésre szántunk. A részt vevő 16 csapat minimum 50, maximum 70 perc alatt tudott kiszabadulni a szobából. Minden szabadulószoza alapja egy megoldandó rejtvény, melynek megfejtésén a csapattagok közösen dolgozhatnak. Programunkban a csapatoknak egy 15 éves Márk nevű serdülőkorú diák történetét kellett feltárniuk azáltal, hogy Márknak a családi otthonban való hálószobájában nyomoznak. Meg kellett tudniuk, hogy Márk hogyan jutott el a szerhasználati zavarig és a drogkereskedelemig.

A Too SMART to START című, négynapos indítóprogramban összesen 128 fő, 15–16 éves középiskolás diák vett részt, akiket 16 kiscsoportba szerveztünk. A résztvevők három különböző szakképzési terület hét osztályából érkeztek. A csoportösszetétel alapján a nemek aránya kiegyensúlyozottnak tekinthető, enyhe női többséggel (54,7%). Az alábbi táblázat a program résztvevőinek legfontosabb demográfiai és szervezeti jellemzőit foglalja össze:

2. táblázat. A program résztvevőinek bemutatása
Table 2. Overview of Program Participants

Kategória	Részletek
Részt vevő csoportok száma	16 csoport
Részt vevő diákok száma	128 diák
Részt vevő lányok száma	70 lány
Részt vevő fiúk száma	58 fiú
Szakképzések száma	3 szak
Természettudomány szakos osztályok	3 osztály
Társadalomtudomány szakos osztályok	2 osztály
Matematika-informatika szakos osztályok	2 osztály
Tiszta csoportok száma (a diákok ugyanazon osztályokból származnak)	14 csoport
Vegyes csoportok száma (a diákok három különböző szakról érkeztek)	2 csoport
Kísérleti napok száma	4 nap
Részt vevő csoportok száma naponta	4 csoport/nap
Csoportok létszáma	8 fő/csoport

9.2. A szabadulósobában zajló események bemutatása

A tevékenység a vezérlőteremben kezdődik a résztvevők köszöntésével és rövid bemutatkozással. Ezt követően a csoporttagoknak le kell tenniük azokat a technológiai eszközeiket, személyes tárgyaikat, amelyek a segítségükre szolgálhatnak a feladatok megoldása során. A szobába való belépés előtt megbeszélik a szabadulósobában érvénybe lépő szabályokat, illetve ismertetik a résztvevőkkel a teljes program menetét.

A tagok aktív bevonása, a csendesebb vagy kevésbé domináns tagok esetleges kizárásának megelőzése érdekében mindenki külön szerepet kap a játék során. A sikeres megoldáshoz minden szereplőre szüksége van a csapatoknak. Mivel egyszerre maximum nyolc résztvevő lehet a szobában, nyolc nyomozói szerep kidolgozása volt szükséges, melyekből a diákok önkéntesen választhatnak, saját érdeklődési körüknek és képességeiknek megfelelően. A diákoknak a játék ideje alatt végig a választott szerepben kell maradniuk, és aszerint kell teljesítsék az ahhoz kapcsolódó kötelességeiket. A szerepek kiválasztása után a csapat elkezd a játékot a szabadulósobában, ahonnan nem jöhet ki a rejtvény megoldása előtt. Nekik kell rájönniük a kiszabadulás folyamatára, az elrejtett nyomok követésével és a feladatok megoldása által vezetve.

A szobába belépve, első nyomként egy kinyomtatott levelet kapnak a csapatok, a történet bevezetőjével. A továbblépésben QR-kódos nyomokkal feltárható kvízek segítenek. A következő utasítást csak abban az esetben kapják meg, ha az adott **drogokkal kapcsolatos kvízt** helyesen oldják meg. A kvíz szoftvere úgy van beállítva, hogy a helytelen válaszok után a csapat újabb esélyt kapjon a válaszadásra addig, amíg meg nem tanulja a kvízben kapott információkat. A kvízek szerepe az információközlés, az esetleges téves információk tisztázása, sztereotípiák lebontása és a játékos módon való közös tanulás. Ugyanakkor olyan fontos szempontokra is felhívják a figyelmet, mint például a különböző típusú drogoknak az alkohollal való keverése esetén fellépő veszélyhelyzet, a drogkereskedelem világának változása stb. A kvízekben szereplő

drogok sorrendje és a szobában található nyomok elrendezése összhangban van, biztosítva, hogy a játékosok a megfelelő sorrendben és kontextusban találkozzanak az információkkal.

A diákok továbbá négy rövidfilmes nyomot oldhatnak fel, amelyet a tévé képernyőjén tekintenek meg közösen. A kisfilmek forgatókönyvei, a történeti szál mindig éppen aktuális kulcsinformációit rejt magában.

Egy másik fontos aspektusa a szabadulószobának **a nemet mondás szerepjátéka**. A játékmester segédje minden csoport esetén, a játékmester jelzésére, belép a szobába a résztvevők közé, felvéve egy átlagos szerepet. Megpróbál elcsábítani egy kiválasztott tagot, hogy menjen ki vele a szobából, hogy kipróbáljon valami „nagyon vagányt”. Azzal, hogy egy diák elcsábul, és elhagyja a szobát, az eszköze és a vele járó szerepe is elvesztődik, így a csapat maga kell megoldást találjon a hiányosságokra. Amint kilép a diák a szobából, egy kézzel készített LSD-bélyegpapírt lát, VR-szemüveget helyeznek a fejére, amely az LSD hallucinogén drog hatását szimulálja vizuálisan és hanganyag által is. A „good trip”, „bad trip” hatást igyekeztünk elérni, miszerint az első 1-2 percben a diák kellemes vizuális hallucinációkat lát, nyugtató relaxációs zenével kiegészítve, majd ez fokozatosan válik kellemetlenné képileg is, zavaró hanganyagok, zenék kíséretében. **A kontrollvesztés szimulációja** érdekében a diákokat enyhén megérintjük egy toll vagy más apró írószer végével, hogy finoman kibillentsük őket a komfortzónájukból a „fizikai világban” is. A diák közben nem lát minket, csak az elé vetített képet a virtuális valóságot vetítő szemüvegen. A szorongásos állapotból való visszahozás érdekében a szimuláció végén mi távolítjuk el a virtuális valóságot vetítő szemüveget és egyéb eszközöket a diákról. Ezt követően röviden elbeszélgetünk vele, hogy biztosítsuk jóllétét, és segítsünk feldolgozni az élményt, mielőtt visszakérül a csapathoz. Megkérjük, hogy a játék végéig ne ossza meg társaival, hogy merre járt és mit tapasztalt, hogy a többiek számára is megmaradjon a meglepetés és a szimuláció hatékonysága.

A legutolsó feladat során a diákok egy fiókban nyolc pár kaleidoszkóp-szemüveget találnak meg a következő utasítással: „Mivel a játék során páran közületek illegálisan LSD-t fogyasztotatok, így flashbacketek lett. Emiatt a nyomozás hátralevő részét ezekben a szemüvegekben kell elvégeznetek.” Ezek a szemüvegek a látott vizuálhoz hasonló színeket, formákat keltenek, így a feladat során azt is megtanulhatják, hogy mit jelent a flashbackhatás, és azt, hogy milyen nehézségekkel jár hallucinogén droghatás alatt elvégezni könnyűnek bizonyuló mindennapi feladatokat.

9.3. A reflexiós beszélgetés felépítése és szerepe

A prevenció program második része, a **reflexiós beszélgetés**, egy másik teremben, körben ülve történt.

A résztvevők kaptak inni- és enniat a szervezőktől, a komfortos környezet kialakításához, a nyílt beszélgetés kereteinek megteremtéséhez. A szerző játékmesterként és facilitátorként reflexiós kérdésekkel indította a beszélgetést, melyeknek célja a játék során megtapasztalt, illetve a jelenlegi érzések, gondolatok feltérképezése. Ezután a feltárt történetet közösen mutatják be és elemzik, kitérve annak minden fő elemére és a Márk esetében, a drogfogyasztással és -terjesztéssel kapcsolatos vulnerabilitási tényezőkre. A kvízre való visszatérés által feltehetően tisztázatlan kérdéseiket, ugyanakkor egy, a facilitátor által tartott bemutató keretében további információkat kaptak arról, hogy a különböző drogok hogyan jutnak a szervezetünkbe, milyen hatásokat

keltének. A beszélgetés egyik kulcspontjaként a biztonsági kérdésekre is kitértünk. Itt olyan témák kerültek megbeszélésre, hogy milyen biztonsági intézkedéseket javasolt hozni abban az esetben, ha valaki mégis úgy dönt, hogy fogyaszt vagy kipróbál valamilyen szert, hogyan tudunk biztonságos környezetet kialakítani, illetve mik a veszélyeik a nem tiszta drogok vagy prekursorok fogyasztásának. Közösen megbeszéltük a játék keretében zajlott drogfogyasztói szimuláció, a befolyásolás és csoportnyomás jelenségét, illetve a nemet mondás lehetőségeit is gyakoroltuk.

Egy következő fontos komponense a reflexiós beszélgetésnek egy kisebb **vitakör** volt, amely a nemek szerinti sebezhetőséget és a női drogfüggők társadalmi kockázatait állította középpontba. A projektben ennek a témának a kiemelése azért volt különösen fontos, mert a női drogfüggők védelme prioritásként szerepel a prevenciók szemléletekben. A rejtőzködés, a segítségkérés akadályozottsága, valamint a kiszolgáltatottságuk magasabb foka azt mutatja, hogy speciális támogatási stratégiákra van szükség az ellátórendszerekben a nők számára (Covington, 2008; UNODC, 2018). Viszont a vitakör célja nem csupán az volt, hogy bemutassuk a női drogfüggők fokozott veszélyeztetettségét, hanem hogy a diákok aktívan gondolkodjanak, és közösen azonosítsák mindkét nem sebezhetőségi faktorait. A foglalkozás során hangsúlyoztuk, hogy a függőség mindkét nemet érinti, de eltérő társadalmi, gazdasági és pszichológiai tényezők formálják a férfiak és a nők kiszolgáltatottságát (Greenfield et al., 2010).

A résztvevőket előzetes megbeszélés nélkül arra kértük, hogy egyszeri kézfelemeléssel szavazzanak: szerintük a férfi vagy a női drogfüggők vannak nagyobb veszélynek kitéve társadalmilag. A szavazás után a diákok két csoportra oszlottak annak megfelelően, hogy melyik nemet tartották sérülékenyebbnek. Ezt követően mindkét csoport asszertív módon prezentálhatta álláspontját a másik fél előtt.

A vita során a résztvevők olyan fő tényezőket tárgyaltak a két nem kapcsán, mint a társadalmi stigma és elutasítás mértéke; a segítségkérés esélyei; az erőszak és kizsákmányolás kockázata; a családi és szülői szerepek befolyása; általános társadalmi elvárások; a kezeléshez való hozzáférés különbségei; a kriminalizáció kockázata.

A vitakör különösen hatékony módszernek bizonyult, mivel a diákok saját érvelésük révén jöttek rá arra, hogy a sérülékenység nem kizárólag a női vagy férfi drogfüggők problémája, hanem eltérő módon, de mindkét csoportot érinti. A beszélgetés végén a facilitátor bemutatta a szakirodalmi háttérrel, amely alátámasztotta a vitában megfogalmazott érveket. A cél az volt, hogy a diákok felismerjék: a drogfüggőség nem csupán egyéni döntések eredménye, hanem társadalmi tényezők is nagyban alakítják (Covington, 2008; Greenfield et al., 2010; UNODC, 2018).

A beszélgetés legutolsó kifejtendő pontja **az esetleges droghasználók segítségkérési lehetőségeinek feltérképezése** volt. A program során nem került sor a személyes szerhasználati viselkedések feltárására, viszont a program fontos eleme volt, hogy a diákoknak kellő kézzelfogható támpontot nyújtsunk a segítségkéréshez, tapasztalattól függetlenül. Ennek érdekében születtett meg a *Számít a hangod* című segítségkérő plakát, melyet a szabadulósobában, a vezérlő szobában és a kerekasztal-beszélgetés térségében is kitűztünk, és a beszélgetés zárórészében közösen átnéztük a diákokkal annak pontjait. A beszélgetés végén minden diáknak és osztályfőnöknek elküldtem a plakátot digitális formában a könnyű, gyors hozzáférés és a környezetvédelmi szempontok érdekében. Az emlegetett plakáton egy hetes lista látható olyan intézményekkel,

szolgáltatásokkal és azok elérhetőségeivel, pontos helyszínével, melyek a célpopuláció lakhelyén és környékén segélykérési forrásokat, vonalakat képeznek. A lista összeállításakor fontos szempont volt, hogy ne csupán szerhasználattal kapcsolatos problémák esetén kereshető intézmények elérhetőségei jelenjenek meg, hanem olyan szolgáltatások is, melyek bármely más szociális problémára segítséget tudnak nyújtani a fiatalok számára román és magyar nyelven egyaránt. Mind a hét szolgáltatást röviden be is mutattuk a beszélgetéskor.

A program legvégén minden diák esélyt kapott az LSD-szimuláció kipróbálására. A reflexió lejtárával minden diák elismervényként egy fémkitűzőt kapott ajándékba, amire a drogpreneció mottója volt rányomtatva, ami egyben a program címe is: „too SMART to START.” A fizikai kitüntetés jó módszer a fiatal generáció motiválására, ugyanakkor kézzelfogható eredmény és emlékeztető számukra a közösen tanultakról.

10. DIÁKOK VISSZAJELZÉSEINEK BEMUTATÁSA

A hatékonyság mérésére a részt vevő iskola pszichológusa által előkészített rövid online visszajelző kérdőív szolgált, amelyet az iskola használt két, a jelen tevékenységet megelőző drogpreneció program során is. A kérdőív lekérdezése mindhárom esetben ugyanazon résztvevő-populáción történt, így az iskola visszajelzést kaphat arról, hogy melyik típusú drogpreneció bizonyult a legmegfelelőbbnek a diákok megítélése szerint.

A „too SMART to START” program hasznosságát illetően a diákok többsége (54,2%) teljes mértékben, 35,6 %-a nagyon, illetve 10,2%-a közepesen hasznosnak ítélte. Összességében a válaszok túlnyomó többsége pozitív volt, hiszen a résztvevők 89,8%-a a programot legalább „nagyon hasznosnak” értékelte.

Mivel a program egyik célkitűzése a droghasználati/kipróbálási korhatár kitolása volt, erre vonatkozóan a 3-as táblázatban is látható kérdéseket fogalmaztuk meg. A részt vevő diákok válasza azt tükrözik, hogy azok is elgondolkodtak annak a lehetőségén, hogy ne éljenek tudatmódosító szerekkel, akik már kipróbálták ezeket.

3. táblázat. „A szabadulószozában átélt élményeknek milyen hatása volt rád?” kérdésre adott válaszok százalékarányos bemutatása

Table 3. *Distribution of responses (in percentages) to the question: “What impact did the escape room experience have on you?”*

Válaszlehetőség	Válaszadók aránya (%)
Eddig is biztos voltam benne, hogy nem fogok drogokat fogyasztani, és ez ebben megerősített.	54,2
Eddig nem gondolkodtam rajta, de a tevékenység rávezetett, hogy nem érdemes.	42,4
Már fogyasztottam, de elgondolkodtam, hogy többet ne tegyem.	3,4

I I. A TEVÉKENYSÉG ALATTI MEGFIGYELÉSEK

A tevékenység során néhány diák utalásokat tett arra, hogy fogyasztott már szereket. Ilyenkor fontos figyelmet fordítani arra, hogy ezek a kijelentések valódi tapasztalatot tükröznek-e, vagy inkább a figyelemfelkeltést szolgálják. A diákok jelzései különböző formában jelentek meg: egyesek provokatívan beszéltek a szerhasználatról, mások humorosan vagy mellékesen említették, míg néhányan saját élményként hivatkoztak rá. Rejtett, indirekt kérdésekkel igyekeztem feltárni, hogy tényleges fogyasztás áll-e a háttérben, vagy társas hatásgyakorlásról van szó. Bár a diszkréció elengedhetetlen, ezek a jelzések nem hagyhatók figyelmen kívül, mivel segíthetnek azonosítani azokat a diákokat, akik valós veszélynek vannak kitéve és támogatásra szorulhatnak.

A csoportok dinamikája és érdeklődési köre változott az osztályok profiljának függvényében. A természettudományokat tanuló csoportok inkább a droghatások testi, biológiai folyamataira voltak kíváncsiak, a társadalomtudományokat tanuló csoportok legfőbb mértékben a szociális problémákra, vulnerabilitási tényezőkre fektettek nagyobb hangsúlyt a beszélgetésben. A matematika-informatika profilú osztályok esetén pedig különös figyelmet kellett fektetnünk a szabályok betartására, mivel a digitalizált nyomokat, kvízeket a helyes válaszok megbeszélése helyett megpróbálták feltörni. A szakirányultság és droghasználati viselkedés kapcsolatára Kviellemo és munkatársai (2021) is rámutatnak kutatásukban, ahol svédországi középiskolások körében azt az eredményt kapták, hogy a természettudományi képzésben levő diákok a drogok és alkohol irányában érdektelenebbnek mutatkoztak, mint a társadalomtudományok területén tanuló társaik.

A csoportok dinamikája a nemek arányának függvényében is változott, ami érdeklődési körükben, érzékenységükben nyilvánult meg leginkább. A lány résztvevők közül többen mutatnak érdeklődést például a testképzavar téma irányába, mint kockázati tényezőre, míg a fiú résztvevők inkább a drogok különböző típusairól és annak hatásairól érdeklődtek.

A kísérleti csoportok között voltak olyanok, amelynek tagjai azonos osztályba, azonos klikkbe (baráti társaságba) tartoznak, és olyanok is, amelyek random módon voltak összeállítva különböző osztályokból, ez esetben a személyek nem ismerték egymást. Gördülékenyebben folyt a rejtvények megoldásában való együtt dolgozás és a reflexiós beszélgetés nyíltsága is azon csoportoknál, ahol a résztvevők előzetesen ismerték egymást. Nehezen és lassan állt össze a csapatmunka a második típusú, randomizált csapatoknál. Ilyen esetekben érdemes a továbbiakban kipróbálni, ez hogyan változik, ha egy kooperatív, jégtörő, összerázó feladatot (pl. rövid ismerkedős játékok, közös csapatlogó rajzolása stb.) beiktatunk a játék megkezdése előtt.

A diákok nagyon kevés hiteles információval rendelkeznek a drogok működésével és hatásaival kapcsolatban, annak ellenére, hogy már vettek részt drogprevenációs foglalkozásokon, így minden csapatnál az alapoktól kellett kezdenünk az ismertetést. Érdemes a beszélgetésbe beépíteni vizuális elemeket, prezentációkat, mivel a diákok nagy érdeklődést és információhiányt mutatnak a szerekkel kapcsolatban.

A személyesség, a drogprevenációval foglalkozó személyek hitelességének témája (Kviellemo et al., 2021) ezeknél a tinédzsercsoportoknál is megjelent. A diákok nagy fokú kíváncsiságot mutatnak a személyes tapasztalatok irányába, a szervezőknek is tettek fel személyes kérdéseket. Ilyen esetben a határok tartására kell figyelniük, hogy ne osszunk meg velük túl sok személyes információt saját magunkról vagy mások általunk ismert eseteiről, viszont hitelesek maradjunk.

A nekünk mint facilitátoroknak feltett kérdésekre válaszoltunk, példákat meséltünk, betartva a szakmai konfidencialitás szabályait.

12. KÖVETKEZTETÉSEK

A „too SMART to START” program egyik legfontosabb eredménye, hogy sikerült a serdülők számára olyan valóság-hű, mégis kontrollált tanulási helyzetet teremteni, amelyben a drogfogyasztással kapcsolatos döntéseket nemcsak elméletben, hanem élményszerűen is átgondolhatták. A szabadulószoza szimulációja révén a tanulók egy dramatizált, de hiteles kontextusban találkoztak a droghasználat motivációival, következményeivel és a társas nyomás mechanizmusával. A program során minden csoport sikeresen kijutott a szobából, ami azt jelezte: képesek voltak koherens módon együttműködni, a feladatokra fókuszálni és aktívan bevonódni. Ez a kognitív és érzelmi bevonódás az, amit a hagyományos frontális prevenciók módszerei gyakran nem tudnak elérni (Botvin & Griffin, 2007; Fotaris & Mastoras, 2019). Az, hogy minden egyes csoport sikeresen kijutott a szobából, nemcsak logikai képességeikre utal, hanem szimbolikusan is azt közvetíti: a problémás élethelyzetekből, kockázatokból is van kiút – ha van hozzá támogató környezet.

A szabadulószoza nem pusztán tanulási környezet volt, amelyben a résztvevők információkat sajátítottak el a drogról, hanem egy szimbolikus tér, amelyben gyakorolták a csapatmunkát, döntéshozatalt, megküzdési stratégiákat és érzelmi önszabályozást is – olyan kulcskompetenciákat, amelyek a későbbi veszélyhelyzetek kezelésében is relevánsak lehetnek. A VR-alapú drogélmény-szimuláció különösen hatékony volt abban, hogy érzékszinten is rávilágítson a kábítószer-használat pszichológiai hatásaira, a reflexiók szakasz pedig lehetőséget adott ezek közös feldolgozására. A játékba épített „nagy döntések” (pl. elfogadom-e a felkínáltat, kilépek-e a szobából) segítettek abban, hogy a diákok saját felelősségükön keresztül éljék át a következményeket – ezzel belsővé téve az elutasítás képességét. A diákok nem passzív befogadói, hanem alakítói, cselekvő szereplői lettek a megelőzésnek – pontosan az a típusú aktív részvétel valósult meg, amelyről Bezençon és munkatársai (2023) azt állítják, hogy kulcsfontosságú a fiatalok kockázatérzékenységének formálásában. Ugyanakkor a különböző szerepek szabad megválasztása és a feladatok személyes relevanciája elősegítette a tanulók önazonosságának erősítését, összhangban Bray és McClaskey (2015) személyre szabott tanulásról alkotott modelljével. A szituatív, szociális nyomásra épített szerepjáték közvetlenül erősítette a Life Skills Training program által is hangsúlyozott „refusal skills” fejlesztését (Botvin & Griffin, 2007; 2015).

A szabadulószoza digitális és vizuálisan intenzív elemei – mint a VR-szimuláció, a QR-kódos kvízek vagy videók – igazoltan képesek voltak fenntartani a Z generáció érdeklődését, és ezzel hosszabb ideig aktív kognitív jelenlétet biztosítottak. Eredményeink azt támasztják alá, hogy a prevenciók hatékonyság ma már szorosan összefügg a technológiai eszközök célzott alkalmazásával (Twenge, 2017; Greenhow & Lewin, 2019).

A program során az is világossá vált, hogy a serdülők tudása a drogról sok esetben hiányos vagy téves – még akkor is, ha már részt vettek korábban prevenciók foglalkozásokon. Ez alátámasztja a szakirodalmi megállapításokat, melyek szerint az információátadás önmagában nem elégséges (Debenham et al., 2022), és a hiteles, gyakorlati, személyre szabott prevenciók formák

szükségességét húzza alá. A tapasztalat azt is mutatja, hogy a különböző szakirányú osztályok (pl. társadalomtudomány, informatika) másként viszonyulnak a témához – ezt a jövőben érdemes lenne célzott módszertani adaptációval követni.

Szociálpedagógiai szempontból figyelemre méltó, hogy a személyes kapcsolat és az élő, bizalomra épülő kommunikáció mennyire erősíti a diákok megnyílását. A facilitátor személye, a közvetlen interakciók és az elfogadó légkör olyan tanulási feltételeket teremtettek, amelyek elősegítették a valódi önreflexiót és kérdésfelvetést – ezt a dimenziót különösen fontos megőrizni és fejleszteni a program jövőbeli verzióiban.

A következő fejlesztési lépések között szerepelhet:

- Egy strukturált előkészítő szakasz beépítése (pl. ismerkedős játékok vegyes csoportoknál).
- A szimuláció utáni hosszabb távú követés (pl. 1-3 hónappal később egy rövid follow-up kérdőív) ami lehetőséget adna annak vizsgálatára, hogy a 2. táblázatban bemutatott eredmények mennyiben tükröződnek a diákok tényleges viselkedésében. Emellett hozzájárulhatna annak feltérképezéséhez is, hogy a rendkívül pozitív válaszok milyen mértékben tulajdoníthatók a szociális elvárásoknak való megfelelési törekvésnek (szociális sóvárgás torzító hatása).
- És egy bővített verzió kidolgozása, amely más szenvedélybetegségekre vagy mentális egészség témákra is kiterjedhet.

Összegzésképp a program nemcsak megerősítette a játékos, élményalapú tanulás létjogosultságát a prevenciós munkában, hanem kézzelfogható pedagógiai és szociális tanulságokat is kínált, amelyek beépíthetők a jövő dropprevenciós stratégiáiba – különösen ott, ahol a célcsoportot a Z generáció fiataljai alkotják.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- American Academy of Pediatrics (2022). „Improving Substance Use Prevention, Assessment, and Treatment in Adolescents and Young Adults”. *Pediatrics*, 150(1), e2022057992. <https://doi.org/10.1542/peds.2022-057992>
- European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD) (2020). *ESPAD report 2019: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA). https://www.espad.org/sites/default/files/2020.3878_EN_04.pdf
- Autoritatea Națională pentru Administrare și Reglementare în Comunicații. (2024). *Agenția Națională Antidrog*. <https://ana.gov.ro/>
- Bell, S. (2010). Project-based learning for the 21st century: Skills for the future. *The clearing house*, 83(2), 39–43.
- Bezençon, V., De Santo, A., Holzer, A., & Lanz, B. (2023). Escape Addict: A digital escape room for the prevention of addictions and risky behaviors in schools. *Computers & Education*, 200, 104798. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2023.104798>
- Botvin, G. J., & Griffin, K. W. (2007). School-based programmes to prevent alcohol, tobacco and other drug use. *International Review of Psychiatry*, 19(6), 607–615.

- Botvin, G. J., & Griffin, K. W. (2015). Life Skills Training: A competence enhancement approach to tobacco, alcohol, and drug abuse prevention. In L. M. Scheier (Ed.), *Handbook of adolescent drug use prevention: Research, intervention strategies, and practice* (pp. 177–196). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/145>
- Botvin, G. J., Griffin, K. W., & Nichols, T. R. (2007). Preventing youth violence and delinquency through a universal school-based prevention approach. *Prevention Science*, 4(3), 191–201.
- Bray, B., & McClaskey, K. (2015). *Make Learning Personal: The What, Who, WOW, Where, and Why*. Corwin Press.
- Clark, H. K., Ringwalt, C. L., Shamblen, S. R., Hanley, S. M., & Flewelling, R. L. (2011). Are substance use prevention programs more effective in schools making adequate yearly progress? A study of Project ALERT. *Journal of drug education*, 41(3), 271–288.
- Covington, S. S. (2008). Women and addiction: A trauma-informed approach. *Journal of Psychoactive Drugs*, 40(S5), 377–385. <https://doi.org/10.1080/02791072.2008.10400665>
- Debenham, J., Newton, N. C., Champion, K. E., & Maree Teesson. (2022). Substance use in older adolescence: Overcoming the prevention paradox. *Springer EBooks*, 1–24. https://doi.org/10.1007/978-3-030-67928-6_20-1
- DrogFókuszpont (2024). DrogFókuszpont. <https://drogfokuszpont.hu/>
- Drogriporter (2018. július 5). *Iskolai drogprevenció: Hogy látják a diákok?* Drogriporter. https://drogriporter.444.hu/2018/07/05/iskolai_drogprevencio_hogy_latjak_a_diakok
- Drug Enforcement Administration (DEA) (2021). Emoji drug code decoded: Drug emoji decoders. U.S. Department of Justice. https://www.dea.gov/sites/default/files/2021-12/Emoji%20Drug%20Code%20PDF_Final.pdf
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (n. d.). *European Union Drugs Agency*. https://www.emcdda.europa.eu/index_en
- Fotaris, P., & Mastoras, T. (2019). Escape rooms for learning: A systematic review. In M. E. Auer & T. Tsiatsos (Eds.), *Proceedings of the 13th European Conference on Games Based Learning (ECGBL 2019)* (pp. 235–243). Academic Conferences and Publishing International Limited.
- Greenfield, S. F., Back, S. E., Lawson, K., & Brady, K. T. (2010). Substance abuse in women. *The Psychiatric Clinics of North America*, 33(2), 339–355. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2010.01.004>
- Greenhow, C., & Lewin, C. (2019). Social media and education: Reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning. In social media and education. *Learning, Media and Technology*, 41(1), 6–30. <https://doi.org/10.1080/17439884.2015.1064954>
- Hajduska, M. (2012.) *Krizislelektan*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112(1), 64–105.
- Hornik, R., Jacobsohn, L., Orwin, R., Piesse, A., & Kalton, G. (2008). Effects of the National Youth Anti-Drug Media Campaign on youths. *American Journal of Public Health*, 98(12), 2229–2236.

- Kaminer, Y., & Bukstein, O. G. (2008). *Adolescent substance abuse: Psychiatric comorbidity and high-risk behaviors*. Taylor & Francis.
- Kapitány-Fövény, M., Gilbert, A., & Szedmák, E. (2019). Játékelemek alkalmazása az egészségfejlesztés területén: egy prevenciószabadulószoza bemutatása. In H. J. Feith & A. Falus (szerk.), *Egészségfejlesztés és nevelés* (pp. 147–150). Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/97896345444456>
- Karcher, M. J. (2005). The effects of developmental mentoring and high school mentors' attendance on their younger mentees' self-esteem, social skills, and connectedness. *Psychology in the Schools, 42*(1), 65–77.
- Kvillemo, P., Hiltunen, L., Demetry, Y., Carlander, A.-K., Hansson, T., Gripenberg, J., Elgán, T. H., Einhorn, K., & Skoglund, C. (2021). How to prevent alcohol and illicit drug use among students in affluent areas: a qualitative study on motivation and attitudes towards prevention. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy, 16*(1). <https://doi.org/10.1186/s13011-021-00420-8>
- Lukács, Á. (2019). Kortársoktatás – sokszínű egészségfejlesztés. In H. J. Feith & A. Falus (szerk.), *Egészségfejlesztés és nevelés* (pp. 103–107). Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/97896345444456>
- Maalouf, W., Stojanovic, M., Kiefer, M., Campello, G., Heikkilä, H., & El-Khatib, Z. (2019). Lions Quest Skills for Adolescence program as a school intervention to prevent substance use—A pilot study across three south east European countries. *Prevention Science, 20*, 555–565.
- MacArthur, G. J., Harrison, S., Caldwell, D. M., Hickman, M., & Campbell, R. (2016). Peer-led interventions to prevent tobacco, alcohol and/or drug use among young people aged 11-21 years: a systematic review and meta-analysis. *Addiction, 111*(3), 391–407. <https://doi.org/10.1111/add.13224>
- Manojlović, H., & Kovács, E. (2022). A szabaduló szoba, mint oktatási módszer. In J. T. Karlovitz (szerk.), *Szaktudományi és más pedagógiai tanulmányok* (pp. 330–340). International Research Institute. <https://www.irisro.org/pedagogia2022januar/64ManojlovicHele na-KovacsElvira.pdf>
- Márton, B. (2023). A hangulatjelek szerepe a büntetőügyekben. *Belügyi Szemle, 71*(7), 1183–1194. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2023.7.3>
- Popovici, M., & Irimie, S. (2015). Programele de prevenție a drogurilor din România: Tendințe și provocări. *Journal of Drug Policy Analysis, 8*(2), 223–238.
- Rácz, J. (2009). Kortárs és sorstárs segítséssel szerzett tapasztalataink. In J. Rácz (szerk.), *A drogzóság útvesztői: Válogatott tanulmányok* (pp. 124–150). L'Harmattan Kiadó.
- RAND Corporation. (2020). *Proven Benefits of Early Childhood Interventions*. https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9145.html.
- Sava, F. A., & Sălăvăstru, D. (2014). Strategii psihosociale pentru prevenirea consumului de droguri în rândul adolescenților. Risoprint.
- Scheier, L. M. (2015). *Handbook of adolescent drug use prevention: Research, intervention strategies, and practice*. American Psychological Association.
- Segrott, J., Gillespie, D., Holliday, J., Humphreys, I., Murphy, S., Phillips, C., Reed, H., Rothwell, H., Foxcroft, D., Hood, K., Roberts, Z., Scourfield, J., Thomas, C., & Moore,

- L. (2014). Preventing substance misuse: Study protocol for a randomised controlled trial of the Strengthening Families Programme 10–14 UK (SFP 10–14 UK). *BMC Public Health*, 14, Article 49. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-49>
- Sussman, S., Skara, S., Rodriguez, Y., & Pokhrel, P. (2006). Non drug use- and drug use-specific spirituality as one-year predictors of drug use among high-risk youth. *Substance Use & Misuse*, 41(13), 1801–1816.
- Szalay, K., & Emri, Zs. (2018). Drogregenciók stratégiák az iskolában: A megelőzés és az ártalmak mérséklését célzó programok bevezetésének lehetősége. In K. J. Nagy, K. K. Nagy, & Zs. Szabó (szerk.), *Prevenció, intervenció és kompenzáció* (pp. 17–32). HERA. <https://mek.oszk.hu/20900/20929/20929.pdf>
- Szőke-Milinte, E. (2018). A Z generáció megismerése – megismerés a Z generációban. In J. Kaposi & E. Szőke-Milinte (szerk.), *Pedagógiai változások – a változás pedagógiája* (pp. 130–144). Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy--and Completely Unprepared for Adulthood*. Atria Books.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2018). *Women and drugs: Drug use, drug supply and their consequences*. United Nations. https://www.unodc.org/wdr2018/prelaunch/WDR18_Booklet_5_WOMEN.pdf
- Veldkamp, A., Van de Grint, L., Knippels, M.-C., & Van Joolingen, W. R. (2020). Escape education: A systematic review on escape rooms in education. *Educational Research Review*, 31, 100364. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100364>
- Vince, V. (2022). A bűnüldözés aktuális kihívása: az online kábítószerpiac. *Interdiszciplináris Drogszemle*, 2(4), 138–160.

Lőrinc Ingrid¹, Hires-László Kornélia²

Kárpátalja etnokulturális jellemzőinek értékesítése – elemzés és összehasonlítás

Kivonat

Az etnokulturális értékek egy adott népen belüli alapegységet jelentenek, amelyeket sajátos történeti hagyományuk, kultúrájuk, életmódjuk, társadalmi szervezetük vagy nyelvük környezetüktől elkülönít. Jelen elemzésünkben az Ukrajna legnyugatibb és multietnikus megyéjére, Kárpátaljára és azon belül az itt élő etnikumok etnokulturális jellemzőinek kiértékelésére vállalkozunk, és a legfontosabb hangsúly ebben az esetben azon lesz, hogy feltárjuk ezen értékek milyen formában vannak jelen napjainkban, és miként értékesítik ezeket legtöbbször a turisztikán belül. Ezt követően elemzésünkben kitérünk az olaszországi Dél-Tirolra, amelyet gyakran turisztikai paradicsomként emlegetnek. Láthatunk néhány párhuzamot a két terület között: mindkét terület az adott ország periferiáját képezi, különböző nemzetiségek élnek egymás mellett, hegyvidéke csodálatos látnivalókat kínál, stb. A hangsúly minden esetben az etnokulturális jellemzők megjelenésén lesz. Kitérünk arra is, hogy az etnokulturális jegyek értékesítése és maga a turizmus az adott ország politikai és gazdasági berendezkedésétől függ.

Kulcsszavak: Kárpátalja, etnokulturális jellemző, Dél-Tirol, értékesítés, multietnikus

Abstract: Selling the Ethnocultural Characteristics of Transcarpathia – Analysis and Comparison

Ethnocultural values are the basic unit within a people, which is distinguished from its environment by its specific historical tradition, culture, way of life, social organisation or language. In the present analysis, we will undertake an evaluation of the ethnocultural characteristics of the most western and multi-ethnic region of Ukraine, Transcarpathia, and the ethnic groups living within it, and the main focus here will be on evaluating how these values are present today and how they are mostly marketed within tourism. We then turn to an analysis of South Tyrol in Italy, often referred to as a tourist paradise. We can see some parallels between the two areas: both are on the periphery of the country, different nationalities live side by side, its mountainous area offers wonderful attractions, etc. In all cases, the emphasis will be on the presentation of ethno-cultural characteristics. We also discuss the fact that the marketing of ethnocultural features and tourism itself is a function of the political and economic situation of the country concerned.

Keywords: Transcarpathia, ethnocultural characteristics, South Tyrol, sales, multinational

- 1 PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola; kutató, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont. E-mail: lorinc.ingrid@kmf.org.ua
- 2 Szociológus, intézetvezető, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont; docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. E-mail: hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Lőrinc, I., & Hires-László, K. (2024). Kárpátalja etnokulturális jellemzőinek értékesítése – elemzés és összehasonlítás. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 167–184. <https://doi.org/10.17177/77171.301>

I. BEVEZETÉS

Kárpátalja földrajzi elhelyezkedésének, történelmi múltjának, az itt élő lakosság sokszínűségének köszönhetően rendkívül gazdag és sokrétű hagyományos kulturális örökséggel rendelkezik. Olyan tárgyi és szellemi kultúra ez, mely több nép évszázadokon át tartó együttélésének kontaktusában formálódott. Ennek tükrében nemcsak egy rendkívül érdekes földrajzi régióként van jelen a Kárpát-medencében, de az itt egymás mellett élő nemzetiségek egyéni és közösségi identitásának megmaradásában is rendkívüli szerepet játszott. Tanulmányunk célja Kárpátalja etnokulturális jellemzőinek bemutatása napjainkban, ezek csoportosítása, valamint helyi lakosságra és az ide érkező turistákra gyakorolt társadalmi hatásának felmérése. Számos sikeres értékesítési formát láthatunk az etnokulturális jegyek áruba bocsátása terén, de mivel minden területen lehet még tovább fejlődni, elemzésünk során bemutatunk egy olyan sikeres nemzetközi példát, amely újabb lehetőségeket kínál minden területen.

A tanulmány kvalitatív kutatási módszereket alkalmaz, különösen a szakirodalmi elemzést és interjúkat. A szakirodalmi feldolgozás célja az etnokulturális jellemzők fogalmi meghatározása és a turizmusban betöltött szerepük értelmezése. Az interjúk révén a helyi szakértők tapasztalatait és meglátásait gyűjtöttük össze, különös tekintettel az etnokulturális jegyek gazdasági értékesítésére. A módszerek megválasztását indokolja, hogy a témakör komplexitása miatt a kvantitatív megközelítés kevésbé lett volna alkalmas a kulturális értékek mélyebb elemzésére. Elemzésünk elsődleges célja Kárpátalja etnokulturális jellemzőinek feltérképezése, továbbá azok turisztikai, gazdasági hasznosításának vizsgálata. A régió multietnikus összetétele és történelmi sajátosságai jelentős turisztikai potenciált rejtnek, bár mindezek eltérő mértékben kerülnek kihasználásra. Munkánkban problémaként igyekszünk felvetni, hogy bár Kárpátalja számos értékes kulturális jeggyel rendelkezik, ezek értékesítése és piaci hasznosítása még fejlesztésre szorul. Az elemzés végén a kiértékelés teljessége érdekében hozunk olyan sikeres európai mintát, a turizmus fellegrát, Dél-Tirol esetét, ahol a térség multietnikusságát sikerült a turizmus egyik igen fontos húzóerejévé alakítani.

2. AZ ETNOKULTURÁLIS JELLEMZŐK

Az elemzésünk egyik fontos része, hogy magát az etnokulturális jegy fogalmát meghatározzuk, vagyis konceptualizáljuk. A *Cambridge Dictionary* szerint etnokulturálisnak nevezzük az egyén vagy csoport etnikai és kulturális hovatartozással kapcsolatos dolgokat. Jelen esetben pedig a legfontosabb fogalmak a választott téma kapcsán: etnokultúra, etnokulturális, etnokulturális jellemző, identitás, nemzeti kultúra, nemzeti értékrend. A szakirodalmak olvasásakor találkozhatunk olyan kifejezésekkel, mint etnokulturális csoport, etnokulturális tájkép, etnokulturális

identitás, etnokulturális hagyományok, etnokulturális nevelés, etnokulturális konfliktus, etnokulturális reprodukció, etnokulturális faktor és etnokulturális jellemző. S bár a kutatók és szakirodalmak nem adnak konkrét megfogalmazást az etnokulturális jellemző kifejezésre, Ortutay Gyula, valamint Edward Burnett Tylor kutatók értelmezése alapján megállapíthatjuk, hogy minden olyan alapegység, mely karakterizálja egy személy vagy népcsoport identitását, értékrendjét, kultúráját, népi hagyomány- és szokásrendszerét, illetve gasztronómiáját, etnokulturális jellemzőnek nevezhető. Elemzésünk további részeiben így használjuk a kifejezést.

Michalkó Gábor (2016) is összefoglalja, hogy a turizmus a kultúrák találkozásának egyik meghatározó formája, amely hozzájárul a társadalmi közeledéshez, a gazdasági és politikai integrációhoz, valamint a társadalmi struktúrák átalakulásához. A turisták mobilitása során nem csupán a befogadó közösségekre gyakorolnak hatást, hanem visszatérésükkel saját társadalmuk kulturális mintázatait is befolyásolják, így a turizmus közvetlen és közvetett szociokulturális hatásai egyaránt meghatározó szerepet töltenek be a társadalmi változásokban.

A turizmus tehát nemcsak egy gazdasági ágazat, hanem összetett társadalmi-gazdasági jelenség, bár a megközelítések változatosak, a turizmus rendszerszintű működésében a gazdasági folyamatok kulcsszerepet játszanak (Dávid, 2007).

Az etnokulturális jellemzők valós méréséhez viszont még fontosabb az operacionalizálás, mert ebből derül ki, az adott elemzésünkben magát a fogalmat milyen konkrét eljárások mentén fogjuk megragadni, bemutatni, kiértékelni (Babbie, 1998). A kutatók a hagyományos kultúrát három különböző nagy területre bontják, s ennek tükrében csoportosítják: szellemi kultúra, anyagi kultúra, népi társadalom. A szellemi kultúra a paraszti kultúra szellemi megnyilvánulásait öleli fel, tárgyias megnyilvánulása szóban, énekben, zenében és gesztusokban történik (Ortutay, 1981). Az anyagi kultúra olyan eszközöket és tárgyakat foglal magában, mely a népi gazdálkodás, a hozzájuk kapcsolódó felhasználási mód, a különböző szokások és hagyományok tárgyi eszközeit képezik (Ortutay, 1977). A népi társadalom a különböző társadalmi viszonyok összességét ötvözi (Ortutay, 1980).

3. KÁRPÁTALJÁN ÉLŐ ETNIKUMOK ETNOKULTURÁLIS JELLEMZŐI

Az utolsó, 2001-es népszámlálás tükrében egyértelműsíthető, hogy egy soknemzetiségű, multikulturális vidékről beszélünk Kárpátalja esetében. A népszámlálás eredményei szerint a több mint 1 000 000 fős megye lakosságát ukránok, magyarok, ruszinok, románok, oroszok, cigányok, szlovákok, németek, beloruszok alkotják (Molnár & Molnár, 2005). Az 1. táblázatban látható a nemzetiségi megoszlás aránya. Jelen adatok tekinthetően az egyetlen hivatalos forrásnak, hiszen 2001 óta nem volt népszámlálás Ukrajnában.

1. táblázat. *A népesebb nemzetiségek lélekszáma és aránya Kárpátalján a 2001-es népszámlálás adatai alapján*

Table 1. *The number and proportion of the most populous nationalities in Transcarpathia based on the 2001 census data*

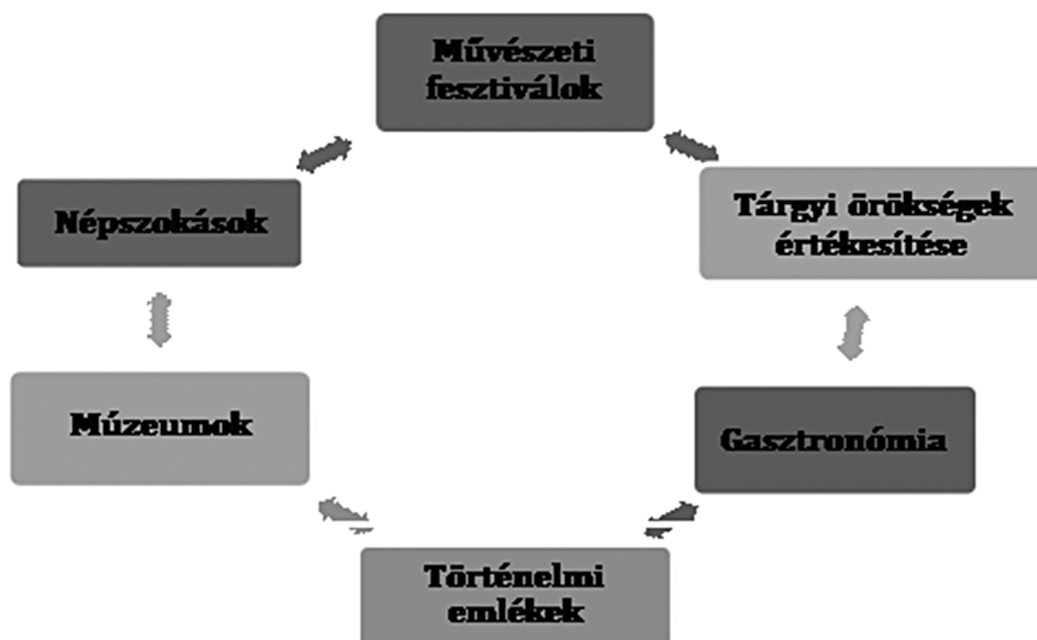
Nemzetiség	Lélekszám
ukrán	1 010 127
magyar	151 516
román	32 152
orosz	30 993
cigány	14 004
szlovák	5 695
német	3 582
belorusz	1 540
egyéb	5 005

Forrás: Molnár & Molnár, 2005

A jelenlegi Kárpátalja területén élő különböző kisebbségek számos politikai rendszert meg tapasztaltak már: a trianoni békediktátum elfogadását követően a csehszlovák kormány, majd a szovjet befolyás időszaka határozta meg a térség mindennapjait. Mára a független Ukrajna részét képezi. Ahogy az 1. táblázat is mutatja Kárpátalja multikulturális régió a számos nemzeti- ség megléte miatt.

A szakirodalmi megközelítés szerint a multikulturális társadalom legalapvetőbb értelmezése szerint több különböző nép, kultúra egymás mellett élve, egy közösséget alkot. A kultúrák köl- csönhatásban vannak egymással, így azok nemcsak beépülnek a másik etnikum életébe, de azzal együtt válnak unikálissá (Torgyik, 2004).

Tóth-Batizán Emese (2020) meglátása szerint a kulturális örökség az a mindenütt meglévő erőforrás, mely gazdasági, kulturális és politikai funkciót is betölt egyszerre; az etnokulturális jellemzők régiókként eltérőek, s ezért is lehet építeni az értékesítésére, hiszen nincsen két etnokulturális szempontból azonos térség. A kulturális örökségek értékesítése a múlt egy szele- te, mely kiválasztásra kerül hasznoszerzési céllal, és ez a jelenben változik, mert a kereslettől függően mindig más kerül fókuszba.

1. ábra. *Etnokulturális jegyek előfordulásainak formái Kárpátalján*
 Figure 1. *Forms of occurrence of ethnocultural features in Transcarpathia*

Forrás: saját szerkesztés

2. táblázat. *Kárpátalja etnokulturális jellemzőinek összehasonlítása*³

Table 2. *Comparison of the ethnocultural characteristics of Transcarpathia*

	Épített örökség	Hagyomány	Népviselő	Gasztronómia
Magyarok	magyar királyok és fejedelmek várai, történelmi egyházak templomai, kastélyok, kúriák, az Árpád-vonal	évszakokhoz, különböző egyházi és világi ünnepekhez köthető hagyományok, a beregi szőttes	nagydobronyi, ugcocsi, felső-Tisza-vidéki, beregvidéki	a magyar ételek közül kiemelten: bográcsgulyás, lacipecsenye, káposztás paszuly, táskaleves, gombás-kukoricadarás töltött káposzta, lekvárok, bor- vagy pálinkakultúra

3 A térségről és etnikumainak történetéről részletesebben lásd Csátary (szerk.), 2021.

	Épített örökség	Hagyomány	Népviselő	Gasztronómia
Románok	díszes, palotára hasonlító lakóházak, Kárpátaljai Románok Történeti és Néprajzi Múzeuma (Alsóapasa)	karácsonyi ünnepekhez számos egyedi szokást párosítanak, hagyományos kecsketánc, dragobete (fiatalok párválasztása)	a román hagyományos népviselet: női ştergar, férfiaknál az övruha, sapka mint a férfiruházat alkotó-eleme, hagyományos lábbeli	a román ételek közül kiemelten: puliszka, kukorica-alapú sütemények, a leveseket csorba öntettel készítik, ghiveci (sokzöldségű főzelék)
Ruszinok	hegyvidéki falvakban épült faházak, fatemplomok – Kárpátalja területén 118, ebből 39 építészeti műemlék, sajtómúzeum, lekvármúzeum, Kalocsa Múzeuma	betlehemezés, húsvét előtti böjt és pászkakosár szentelése, díszes húsvéti tojások, illetve hosszú havasi kürt	férfiak vászon- vagy kenderinget viseltek. Az ing tetején fehér puha, rövid ujjatlan bundát viseltek színes bőrrel hímzett tulipánokkal díszítve. A női ruhák hímzett szoknyák és blúzok, köténnyel és díszes nyakláncokkal	brindza (juhsajt), kremzli (tócsni), bobájka (mákos guba), bános juhtúróval, pirított puliszka, okroska, grízes lángos, sárga túró és pászka

Forrás: saját szerkesztés

4. AZ ETNOKULTURÁLIS JELLEMZŐK ÁRUBA BOCSÁTÁSÁNAK FORMÁCIÓI NAPJAINKBAN

Függetlenül attól, hogy milyen állam kötelékéhez tartozott Kárpátalja, földrajzilag mindig perifériaként helyezkedett el – távol a fővárostól, a közigazgatási központtól az idők során gazdagsága is távol esett a központi területek gazdasági fejlettségétől. Nem rendelkezik tengerparttal, s az iparvidékek is távol esnek a régiótól. Azonban Ukrajna egyik legkisebb területtel rendelkező megyéjének pozitívumai között szerepel, hogy határ menti régióként négy országgal határos: Románia, Magyarország, Szlovákia és Lengyelország az Európai Unió tagállamai, ezáltal a megye infrastrukturálisan fontos. A határ közelsége nemcsak a közutak, vasúti útvonal, cső- és villamosvezetékek miatt kiemelkedő, hanem az ide érkező turisták szempontjából is (lásd Egán Ede Terv).

Desztinációként Kárpátalja történelme, egyéb földrajzi adottságai, s az itt élő népesség multikulturális egységei vonzerőnek minősülnek. Vonzerőként a helyiek etnokulturális jellemzőiket próbálták értékesíteni az évek során. A kárpátaljaiak számára természetes és a mindennap látott lekvárok, szöttek, faragványok értékesítésének egyik legfontosabb platformja a fesztiválok voltak mindaddig, amíg 2022. február 24-én el nem kezdődött az orosz–ukrán fegyveres konfliktus. Napjainkban ezek a fesztiválok szünetelnek.

4.1. Kárpátaljai fesztiválok

A fesztiválok elsődleges célja a jeles napok, évfordulók, hagyományok széles körű megünneplése. Mindemellett turisztikai vonzerővé is válhat, továbbá kiegészítő jövedelmet tud biztosítani az esemény a termelők számára. A gazdák, kistermelők, borászok, kézművesek nemcsak értékesíteni tudják portékáikat, de reklámul is szolgálhat az eseményen való jelenlétük. A világhírvadást s az orosz–ukrán háborút megelőzően Kárpátalján is számos fesztivált rendeztek. Tarpai József (2013) három részre különíti el a kárpátaljai fesztiválokat:

1. gasztronómiai,
2. művészeti,
3. egyéb (hagyományörzés, természeti értékhez, ünnephez, népszokáshoz köthető).

Kárpátalja gazdag kulturális örökségéről híres, melybe a gasztronómia is szervesen beilleszkedik. A régióban számos gasztronómiai fesztivált és eseményt rendeznek egy év folyamán, amelyek az itteni ételeket, italokat és gasztronómiai hagyományokat ünneplik. Tarpai József (2013) a gasztronómiai fesztiválokat tovább bontja, s bortermelő vidék mivolta miatt kiemeli a borokkal kapcsolatos fesztiválokat, illetve az ételekhez kötődő eseményeket. Bár jelentős számban vannak azok a fesztiválok vidékünkön, melyek valamilyen gasztronómiai unikumra vagy gasztronómiával kapcsolatos hagyományra hívják fel a figyelmet, művészeti vonatkozású fesztiválokat is szerveznek.

3. táblázat. *Gasztronómiai vonatkozású fesztiválok Kárpátalján*

Table 3. *Gastronomic festivals in Transcarpathia*

Megnevezés	Dátum	Helyszín
Vörösborfesztivál	Szent Vazul ünnepe (január közepe)	Munkács
Mezőgecsei Nemzetközi Böllerverseny	január	Mezőgecse
Beregszászi Nemzetközi Borfesztivál	március eleje	Beregszász
Palacsintafesztivál	március eleje	Munkács
Ugocsai Szőlővessző Borfesztivál	május eleje	Nagyszőlős
Berlibási Bánosfesztivál	május második fele	Kosztilyvka
Cseresznye- és eperfesztivál	június második fele	Aklihegy
Kárpátaljai Ásványvízfesztivál	július	Polena
Barackfesztivál	július	Bene
Áfonyafesztivál	július	Verhovina
Töltöttkáposzta-fesztivál	augusztus	Nagybocskó és Csetfalva
Lecsőfesztivál	augusztus	Borzsova
Perecfesztivál	augusztus	Asztély
Lekvárfőző fesztivál	augusztus	Mezőgecse
Dobronyi paprikafesztivál	szeptember	Kisdobrony
Brinzafesztivál	szeptember	Rahó
Városi sörfesztivál	szeptember	Munkács
Mézfesztivál	szeptember	Munkács
Vadgasztronómiai fesztivál	szeptember	Jánosi

Megnevezés	Dátum	Helyszín
Csipkebogyó- és beregiszötttes-fesztivál	október második fele	Nagybereg
Bor- és gasztrofesztivál	október	Nagymuzsaly

Forrás: saját szerkesztés, Tarpai et al. 2021 alapján

A művészeti fesztivál olyan rendezvény, amely a művészeti formák széles skáláját felöleli, beleértve a zenét, a táncot, a filmet, a képzőművészetet, az irodalmat, a költészetet, és nem kizárólag a vizuális művészetekre összpontosít. A művészeti fesztiválok vegyes programot tartalmazhatnak, amely magában foglalhat zenét, irodalmat, vígjátékot, gyermekszórakoztatást, tudományt vagy utcaszínházat (4. táblázat) (Klichermann, 2023).

4. táblázat. *Művészeti vonatkozású fesztiválok Kárpátalján*

Table 4. *Arts-related festivals in Transcarpathia*

Megnevezés	Dátum	Helyszín
Martıșor román népművészeti fesztivál	március eleje	változó helyszín
Kárpátaljai Magyar Vőfélytalálkozó	május első vasárnapja	rotációs alapon rendezik meg új helyszíneken
Hámor néprajzi és folklórfesztivál	június második fele	Rókamező
Összukrajnai zenei fesztivál „A te országod FEST”	június	Munkács
A „szomszédok mozija” fesztivál	szeptember eleje	Ungvár
Kárpátaljai Magyar Folklórfesztivál	október	változó helyszín

Forrás: saját szerkesztés, Tarpai et al. 2021 alapján

Kárpátalján számos olyan fesztivál van, amelyek a hagyományörzés, a természeti értékek, az ünnepek és a népszokások jegyében zajlanak. Az 5. táblázatban a koronavírus-járvány és/vagy orosz–ukrán háború előtti, évente megrendezett hagyományörző, természeti értékhez, ünnephez, népszokáshoz köthető fesztiválok listáját összegeztük.

5. táblázat. *Hagyományörző, természeti értékhez, ünnephez kapcsolódó fesztiválok Kárpátalján*

Table 5. *Festivals related to traditions, natural values and holidays in Transcarpathia*

Megnevezés	Dátum	Helyszín
Sakurafest	április–május	Ungvár
Ezüst táltos fesztivál	május második fele	Beregszentmiklós
Sipot-fesztivál	július	Sipot-vízesés
KurucFeszt	július	Péterfalva
HungaryFest	szeptember	Ungvár
BercsényiFest	szeptember	Ungvár

Forrás: saját szerkesztés, Tarpai et al. 2021 alapján

A helyi termelők által előállított termékeket nem csak a fesztiválokon tudják értékesíteni, kilépve a helyi kistermelői értékesítésből, egységes márkaként vannak jelen a piacon a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetsége által indított Kárpátaljai Megbízható Helyi Termék néven.

4.2. Kárpátaljai gasztronómia

Kárpátalja mint négy országgal határos megye Ukrajna nyugati részén gasztronómiájában ötvözi az ukrainai és magyar, román, hucul, orosz ételeket. Pákozdi Judit (2018) meglátása szerint a helyi gasztronómia az európaival teljesen ellentétben áll. Míg az európai konyhák megpróbálják felvenni a versenyt a globalizációval, addig a régió étlapja a helyi kulináris dolgokra fektet nagy hangsúlyt. Kiemeli emellett azt is, hogy a térség konyháiban az itt élő nemzetiségek sajátos ételei is megtalálhatóak. Felhívja a figyelmet arra, hogy nincs kárpátaljai konyha magyar gulyás, ukrán borscs, orosz pelmenyi, román apró töltött káposzta és hucul bános nélkül (Pákozdi, 2018).

Pákozdi Judit (1992) 222 kárpátaljai receptet gyűjtött össze, s publikálta *Kárpátaljai kóstoló* c. munkájában. Emellett szintén Pákozdi Judit, valamint a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács nevéhez köthető a 2018-ban megjelent *Kárpátalja gasztrokalauz*. Továbbá a Pro Agricultura Carpatika jótékonyági alapítvány a felmenőink ételeire hívja fel a figyelmet *Elődeink eledele* c. videósorozatában. Elena Kudrjavceva és Eugen Kudrjavcev több éve települtek át Luhanszkból Kárpátaljára, s itt indították útjára *Maslo Wgoru* c. blogjukat, mely az ukrainai és kárpátaljai gasztronómiára fókuszál.

Elemzésünkhöz készítettünk néhány szakértővel is interjút. Mihajlov Viktor több kárpátaljai étterem és vállalkozás tulajdonosa, üzletvezetője. Vállalkozásain keresztül a helyi gasztronómiával széles körben foglalkozik, ezért nemcsak a helyi specialitások előállításában van otthon, de azok értékesítésében is.

„Jómagam sokat kutatom a kárpátaljai gasztronómiát, konyhát, s én azt látom, hogy a mi vidékünk étlapja nagyon széles körű. Ha példaként vesszük Lemberg vagy Ivano-Frankivszk térségét, ők nem rendelkeznek kulináris ételekkel. Nálunk, Kárpátalján több száz éve élt és él több nép: németek, svábok, magyarok, szlovákok, románok. S ebből fakad a térség különlegessége, hogy ennyi nép élt és él itt. S ez nagyon fontos, mert a globalizáció és a marketing egy idő után itt is teret hódít majd.”

Mihajlov kiemelte azokat az elsősorban etnikai csoportokhoz köthető ételeket, melyeket előszeretettel fogyasztanak a térségbe érkező turisták, és minden étel előállításának fortélyaira is kitért, nagyon nagy hangsúly fektetve az alapanyagra, melyet a helyi termelők állítanak elő. Az ízvilág sajátosságait emelte ki, és más ukrainai régiókhoz, illetve környező és más európai országok ízvilágához is hasonlította, de a legfontosabb szerinte a hagyományokban és az előző generációk tudásában rejlik:

„Véleményem szerint a kárpátaljai ízvilágot nem a könyvek őrzik, hanem a nagymamák. Én ezért kutatom ezt a területet, s van, hogy egy adott faluban 10 helyen is megkérem, hogy készítsenek nekem fánkot, hogy lássam, mi az az

egyszerű hozzávaló vagy elkészítési mód, amivel különleges és kulináris [élmény] lesz az a kárpátaljai fánk. Miért is a fánkot hozom fel példának, hiszen ezt a világon mindenütt készítik. De ennek ellenére sincs nálunk egy gyorsbüfé, ahol fánkot árulnak. Vagy ott a lángos, a szerintem egyetlen magyar gyorsétel, mégsem tudok egy lángosozóról sem. Ez is mutatja, hogy nem szükséges itt semmilyen ételt meghonosítani. Ezzel szemben fontos feltárni a sajátjainkat, a saját gyökereinkben lévő különlegességeket.”

A gasztronómiai különlegességek áruba bocsátásának széles gazdasági piaca van Kárpátalján – éttermek, fesztiválok mind a helyi specialitásokat kínálják a térségbe látogatóknak, de a helyi lakosok is előszeretettel fogyasztják egy-egy étteremben szervezett rendezvény alkalmával. A szakértőnk kiemelte a vele készült interjú alkalmával az összes olyan ételleket, melyeket egyértelműen egy a térségben élő etnikumhoz lehet kötni.

„Az én meglátásom szerint, a legtöbb kárpátaljai étterem azonos étlappal rendelkezik, mert mindannyian ugyanabból építkezünk. Nyilván egy városi étterem más fókuszot ad ételleinek, mint egy színevéri koliba.⁴ De az alapételek ugyanazok. S ami az etnikumokat illeti, a mi étlapunk 80%-ban a különböző kárpátaljai etnikumok konyhájára épít. S a maradék 20% a globalizáció által hozott étel. Ezek az etnikumok, ha sorba vesszük: a magyar konyhából vett bográcsgulyás, halászlé, a lekváros dereleye, a lacipecsenye, a lapcsánka. Emellett ott vannak az ukrán nemzeti ételek: a borscs, a pelmenyi és a varenyiki, okroska, a pászka, a franciasaláta (ami egy ukrán étel). Vagy ott van a román és hucul ételek között például a bános, vagy az egyszerű hajában sült burgonya brinzával megpergetve,⁵ de említhetem például az utánozhatatlan havasi mézekeket is, ami szintén a hucul és román etnikumhoz köthető. S ettől egyedi a kárpátaljai konyha, nemcsak egy étteremben, a családi házakban is, hogy egy magyar is készít pelmenyit, s egy ukrán is készít gulyáslevest. Ez a mi régiónk gasztronómiai többlete, amit nagyon jól ki lehet használni.”

Mint láthatjuk, nemcsak számos értéket foglal magában a kárpátaljai gasztronómia, hanem ezt különböző formában megpróbálják reprezentálni. Ilyen reprezentációs forma még a Fegyir és Deák (2016) szerzőpáros által kidolgozott kárpátaljai bor-, sör- és sajtúvonal is. Ezek olyan tematikusan elkészített útvonalak, melyek a kárpátaljai gasztronómiai különlegességek népszerűsítésére szolgálnak.

4 Az ukrán „koliba” (колиба) egy hagyományos hegyi kunyhó vagy menedékház, amelyet főként a Kárpátokban élő pásztorok és favágók használtak. Ezek a kunyhók egyszerű fából vagy kőből épültek, és ideiglenes szállásként szolgáltak a legelőkön dolgozóknak. Manapság a „koliba” szót gyakran használják rusztikus, hagyományos stílusú éttermekre és vendégházakra is, ahol helyi specialitásokat, például bográcsban főtt ételleket és grillezett húsokat kínálnak.

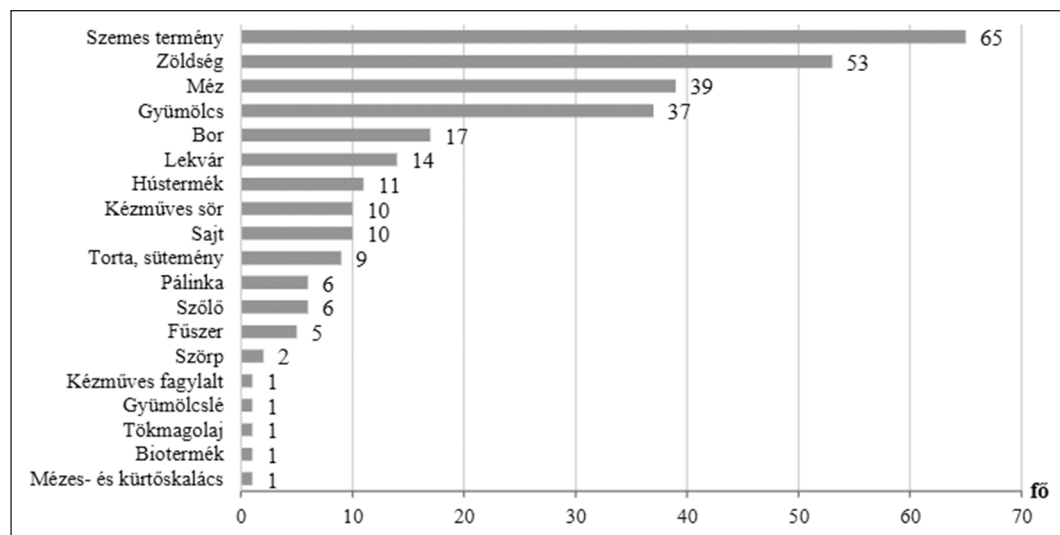
5 Megpergetve, értsd: megszórvva.

4.3. Tárgyi örökség

A tárgyi örökség olyan kulturális javak és műalkotások összessége, amelyek fontos szerepet játszanak egy adott ország, régió vagy közösség történelmében és kulturális örökségében. Ide tartozhatnak például régiségek, épületek, vallási szobrok, festmények, ruházat, zeneművek, kéziratok, műszaki eszközök és más kézzelfogható dolgok. E tárgyak megőrzése és védelme fontos a kulturális örökség fennmaradása és megértése szempontjából.

Berghauer Sándor, Sass Enikő, Tarpai József és Tóth Attila 2020-ban a kárpátaljai helyben készült termékeket mint erőforrásokat vizsgálták.

2. ábra. A leggyakrabban előállított helyi termékek megoszlása Kárpátalján
 Figure 2. Distribution of the most frequently produced local products in Transcarpathia
 Forrás: Berghauer et al. 2020

A 2. ábrán a szerzők szemléltetik, melyek azok termékek, melyek helyi termelők által kerülnek előállításra s értékesítésre. Kiemelnénk, hogy a szerzők kutatása a helyi termékekre összpontosít. A helyi termékeket összegző ábrán számos etnokulturális jellemzőt láthatunk.

A tárgyi örökség, az anyagi kultúra értékesítése Kárpátalján megnyilvánul a hímzések, faragványok, hagyományos receptek által készített termékek, kerámiák, szöttek széles körű áruba bocsátásakor. 2022-ben hungarikummá nyilvánították a beregi keresztzemes hímzést. A leggyakrabban lóherelevéllel és rozmarinaggal díszített, piros és fekete színeket alkalmazó, keresztzemes díszítésű párnák, kendők, kötők, abroszok s különböző textíliák jellegzetessége a minták szerkezetében, elhelyezésében, valamint a keresztzemes öltésekben rejlik (Cseke, 2019). A hímzéssel díszített anyagok az elmúlt évtizedekben az ünnepi események elemei voltak, s minden házban hímeztek a nők. Mára ezek a textíliák ritkábban használatosak az ünnepi eseményekkor, s a hímzés mint kézimunkás elfoglaltság nem örvend akkora népszerűségnek. A hímzések mint az etnokulturális jellemzők örökségei, árucikkek formájában képviselik az adott régiót. Reprezentálják a közösség évszázadokon át formálódott díszítési technikáját.

4.4. Falusi turizmus és néprajzi múzeumok Kárpátalján

A falusi térségekben nyújtott szállással és gyakran étkezéssel kapcsolatos szolgáltatást, amely több esetben a szolgáltató házában vagy annak közelében valósul meg, falusi turizmusnak nevezzük. További egyedisége, hogy nem népszerű desztinációk közvetlen közelében, hanem falvakban, kistelepüléseken helyezkednek el ezek a vendégházak. Kárpátalján a határok közelsége, a vidék természeti és kulturális öröksége kedvező teret biztosított 1989 után a szolgáltatói ág megélénküléséhez (Sass, 2018).

Intézményi szinten a falusi turizmus vendéglátói a legtöbb településen meglévő civil szervezetbe tömörülnek, melynek ernyőszervezete a Beregszász és Térsége Falusi Turizmusa Szövetsége. Turizmusra specifikálódott szervezetként jött létre tíz évvel ezelőtt, 2014-ben a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, mely civil szervezetnek hét fókuszban lévő területe van: fesztiválok, borturizmus, gasztronómia, épített örökség, falusi turizmus, aktív turizmus, idegenvezetés. Sass Enikő (2018) empirikus kutatásai alapján Kárpátalján a falusi turizmus legtöbb esetben a vendéglátó lakóházában, külön bejárattú szobákban valósul meg, kisebb arányban a lakóházhoz tartozó külön bejárattú lakrészen. A szerző továbbá kiemeli kutatásában, hogy Kárpátalján ennek a szolgáltatói ágnek a keretein belül lehet részesülni a helyi gasztronómia jellegzetességéből.

1965-ben kezdték el építeni Ungváron a Kárpátaljai Megyei Szabadtéri Néprajzi Múzeumot. A skanzen egy ősi kárpátaljai falu építészeti emlékeiből, valamint a népi iparművészet legrégebbi és legelterjedtebb fajtáiból áll. A skanzenben hét udvarház, hat lakóépület, templom, harangtorony, iskola, kovácsműhely, malom, fogadó található. A múzeumban több mint 14 000 kiállítási tárgyat tárolnak. A néprajzi múzeum reprezentálja többek között a magyar, román, hucul, bojkó etnikumok egykori életvitelét is.

Alsóapsa településen, a técsői járásban Ion Botoș kárpátaljai román hozta létre a Kárpátaljai Románok Történelmi és Néprajzi Múzeumát. A kétszáz éves máramarosi stílusban épült egykori lakóházban működő magánmúzeumban a kiállítás bemutatja a román hímzéseket, autentikus ruhákat, törölközőket, háztartási cikkeket, ikonokat, könyveket, kéziratokat, dokumentumokat, a paraszti munka eszközeit és a kézművesek munkaeszközeit is.

5. EGY SIKERES NEMZETKÖZI PÉLDA BEMUTATÁSA – RÉGIÓK EURÓPÁJA: DÉL-TIROL

Adams és Goldbard (1995) megfogalmazása szerint Dél-Tirol térségét tekintik a jelenlegi legjobb modellnek arra vonatkozóan, hogyan tudna kinézni a többnemzetiségű és transzkulturális „régiónk Európája” a nagyobb európai egyesülési projekt szolgálatában, amely nemcsak a jószándékon, hanem a jogi igazságosságon és az egyenlőségen is alapul (Gyimesi, 2018). Dél-Tirol Észak-Olaszország második legnagyobb autonóm tartománya, melynek területén 550 000 lakos él. A 20. század eleje óta három különböző történelmi etnikai csoport él együtt, keveredve a területén: az osztrák, német és rétoromán (ladin) anyanyelvű kisebbségek 68%-át teszik ki a lakosságnak, valamint az olasz nemzetiségű lakosság 28% (Grote & Obermair, 2017). Számos olyan fesztivált szerveznek Dél-Tirol területén, mely különböző témák köré épül, s az adott

etnokulturális jellemzőre hívják fel a figyelmet. A tinerarinelgusto.it⁶ alapján rendszereztük a legkedveltebb fesztiválokat.

6. táblázat. *Dél-tiroli fesztiválok*

Table 6. *Festivals in South Tyrol*

Fesztivál stílusa	Megnevezés	Dátum	Helyszín
gasztronómiai	Málnafesztivál	június	Altavalle
gasztronómiai	Sardelada	július	Riva del Garda
hagyományörző	Sagra dei Carmenit és a Festa del Carmenit	július	Mezzano
gasztronómiai	A szőlő és környéke fesztivál	szeptember	Avio
gasztronómiai	Verla di Giovo Szőlőfesztivál	szeptember	Giovo
gasztronómiai	Latte Festa - Alpe Cimbra	szeptember	Lavarone
gasztronómiai	Knödelfest - Gombócfesztivál	szeptember	Imer
gasztronómiai	Val di Non ősi ízei	október	Val di Non
gasztronómiai	Dél-Tiroli Speckfesztivál	október	Bolzano
gasztronómiai	Burgonyafesztivál	október	Montagnine
gasztronómiai	Castionei gesztenyefesztivál	október	Castione
gasztronómiai	Szőlőfesztivál Meranóban	október	Merano
gasztronómiai	Tökfesztivál Pergine Valsuganában	október	Pergine Valsugana
hagyományörző	Ciuiga fesztivál	október	San Lorenzo Dorsino
gasztronómiai	Agrifest - Avio	november	Avio

Forrás: saját szerkesztés az tinerarinelgusto.it alapján

5.1. Történelmi környezet

Dél-Tirol nagyobb városai egykor a bányászat és a kereskedelem gazdag központjai voltak, és legtöbbjük a mai napig megőrizte történelmi hangulatát. Középkori házak sorakoznak keskeny macskaköves utcákon, és a látogatók minden fordulóban történelmi és művészeti kincseket fedeznek fel: középkori freskók, gótikus városházák és magas harangtoronyok színesítik a történelmi városokat. Ezekhez hozzájárul, hogy a magas hegyekkel elválasztott elszigetelt völgyekből álló régió földrajzi elhelyezkedése miatt nemcsak hagyományos, mezőgazdaságon alapuló megélhetését őrizte meg, hanem ősrégi szokásait és hagyományait is. Mindezek együttesen nemcsak a régió vonzerejét képezik, de értékesítési lehetőség is biztosítanak (Dumbrava, 2017).

Dél-Tirolnak mint Észak-Olaszország egyik autonóm tartományának jellemzésekor fontos kiemelni, hogy a tartomány jelentős szintű önkormányzati jogkörrel rendelkezik, amely számos kizárólagos törvényhozói és végrehajtói hatáskörből, valamint egy olyan költségvetési rendszerből áll, amely lehetővé teszi a bevételek 90%-ának megtartását, miközben a nemzeti költségvetés nettó befizetője marad (Grote, 2012).

6 Letöltés ideje: 2023. május.

5.2. Alpesi konyha, termelői piacok

Dél-Tirol mezőgazdasági szempontból gazdagon megművelt vidék, és ezen munkálatokhoz számos néphagyomány is tartozik, melyeket a térségben élők még napjainkban is fontosnak tartanak megtartani. Egy igen fontos aspektus a mezőgazdasági folyamatoknál és úgy általában a térség gazdasági erőforrásainak kiértékelése kapcsán is, hogy az állam a térségnek egy sajátos támogatási rendszert dolgozott ki, melyben nagy prioritást élvez a turizmus mellett a mezőgazdaság is. A kistermelők közösségének háziipara számos helyi különleges ételt termel. A régió leghíresebb termékei közé tartoznak a különféle ízletes sajtok, füstölt kolbászok, pácolt húsok, befőttek és likőrök. Közismert csemege a helyben előállított speck. Emellett széles körben készítenek különböző kenyereket, réteseket. Sok kisgazdaság árulja háziiparának termékeit parasztházi fogadókban (Günther, 2000).

A helyi termékeket termelői piacokon értékesítik Dél-Tirol-szerte. Vannak, amelyek mindennap nyitva vannak, vannak, amelyek csak szezonálisan, például március és október között hétvége. A legnagyobb ilyen fórumok a nagyobb városokban találhatóak: Bozen, Meran, Brixen, Bruneck.

5.3. Tematikus útvonalak

Dél-Tirol területén a természeti örökségnek köszönhetően az aktív pihenésre és időtöltésre különböző tematikus útvonalakat dolgoztak ki. Bortúrák, történelmi vonatkozású túrák, legendaösvények, hegyi túrák, geológiai túrák széles választékát kínálják, és ezek során nemcsak egyszerre több ismert helyszínt, építményt tudnak megismerni a résztvevők, de lehetőséget biztosítanak az etnokulturális javak értékesítésére is.

5.4. Minőség Dél-Tirolból – brand

A minőségellenőrzött, helyi termelőtől származó élelmiszertermékek védjegye a Minőség Dél-Tirolból. Csak olyan dél-tiroli mezőgazdasági és étkezési termékeket láthatnak el ezzel a márkával, amelyek minősége egyértelműen meghaladja a törvényi előírásokat.

3. ábra. A Minőség Dél-Tirolból márka logója

Figure 3. Logo of the Quality from South Tyrol brand

Forrás: Typical South Tyrolean products - Italian delicacies. (n. d.).

<https://www.qualitaetsuedtirol.com/>

A minősítő pecsét kritériumai:

- regionális termék,
- a megadott minőségi előírások betartása,
- független és minősített ellenőrző szervek rendszeres ellenőrzése,
- az egyedi minőségi előírások termékcsoportonként változnak, és a minőségi pecsét megfelelő hatósági dokumentumaiban vannak leírva.

6. KÁRPÁTALJA ÉS DÉL-TIROL ETNOKULTURÁLIS JELLEMZŐINEK „ÓVATOS” ÖSSZEHASONLÍTÁSA AZ ÉRTÉKESÍTÉSEK TÜKRÉBEN

Két különböző országban elhelyezkedő régió összehasonlítása szakszerűtlennek tűnhet, de a jó példákat fontos és érdemes követni. Mindezek előtt azonban aláhúznánk, Kárpátalja Ukrajna egyik legnyugatibb megyéje, amely az Európai Unió több országával is határos, ugyanakkor maga az ország jelentős politikai és gazdasági kihívásokkal küzd függetlensége óta, és az országban 2022 óta háború zajlik. Ezzel szemben Dél-Tirol autonómiával rendelkező, fejlett olaszországi tartomány, amely az EU részeként stabilabb gazdasági és politikai környezetben működik. A határvidéki helyzet is eltérő hatásokat eredményez: míg Kárpátalja esetében a határok adminisztratív és infrastrukturális nehézségeket jelenthetnek az áruforgalom és a turizmus szempontjából, addig Dél-Tirol számára a határok inkább előnyt jelentenek az uniós integrációnak és a szabad mozgásnak köszönhetően. Ezek a tényezők jelentősen befolyásolják az etnokulturális értékek piaci érvényesülését, de olyan jó példákat láthatunk, melyeket meglátásunk szerint fontos és érdemes kiemelni.

Első hasonlóságként említhetjük, hogy mindkét vidék periféria: mind Kárpátalja, mind Dél-Tirol igen távol esik a fővárostól és az ipari központoktól. Történelmi szempontból is felfedezhető a hasonlóság, hiszen mind a két vizsgált terület a saint-germaini békeszerződés értelmében került új fennhatóság alá. Továbbá mindkét vidéken található UNESCO-világörökséggé nyilvánított terület. Természeti adottságaikban is több hasonlóság fellelhető: mindkét területen számos erdő és hegység található. Dél-Tirolban az Alpok, Kárpátalján a Kárpátok nyújtanak lehetőséget nemcsak a természeti látványosságot szemlélni, de az aktív téli sportokat kedvelők számára is helyszíneként funkcionálnak. A lakosság összetétele is hasonlóan alakult a két vidéken: a többségi nemzettel azonos területen élnek a jelentős számú etnikai kisebbségek. Az egységesítő márka szintén mindkét vidéken fellelhető: Dél-Tirol esetén a Minőség Dél-Tirolból márka, míg Kárpátalján a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetsége által életre hívott Kárpátaljai megbízható helyi termék, de ezeken kívül is voltak/vannak más kezdeményezések a lokális termékek kiemelése céljából.

Az első és igen jelentős különbség a két régió között, hogy Dél-Tirol Olaszország, tehát az Európai Unió része, s nincs határellenőrzés. Ez a határátlépés szempontjából nagy könnyebbséget jelent az uniós tagállamok állampolgárainak. Másrészt az autonómia intézménye lehetővé teszi, hogy a költségvetési forrásokat helyben tartva, a térséget lokálisan tudják fejleszteni. Az etnokulturális jellemzők értékesítésének szempontjából látható „jó gyakorlat” az online térben való széles körű jelenlét, mely nemcsak a tájékoztatás szempontjából, de a további értékesítések szempontjából is bővíthető lenne Kárpátalján. Emellett a Dél-Tirolban meglévő tematikus

utak és útvonalak gyakorlatának széles körű elterjesztése bővítené a lehetőséget a kárpátaljai értékesítők számára is. Továbbá kiemelendő hogy az elmúlt 50 évben az olaszországi régióban kialakult egy olyan szintű egymásra építés a nemzetiségek között, amely megmutatkozik a közszolgáltatásokban is (pl. anyanyelvű oktatási és egészségügyi ellátás, minden képviselőnek beszélnie kell mind az olasz, mind a német nyelvet), de látható az etnokulturális jellemzők értékesítésekor is. Hiszen Dél-Tirol nemcsak festői környezetéről vált híressé, hanem arról, hogyan képes egy félmillió közösség visszatükrözni a három ott élő etnikumot (Metz, 2011). Előnyt kovácsolt a régió a kialakult közigazgatási helyzetből, mely napjainkra egyedivé teszi a térséget.

7. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉS

Kárpátalja vidéke rendkívül sokszínű etnokulturális jellemzőket hordoz magában, mely a térség multikulturális mivoltára vezethető vissza. Számos tanulmány foglalkozik részben vagy egészben a térség egy-egy etnikumának jellemzőivel.

A tanulmányban Kárpátalja vizsgálatán túl egy másik régió feltárásával és összehasonlításával foglalkoztunk, hogy ne csak a térségünk etnikumainak kulturális sajátosságait lássuk a gazdasági ágazatba, turizmusba illesztve, hanem olyan nemzetközi példákat is lássunk magunk előtt, ahol hasonló etnikailag heterogén területen az etnokulturális jellemzők áruba bocsátása a kereskedelem egy fontos húzóága. A Kárpátalján élő etnikumok sajátos etnikai jellemzőinek, hagyományainak és történelmi örökségeinek bemutatása felől indítottuk elemzésünket. A hangsúly elsősorban a térség három kisebbségének: magyar, román és ruszin bemutatásán van. A szakirodalmak szisztematikus feldolgozását követően a témában kvalitatív módszerrel végzett kutatás eredményeit adjuk közre. Az interjúból kiderül, hogy a kárpátaljai gasztronómia különlegessége abban rejlik, hogy a térségben évszázadok óta számos népcsoport él együtt. Illetve a helyi ízek megőrzésében nem a szakácskönyvek, hanem a családok, különösen az idősebb generációk játsszák a legfontosabb szerepet. A térség gasztronómiai sokszínűségét jól mutatja, hogy egy magyar család éppúgy készíthet pelmenyit, mint ahogy egy ukrán is főzhet gulyáslevest. Az étkezési szokásokban megjelenő kulturális keveredés egyedi értéket képvisel, amelyet érdemes megőrizni és tudatosan ápolni.

Kutatásunk eredményei között elsőként kell említenünk, azokat a jó gyakorlatokat, s már bevált dolgokat, melyek Dél-Tirol területén aktívan működnek. Például:

- informatív és értékesítő platformok,
- széles körű tematikus útvonalak,
- megfelelő infrastruktúra,
- egymásra építés,
- entitás kialakulása.

Elemzésünk során igyekeztünk a lehető legátfogóbb módon feltárni és kiértékelni az etnokulturális jellemzőket, s azok értékesítését, melynek egy fontos következtetése lehet, hogy a témát még számos szegmensből lehet (és kell is) vizsgálni. Éppen ezért úgy véljük, hogy az etnokulturális jellemzők értékesítésének vizsgálatával megkezdett munka további feltárásokat és értelmezéseket igényel majd, melynek köszönhetően teljes körű kép, s egyben javaslat körvonalazódik majd Kárpátalja etnokulturális jellemzőinek értékesítésével kapcsolatban.

SZAKIRODALOM
REFERENCES

- Babbie, E. (1998). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó.
- Beregi keresztzemes hímzés. (n. d.). *Sumida Magazin*. https://www.sumidamagazin.com/2019/11/27/rest_insert-22/
- Berghauer, S., Sass, E., Tarpai, J., & Tóth, A. (2020). A helyi termékekben rejlő turisztikai erőforrás Kárpátalján. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 5(3), 57–73. o.
- Cambridge University Press. (n. d.). *Ethnocultural*. In *Cambridge Dictionary*. Letöltve: 2024. június 26. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ethnocultural>
- Csatáry, Gy. (szerk.). (2021). *Kárpátalja története. Örökség és kihívások. II.* RF KMF – „RIK-U” Kft.
- Dávid, L. (2007). *A természeti és kulturális erőforrások hasznosítása*. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt.
- Deák, I., & Sándor, F. (2016). *Transcarpathian wine. Tourist routes for the whole year*. Print PE Breza.
- Dumbrava, C. (2014). *Nationality, citizenship and ethno-cultural belonging*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137382085>
- Egán Ede terv. (n. d.). *A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve*. <https://eganede.com/egan-edo-terv.pdf>
- Farmers' markets in South Tyrol. (n. d.). <https://www.south-tirol.com/culture-holidays-south-tyrol/shopping/farmers-markets>
- Grote, G. (2012). *The South Tyrol Question 1866–2010*. Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-0353-0303-2>
- Grote, G., & Obermair, H. (2017). *A Land on the Threshold. South Tyrolean Transformations, 1915–2015*. Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b10976>
- Guaranteed high quality and local production. (n. d.). *The delicious taste of South Tyrol*. <https://www.qualitaetsuedtirol.com/>
- Günther, P. (2000). Dél-Tirol multikulturális tartomány? *Educatio*, 9(1–4).
- Gyimesi, B. (2018). South Tyrol: A model for autonomous regions? *Nouvelle Europe*.
- Kész, M. (2021). *Népszokások Kárpátalján. Kárpátalja magyar szemmel*. Shark Kft.
- Klichermann, L. (n. d.). What is an art festival? *WiseTour*. <https://www.wisetour.com/what-is-an-art-festival.htm>
- Metz, R. (2011). A dél-tiroli autonómia, avagy egy példa a hídépítésre. *Kommentár*, 2011(3), 84–87.
- Michalkó, G. (2016). *Turizmológia – Elméleti alapok*. Akadémia Kiadó.
- Molnár, J., & Molnár, D. I. (2005). *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Poliprint.
- Ortutay, Gy. (1977). *Magyar Néprajzi Lexikon. Első kötet*. Akadémia Kiadó.
- Ortutay, Gy. (1980). *Magyar Néprajzi Lexikon. Harmadik kötet*. Akadémia Kiadó.
- Ortutay, Gy. (1981). *A nép művészete*. Gondolat Kiadó.
- Pákozdi, J. (2018). *Kárpátalja gasztro kalauz*. Magyar Konyha Magazin Kiadó.

- Quality from South Tyrol. (n. d.). <https://www.qualitaetsuedtirol.com/en/seal-of-quality.html>
- Sass, E. (2018). A felvidéki és kárpátaljai falusi turizmus összehasonlító jellemzése. *Metszetek*, 7(1).
- Tarpai, J. (2013). *A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása a területfejlesztésre* (Doktori értekezés). Pécsi Tudományegyetem.
- Thematic trails in Südtirols Süden. (n. d.). *Outdooractive*. <https://www.outdooractive.com/en/nature-trails/bolzano-and-environs/thematic-trails-in-suedtirols-sueden/16432883/>
- Torgyik, J. (2004). Multikulturális társadalom, multikulturális nevelés. *Új Pedagógiai Szemle*.
- Tóth-Batizán, E. E. (2020). *A turisztikai piac szerkezete és etnikai turizmus Székelyföldön* (Doktori értekezés). Budapesti Corvinus Egyetem.
- Музей історії та етнографії румун Закарпаття, Нижня Апша. (n. d.). *Travels in UA*. <https://travels.in.ua/uk-UA/object/5129/muzey-istoriyi-ta-etnohrafyi-rumun-zakarpattya>

ET

RECENZÍÓK

2

Bodó Julianna¹

Életünk a térben

Recenzió: Eröss Ágnes *Hatalomváltó terek. Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban* című kötetéről

<https://doi.org/10.17177/77171.303>

Ha a társadalomról, kultúráról gondolkodunk – akár valamely tudományterület, akár a mindennapi élet kontextusában – óhatatlanul a megközelítési szempontunk része lesz a hely, a locus. Milyen az a fizikailag is körülírható hely, hogyan él ott a szóban forgó közösség, miként szolgál „helyéül”, hogyan ad teret tevékenységeinek a világnak az a része, ahol él. A locus vizsgálatának fontossága a társadalomtudományokban továbbra is erősen tarja magát. A szociológia, az antropológia szakított a territorializmus kizárólagos szemléletével (Malkki, 2006), a helyhez kötöttség egyoldalúságával, és egyre fontosabbnak tartja a kultúrák közti tér (Schiffauer, 2004) vizsgálatát, akár csak a helyekkel szembeállítható nem-helyek (Augé, 2012) természetét. A deterritorializáció, a köztes helyek és a nem-helyek szemlélete releváns kérdésfelvetéseket tartalmaz globalizálódó világunk olyan jelenségeinek megértése tekintetében, amelyek napjaink társadalmát új kihívásként érintik meg. És mivel a mindennapi élet keresi és talál is válaszokat ezekre a kihívásokra, a társadalomkutató sem mehet el ezen új kihívások és válaszok mellett anélkül, hogy ne venne tudomást a térben élés állandóan változó formáiról. A tér tehát továbbra is fontos tényező marad, nem oldódik fel teljesen az egyre erősödő mobilitás és virtualitás kontextusában. A tér, a hozzá való kötődés, a beélés és használat módozatai az egyéni és a közösségi identitásépítés meghatározó tényezői maradnak, olyan komplex entitások, amelyek a társadalom, a kultúra sűrű szövedékében sok szállal összeszöve alkotják a társadalmi élet dinamikáját. Különösen nagy jelentőséget kapnak azok a társadalomtudományi megközelítések, amelyek az identitásépítés változó mintázatait próbálják leírni a térhasználat, a téralakítás azon praxisaiban, amelyek a kultúrák találkozása, a politikai és ideológiai változások, a határmódosítások összefüggéseiben válnak megragadhatóvá. Egy ilyen feladatra vállalkozik Eröss Ágnes *Hatalomváltó terek* c. könyvében.

A mű két város – Nagyvárad és Beregszász – nyilvános tereit vizsgálja, kiemelten figyelve azokra a szimbolikus térhasználati és térfoglalási eljárásokra, amelyek – amint az a címben is megjelenik – a hatalomgyakorlás (hatalomváltás) praxisaiként működnek. A kutatómunka egy több mint százéves folyamatot követ nyomon: a 19. század végétől napjainkig, a 21. század elejéig tartó időszakot öleli fel, amely bővelkedett olyan történelmi, társadalomtörténelmi, politikai eseményekben, amelyek mindkét város esetében az országhatárok megváltozását, rezsimváltásokat, hatalomváltásokat vontak maguk után, ezzel együtt pedig megváltoztatták az érintett városok/térségek etnikai összetételét, a többség-kisebbség viszonyát, a szimbolikus politikák ideológiai, nemzeti diskurzusait. A fenti tényezők pedig óhatatlanul rányomták bélyegüket

¹ Kulturális antropológus, egyetemi tanár, Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar.
E-mail: bodojulianna@uni.sapientia.ro

azokra a városi terekre, amelyek nem csupán fizikai helyként léteznek, hanem megjelenítik a hatalmi struktúrákat, az interetnikus viszonyokat, az etnikai csoportok hierarchiapozícióit. A terek ilyenformán a birtoklás gesztusa által válnak az épp regnáló hatalom megjelenítőivé. A vizsgált városok esetében a kutatás megmutatja, hogy a mindenkori hatalmi törekvések – miközben igyekeznek saját képükre formálni a társadalmi nyilvánosságot – hogyan, miféle manőverekkel alakítják a nyilvános tereket.

A mű nagyon széles elméleti kontextusba helyezi a kutatást, érintve a társadalomföldrajz, a kulturális antropológia, azon belül főleg a politikai antropológia, a szociológia ide vonatkozó megközelítéseit. A történettudomány, az etnográfia, a művészettörténet, az építészet felé történő kitekintés által a két város dinamikus kronológiája gazdag multidiszciplináris szakmai közegben nyer bemutatást. Az elemzés ugyanakkor megőrzi feszességét: a szerzőt elsősorban a szimbolikus térfoglalás adott formái, a nemzeti identitás építése, az emlékezés/emlékezet működése foglalkoztatja, ezeknek a vizsgálata által rajzolja meg a két város térbeliségét, azt a dinamikus folyamatot, amely a vizsgált periódusban újból és újból átrajzolta a két város arculatát, és amely folyamat napjainkban sem szünetel. Ezen belül a két hely nyilvános tereinek (utcák, terek, intézmények) névadási, névhasználati, átnevezési gyakorlata kerül az elemzés fókuszába. Nagyvárad és Beregszász esetében közös a „láthatóságra” törekvés, az a folyamat, amely az etnikai viszonyok, a határváltozások és a hatalomváltások nyomán újabb és újabb formákba rendezi a nyilvános tereket. A posztszocialista átmenet vizsgálata nyomán rálátást nyerünk az etnicitást és a nemzetépítést befolyásoló tényezőkre, illetve arra, hogy a rendszerváltás miképp alakítja a nemzeti diskurzust és a szimbolikus politizálást.

A könyv fejezeteit követve az elméleti háttér megrajzolása, a fogalmak meghatározása után alapos áttekintést kapunk a munka során felhasznált forrásokról, az adatgyűjtési módszerekről, utána pedig két külön fejezet írja le a kárpátjai (Ukrajna) Beregszász és a partiumi Nagyvárad (Románia) szimbolikus tereinek és a térhasználat változásainak kronológiáját a 19. század végétől napjainkig. A Diskusszió címet viselő fejezet a szimbolikus politikának és a térfoglalási eljárásoknak a városi térre gyakorolt hatását vizsgálja, olyan, a nemzetközi szakirodalomból jó érzékkel átvett kategóriák mentén, mint az érzékelt, az elgondolt és a megélt terek. Kiemelném itt az építő jellegű beavatkozások néhány elemzett esetét: az új épületek emelését, amely a rendszerváltás utáni Nagyváradon például főképp az ortodox templomok építését jelentette. Szintén a beavatkozások kategóriájában olvashatunk a destruktív hatású várostervezés formáiról: a rombolás/elkendőzés/elhanyagolás eseteiről, amelyek a város régi képét módosítják. Ez a gyakorlat „a helyhez kapcsolódó emlékeket megfosztja tárgyuktól, vagyis törést okoz a várost használók helykötődésében, üres foltot képez a mentális térképükön, és hatással van a városlakók megélt terére”.

A szerző arra kérdésselvetésre is keresi a választ, amely a szimbolikus tereknek a városlakók általi percepciójára vonatkozik. Ebből az elemzési részből emelnék ki egy szegmenst. Az egyik a Nagyváradon végzett kérdőíves kutatás eredményeiből származik. A város magyar és román egyetemi hallgatói körében végzett vizsgálat arra is kereste a választ, hogy a megkérdezettek a hivatalos nevükön nevezik-e a város kiemelt szimbolikus helyeit, vagy a hagyományos, a városlakók körében átörökített, a közbeszédben használatos neveket használják, illetve milyen szimbolikus tárgyakkal ellátott helyet neveznek meg a város főterének. Mivel a kérdés csak a fiatalok lakosságára vonatkozott, életkori bontásban nem látunk rá a névhasználat változataira,

de az egyetemi hallgatók esetében a különbségek az etnikai hovatartozás, illetve a városi lakos / városon kívülről érkezett kategóriák névhasználati különbségei mentén mutatkoznak meg. A következtetések arra mutatnak rá, hogy a magyar és városi válaszadók körében széles körű használatnak örvendenek azok az utca- és térelnevezések, amelyek hivatalosan már nem léteznek, de a közösségi emlékezet a mindennapi gyakorlat által életben tartja és átörökíti azokat. Ilyenformán olyan „alternatív városszöveg” jön létre, „amely összetartó erőként, identitást kifejező és a csoportkohéziót növelő tényezőként jelenik meg”. A fenti tapasztalatokhoz vezető vizsgálatot érdemes lenne más városokra irányuló hasonló tematikájú kutatásaiban is elvégezni, ugyanis jelentős adalékokkal gazdagíthatná a közösségi emlékezet és átörökítés, valamint a közösségi identitásépítés működéséről alkotott képet, illetve többet tudhatnánk meg ezen mechanizmusok helyi változatainak módozatairól is. Ugyancsak kiemelendőnek tartom a kutatói munkának az alternatív terek vizsgálatára vonatkozó megállapításait. A szerző az alternatív terek kategóriába két típust sorol: az intézményi tereket és a szórakozóhelyeket. Nagyvárad esetében az első típus a magyar közösség által létrehozott és működtetett intézményhálózatot jelenti, ezek az intézmények láthatóvá igyekeznek tenni a közösséget azáltal, hogy a nyelvhasználat és az ünnepek számára ún. „etnikus biztonságos tér”-ként szolgálnak (a Partiumi Keresztény Egyetem Nagyváradon, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Beregszászon). A szórakozóhelyek – szintén a fenti funkciót ellátva – azzal a szándékkal jöttek létre, hogy a fiatal városiakok számára otthonos kultúrafogyasztó találkozóhelyeket biztosítsanak. A példák sorát folytatva kiemelném a szerzőnek azt a megfigyelését, amely a város idegenforgalmi szempontból legfontosabb látványosságainak helyet adó tereken elhelyezett többnyelvű (román, angol, német, magyar) tájékoztató táblákra vonatkozik. Ezekben a táblákon magyar nyelvű feliratok is megjelennek, de valójában nem a kisebbségi csoport láthatóságát szolgálják, hanem turisztikai célokat, amikor is egy tájékoztató táblán a magyar nyelvű felirat a több nyelven is feltüntetett információk sorába illeszkedik bele. Az ilyen esetekben „paradox módon a többnyelvű feliratok... nemcsak láthatóvá teszik a kisebbségi csoportokat, hanem egyúttal láthatatlanná is tehetnek, mivel a kisebbségi csoport nyelvén megjelenő táblák felhívítják annak jelentőségét a soknyelvű táblák között”.

Még egy érdekes és szakmailag nagyon tanulságos megfigyelésre hívom fel a figyelmet. Szintén a Nagyváradon végzett terepmunka során a szerző interjút készített egy helyi magyar politikussal, a beszélgetésben a politikus azokról a „csatározásokról” számol be, amelyeket a városi tanács tagjaival kell folytatniuk az utcák elnevezése körül. Az önkormányzat román képviselői nem szívesen fogadják azokat a javaslatokat, amelyek a város kiemelt helyeit a magyar történelem vagy kultúra személyiségeiről neveznék el. A sorozatos viták után végül a városi tanács háttéralkut kötött, amelynek értelmében a város utcáinak bizonyos százalékát a kisebbségi közösséghez köthető névvel lehet elnevezni. Az alku nyilván időről időre újratárgyalandó, de a hivatalos, formális szabályokon belül, azok mellett lehetővé teszi olyan informális gyakorlatok működtetését, amelyek által a magyar közösség nagyobb láthatósághoz jut a szimbolikus térbirtoklás/térhasználat terén. Ezzel az eljárással a kutatás újabb adalékokat szolgáltat a formalitás/informális témájához – amely egyébként napjainkban egyre nagyobb tudományos érdeklődésnek örvend (Ledeneva, 2018). A fenti megfigyelések azt a szemléletet példázzák, amely a normatív keretek mellett működő informális praxisok megoldási módozatait fontos tényezőnek tekinti, főleg olyan térségekben és esetekben, ahol/amikor egy kisebbségi vagy elnyomott

csoport a hivatalos keretek mellett, illetve azokon belül keresi és találja meg saját érdekeinek érvényesítését. Azok az esetek sorolhatók ide, amelyek során az informális egyfajta „szürke zónában”, jelen esetben a háttéralkut kihasználva képes eredményeket elérni.

Eröss Ágnes könyve igényes és hasznos, gondolatébresztő munka. Érdeklődésre tarthat számot a téma kutatói, elemzői körében, de a tudományos élet keretein kívül, a nyilvános terek gazdag szimbolikus jelentéstartalma iránt érdeklődők számára is lebilincselő olvasmány lehet.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Augé, M. (2012). *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. Műcsarnok-Kunsthalle.
- Eröss, Á. (2024). *Hatalomváltó terek. Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban*. Gondolat Kiadó.
- Ledeneva, A. (2018). Introduction: The Informal View of the World – Key Challenges and Main Findings of the Global Informality Project. In Uő (szerk.) *The Global Encyclopaedia of Informality I*. (1–27. o.), UCL Press.
- Malkki, L. (2006). Nemzeti földrajz: a népek gyökerei és a nemzeti identitás territorializálása a tudományos irodalomban és a menekültek között. *Replika* (56–57), 61–79.
- Schiffauer, W. (2004). Félelem a különbözőségtől. Új áramlatok a kultúr- és szociál-antropológiában. In: G. Biczó (szerk.), *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai Kiadó.

Gergely Orsolya¹

Láthatatlan munka, látható egyenlőtlenség? Recenzió: Geambaşu Réka *Nők a megrekedt forradalomban* című könyvéről

<https://doi.org/10.17177/77171.304>

A fizetett és fizetetlen munka összefüggéseit vizsgálja a kötet, átfogó képet adva arról, hogyan alakul az erdélyi magyar nők helyzete. Fő célja, hogy rávilágítson azokra a strukturális tényezőkre, amelyek a nők munkaerőpiaci hátrányait idézik elő és tartják fenn. Különösen a gondoskodási munka volumenére és következményeire hívja fel a figyelmet: annak el nem ismerésére, honorálatlanságára, méltatlanul háttérbe szorítására. A szerző egyik kulcsmegállapítása, hogy a reprodukív és gondoskodási munkák (az anyaság, illetve a beteg és idős családtagok gondozása, no meg a háztartási feladatok) meghatározó szerepet játszanak a nők munkaerőpiaci helyzetének és így társadalmi státusuknak az alakulásában is. A könyv szerkezetileg jól átgondolt, világosan és logikusan felépített. Bár nyelvezete akadémiai jellegű, mégis érthető, ezáltal nemcsak a szűk szakma számára kínál élvezetes olvasmányt.

A kötetben négy tanulmányt olvashatunk: az első részben egy elméleti keretet adó írást, amelyet követ három esettanulmány. Az első rész elméleti bevezetőként szolgál a további három fejezethez. A téma elméleti felvezetése segíti az olvasót a fogalmi keretek megértésében és az empirikus elemzések értelmezésében. A „megrekedt forradalom” elméletéből indul, amely értelmében bár a modernizáció és az iparosodás megváltoztatta a nők társadalmi helyzetét, az egyenlőség még mindig távoli illúzió. A hagyományos patriarchális hatalom részben átalakult, de továbbra is fennáll. A nők tömeges és magától értetődő munkavállalási gyakorlata nem hozta el automatikusan a férfiakkal való egyenlő esélyeket. Főleg mert a nemi munkamegosztás nem alakult át teljesen. Míg a nők közül egyre többen léptek be férfiasnak tartott szakmákba, addig a férfiak nem mutattak hasonló nyitottságot a hagyományosan nőiesnek tekintett – főként gondoskodáshoz kapcsolódó – munkák felé. Így a háztartási és gondoskodási feladatok továbbra is aránytalanul nagy terhet rónak a nőkre.

A kötet második része három esettanulmányon keresztül mutatja be az erdélyi magyar nők munkaerőpiaci helyzetét és annak sajátos kihívásait. Az *első esettanulmány* történeti kontextusba helyezi a nemek közötti egyenlőtlenségeket, különös tekintettel az erdélyi magyar nők munkaerőpiaci lehetőségeire és társadalmi helyzetére. Az eredmények szerint az erdélyi magyar nők gyakran szembesülnek hátrányos munkaerőpiaci tapasztalatokkal: nagyobb arányban érinti őket a munkanélküliség, erősen nemi szempontból szegregált ágazatokban dolgoznak, és a háztartási feladatok is jelentős többletterhet rónak rájuk. Bár sokan érzik úgy, hogy kevesebbet keresnek a vágyott, de a méltányos szintnél is, és elégedetlenek a munkakörülményeikkel, csak kevesen azonosítják ezt kifejezetten nemi alapú diszkriminációként. Emellett a gondoskodói

¹ Szociológus, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék.
gergelyorsolya@uni.sapientia.ro

szerepek továbbra is kiemelten fontosak számukra, ami gyakran pragmatikus válasz a munkaerőpiaci lehetőségek szűkösségére.

A részmunkaidős foglalkoztatás kérdését vizsgálja a *második esettanulmány*, amely a nők jelentős csoportja számára az egyetlen reális lehetőség a munka és a családi feladatok összeegyeztetésére. A kutatás magyarországi és romániai interjúk nyomán rámutat arra, hogy a részmunkaidő valóban rugalmasságot biztosít, amelyre nagy szükségük van a gondoskodási terhek miatt ellehetetlenített nőknek. Viszont sokszor elfeledkezünk arról (a társadalom, a szakpolitikuskok is, de még maguk a nők is), hogy egyúttal további hátrányokat is okoz a részmunkaidős benedezkedés. Például tartósan alacsonyabb keresetet, kisebb vagy egyáltalán semmilyen előrelépési lehetőségeket, és nagyjából kizárja a vezetői pozíciók elérését. No meg a „rugalmassági stigma” miatt sok munkáltató kevésbé veszi komolyan a részmunkaidős dolgozókat, ami újabb akadályt jelent a nők számára.

Az „anyavállalkozás” jelenségét hozza előtérbe az esettanulmányok közül a *harmadik*. Azt vizsgálja, hogy a vállalkozás lehet-e megoldás, kiút a munkaerőpiaci akadályok ellenében. Az eredmények szerint igen. Ám csupán a nők egy adott csoportja számára. Azok a nők bizonyulhatnak ebben sikeresek, akik az online térben aktívabbak, sikeresen építenek hálózatokat, magasabb társadalmi státuszú közegekben mozognak, illetve jellemzően egyéb anyagi forrásokkal is rendelkeznek. Tehát nem mindenki számára. A kutatás alapján két fő stratégia rajzolódik ki: egyesek kreatív, saját vállalkozásba kezdenek, amely nagyobb rugalmasságot biztosít, de jellemzően csak másodlagos jövedelmet jelent. Mások nagyobb vállalkozásokhoz csatlakoznak, ami stabilabb anyagi helyzetet kínálhat.

A könyv egyik legfontosabb felismerése, hogy bár a nők egyre nagyobb számban vállalnak munkát és törekednek szakmai önmegvalósításra, a gondoskodási és háztartási munka továbbra is elsősorban az ő felelősségük marad. Ez a kettős teher komoly társadalmi feszültségeket generál, hiszen a munka és a család közötti egyensúly fenntartása rendkívül megterhelő. A „megrekedt forradalom” fogalma éppen erre a jelenségre utal: bár elindultak a női egyenjogúságot célzó változások, ezek még nem teljesebben ki, és sok esetben ellentmondásos helyzeteket eredményeznek.

A könyv rendkívül aktuális és fontos témát dolgoz fel. Alapos kutatási háttérrel és kritikus szemlélettel értékes hozzájárulás a nemek közötti egyenlőségről szóló diskurzushoz. Nemcsak a szakemberek, hanem a szélesebb közönség számára is érdekes olvasmány, amely segíthet a társadalmi szemléletváltás előmozdításában és a nemek közötti egyenlőség felé vezető út akcelerációjában. Míg a nők számára elérhetővé váltak a szakmai fejlődési lehetőségek, addig a társadalmi elvárások nem változtak meg radikálisan, így a hagyományos női szerepek továbbra is jelen vannak és akadályozzák azt, hogy a nők tényleges választási lehetőségekkel bírjanak.

A forradalom megrekedt. De az úgynevezett vannak az erdélyi magyar társadalomban is elhivatott képviselői. Az egyik ilyen mindenképpen Geambaşu Réka. Aki nem fél kimondani a kényelmentlen igazságokat. És nem retten meg attól sem, hogy rávilágítson azokra a mélyen gyökerező társadalmi gondokra, amelyeket a közbeszéd elhallgat, elbagatellizál vagy pedig túlidealizál. Empirikus adatokra támaszkodva mutatja be, hogy a társadalmi igazságtalanságok mélyen beágyazott struktúrák eredményei, és egyáltalán nem véletlenszerűek, sem pedig egyéni deficitekben keresendők. Elemzéseiben nem rózsaszín, hanem valós képet fest: precízen, de kíméletlenül rámutat arra, hogyan ütköznek a nők munkaerőpiaci és otthoni feladathalmazai a

társadalmi elvárásokkal. És nem felejt el ráirányítani a figyelmet arra, hogy az egyenlőtlenségeket milyen láthatatlan mechanizmusok táplálják és tartják fenn. A forradalom árnyékában élő nők helyzetének feltárásával hozzájárul a tabuk lebontásához. És rámutat arra, hogy a nemi egyenlőség nem csupán egyéni törekvés kérdése, hanem rendszerszintű változást igényel. Így nem individuális ügyesség kérdése annak elérése. A könyv nemcsak a társadalomtudományi szakértőknek szól, hanem a szélesebb közönséghez is. Így hozzájárul(hat) a társadalmi szemléletváltáshoz és a nemek közötti egyenlőségek láthatóságához, elfogadásához. A könyve ébresztő – remélhetőleg nem csak nőknek.

Sárándi Tamás¹

Kötet Kolozsvár város(i)politikájáról
Kritika: Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918.*
Erdélyi Múzeum Egyesület, 2024. 484. p.
<https://doi.org/10.17177/77171.305>

Ferenczi Szilárd kötete Kolozsvár 1886–1918 közötti várospolitikájáról üdvös színfoltja az erdélyi történetírásnak. Egyrészt a téma (várostörténet) és a korszak (dualizmus), másrészt a fókusz: a várospolitika. Valahol természetesnek tűnik, hogy az erdélyi történeti kutatások a kisebbségtörténetet, illetve a nacionalizmust/nemzetépítést, esetleg a mindenkori állam nemzetiségpolitikáját helyezik előtérbe. Habár csökkenőben van, valószínűleg továbbra is dominál az intézménytörténet, erősödik viszont a társadalomtörténeti megközelítés. A 19. századot, konkrétan a dualizmust kutatók között kevés az, akinek érdeklődése nem kisebbségcentrikus, de társadalomtörténeti fókuszú.² Amint azt a szerző is kiemeli, a dualizmus időszaka mindig a történeti kutatás középpontjában állt Magyarországon, s napjainkban is reneszánszát éli. Erdélyben viszont elhanyagolt az időszak kutatása, a várostörténeté pedig még inkább. Magyarországon szinte mindegyik nagyobb városáról születtek monográfiák 1989 után, amelyekben hangsúlyos szerepet kapott a dualizmus időszaka. A több tucat városmonográfiának köszönhetően a városkutatás módszertana is sokszínű, és lépést tart az európai trendekkel. A kutatást az is elősegíti, hogy a dualizmus kori városok önkormányzatisága általában jó forrásadottságokkal rendelkezik. Ezzel szemben idehaza nem ismerünk egyetlen ilyen vállalkozást sem: az ok egyrészt a kevés szakemberben (valószínűleg ez az elsődleges), másrészt a forrásadottságokban és levéltári kutatási lehetőségekben keresendő. Erdélyben ugyanis esetleges a különböző városok forrásadottságának léte és hozzáférhetősége, hiszen az utóbbi időszakban a levéltári kutatás egyre több adminisztratív nehézségbe ütközik. Emiatt is üdvözlendő, hogy közel húsz év szünet után megjelent Ferenczi könyve a dualizmus kori várostörténet témájában.³

A dualizmus kutatásának homlokerében általában a modernizáció, a városiasodás, a polgárosodás, a középosztály és elit áll. Ebbe a megközelítésbe illeszkedik a szerző várospolitika köré épülő kötete is, amelynek hiányosságát abban látjuk, hogy egyrészt nem kapunk pontos meghatározást arról, hogy mit is ért a szerző várospolitika alatt a vizsgált időszak Kolozsvárja esetén, másrészt a kötet tartalmában nem köszön vissza, hogy ez állna a vizsgálat fókuszában. Míg a szerző a bevezető fejezetben azt ígéri, hogy: „A kötetben a várospolitikát magát (...) vizsgálom”, inkább egy másik kijelentése érvényes: „A kötetben (...) az azt valamilyen szinten meghatározó,

1 Muzeológus, a Maros Megyei Múzeum munkatársa. E-mail: t_sarandy@yahoo.com

2 Két kiemelkedő kutató Fleisz János és Pál Judit. A témában írt legfontosabb műveik: Fleisz, 1997, illetve: Fleisz, 2005, valamint Pál, 2003.

3 A fentiek mellett említésre méltó Csíki Tamás (1999) munkája: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944.* De ennek megjelenése óta is eltelt már egy negyedszázad.

arra befolyással bíró elit összetételét ... vizsgálom.” (Ferenczi, 2024: 8.) Meglátásom szerint nem annyira Kolozsvár fejlődéséről, modernizálásáról vagy ennek nehézségeiről kapunk kimerítő elemzést, hanem a városi tanácsról, annak összetételéről és mindennapi működéséről.⁴ Találhatóbb lett volna a kötetnek a *Kolozsvár várospolitikájának működtetői* címet adni. A magyarázat természetesen a szerző érdeklődésében rejlik, akit valójában az elit összetétele foglalkoztat, leginkább a várospolitikában aktív elit tagjainak mikrovilága, az összefonódások, a magánérdek egyeztetése a közérdekkel. Mindezt jól tükrözik a kötet szerkezetének arányai: míg a város működési struktúrájának ismertetésére és az elit összetételének vizsgálatára közel 130 oldalt szán, a várospolitikára, ami a cím alapján a kötet fő témájának ígérkezik, csak 100 oldalt. Ráadásul több esetben nehezen értelmezhető, hogy egy-egy téma miért az illető fejezetbe került.

A kutatás fő forrásai Kolozsvár törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvei. Emellett alapvetően a sajtóra támaszkodott a szerző, és kevés esetben használt más levéltári forrásokat, holott a várospolitika alakulása, a városiasodás és városfejlesztés vizsgálatához elengedhetetlen a város költségvetésének, a különböző városi üzemek fejlődésére vonatkozó forrásoknak a számbavétele.

Habár a kötet a szerző 2018-ban megvédett doktori dolgozatának egy új fejezettel kiegészült, átdolgozott változata, ez mégsem érződik a szövegén. Rendkívül alapos kritikai apparátusa (a 369 oldalt 1249 lábjegyzet egészíti ki), 20 oldalnyi bibliográfiája és közel 50 oldalnyi függeléke ellenére könnyen olvasható. Jól egészíti ki a tartalmat a meglehetősen gazdag képanyag, így műfajilag leginkább kézikönyvként határozható meg.

A kötet hat fejezetből áll, a módszertan és a város általános bemutatása mellett a város működési elvét, szerkezetét, valamint a témákat és ezek nyomán kibontakozó konfliktusokat mutatja be. Utóbbi a kötet egyik legsikerültebb fejezetének tartom. A vizsgálat fókuszában a (korábbi szabad királyi városi címnek megfelelő törvényhatósági jogú) város rangjából adódó legfontosabb testület, a törvényhatósági bizottság működése áll. Történik ugyan utalás rá, mégsem érezzük eléggé hangsúlyosnak azt a tényt, hogy – bár a dualizmus a városiasodás aranykoraként maradt meg a köztudatban – a korszak törvénykezésének középpontjában továbbra is a vármegyék álltak. Ezzel pedig egy törvényhatósági jogú város – működését tekintve – egy vármegyének felelt meg: élén ugyanúgy egy főispán állt, aki széles kinevezési jogkörrel rendelkezett, és minden fontosabb testület elnöke is volt. Mivel a legtöbb esetben a vármegyei és városi főispán személye azonos volt, tevékenysége gyakran a vármegye működésében merült ki, s csak jelképesen vett részt a város mindennapi életében. A főispán személye állandó potenciális konfliktusforrást jelentett, ami általában krízishelyzetekben került előtérbe, és megbéníthatta a város működését, vagy ellehetetlenítette a polgármester működését. Ez történt az 1905–1906-os belpolitikai válság, illetve a világháború éveiben.

A fejezet nemcsak a város törvényileg meghatározott működési keretét mutatja be, hanem a legapróbb részletekre is kitérve ismerteti működését eladdig, hogy milyen napszakban zajlottak

---

4 A 2024. december 12-én Kolozsváron lezajlott könyvbemutató során elhangzott kérdésre a szerző kifejtette, hogy várospolitika alatt a városi tanácsban zajló politikai tevékenységet érti. Ez a várospolitika fogalmának sajátos és leszűkítő értelmezése, amihez a szerzőnek természetesen joga van, mi azonban nem tartjuk szerencsés megfogalmazásnak.

az ülések, hogyan nézett ki az ülésterem, melyik frakció hol foglalt helyet, melyik markáns képviselőnek mi volt a magatartása, hogyan zajlottak az interpellációk vagy hogyan szavaztak a képviselők. Ugyanígy értesülhetünk a – mai szóval élve – helyhatósági választások menetéről, valamint a „választási kampányról”. A cenzusos választójog mellett a nyílt szavazás intézményét köti a dualizmus időszakához a közvélemény, a városi tisztviselők megválasztása mégis titkos szavazás révén zajlott.

A kötet negyedik fejezete a városi tanács összetételét elemzi. Valószínűleg ez lesz a kötet legtöbbet hivatkozott része. A szerző a bőséges magyarországi szakirodalomra támaszkodva alkalmazza a multipozicionális elit fogalmát a kolozsvári városi tanácsosokra. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy míg Magyarország esetében viszonylag pontosan meghatározott a középosztály, városi elit, városi tanács és virilisek fogalma, akárcsak az ezek közötti összefüggések, ezek Erdélyre való alkalmazása sok esetben kétséges. E tekintetben a szerző sem hoz újítást, viszont egy jól kidolgozott fogalmat alkalmaz meggyőzően és minden korábbinál részletesebben a kolozsvári elitre. Középosztály és elit kapcsán fontos kihangsúlyozni, hogy választójoggal csak a lakosság töredéke rendelkezett: 1891-ben 6,2, míg 1910-ben 9,2%. Kolozsvár esetében ez 2000–2500 főt jelentett (középosztály), míg a városi tanács 56 választott és 56 virilis főből és 21 képviselőből (elit) állt. A fejezet – és a kutatás – legnagyobb eredménye, hogy sikerült megfognia a kolozsvári multipozicionális elit mibenlétét, és sikerült személy szerint is azonosítania tagjait. Multipozicionális elit alatt a szerző „önként szerepet vállaló vagyonos vagy tekintélyes férfiakat [ért], akik a testület köreibe való belépés előtt már vagy azt követően egyéb vezető beosztásban is megfordultak és mandátumuk idején pozíciójukat ott is megőrizték”. (Ferenczi, 2024: 157.) A szerző meglátása szerint ennek előfeltétele volt az anyagi jólét, az illető állása, munkahelye, szakmája (intézményi háttér), illetve közjogi felfogása (pártpolitikai támogatás). Hosszabb városi karrier befutását azonban csak az ezekhez társuló „közbizalom társadalmi tőkéje” tette lehetővé. Ennek felfejtéséhez azonban nem volt elégséges a városi tanács tagjai jövedelmének (a virilisek esetében a befizetett adó forrásának) a feltárása, be kellett azonosítani az illető intézményi háttérét is. Ez sok esetben különböző intézmények, iparvállalatok, bankok igazgatósági tagságát jelentette. A családi háttér (felmenők, rokonok, házassági kapcsolatok) és a kapcsolati hálózat (szomszéd, osztálytárs, barát, esetleg ugyanazon szabadkőműves-páholyi tagság) felfedésére is szükség volt. Csak ez a sziszifuszi munka ad sok esetben választ egy-egy városi tanácsi határozat megszületésére vagy épp ellenzésére, valakinek a karrierbéli felemelkedése vagy bukása mögötti indokokra, és ezek nem jelennek meg a tanácsi jegyzőkönyvekben. A kötetben kibontott kapcsolati hálózatok alapot jelentenek Kolozsvár dualizmus kori (és nem csak) történetének feltárásához, megértéséhez.

A kötet ötödik fejezete a kolozsvári rendőrség dualizmus kori működését ismerteti vázlatosan. Ez a fejezet került be új szöveggént a kötetbe, ugyanakkor a cím és tartalom közötti kontraszt ezzel csak fokozódott. Az nem kérdés, hogy a városi rendőrség működési elve és gyakorlatának feltárása része a várostörténetnek – már csak amiatt is, mivel a városi rendőrfőkapitány hivatalból tagja volt a városi tanácsnak –, de nem világos, hogy a testület működésének milyen hatása volt a várospolitikára. Amennyiben volt, a kötet nem fejt ki részletesen.

A kötet hatodik fejezete taglalja a címben ígért kolozsvári várospolitikát.⁵ Részletesen foglalkozik a főtérrendezés, illetve a közművek fejlődésének témájával, azonban a fókusz politikai: a döntéshozatal folyamatát mutatja be, azt, hogy milyen viták övezték a fejlesztéseket, milyen kompromisszumok voltak szükségesek egy-egy döntés támogatásához. Ezzel együtt az olvasó nem kap átfogó képet a városiasodás mértékéről, főleg nem arról, hogy más városokhoz képest mennyire volt fejlett Kolozsvár. A fejezet több nagyon részletgazdag alegységre oszlik,⁶ amelyek tovább árnyalják a városi tanács működését és a személyi konfliktusokat, leszámolásokat, de nem világos, hogy mit adnak hozzá a várospolitika megértéséhez. Meglátásom szerint inkább esettanulmányként szolgálnak, és a tanács működését bemutató harmadik fejezetbe lett volna szerencsés beilleszteni. Míg a kötetről általában az állapítható meg, hogy olvasmányos, kézikönyv jellegű, mindez nem érvényes ezen részekre. A szerző a források hatása alá kerül, a mondat szerkesztésben és nyelvhasználatban is teljesen átveszi a kor nyelvezetét, ami szinte követhe-telenné teszi a mondanivalót.

Külön alfejezetben tárgyalja a szerző a város anyagi helyzetét és az abban bekövetkező változást/romlást. Kolozsvárnak a 20. század elejére több mint 2,5 millió korona adóssága volt, ami nem számított magasnak a korszakban, azonban erre vonatkozóan nem kapunk részletes kimutatást. A korszakban természetes volt, hogy a városoknak nincs anyagi alapjuk a milliós tételeket jelentő közművek és városiasodást szolgáló utcák és parkok létesítésére, ezt minden város bankhitelből finanszírozta. Említés szintjén elhangzik, hogy 1914-ben a város újabb 3 millió korona hitelt vett fel – vagyis többet, mint az addig adósság –, de ennek szükségességéről vagy elköltéséről a szerző nem ad tájékoztatást (Ferenczi, 2024: 349).

Ugyanígy kérdéses az utolsó alfejezet⁷ indokltsága, amely inkább egyféle kitekintés a város háborús éveire. A fókusz már a közhangulat és közellátás megváltozásán van, és nem tudjuk meg, hogy ebben az időszakban történt-e bármi a várospolitikában. A román csapatok bevonulását és a városvezetés átadását taglaló részt pedig egyenesen feleslegesnek tartjuk, ez a következő korszak nyitánya. Így viszont a várospolitika – ha vázlatosan is, de – valójában csak 1913-ig, az utolsó tisztújításig van bemutatva, a címben tehát indokolt lenne ennek szerepeltetése az 1918-as záróév helyett.

A kötetet záró függelék a legalsóbb szintekig, az eddigi legteljesebb formában mutatja be a város teljes hivatalnoki karát (tisztviselők és segédszemélyzet), a városi tanács választott és viriliss tagjait, és tartalmaz egy táblázatot is a multipozicionális elitéről, alátámasztva a kötetben végzett elemzést.

Összegzésképpen elmondható, hogy a kötet szintlépést jelent a dualizmus kori erdélyi városok kutatásában, azonban nem a várospolitika, hanem a működési elv és a működtetők világa tekintetében. Az, hogy a dualizmus időszakának városi középosztálya leginkább a multipozicionális elit fogalmával írható le, ismert volt a szakirodalomban, azonban először történt

5 A fejezet rövidített változata megjelent nyomtatásban: Ferenczi, 2021)

6 Pl. Nagy Mór első tanácsos bukása 277–289.; Kolozsvár ellenáll 289–312.; Pártpolitikai botrányok a közgyűlésben 322–332.; Fekete-Nagy Béla helyettes polgármester két bukása 1913-ban és 1916-ban 332–340.

7 Kolozsvár a háborúban 340–362.

sikeres kísérlet arra, hogy erdélyi városon is alkalmazzák ezt a modellt. Így a kötet egyféle mintaként/útmutatóként szolgál a jövőbeni hasonló kutatások számára. Emellett felmerülnek olyan kérdések, amelyek eldöntése további vizsgálatot, más városokkal való összehasonlítást követel. A legfontosabb kérdés Kolozsvár esetében az, hogy a közigazgatási, oktatási és kulturális központi státus mellé miért nem társult ipari központi státus, az állami vállalatok mellől miért hiányzott szinte teljesen a városból a modern nagyipar, ez mennyire volt sajátos, és a hiányért mennyiben terhelte felelősség a mindenkori városvezetést. További vizsgálatot igényel a korszak elitjének ideológiai elkötelezettsége, párhovatarozásának stabilitása is. Az általános vélekedés a dualizmusról ugyanis az, hogy a politikai életet alapvetően határozta meg a közjogi alapállás – kormánypárti 67-es versus ellenzéki 48-as –, ami kibékíthetetlen volt a korszak egész ideje alatt. Egy másik elképzelés szerint a tömbmagyar vidékek – elsősorban az Alföld – és a városok számítottak az ellenzék fellegvárának, és a kormánypárt csak az erdélyi sajátos választójoggal és a nemzetiségi szavazóközrtekkel tudta fenntartani uralmát. Ezzel szemben Ferenczi jelenlegi kutatása árnyalja mindkét vélekedést: egyrészt a városi tanácsosokról sok esetben szinte megállapíthatatlan közjogi álláspontjuk, másrészt sokkal nagyobb az átjárás a két tábor között, mint azt korábban vélték. A korszakban nem működtek stabil pártok, és nem hoztak létre pártstruktúrát. Csak a választási kampányban aktivizálódtak, és az egyéni körzetek miatt nem volt szükséges a megválasztás előtt egyértelmű elköteleződés.

Vizsgálatot igényel továbbá az is, hogy az 1905–1906-os belpolitikai válság hogyan csapódott le az erdélyi városokban és városi tanácsokban, mennyire kolozsvári jelenség a pártpolitika megjelenése a városi tanácsban, akárcsak a városi polgárság ellenzékié válása a 20. század elejére. 1913-ban ugyanis Kolozsváron ellenzéki polgármester kerül a székbe Haller Károly személyében. Nem világos azonban, hogy Haller ellenzéki városvezetőként mennyiben vitt más várospolitikát elődeihez képest, vagy polgármesterként miben ragadható meg az ő ellenzéki jogfelfogása. Ugyanide kapcsolódik az ellenzékiesség, az ellenzéki attitűd, ami Kolozsvár esetében alapvetően Apáthy István egyetemi tanár személye köré csoportosult. Kérdés, hogy a csoport megerősödése mennyire általános jelenség, és mennyire Apáthy személyes ambíciójának, esetleg frusztráltságának/sértettségének az eredménye.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Csíki, T. (1999). *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944*. Osiris.
- Fazakas, L., Fodor, J., Ferenczi, Sz., & Gál, Zs. (2021). *Minta és felzárkózás. Kolozsvár és Marosvásárhely fejlődéstörténetének összehasonlítása Szvacsina Géza és Bernády György polgármestersége idején*. Iskola Alapítvány – Lector.
- Ferenczi, Sz. (2019). *Kolozsvár várospolitikája 1890–1918* (PhD-dolgozat, kézirat). Kolozsvár.
- Ferenczi, Sz. (2021). Szvacsina Géza polgármester és a kolozsvári várospolitika. In L. Fazakas, J. Fodor, Sz. Ferenczi, & Zs. Gál (Eds.), *Minta és felzárkózás. Kolozsvár és Marosvásárhely*

- fejlődéstörténetének összehasonlítása Szvacsina Géza és Bernády György polgármestersége idején* (pp. 27–88). Iskola Alapítvány – Lector.
- Ferenczi, Sz. (2024). *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918*. Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Fleisz, J. (1997). *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Charta.
- Fleisz, J. (2005). *Város, társadalom, kultúra: Nagyvárad a 19–20. században*. Sapientia Varadiensis Alapítvány.
- Pál, J. (2003). *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Pro-Print Könyvkiadó.

Anca Simionca¹

Transznacionális család a migráció és a szolidaritás között: romániai perspektívák

Recenzió: Ionuț Földes *Circulația grijii și solidaritate intergenerațională. Legături familiale transnaționale în contextul emigrației din România*

(A gondoskodás körforgása és a generációk közötti szolidaritás. Transznacionális családi kötelek a romániai kivándorlás kontextusában) című könyvéről (Presa Universitară Clujeană, 2022)

Fordította: Bodó Márta

<https://doi.org/10.17177/77171.306>

*A gondoskodás körforgása és a generációk közötti szolidaritás. Transznacionális családi kötelek a romániai kivándorlás kontextusában*² című, Ionuț Földes által írt és 2022-ben a Kolozsvári Egyetemi Kiadónál megjelent kötet két, egyre nagyobb társadalmi fontosságú jelenséggel foglalkozik: a migrációval és a népesség elöregedésével. Megjelenése óta ezek a tendenciák felerősödtek, ami rávilágít egy olyan szisztematikus elemzés szükségességére, amely megragadja a köztük lévő kapcsolatot. Földes a 2016-os, a *Generációk közötti szolidaritás a külföldi munkamigrációval összefüggésben. Az otthon maradt idősök helyzete*³ című országos felmérés adatait használja fel, szakszerű kvantitatív módszereket alkalmazva a migráció által érintett családokban a generációk közötti támogatás dinamikájának feltárására. A tanulmány részletesen elemzi a generációk közötti támogatáscseréket, kiemelve a migráció által a családi kapcsolatokra gyakorolt strukturális és érzelmi átalakulásokat. A könyv egy mélyreható betekintést nyújt abba, hogy hogyan marad fenn vagy értelmetlenedik újra a generációk közötti szolidaritás, különös tekintettel az idős, otthon maradt szülőkre, a családi kohézió fenntartásában játszott aktív szerepükre, valamint e kapcsolatok szélesebb körű társadalmi és gazdasági következményeire.

A munka öt fejezetre tagolódik, amelyek elméleti, empirikus és kritikai szempontból vizsgálják a generációk közötti kapcsolatokat. Az első két fejezet részletesen áttekinti a családdal, a migrációval és a generációk közötti szolidaritással kapcsolatos szakirodalmat. A szerző elhatárolódik a funkcionalista és strukturalista megközelítésektől, és egy kapcsolati szemléletet javasol.

1 Dékán, egyetemi adjunktus, PhD, Szociológia és Szociális Munka Kar, Babeș–Bolyai Tudományegyetem. E-mail: anca.simionca@ubbcluj.ro

2 Földes, I. (2022). *Circulația grijii și solidaritatea intergenerațională: legături familiale transnaționale în contextul emigrației din România*. Presa Universitară Clujeană. <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/3508.pdf>

3 *Solidaritate intergenerațională în contextul migrației pentru muncă în străinătate. Situația vârstnicilor râmăși acasă*. <https://csp.centre.ubbcluj.ro/sociologia-populatiei/solidaritatea-intergenerationala-in-contextul-migratiei-pentru-munca-in-strainatate-situatia-varstnicilor-ramasi-acasa/>

E nézőpont szerint a család egy dinamikus entitásként értelmezhető, amelyet egyeztetett (negociat) cselekvések és gyakorlatok sorozata határoz meg, ezáltal egy pontosabb képet kapunk arról, hogyan alakulnak a családi kapcsolatok transznacionális kontextusokban.

Az eredeti empirikus elemzések a IV. és V. fejezetben találhatóak, amelyek egymást kiegészítő nézőpontokat nyújtanak a generációk közötti szolidaritás különböző formáiról. A IV. fejezet a látens osztályelemzés segítségével a családi szolidaritás három fő típusát azonosítja: a felfelé irányuló harmonikus szolidaritást, a kapcsolati szolidaritást és a lefelé irányuló harmonikus szolidaritást. Ezeket a tipológiákat a szerző olyan változók alapján határozza meg, mint a kapcsolattartás gyakorisága, a pénzügyi támogatás, a gyakorlati segítségnyújtás, valamint a családi kapcsolatok története. Az eredmények azt mutatják, hogy a szülők és a gyermekek közötti, még a migrációs tapasztalatot megelőző, kapcsolat a fő meghatározója az ezen osztályok valamelyikébe való tartozásnak. A generációk közötti szolidaritás így egy állandó folyamatként írható le, amelyet a támogatások kétirányú áramlása jellemez.

Az V. fejezet logisztikus regressziós modellek alkalmazásával bővíti az elemzést, hogy megvizsgálja a generációk közötti támogatáscserét a migráció előtt és alatt. A modellek első csoportja a családtörténet alapján térképezi fel a támogató kapcsolatokat, kiemelve, hogy a múltbeli tapasztalatok hogyan befolyásolják a jelenlegi szolidaritást. A modellek második csoportja a szülők és a gyermekek sajátos szükséglet- és lehetőségstruktúráját vizsgálja, hangsúlyt fektetve kölcsönhatásaik dinamikájára. Az eredmények arra mutatnak rá, hogy a szülők és gyermekek közötti szolidaritási kapcsolatok története a legfontosabb magyarázó tényező a generációk közötti támogatás fenntartásában. Ez az integrált megközelítés átfogó képet nyújt a transznacionális családi kapcsolatok dinamikájáról.

A könyv azt vizsgálja, hogy a romániai idős szülők és migráns gyermekeik közötti kapcsolatokat hogyan tartják fenn és hogyan alakítják át a határokon átnyúló kontextusok. Az elemzés középpontjában a generációk közötti támogatási kapcsolatok állnak, amelyek kétirányúak, és amelyekben az idős szülők nem csupán kedvezményezettként, hanem a családi kapcsolatok fenntartásának aktív résztvevőiként jelennek meg. A nagy távolságokat áthidaló látogatások, a technológia kommunikációs célú használata és a bevonódás egyéb formái ezt az aktív részvételt igazolják. Az elemzés rámutat arra, hogy a családi támogatás a szükségletek, a lehetőségek és a családi múlt összefonódásából ered, ami jól tükrözi az intergenerációs kapcsolatok összetettségét. Földes elutasítja azt az elképzelést, hogy a földrajzi távolság akadályozza e kapcsolatok fenntartását, és bemutatja, hogy a családi szolidaritás túlmutat a fizikai közelség vagy az együttélés korlátain, ehelyett a technológia és a kulturális gyakorlatok által közvetített társadalmi és érzelmi közelség határozza meg; a földrajzi távolságot a támogató kapcsolatok újraértelmezésének lehetőségeként lehet felfogni.

A tanulmány egyik jelentős hozzájárulása a családról alkotott funkcionalista nézőpont kritikája, amely a családot hajlamos a térbeli közelségen alapuló, rögzített, biológiailag vagy társadalmilag meghatározott egységgé redukálni. Ehelyett a szerző egy relációs megközelítést javasol, amelyben a családot dinamikus egységként értelmezi, amely az egyeztetett cselekvéseken és a változatos családi gyakorlatok összességén alapul. A család kifejezést igeiként használja, hangsúlyozva a családi cselekvés gondolatát, amely a családot biológiai adottságból aktív konstrukcióvá alakítja át, amelyet a szolidaritás és a kölcsönös támogatás tart fenn. A migráció összefüggésében ez a megközelítés alapvető fontosságú, mivel a fizikai távolság a családi kapcsolatok

újraértelmezését és kiigazítását idézi elő. A szerző bemutatja, hogy a távolság ellenére a szülők és a gyermekek mély kötelekeket tartanak fenn, és a migrációt a generációk közötti szolidaritás újjáépítésének terévé alakítják. Az idős szülők és felnőtt migráns gyermekeik közötti kapcsolatok elemzésével a tanulmány feltárja a családi gyakorlatok sokféleségét, a családi múltnak a jelenlegi kapcsolatokra gyakorolt hatását, valamint a szükségletek és lehetőségek struktúráinak fontosságát a szolidaritás meghatározásában. Az ebben a tanulmányban javasolt családi pluralitás perspektívája üdvözlendő megközelítés, mivel problematizálja az egységes család eszméjét. A kortárs társadalmak szociális és gazdasági dinamikája a családi kapcsolatok új formáit hozza létre, és a tanulmány a családi szolidaritást folyamatos, tárgyalásos és kontextusfüggő folyamatként közelíti meg.

A könyv szakszerű elemzéseket és jól alátámasztott értelmezéseket tartalmaz. Az egyik alapvető hozzájárulása a kvantitatív módszerek, például a látens osztályelemzés és a logisztikus regressziós modellek kreatív és rigurózus alkalmazása. Ezek az eszközök nemcsak a családi szolidaritási tipológiák azonosítását teszik lehetővé, hanem az ezeket befolyásoló tényezők feltárását is, a családi kapcsolatok történetétől kezdve a szülők és a gyermekek sajátos szükséglet- és lehetőségstruktúrájáig. Ez a fajta elemzői megközelítés nemcsak a jelenség különböző dimenzióit teszi érthetőbbé, hanem árnyaltabb értelmezések előtt is utat nyit, ami egy ilyen összetett kutatási területen elengedhetetlen.

A kvalitatív adatok hiánya, beleértve az alanyok közvetlen vallomásait, korlátozza a szubjektív dimenziók és a bemutatott gyakorlatoknak tulajdonított jelentések megértését. Ezt részben ellensúlyozza a meglévő kvalitatív szakirodalom, amelyet a szerző a kvantitatív eredmények kontextusba helyezéséhez és értelmezéséhez használ fel. A kvalitatív szempontok közvetlen integrálása az elemzésbe azonban gazdagította volna a tanulmányt azáltal, hogy árnyaltabb képet ad a családi kapcsolatokról és a generációk közötti szolidaritás dinamikájáról. Az elemzés másik kritikus pontja, hogy a vizsgált kapcsolatokból hiányzik a gyermekek nézőpontja. Ez a nézőpont gazdagíthatta volna a transznacionális kapcsolatok megértését, különösen a kölcsönös támogatás dinamikája szempontjából. A migrációs szférában végbemenő folyamatos változásokra való tekintettel a frissebb adatbázisok elemzése nemcsak ajánlott, hanem szükséges is a jelenlegi valóság jobb megragadása érdekében.

A kötet jelentősen hozzájárul a családi kapcsolatok transznacionális kontextusban való megértéséhez, és eredeti perspektívákat kínál a migrációval összefüggésben a generációk közötti szolidaritásról. A szerző részletes elemzése és a szakirodalom kritikai megközelítése nemcsak a jelenség mélyreható megértését teszi lehetővé, hanem a terület szempontjából releváns új kutatási irányvonalakat is megnyit. A módszertani alaposág és a jól kontextualizált értelmezés ötvözése révén a könyv alapvető és nélkülözhetetlen forrásként szolgál a családi dinamikák transznacionális vizsgálatához.

SZAKIRODALOM
REFERENCES

- Földes, I. (2022). *Circulația grijii și solidaritate intergenerațională. Legături familiale transnaționale în contextul emigrației din România*. Presa Universitară Clujeană. <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/3508.pdf>
- Centre for Population Studies (n. d.). *Solidaritate intergenerațională în contextul migrației pentru muncă în străinătate. Situația vârstnicilor rămași acasă*. <https://csp.centre.ubbcluj.ro/sociologia-populatiei/solidaritatea-intergenerationala-in-contextul-migratiei-pentru-munca-in-strainatate-situatia-varstnicilor-ramasi-acasa/>

Varga Lilla Zsuzsanna¹

Recenzió: A túlélés korlátai. Az erdélyi magyar szociológia 1945 után²

<https://doi.org/10.17177/77171.307>

Székedei Levente egyetemi oktató, kutató, doktori disszertációjának témája a második világháború utáni erdélyi magyar szociológia története volt – ebből a disszertációból nőtte magát kötetté a most ismertetett könyv. A kötet arra vállalkozik, hogy bebizonyítsa: a romániai magyar szociológia nem csupán mint a romániai szociológia részhalmaza létezik, hanem annak fontos építőeleme is. Bár a tudományos kutatásokat kifejezetten kritikus szemmel érdemes vizsgálni, mégis megérdemelnek egy becsületes és kiegyensúlyozott feldolgozást – érvel a szerző a kötet megírása mellett. A kötet hat fejezetből áll a bevezetőtől a konklúzióig; az ezt követő mellékletre akár egy hetedik fejezetként is tekinthetünk, amelyben tíz, a könyvben bemutatott változások szempontjából kiemelten fontos tanulmány román fordítását adja közre a szerző.

A kötet aktualitása abban rejlik, hogy asztalon tartja a szabad sajtó és a tudomány szabad művelésének fontosságát, illetve a mindenkori médiatermék fogyasztásakor szükséges forráskritika jelentőségét. Ez jelenleg, egy különösen is polarizáltként definiálható időszakban, amikor egyre nehezebb a saját buborékunkon túlról tájékozódni, kifejezetten érvényes gondolat. „A szociológia – és a szociológiai kultúra – hasznos lenne a társadalom demokratizálódásának folyamatában” – utal rá finoman a szerző (Székedei, 2021: 37).

A bevezető fejezet ismerteti a kutatás céljai mellett a hipotéziseket, amelyek a román és a romániai magyar szociológia közötti hasonlóságok és különbségek meghatározására vonatkoznak, illetve igyekszik azonosítani a romániai magyar szociológiára gyakorolt legjelentősebb hatásokat. Előzetesen felvonultatja a felhasznált forrásokat, és a kutatási módszereket, eszközöket is részletezi az olvasó számára.

A már említett *Utunk* és *Korunk* az a két kolozsvári magyar nyelvű folyóirat, amely a legjelentősebb platform volt az erdélyi magyar közösség számára a tárgyalt időszakban. Ebben a két lapban jelent meg a legtöbb és legjelentősebb írás arról, hogy a kor vezető értelmisége miben határozta meg az egyes tudományterületek, például a szociológia céljait és feladatait, mit tartott fontos kutatási területeknek, beszámoltak a jelentős tudományos történésekről és konferenciákról, illetve a cikkekből végigkövethető a különféle egyetemi katedrák munkássága és az interdiszciplináris kutatások is. Érthető tehát, hogy miért ezeket választja a szerző elsődleges forrásanyagoknak.

Székedei Levente a diskurzustörténeti megközelítés (Discourse-Historical Approach, DHA) irányvonalait igyekszik követni, hiszen az elemzett publikációk egy szélesebb közéleti párbeszéd részét képezik, amelyek áttekintésekor fontos megérteni azok létrejöttének körülményeit, kontextusát is. A kutatási eredmények érvényességének és megbízhatóságának növelése érdekében

1 A Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program hallgatója, a Partiumi Keresztény Egyetem tanársegédje. E-mail: varga-lilla@partium.ro

2 Székedei, L. (2021). *Limitele supravieșuirii. Sociologia maghiară din Transilvania după 1945 [A túlélés korlátai. Az erdélyi magyar szociológia 1945 után]*. ISPMN Kiadója, 266 oldal.

a szabadon elérhető kolozsvári levéltári iratokból (naplók, hivatalos dokumentumok, kutatási jegyzetek és kérdőívek), más korabeli román és magyarországi lapok cikkeiből, a szerző által készített oral history interjúkból, illetve egyéb tudományos munkákból (monográfiák, tanulmánykötetek) dolgozott.

A második fejezet a második világháború időszakából az erdélyi magyar felsőoktatási és kutatási hálózat átalakulásának bemutatásával indít, és az ehhez tartozó intézményeket és a politikai berendezkedést vázolja fel. 1945-ben felmerül az ötlete egy román–magyar tudományos intézetnek, amelynek célja a kolozsvári román és magyar egyetem közötti együttműködés serkentése volt, és közös kutatásokat és publikációkat lett volna hivatott megvalósítani. 1946-ban cikkeznek is az ötletéről, végül az intézet nem jön létre. Ennek ellenére a román–magyar együttműködés ismétlődő motívuma számos Székedi által vizsgált publikációnak.

Megfogalmazódik a romániai magyar szociológia célja és feladata: progresszív szemléletmódot kell elsajátítani a marxizmus elmélet alkalmazása által, vegyen részt az ország problémáit feltáró kutatásokban, írja meg Erdély társadalomtörténetét és hasonlítsa össze a román és magyar társadalomkutatások eredményeit. 1947–48-ra a Bolyai Tudományegyetemen és az Erdélyi Tudományos Intézetnél is eltávolodtak a világháborús társadalomtudományi kutatások hagyományaitól. A kutatók egyre jobban érdeklődnek az erdélyi magyar falvak kutatása iránt, illetve a munkásosztály, a gyárak és kollektívák helyzetének felmérésével kezdenek foglalkozni.

1948-ban hivatalos döntés születik arról, hogy a szociológia áltudománynak minősítendő. A marxizmus eszméje a tudományos életben is egyre nagyobb teret hódít. Szovjet befolyásra a folyamatos ellenségképek létrehozásával a közvélemény polarizálódik, egyúttal mélyül a személyi kultusz, és a kultúra és az oktatás minden területén a sztálini irodalom az irányadó. A kozmopolitizmus, a szeparatizmus, a nacionalizmus és az irredentizmus mind szitokszónak számít, és a szovjet tudományos eredmények figyelmen kívül hagyása is óriási bűn.

A szerző egy viszonylag hosszú alfejezetet szentel néhány tanulmány bemutatásának, amelyek illusztrálják azt a korlátok közé szorított közeget, amelyben az *Utunk* publikál ebben az időszakban. Néhány érintett téma a teljesség igénye nélkül: a Bolyain a társadalomtudományok oktatása nem követi eléggé a szovjet ajánlásokat, az oktatók nyelvezete túl nehézkes, és nincs elég „megfelelő” kutatási eredmény sem. Az egyik fontos kikerülési mechanizmus, amely kirajzolódik az *Utunk* cikkeiből az „átszakosodás”: a kutatók más, nagyobb mozgástérrel rendelkező tudományterületeken végeznek kutatásokat, például közgazdaságtani monográfiákat írnak egyes gyárakról vagy a munka területén tapasztalható néhány jelenségről. A néprajzkutatókkal a folklórkutatások, a nyelvészekkel a dialektikai és toponímiakutatások révén végezhetek falukutatásokat – ezeknek volt egy enyhébb szociológiai megközelítése is, de természetesen csak óvatosan elrejtve.

A negyedik fejezetben az 1955–64-es periódusról olvashatunk, avagy ahogy a fejezet címe is utal rá, a „marxizmus szociológiájától” eljutunk a „konkrét szociológiai kutatásokig”. Sztálin halála után a cenzúra szigorában enyhülés érzékelhető a teljes keleti blokkban, de a román kurzus lényegében nem változik. Ettől még a romániai magyar közösség érzékeny a magyarországi változásokra, és hidat képezve közvetíti az „olvadás” időszakának üzeneteit. Egyes kutatók felbuzdulva az enyhülő szigoron, próbálják feszegetni a cenzúra határait. Az egyik ilyen írásban 1954 végén Aluș és Meltzer a „polgári szociológia” ellentétéként a „romániai marxista szociológiáról” ír. A szerző hangsúlyozza, maga a tény, hogy egyáltalán megjelenik ez a fogalom, amit lé-

nyegében a történelmi materializmus szinonimájaként kezdenek el használni, nagyon fontos mozzanat.

A szerző fókusza ezen a ponton áttér a *Korunk* folyóiratra. A *Korunk* először 1926–40 között jelenik meg Kolozsváron. Eredetileg pluralista, kozmopolita, európai szellemiségű lap volt, természetesen '57-től már nem vállalhatta fel nyíltan ugyanezen értékeket. Rangos írókat, gondolkodókat vonzott maga köré Romániából és a környező országokból egyaránt, és fontos szerepet játszott a szociológia rehabilitációjában is: platformot adott a nyugati ideológiák „importálásának” és a Gusti-iskola tanai újraértékelésének is. A megvizsgált cikkekből Székedi arra a következtetésre jut, mintha a *Korunk* '57-es újraindítását egy átgondolt kampány előzte volna meg: az *Utunk*ban 1955-től rendre megjelennek olyan cikkek, amikben a *Korunk* jelentőségéről írnak: a szovjet kultúra közvetítésében, a román–magyar barátság ápolásában, a tudományok népszerűsítésében mind fontos szerepet játszik, ugyanakkor jelentős regionális szócső a külföldi magyarlakta területeken is: Magyarországon, Szlovákiában és Jugoszláviában egyaránt. Mindközben a szerzők próbálják finoman adagolni, hogy a tudományt nem lehet ideológiák mentén művelni, és hogy sokkal inkább a nemzetközi kutatások, példák megfigyelése, illetve a vita ösztönzése lenne követendő. 1957–58-ban ismét elkezdik a szociológia kifejezést használni a tanulmányokban, és létrejön a filozófiaintézet szociológiai szekciója, amelynek tagjai ismét falkutatásokat végeznek, monográfiákat készítenek a Gusti-iskola tanításának megfelelően, de marxizmus elméleti keretben. A Gusti-iskola román tanítványai is hasonlóképp a szociológia újjáélesztésén tevékenykednek.

Egy rövidebb kitérőben a szerző bemutatja az '56-os magyarországi forradalom következményeit a romániai magyarságra nézve, és a Magyar Autonóm Tartomány körüli változásokat. Majd előreugorva az időben pár évet, egy alfejezetet a magyarországi szociológia újraindításának is szentel: létrejön a Központi Statisztikai Hivatal, az MTA szociológiai szekciója, publikációk szintjén pedig megjelenik a *Magyar Filozófiai Szemle* és a *Valóság* folyóirat.

Visszakanyarodunk 1957-be, a *Korunk* újraindításához, amelyben idővel módszertani szempontból egyre kidolgozottabb munkák jelennek meg, és bibliográfiai szempontból is sokkal alaposabbak, körültekintőbbek, nem szorítkoznak már csupán a szovjet irodalomra. Ettől még hasonlóképpen szigorú keretek között publikálnak a szerzők, de már szóba kerül a sztálini elméletek túlzott merevsége, a személyi kultusz káros következményei, a statisztikai adatokhoz való hozzáférés korlátozásának problémája stb. A román–magyar együttműködésre visszatérve, ebben az időszakban Ion Aluș egyfajta mediátori szerepet tölt be a román és a romániai magyar szakma között, és mintaként szolgál az együttműködésre: magyarokkal is kutat, a magyar folyóiratban is publikál.

A 60-as évek eleje a szocialista országokban a reformok kora a társadalomtudományok számára, ez lehetővé teszi a „konkrét szociológia” létrejöttét. 1962 végén a *Korunk* szociológiai publikációs versenyt hirdet, több mint 50 tanulmány érkezik a szerkesztőségbe. A „kutatók” köre a középiskolás diáktól az egyetemi oktatóig széles körű, éppen ezért a tanulmányok minősége is nagyon változó. Fontos viszont, hogy ezeknek a munkáknak a jelentős része konkrét javaslatokat tartalmaz a tárgyalt problémák orvoslására. Végül terjedelmi okokból 20 szöveg jelenik meg, amelyekről a szerző bővebben is ír a fejezet hátralévő részében.

1963–64-ben már magától értetődő, hogy a *Korunk*ban szociológiai írásokat közölnek. A két évből megvizsgált cikkek alapján Székedi Levente levonja a következtetést: a szociológia

újrarendezésének kapcsán a *Korunk* jó irányba haladt. Függetlenedni igyekezett a történelmi materializmustól. Szakmailag fejlődés látszik a cikkek szerkezetében, hangvételében is. A kutatási témák terén a szakosodás, a nyitás és a romániai szociológiai hagyományok figyelembevétele is észlelhető. Az intézményesülés tekintetében mérföldkövet jelent az 1965-ben, az Oktatásiügyi Minisztériumon belül létrejött Szociológiai Laboratórium, az 1966-ban létrehozott Szociológiai Központ a Tudományos Akadémián, és a Bukaresti Egyetemen megalakuló első két szociológiai katedra is.

Az utolsó, összefoglaló fejezetben a szerző a legfontosabb mozzanatokot, fordulópontokat és a korábban felvonultatott szerzők közül a legjelentősebbeket mutatja be ismét röviden, majd sorra tárgyalja a hipotéziseket, amelyek közül kettőt egyértelműen, kettőt pedig részben igazolt. Zárógondolatként megjegyzi, a román és a romániai magyar szociológia szétválaszthatatlan múlttal rendelkeznek, és értékes, szerves része egyik a másiknak – ettől a felismeréstől függ a romániai magyar társadalomkutatás jövője. A könyv melléklete tíz *Utunk-* és *Korunk-*cikk román fordítását tartalmazza – olyan cikkekét, amelyek fordulópontokat jelölnek a kötetben bemutatott szociológiatörténetben –, ezzel hidat képezve a magyar és román szociológia között.

A túlélés korlátai összességében egy alaposan dokumentált, nagy gonddal összeállított kötet. Részletesen bemutatja a romániai magyar szociológia hullámzó történetét: a legitim, világháborús időszakból hozott hagyományok mentén zajló működését, majd fokozatos betiltását, végül az újrarendezésre irányuló törekvéseket és sikereket. Emellett társadalomtörténeti és sajtótörténeti szempontból is jelentős mozzanatokat összegez.

A módszertani fejezet pozitívuma, hogy a szerző megemlíti az elemzése során felmerült nehézségeket, például olyan rejtett üzeneteket, homályos és ambivalens megfogalmazásokat kellett dekódolnia, amelyek mögé az edzetlen szem nem láthat – érthető módon, hiszen a cenzúra kijátszása volt a cél. A szerző által készített interjúk is arról tesznek tanúbizonyságot, hogy valóban a minél hitelesebb körkép megértésére és megírására törekedett.

A szerző könnyed, olvasmányos stílusa miatt bátran ajánlható a könyv a laikus, csupán a téma iránt érdeklődő olvasó számára is – azzal a megjegyzéssel, hogy a szerző körültekintő leírásai ellenére is akad elvétve néhány részlet – például iskolák vagy elméletek –, amely további utánajárást igényel. A könyv logikusan építkezik, a történéseket többnyire időrendben vázolja fel, és a feldolgozott, eredeti szövegekből számos értékes idézetet emel át a könyvbe, amelyek segítenek a tárgyalt korszak mélyebb megértésében.

Kiemelendőnek tartom a harmadik fejezetet: kifejezetten jó tükör a jelenlegi magyarországi és romániai politika számára is, különösen az a rész, amelyben az egyre terjedő tiltások és „bűnök” meghatározását boncolgatja a szerző. A szemfüles olvasó felfedezhet visszatérő motívumokat az akkori és jelenlegi politikai kommunikáció között, mint a populizmus, az ellenségképek vagy a személyi kultusz előretörése. Hasonlóan nagy jelentőségűnek mondható a Székedi Levente által lefordított tanulmányokat tartalmazó melléklet is. Még a könyv elején, a szakirodalmi források bemutatásánál egy román szociológiatörténeti kötetet említ, amelyből a szerzők kihagyták a romániai magyar szociológusok munkásságát, amelynek oka saját bevallásuk szerint: a nyelvi korlátok. Román fordítások hiányában nem vették figyelembe a magyar kutatók munkáit. Ebből kiindulva rögtön világossá válik a melléklet szerepe és jelentősége, és az is, hogy miért visszatérő toposz a kötetben a román–magyar együttműködés és miért emelte ki helyenként a szerző Ion Aluás munkáját.

A könyv, főként nyelvét tekintve, mindenképp fontos olvasmány a román nyelvű laikus és szakmai közönség számára egyaránt, akik szeretnék mélyebben és árnyaltabban megismerni a romániai szociológia történetét. A szerző bőségesen ajánl további olvasmányokat és kutatási támpontokat, témajavaslatokat is. A korábban tárgyalt román–magyar együttműködés szellemében hasznos lehet a kötet magyar nyelvű publikálása is, hogy a nyelvi korlátokkal küzdő szociológus hallgatók is építkezhesenek ebből a gondosan elénk tárt hagyományból, és rávegyesse őket a román kollégákkal való kollaboráció relevanciájára. Izgalmas volna például egy, a Gusti-iskola hagyományai alapján végzett falukutatás megvalósítása mintegy száz évvel az iskola létrejötte után, 2025-ben – vajon milyen konklúziókat vonhatnánk le annak működőképessége, eredményessége, korszerűsége kapcsán?

SZAKIRODALOM REFERENCES

Székedei, L. (2021). *Limitele supraviețuirii. Sociologia maghiară din Transilvania după 1945 [A túlélés korlátai. Az erdélyi magyar szociológia 1945 után]*. ISPMN.

A szerzőkről About the Authors

BÁRDI NÁNDOR történész, kutatóprofesszor a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézetében. Kutatási területei: kisebbségi magyar közösségek történet, a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája, közösségépítő-nemzetiesítő életpályák. E-mail: bardi.nandor@tk.hu

BODÓ JULIANNA kulturális antropológus, a Sapientia – EMTE Csíkszeredai Karának tanára, a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások intézetének kutatója. Kutatási területei: szimbolikus térhasználat, munkamigráció, fiatalok médiahasználata. E-mail: bodojulianna@uni.sapientia.ro

GÁL KATALIN egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi kar, Humántudományi tanszék. Kutatási területe: fiatalok munkaerőpiaci helyzete, átmenet a képzésből a munka világába, szociális projektek menedzsmentje. E-mail: katalin.gal@partium.ro

GERGELY ORSOLYA szociológus, a Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának docense. Kutatási területei közé tartozik a társadalmi nemi szerepek, a család és a társadalmi esélyegyenlőtlenségek vizsgálata, különös tekintettel a nők munkaerőpiaci helyzetére és a vállalkozónők sajátos kihívásaira. Emellett 2010 óta részt vesz kollégáival A média hatása a gyermekekre és fiatalokra nevű kutatási programban. E-mail: gergelyorsolya@uni.sapientia.ro

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA szociológus, főiskolai docens a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékén és intézetvezető a szintén beregszászi Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban. Szakterülete: a kárpátaljai magyarság mindennapjai, továbbá társadalmi, gazdasági és szociolingvisztikai jellemzői. E-mail: hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua

LŐRINC INGRID a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola másodéves PhD-hallgatója. Kutató a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működő Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban. Szakterülete: nemzetközi kapcsolatok, nemzetközi szervezetek. Kutatási kérdéskörei közé tartozik az eurointegráció. E-mail: lorinc.ingrid@kmf.org.ua

PAPP OLGA szociológus, doktorandusz hallgató a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karán. Programtervező matematikus, vegyészmérnök és pszichológus. Jelenleg multidiszciplináris kutatásokat végez, főként a mentális zavarok, a munkahelyi magány és a viselkedési függőségek témakörében, elsősorban a szoftverfejlesztési iparágban. E-mail: olga.papp@ubbcluj.ro

PÁSZTOR RITA GIZELLA egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Humántudományi tanszék. Kutatási területe: szociálpolitika, oktatásszociológia, kisebbségsszociológia. E-mail: pasztor.rita@partium.ro

POP CRISTIAN, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karának oktatója és a Román Akadémia kolozsvári fiókjának kutatója. Kutatásaiban a társadalmi réteg-

---

zódés és mobilitás kérdéseit vizsgálja, kiemelten a társadalmi egyenlőtlenségek létrejöttével és újratermelődésével foglalkozik. Emellett a kulturális mező működésének a vizsgálata is érdekli. *A Társadalmi osztályok Romániában. Az egyenlőtlenségek módszertana* című könyv szerzője. (Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2016). E-mail: cristian.pop@ubbcluj.ro

SÁRÁNDI TAMÁS történész-muzeológus, a Maros Megyei Múzeum munkatársa. Kutatási területe a 19–20. századi magyar és román nacionalizmusok kutatása, valamint Észak-Erdély 1940–1944 közötti reintegrációjának a vizsgálata. E-mail: t_sarandy@yahoo.com

SIMIONCA ANCA, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karának oktatója és dékánja. Doktori fokozatát 2012-ben szerezte szociológiából és szociálantropológiából a *Kritikai elköteleződések a kapitalizmussal és a kapitalizmuson belül. Középvezetők a szocializmus után* című disszertációjával a Közép-Európai Egyetemen. Kutatási területe a szervezetek, a munka és a foglalkozások szociológiája, valamint a társadalomkritika. E-mail: anca.simionca@ubbcluj.ro

SZÉKELY KINGA KATALIN kommunikációs szakember, a Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának adjunktusa. Főbb kutatási területei közé tartozik a településmarketing, turisztikai kommunikáció és a kis- és középvállalkozások PR-tevékenységének vizsgálata. Kollégáival közösen tagja a 2010 óta működő A média hatása a gyermekekre és fiatalokra kutatási programnak. E-mail: szekelykinga@uni.sapientia.ro

TOLVALY REBEKA-ANGYALKA tanulmányait Kolozsváron végzi a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karán: alapképzését szociális munka szakon végezte, jelenleg pedig mesteri hallgató a tanácsadás a szociális szolgáltatások területén szakon. Egyetemi hallgatóként, majd magánvállalkozóként két éve foglalkozik az iskolai drogrevenió témakörével. E-mail: rebeka.tolvaly@stud.ubbcluj.ro

TINCA RICHARD végzettsége szerint szociológus és teológus, tanulmányait a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen végezte. E-mail: tincarichard@gmail.com